

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**EMVAL-İ EYTAM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE
İŞLEVİ**

Furkan ŞAHİN

Doktora Tezi

Ankara, 2024

EMVAL-İ EYTAM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE İŞLEVİ

Furkan ŞAHİN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Furkan ŞAHİN tarafından hazırlanan “Emval-i Eytam Müdüriyeti’nin Kuruluşu, Gelişimi ve İşlevi” başlıklı bu çalışma, 26.11.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ömer Turan (Başkan)

Prof. Dr. Fatih Yeşil (Danışman)

Prof. Dr. Necdet Hayta (Üye)

Prof. Dr. Bekir Koç (Üye)

Doç. Dr. Selda Güner Özden (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

26.11.2024

Furkan ŞAHİN

1“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Fatih Yeşil** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Furkan şAHİN

TEŞEKKÜR

Öncelikle yaklaşık altı yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu tezde doğrudan veya dolaylı olarak emeği geçen herkese teşekkür etmekle başlamayalım. Doktora eğitimim boyunca gerek ders gerekse tez yazım sürecim boyunca bana her türlü desteği veren, araştırma ve yazım süreçlerinde yardımını benden esirgemeyen danışman Hocam Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU'na en içten minnet ve teşekkürlerimi sunarım. Mehmet Hocamın sağlık sorunları nedeniyle tez yazımımın son zamanlarında danışmanlığımı üstlenen kıymetli Hocam Prof. Dr. Fatih YEŞİL'e ayrıca şükranlarımı sunmak zorundayım. Kendisi bütün soru ve sorunumla bizzat ilgilenme nezaketini göstererek beni daimî bir mahcubiyet içerisinde bırakmıştır.

Ankara Üniversitesi'nde yapmış olduğum yüksek lisans eğitimim boyunca kendisinden aldığım derslerle düşünce yapımı şekillendiren, aynı zamanda yüksek lisans tez danışmanım da olan, kıymetli Hocam Bekir KOÇ'a da içten şükranlarımı sunmak zorundayım. Ayrıca 2008 yılında TOBB ETÜ'de başladığım lisan öğrenimimden itibaren kendisinden çok şey öğrendiğim Dr. Öğretim Üyesi Hulusi LEKESİZ başta olmak üzere Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nün bütün Hocalarına ve bölüm sekreterimiz Serpil OKUMUŞ'a müteşekkir olduğumu belirtmeliyim.

2008 yılında başladığım yükseköğrenimim boyunca TÜBİTAK'tan almış olduğum burs sayesinde pek çok maddî sıkıntıdan azade bir şekilde eğitim hayatımı sürdürebildiğimi belirtmeliyim. Lisans ve yüksek lisans eğitimlerimin ardından doktora döneminde de bana destek sağlayan TÜBİTAK ve Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı'na (BİDEB) teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışma BİDEB 2211-Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında aldığım destekler sayesinde tamamlanabilmiştir.

Eğitim hayatım boyunca bana sağladıkları her türlü imkân ve kolaylık için annem Sevim, babam Bülent ve ağabeyim Doğukan'a şükranlarımı sunarım. Son olarak dünyamı güzelleştiren, en mutlu anlarımın yaratıcısı ve en sıkıntılı anlarımın kurtarıcısı olan, bu çalışma tamamlandığında henüz dünyaya gözlerini açmamış olan oğlum Kıvanç'ın annesi, benimse biricik eşim Sevgi Can'a çok büyük bir teşekkür ve minnet borçlu olduğumu belirtmeliyim. Bu çalışma O'na atfedilmiştir...

Furkan ŞAHİN
Batman - 2024

ÖZET

ŞAHİN, Furkan, *Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin Kuruluşu, Gelişimi ve İşlevi*, Doktora Tezi, Ankara, 2024

Yetim mallarının korunması, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski dönemlerinden beri yetkililerin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Avrupa'da gelişmekte olan modern devlet anlayışı, on dokuzuncu yüzyıl reformlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda da yerleşmeye başlamıştır. Yapılan reformlarla birlikte devlet, daha önce müdahale etme gereği görmediği pek çok alana doğrudan müdahale ederek gücünü pekiştirme eğiliminde olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı hükümeti yüzyılın ortalarına doğru yetim mallarının idaresiyle ilgili eski uygulamalara da müdahale etmiş ve yetim mallarının idaresini kendi kontrolü altına almıştır.

Tıpkı Evkaf Nezaretinin kuruluşunda olduğu gibi kontrol edilemeyen muazzam miktardaki paranın devlet kontrolüne alınarak denetlenmesi ve işletilmesi düşüncesiyle Emval-i Eytam Nezareti kurulmuş, bu Nezaret kısa bir süre sonra müdüriyete tahvil edilmiştir. Başlangıçta yalnızca İstanbul özelinde olan düzenleme zamanla bütün vilayetlere yayılmıştır. Süreç içerisinde yetim mallarının durumuyla ilgili pek çok yasal düzenleme yapılmış; merkez ve taşrada eytam müdürlükleri kurulmaya başlanmıştır.

Bu çalışma yetim mallarının muhafazası ve idaresi işini üzerine alan eytam idaresinin kuruluş, gelişim ve işlevini incelemek niyetiyle kaleme alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Yetim, Yetim Malları, Emval-i Eytam Nezareti/Müdüriyeti, Modernleşme

ABSTRACT

ŞAHİN, Furkan, *Establishment, Development and Function of Direction of Orphans' Property*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2024

The protection of orphan's property has been an issue that the authorities have focused on since the old times of the Ottoman Empire. The understanding of the modern state, which was developing in Europe, began to settle in the Ottoman Empire with the reforms of the nineteenth century. With the reforms made, the state has tended to consolidate its power by directly intervening in many areas that it did not see the need to intervene before. In this direction, the Ottoman government also intervened in the old practices related to the management of orphans' property towards the middle of the century and took the administration of orphans' property under its own control.

Just like in the establishment of the Ministry of Foundations, the Ministry of Orphans' Property was established with the idea of taking the enormous amount of money that could not be controlled by the state to control and operate it, and this Ministry was converted to the directorate after a short time. The arrangement, which was only specific to Istanbul in the beginning, spread to all provinces over time. During the process, many legal arrangements were made regarding the status of orphans' property; Eytam directorates began to be established in the center and in the provinces.

This study has been written with the intention of examining the establishment, development and function of the orphan administration, which is responsible for the protection and management of orphans' property.

Keywords

Orphan, Orphan Property, Ministry/Direction of Orphans' Property, Modernization

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLO, GRAFİK VE RESİMLER.....	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: YETİMLİKLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR VE EMVAL-İ EYTAMLA İLGİLİ ESKİ UYGULAMALAR	12
1.1. YETİM, BULUĞ, RÜŞT, VASİ VE TEREKE KAVRAMLARI	12
1.1.1. Yetim.....	12
1.1.2. Buluğ ve Rüşt.....	16
1.1.3. Vasi	18
1.1.4. Tereke.....	24
1.2. NEZARET KURULMADAN ÖNCE EMVAL-İ EYTAM UYGULAMALARI	28
2. BÖLÜM: EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN KURULUŞU, FAALİYETLERİ VE MÜDÜRLÜĞE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ	39
2.1. EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ TARTIŞMALAR	39
2.2. EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN KURULUŞU	51
2.3. 1851 TARİHLİ İLK EYTAM NİZAMNAMESİ.....	55
2.4. EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN FAALİYETLERİ	66
2.5. NEZARETTEN MÜDÜRLÜĞE GEÇİŞ	72
2.6. EMVAL-İ EYTAM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN İLK YILLARI.....	76
2.7. EMVAL-İ EYTAM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN İDARİ YAPISI	80
3. BÖLÜM: EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARININ VE MÜDÜRLÜKLERİNİN TAŞRADA YAYGINLAŞMASI.....	84
3.1. TAŞRADA EYTAM SANDIKLARI VE MÜDÜRLÜKLERİNİN KURULMASIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR	84

3.2. TAŞRA EYTAM SANDIKLARI NİZAMNAMESİ	92
3.3. TAŞRADA EYTAM SANDIKLARI VE MÜDÜRLÜKLERİNİN KURULMASI	98
3.3.1. Rumeli Vilayetlerinde Kurulan Eytam Müdürlükleri	99
3.3.2. Anadolu ve Arap Vilayetlerinde Kurulan Eytam Müdürlükleri	111
4. BÖLÜM: EYTAM SANDIKLARI VE MÜDÜRİYETLERİNİN DURUMU VE İŞLEYİŞİ	118
4.1. EYTAM SANDIKLARININ İDARESİNDE KARŞILAŞILAN BAZI ZORLUKLAR VE BUNLARLA İLGİLİ ÇÖZÜM ARAYIŞLARI	118
4.2. EYTAM MÜDÜRİYETLERİNİN İŞLEVİ VE DURUMU.....	127
4.3. EMVAL-İ EYTAMIN DURUMUYLA İLGİLİ SAFFET MEHMED ESAD PAŞA'NIN TEZKİRESİ	141
5. BÖLÜM: MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN KURULUŞU, YAPISI VE İŞLEVİ.....	145
5.1. MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN KURULUŞU.....	145
5.2. MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN YAPISI.....	154
5.3. MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN İŞLEVİ.....	159
6. BÖLÜM: 1906 TARİHLİ SON EMVAL-İ EYTAM NİZAMNAMESİ	164
6.1. UMUM EMVAL-İ EYTAMIN İDARESİ HAKKINDA NİZAMNAME	164
6.1.1. Tereke Yazımı ve İşlemleri.....	165
6.1.2. İstanbul Eytam Müdüriyetinin Vazifeleri İle Yetim Mallarının Muhasebesi, Nemalandırılması ve Korunması İçin Oluşturulan Eytam Sandıklarına Dair İşlemler	173
6.1.3. Emval-i Eytamın Borç Verilmesi, Nema, Anapara ve Diğer Ücretlerin Tahsili	179
6.1.4. Yetimlerin Nafaka ve İlaşesi	182
6.1.5. Yirmi Yaşını Dolduran Yetimlerin Malla Hakkında Yapılacak İşlemler	184
6.1.6. Tereke Tahriri ve İşlemlerini Yürüten Mahkemelerin Sorumlulukları...	185
6.1.7. Tereke Yazımında Görevli Memurların Vazifeleri.....	186
6.1.8. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın Kuruluşu ve Görevleri	188
6.1.9. Taşra Eytam Müdüriyetleri ve Meclislerinin Kuruluşu ve Görevleri	190
6.1.10. Yapılan İşlemlerden Alınacak Harçlar	193
SONUÇ.....	196
KAYNAKÇA	199
EK 1 BOA., HAT., 189-9049 (29 ZİLHİCCE 1205 – 29 AĞUSTOS 1291): BEDESTAN BEKÇİLERİNDEN ABDULLAH'IN TEREKESİNİ KAZAN	

KÂTİBİN MAL-I EYTAMIN EKSERİSİNİ EKLETTİĞİNDEN İHKAK-I HAK İLE İLÂMININ YEDLERİNE VERİLMESİ.	220
EK 2. BOA., C.ADL., 6-348 (5 RECEB 1226 – 26 TEMMUZ 1811): TEREKE VUKUUNDA EYTAM MALINA VAZİYET EDEN KASSAM TARAFINDAN İCRA EDİLMESİ LAZIM GELEN TALİMATIN YAZILDIĞI ŞEKİLDE TATBİKİ VE TAHSİLATIN ZİMMET DEFTERLERİNE KAYDI USULÜNÜN VE TUĞRA-YI GARRA İLE BALASI MUVEŞŞAH FERMAN ISDARINA DAİR ŞEYHÜLİSLAM ÖMER HULUSİ İMZASI İLE YAZILAN İŞARET-İ ALİYYE.	221
EK 3. BOA., İ.DH., 217-12800/5-7 (18 RECEB 1266 / 30 MAYIS 1850 VE 24 RAMAZAN 1266 / 3 AĞUSTOS 1850): EYTAM AKÇESİNİN RÜYET-İ MUHASEBESİNE TAHSİN BEY'İN MEMUR EDİLMESİ.....	222
EK 4. BOA., İ.DH., 237-14312 (16 RAMAZAN 1267 / 15 TEMMUZ 1851): EMVAL-İ EYTAM MUHASEBESİNE MEMUR TAHSİN BEY'İN TAKDİM ETTİĞİ DEFTER İLE HÜLASALAR ÜZERİNE MECLİS-İ HAS MÜZAKERELERİ.....	224
EK 5. BOA., İ.MMS., 32-1330/1 (1 CEMAZİYE'L-EVVEL 1283 / 11 EYLÜL 1866): EMVAL-İ EYTAM HAKKINDAKİ NİZAMA VE SAİREYE DAİR.....	225
EK 6. BOA., MVL., 731-7 (21 ŞABAN 1283 / 29 ARALIK 1866): EMVAL-İ EYTAM SANDIĞI KÜŞADI HAKKINDA ALAİYE MECLİSİNİN MAZBATASI.	226
EK 7. BOA., ŞD., 1782-C2/3 (19 ZİLHİCCE 1289 / 5 ŞUBAT 1288 / 17 ŞUBAT 1873): SİVAS'TA EYTAM SANDIĞI KÜŞAT OLUNDUĞUNA DAİR.....	227
EK 8. BOA., İ.DH., 689-48160/1 (31 AĞUSTOS 1290 / 30 RECEB 1291 / 12 EYLÜL 1874): MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM RİYASETİYLE, AZA VE KİTABETİNE DAİR.....	228
EK 9. BOA., ŞD., 02341-57/1 (12 REBİYYÜ'L-AHİR 1292 / 18 MAYIS 1875): MİDİLLİ CEZİRESİNDE KÜŞAD OLUNACAK EYTAM SANDIĞINA TAYİN OLUNMASI LAZIM GELEN MÜDÜRÜN MÜSLÜMAN OLMASINI HRİSTİYAN AHALİNİN UYGUN GÖRMEMESİ SEBEBİYLE TARAFLARDAN BİRER VEYA YALNIZ HRİSTİYAN BİR MÜDÜR TAYİNİNE DAİR İFADELER.....	229
EK 10. BOA., Y.EE., 44-135 (8 CEMAZİYE'L-AHİR 1297 / 18 MAYIS 1880): YETİMLERE AİT MALLARIN İYİ KORUNMASINA DAİR SAFFET PAŞA'NIN ARİZASI.....	230
EK 11. ORJİNALLİK RAPORU.....	231
EK 12. ETİK KURUL KOMİSYON MUAFİYET FORMU.....	233

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

a.g.t.: Adı Geçen Tez

bkz.: Bakınız

BOA.: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

Der.: Deleyen

Edt.: Editör

H.: Hicri

İ.A.: İslam Ansiklopedisi

M.: Miladi

s.: Sayfa

ss.: Sayfa Sayısı

T.D.V.: Türkiye Diyanet Vakfı

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

TABLO, GRAFİK VE RESİMLER

Tablo 1. Emval-i Eytamla İlgili Eski ve Yeni Uygulamalar.....	61
Tablo 2. Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün İdarî Yapısı.....	83
Tablo 3. 1851 ve 1866 Tarihli Nizamnamelerin Karşılaştırması.....	97
Tablo 4. H. 1285 Yılında Tuna Vilayetindeki Eytam Müdürlükleri.....	99
Grafik 1. Tuna Vilayetindeki Sancak Merkezlerinin Eytam Sandıkları Sermayesi.....	101
Tablo 5. H. 1314 Yılında Kosova Vilayetindeki Eytam Müdürlükleri.....	102
Tablo 6. H. 1293 Yılında Edirne Vilayetindeki Eytam Müdürlükleri.....	108
Grafik 2. Yanya Vilayetindeki Sancak Merkezlerinin Eytam Sandıkları Sermayesi....	110
Tablo 7. H. 1290-1292 Yıllarında Osmanlı Vilayetlerindeki Eytam Müdürlükleri.....	146
Tablo 8. H. 1293 Yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam	154
Tablo 9. H. 1296 Yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam	155
Tablo 10. H. 1300 Yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam.....	156
Resim 1. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam Mührü	163
Tablo 11. Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetlerinde Kurulan Eytam Meclisleri.....	191

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE SINIRLANDIRILMASI

18. yüzyılı iniş çıkışlarla geçiren Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla gelindiğinde kendini tam anlamıyla bir var olma mücadelesi içinde bulmuştur. Önce III. Selim, onun ardından da II. Mahmud dönemlerinde bu varoluş mücadelesinden yalnızca askerî reformlarla sağ çıkılamayacağı anlaşılmış ve İmparatorluğun topyekûn bir değişim geçirmesi gerektiği fikri ağırlık kazanmıştır. İşte bu noktada 3 Kasım 1839 günü Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı, 600 yıllık Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Halil İnalçık, Fermanın önemini şu şekilde ifade etmektedir: “Tanzimat, İmparatorluğun bütün 19. asır tarihini izah eden temel hadisedir. Tanzimat, iktisadî-içtimaî temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir İmparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsünü gösterir.”¹ Bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde Tanzimat Fermanı’nı, eski ile yeni arasındaki kopuşun milat noktası olarak görmek mümkündür.

Bilindiği üzere, hemen hemen bütün Osmanlı padişahları, idaredeki bazı aksaklıkların düzeltilmesi yönünde çeşitli fermanlar yayımlamıştır. Tanzimat Fermanı’nı daha öncesinde yayımlanan yüzlerce fermanı ayıran şey ise ayırım gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasına bazı taahhütlerde bulunmasıdır. Bu taahhütleri genel bir çerçevede sıralamak gerekirse (1) tebaanın can, mal ve namus güvencesinin sağlanması, (2) iltizam sistemi yerine daha adil bir vergilendirme sistemine geçilmesi, (3) zorunlu askerlik sisteminin getirilmesi ve (4) din ayırımı gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasının kanunlar önünde eşit sayılması.²

Tanzimat Fermanı’nın bu temel başlıkları içerisinde konumuz açısından en önemlisi mal güvenliğinin sağlanması yönündeki söylemidir. Fermanı tebaanın mal güvenliğinin olmadığı bir ortamda insanların devlete ve millete ısınamayacağı, insanların endişe

¹ Halil İnalçık, “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edt. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32

² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasamin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 84

içerisinde olacağı; mal güvenliğinin olduğu bir ortamda ise insanların kendi geçimleriyle ilgilenip devlete ve vatana olan sevgilerinin artacağı belirtilmiştir.³ Bu noktadan hareketle, elinizdeki çalışmanın konusu olan emval-i eytamın, yani yetim mallarının, idaresinin bizzat devlet tarafından kontrol altına alınması düşüncesini Tanzimat Fermanı'ndaki mal güvenliği vurgusundan bağımsız düşünmek pek mümkün görünmemektedir.

Tanzimat'la başlayan reform rüzgârı merkezîleşmeyi ve buna bağlı olarak da kurumsallaşmayı bir zaruret haline getirmiştir. Zira devlet, bu tarihten itibaren sıradan insanların gündelik hayatlarındaki olağan işleri üzerinde dahi tahakküm kurma arzusunda olmuştur. Bu da, doğal olarak, güçlü bir merkezî bürokrasi ve kurumsal bir yapı ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla 1826 yılında başlayan ve Tanzimat'la doruk noktasına ulaşan merkezîleşme ve kurumsallaşma döneminde ordudan maliyeye, eğitimden idarî yapıya, sanattan sosyal hayata kadar hemen her alanda yeni normların ve kurumların oluşturulduğunu görmekteyiz. Bu süreç içerisinde yetim mallarının idaresi konusu da idarecilerin dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda emval-i eytamın idaresinin şahsî ve keyfî ilişkilerden sıyrılarak objektif normlarla ve herkesi kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmesi ve bunu sağlayacak kurumsal bir yapının oluşturulması süreci elinizdeki çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

İslam dinin yetim ve yetim hakları konusundaki hassasiyetinin ve vurgusunun da etkisiyle yetim mallarının durumu hemen her dönemde idarecilerin gündeminde olagelmıştır. İslamî kaidelerin yetimlere ve bunların haklarına karşı nazik yaklaşımı, başta padişahlar olmak üzere devleti yönetenlerin de aynı yaklaşımı benimsemesine neden olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi kapsayıcı ve objektif normların olmadığı dönemlerde, emval-i eytam vasi ve şer'i mahkeme görevlilerinin şahsî ve keyfî idaresine bırakılmıştır.

³ Fermanın ilgili bölümü şöyledir: "...emniyet-i mâl kazıyyesinin fıkâhî halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayub ve ne i' mâr-ı mülke bakamayup dâima endişe ve ızırabdan hâlf olamadığı misillü aksi takdîrinde yâni emvâl ü emlâkinden emniyet-i kâmile olduğu halde dahi hemân kendi işiyle ve tevsî-i dâire-i taayyüşüyle uğraşub ve kendisinde gün-be-gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artub ona göre hüsn-i harekete çalışacağı şübheden âzâdedir...": Halil İncık & Mehmet Seyitdanlıoğlu (Edt.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 11-16

Tanzimat'la birlikte başlayan hemen her alandaki kurumsallaşmaya dönük faaliyetler yetim mallarının idaresini de etkilemiştir.

Elinizdeki çalışma açısından bakıldığında yetim mallarının idaresinin devletin idaresi ve kontrolü altına alınmasının bir diğer nedeni de toplu olarak düşünüldüğünde muazzam bir servet oluşturan yetim mallarının maddî ve malî imkânlarından bizzat devlet kurumlarının da faydalanabileceği kurumsal bir yapı oluşturmaktır. Zira bitmek bilmeyen savaş ve ayaklanmaların arasında İmparatorluğu kurtarmak için sonu gelmez bir reform çabası içerisinde olan yöneticilerin karşılaştıkları en büyük problemin maddî ve malî imkânsızlıklar olduğu düşünülürse emval-i eytamın idaresinin ve kontrolünün devletin himayesine alınmasının bir tesadüf olamayacağı açıktır. Hazinenin sıcak para ihtiyacının sürekli olarak artması, Tanzimat bürokratlarını yeni gelir kaynakları arayışına itmiş; buna Tanzimat Döneminin merkezîyetçi politikaları da eklendiğinde devlet, yetim mallarının idaresine doğrudan müdahil olma ihtiyacı duymuştur.

Bu doğrultuda 1851 senesinde İstanbul özelinde Emval-i Eytam Nezaretî'nin kurulmasıyla başlayan yeni süreç 1866 yılına gelindiğinde İmparatorluk sathında eytam müdürlüklerinin kurulmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. 1874 yılında da bütün sancak ve kazalardaki eytam müdürlüklerinin kontrol ve denetimlerinin tek bir çatı altında toplanması amacıyla Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam adıyla bir kurum oluşturulmuştur. Bu bağlamda elinizdeki çalışmada cevap arayacağımız başlıca sorular; yetim mallarının idaresinin devleti yönetenlerin gündemine nasıl ve niçin geldiği, bu konuyla alakalı kurumsallaşmaya dönük hangi adımlarının atıldığı ve incelediğimiz zaman aralığı içerisinde (1850-1906) yetim mallarının idaresiyle ilgili ne gibi değişimlerin yaşandığı olacaktır. Toplamda altı bölümden oluşan çalışmada sırasıyla yetim ve yetim mallarıyla ilgili genel kavramların açıklanması, emval-i eytamla ilgili eski ve geleneksel uygulamalar, Emval-i Eytam Nezaretî'nin kuruluşu, eytam müdürlüklerinin taşrada yaygınlaşması ve bunların işlevi, 1874 senesinde kurulan Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam ve son olarak 1906 yılında yayımlanan Eytam Nizamnamesi'nin içeriği incelenecektir.

İstanbul ve taşrada kurulan eytam müdürlükleri ve sandıkları örneğinden yola çıkılarak askeriyeden telgraf ve posta memurlarına, mülkiyeden jandarma ve polis teşkilatı mensuplarına, ilmiyeden vergi memurlarına kadar hemen her düzeyle devlet görevlisinin dul kalan eşleri ve yetimlerinin durumuyla ilgili de düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca Girit

adasının özel durumu nedeniyle⁴ adadaki eytam sandıkları ve idareleriyle ilgili sıklıkla müstakil düzenlemeler hazırlanmıştır. Ancak bu iki mesele çalışmanın konusu ve kapsamı dışında kaldığından sadece yeri geldikçe değinilecek ve bunun dışında bu konulara girilmeyecektir.⁵

2. ÇALIŞMADA BAŞVURULAN KAYNAKLAR

Emval-i eytamın idaresiyle ilgili çalışmalar son dönemlerde artsa da konuyla ilgili hala boşluklar bulunmaktadır. Elinizdeki çalışmanın amaçlarından biri de bu boşluğu bir nebze olsun doldurabilmektir. Çalışmaya başlamadan önce yaptığımız arşiv ve literatür taramasında konumuzu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren pek çok kaynak ve eser olduğunu tespit etmiştik. Aşağıda, çalışmanın son kısmında yer alan kaynakça bölümünde de belirteceğimiz bu kaynak ve eserleri ana hatlarıyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.1. Arşiv Belgeleri

Hiç şüphesiz ki Osmanlı memurlarının ürettiği belgeler çalışmamız açısından en önemli kaynağı oluşturmaktadır. Şöyle ki arşiv vesikaları sayesinde hem devletin hem de devlet makamlarını muhatap alan verdiği arzuhaller aracılığı ile tebaanın konulara bakışını birincil ağızdan öğrenebilme imkânına sahip olmaktadır. Çalışmada en fazla kullanılan arşiv fonları ve içerikleri aşağıda sıralanmıştır.

Kullanılan bu fonlar içerisinde konumuz açısından en sık faydalandığımız belge gruplarından ayrıca bahsetmek yerinde olacaktır. Bu fonlar arasında ilk olarak *Sadaret Mektubî Kalemi Belgelerine* (A.MKT.) değinebiliriz. Sadaret makamının İstanbul'daki kurumlarla ve taşrayla arasındaki yazışmalara ulaşmanın mümkün olduğu bu fon grubu kendi içerisinde de Sadaret Mektubî Kalemi Deavî Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.DV.), Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri (A.MKT.MHM.), Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.MVL.),

⁴ 1866 yılında Girit'te büyük bir ayaklanma çıkmış, ayaklanmanın bastırılmasını müteakiben adaya mahsus bir nizamname hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cenk Reyhan, "Girit Vilâyet Nizamnamesi", *Memleket Siyaset ve Yönetim*, Cilt 1, Sayı 2 (Eylül 2006), ss. 138-173

⁵ Bu konularla ilgili düzenlemeler için bkz. Furkan Şahin, *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017. Yüksek lisans çalışmamız olan bu tezin dördüncü bölümü dul ve yetimlerle ilgili yasal düzenlemeleri içermektedir.

Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.NZD.) ve Sadaret Mektubî Kalemî Umumî Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (A.MKT.UM.) alt gruplarına ayrılmıştır. Çalışmada bu fon grubunun 1848-1890 tarihleri arasındaki tasnifleri taranmış olup Sadaret makamının gerek Şeyhülislamlık ve Emval-i Eytam Nezareti'yle, gerekse taşra idare meclisleriyle yapmış olduğu yazışmalardan faydalanılmıştır.

Çalışmada en sık kullanılan diğer bir fon grubunu da *irâdeler* oluşturmaktadır. 1832 senesine kadar padişahların emir ve istekleri *hatt-ı hümayun*lar vasıtasıyla bildirilirken bu tarihten itibaren *irâde* tabiri kullanılmaya başlanmıştır.⁶ Irâdeler fonu Dâhiliye (İ.DH.), Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.) ve Şura-yı Devlet (İ.ŞD.) alt gruplarına ayrılmıştır. Irâdeler doğrudan doğruya padişah emirleri ve buyrukları olmaları hasebiyle son derece değerli olup çalışmada en sık kullanılan arşiv vesikalarından biri olmuştur. İleriki bölümlerde görüleceği üzere yetim mallarının durumu ilk olarak bir meclis-i mahsusta gündeme gelmiş ve buradaki görüşmeler akabinde konu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilmiştir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ise emval-i eytamla ilgili her türlü yasal düzenlemenin yapıldığı merci olmuştur.

Bu bağlamda yetim mallarının durumuyla ilgili en erken tartışmalara bu tasniften ulaşmak mümkün olmuştur. Daha sonraki düzenlemeler ise 1868 senesinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin yerine teşkil edilen Şura-yı Devlet fonundan takip edilmiştir. 1860'lı yıllardan itibaren eytam sandıklarının taşra vilayetlerinde de kurulmaya başlamasıyla eytam müdüriyetlerinin işleyişini takip eden idare meclislerine gönderilen padişah emirlerine yine bu tasniften ulaşılmıştır.

2.2. Kanun ve Nizamnameler

Arşiv belgeleri, mevcut durumdaki gerçeklikleri bize yansıtırken, kanun ve nizamnameler devletin dilini ve konulara yaklaşımını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Kanun ve nizamnameler aracılığıyla devlet; tahayyülünü, amaç ve hedeflerini, olandan ziyade olmasını istediği durumu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda arşivdeki *Irâdeler*

⁶ a.g.e., s. 184; Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 5

Tasnifinin yanı sıra *Düstur* ve *Takvim-i Vekayi*'den kanun ve nizamnamelere ulaşmak mümkündür.

Yetimler ve emval-i eytamla ilgili devletin yapmış olduğu yasal düzenlemelerden oluşan mevzuat, çalışmamızda önemli bir yer tutmaktadır. Bu konulardaki kanun ve nizamnamelere arşivdeki *İradeler Tasnifinin* yanı sıra *Düstur* ve *Takvim-i Vekayi*'den de ulaşmak mümkündür.

Kanun ve nizamnamelerle ilgili en temel kaynak *Düstur* olmuştur. İlk olarak Şubat 1863'te yayımlanan *Düstur*'da o zamana kadar yapılmış olan kanun ve düzenlemelere yer verilmiştir. Sonrasında daha profesyonelce hazırlanan kitaplar ciltler halinde basılmaya başlamıştır. I. Cilt 1872, II. Cilt 1873, III. Cilt 1876 ve IV. Cilt 1879 senesinde yayımlanmıştır. Daha sonrasında 1879-1884 yılları arasında çıkartılan kanun ve düzenlemeler 4 zeyl halinde yayımlanmıştır. Bu tarihten sonraki düzenlemeler II. Meşrutiyet Dönemine kadar yayımlanmamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1937-1943 yılları arasında *Düstur*'un V, VI, VII ve VIII. Ciltleri Latin alfabesiyle yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet'ten 1923'e kadar olan düzenlemeler ise *Düstur*'un ikinci tertibi olarak 12 cilt halinde yayımlanmıştır.⁷ Çalışmamızda *Düstur*'un I. tertibinde yer alan 8 ciltten de faydalanılmıştır. Burada, kanun ve nizamnamelerin yanı sıra çeşitli iradelere de yer verilmiştir.

İlk sayısı 1 Kasım 1831 tarihinde yayımlanan *Takvim-i Vekayi*, devletin resmî yayın organı olması nedeniyle araştırmacılar açısından oldukça önemli bir referans kaynağı olmuştur. *Düstur*'un aksine daha büyük bir kitleye ulaşabilen *Takvim-i Vekayi* sayesinde merkezî idare ahaliye yaptığı icraatları anlatabilme imkânına da kavuşmuştur. Gazete, "*Vukuat-ı Resmîye*" ve "*Vukuat-ı Gayr-i Resmîye*" şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır ve buna ek olarak "*Umur-ı Dâhiliye*, *Umur-ı Hariciye*, *Mevadd-ı Askeriye*, *Es'ar*, *Fünun*, *Tevcihat*, *Tevcihat-ı İlmiyye* ve *Garibe*" isimli alt başlıklara ayrılmıştır.⁸ Çalışmamızın kapsadığı dönem aralığındaki (1850-1906) gazete sayıları incelendiğinde *Düstur*'da yer

⁷ Mehmet Âkif Aydın, "*Düstur*", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 48-49

⁸ Nesimi Yazıcı, "*Takvîm-i Vekâyi*", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, 39. Cilt, İstanbul, 2010, ss. 490-492

alan kanun ve düzenlemelerin yanı sıra emval-i eytamla ilgili bazı haberlere de ulaşmak mümkün olmuştur.

2.3. Salnameler

Merkezî idarenin ve vilayetlerin idarî yapısı hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmanın mümkün olduğu salnameler çalışmamız açısından faydalı bir kaynak olarak ön plana çıkmıştır. İlk Devlet Salnamesi 1847 yılında çıkartılırken vilayet salnameleri 1866 yılından itibaren yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlamıştır. Devlet salnamelerinden önceleri İstanbul Eytam Müdürlüğü ve sonrasında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın idarî yapısı hakkında detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olurken vilayet salnamelerinden de sancak ve kazalardaki eytam müdürlükleri ve bazı durumlarda da buralardaki eytam sandıklarının sermayesini öğrenmek mümkün olmuştur.

Çalışmada H. 1273-1326 (M. 1856/57-1908/09) yılları arasında yayımlanan 54 Devlet Salnamesi incelenmiştir. Buna ek olarak eytam müdüriyetlerinin yaygınlığını ve durumunu tespit etmemizi sağlayan vilayet salnamelerinden de sıklıkla faydalanılmıştır. Bu kapsamda Adana (13 adet), Ankara (15 adet), Aydın (25 adet), Bağdat (21 adet), Bitlis (4 adet), Cezair-i Bahi Sefid (20 adet), Edirne (26 adet), Erzurum (15 adet), Halep (35 adet), Hüdavendigâr (34 adet), İşkodra (5 adet), Kastamonu (21 adet), Konya (30 adet), Kosova (8 adet), Musul (5 adet), Prizren (2 Adet), Selanik (20 adet), Sivas (17 adet), Suriye (30 adet), Trabzon (22 adet), Tuna (10 adet) ve Yanya (5 adet) vilayetlerinden toplamda 383 vilayet salnamesi incelenmiştir.

2.4. Modern Araştırmalar

Yetimlik ve emval-i eytamla ilgili araştırmaların her geçen gün artmakta olduğundan bahsetmiştik. Konuyla ilgili ilahiyat bölümlerinde genellikle İslam hukukunda yetimlerin yeri ve durumuyla ilgili tezler yazılmıştır. Bu bağlamda Mehmet Şirin Ayrıl tarafından yazılan “*Kur'an'ın Yetimlere Bakış Açısı*”⁹, Leyla Batchaeva tarafından yazılan “*İslam*

⁹ Mehmet Şirin Ayrıl, *Kur'an'ın Yetimlere Bakış Açısı*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007

Hukukunda Yetim Malının Korunması ve Kullanılması”¹⁰, Esra Dikici tarafından yazılan “*Kur’an’da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Yetim Kurumları (Bir Kur’an Kavramının Kurumsallaşması)*”¹¹, Nurullah Eski tarafından yazılan “*Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler*”¹², Mustafa Taşar tarafından yazılan “*İslam Hukuk Tarihinde Eytam Sandıkları (Kurumsallaşma Süreci)*”¹³ ve Mücahide Vançin tarafından yazılan “*Mekkî ve Medenî Ayetler Bağlamında Kur’an’da Yetim ve Yetim Hakları*”¹⁴ isimli yüksek lisans tezleri ile Naim Mehmet Boz tarafından yazılan “*İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*”¹⁵ başlıklı doktor tezinden bahsetmek mümkündür.

Bilindiği üzere İslam dini ve bizzat kendisi de bir yetim olan Hz. Muhammed, daha en başından itibaren yetimlerin hak ve hukukunun korunması yönünde büyük bir özen göstermiştir. Yukarıda bahsettiğimiz çalışmalar da bu kapsamda yetim kavramı etrafında şekillenen hukuk düzenini anlayabilmemize imkân sağlamaktadır. Esra Dikici ve Mustafa Taşar tarafından hazırlanan tezler çalışmamızın konusuyla daha doğrudan ilişkili olmakla birlikte yetim mallarının idaresinin devletin denetimine girme sürecini daha ziyade dinî referanslarla açıklama eğiliminde olmuştur. Elinizdeki çalışma ise emval-i eytamın idaresiyle ilgili dinî geleneğin üzerine merkezî ve kurumsal bir yapının oluşturulması sürecini incelemektedir.

Tarih bölümlerinde hazırlanan tezler arasında Veli İnanç tarafından 2002 yılında tamamlanan “*Eytam İdaresi Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911)*” başlıklı tez, konuyla ilgili öncü mahiyette olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir.¹⁶ Tez, Marmaris

¹⁰ Leyla Batchaeva, *İslam Hukukunda Yetim Malının Korunması ve Kullanılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013

¹¹ Esra Dikici, *Kur’an’da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Yetim Kurumları (Bir Kur’an Kavramının Kurumsallaşması)*, Karabük Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019

¹² Nurullah Eski, *Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007

¹³ Mustafa Taşar, *İslam Hukuk Tarihinde Eytam Sandıkları (Kurumsallaşma Süreci)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019

¹⁴ Mücahide Vançin, *Mekkî ve Medenî Ayetler Bağlamında Kur’an’da Yetim ve Yetim Hakları*, Siirt Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020

¹⁵ Mehmet Naim Boz, *İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, Uludağ Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020

¹⁶ Veli İnanç, *Eytam İdaresi Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911)*, Muğla Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2002

örneğine odaklansa da emval-i eytamla ilgili ilk eytam nizamnamelerinden de bahsetmektedir. Bu çalışma daha sonra Prof. Dr. Mehmet Çanlı'nın da katkılarıyla kitap haline de getirilerek yayımlanmıştır.¹⁷

Prof. Dr. Bekir Koç'un danışmanlığında 2017 senesinde hazırlamış olduğum “*Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*”¹⁸ başlıklı yüksek lisan tezinden de o dönemde topladığım ve transkripte ettiğim arşiv belgeleri ve nizamnameler yönünden sıklıkla faydalanılmıştır.

Mehmet Akif Berber tarafından 2023 yılında tamamlanan “*Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*”¹⁹ başlıklı doktora tezi, çalışmamız açısından bir diğer önemli araştırmadır. Elinizdeki çalışma, Tanzimat sonrası yetim mallarının idaresine odaklansa da eski dönemlerdeki uygulamaları da takip edebilmek bizim açımızdan çok kıymetli olmuştur. Araştırmacı, 16. yüzyıl başlarından 17. yüzyıla kadar uzanan süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda yetim mallarının korunmasına yönelik ilke ve uygulamaları ele alırken, yetim kavramıyla ilgili İslamî literatüre de geniş bir yer vermiştir.

Yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra konumuzla doğrudan veya dolaylı alakası olan pek çok makale ve kitap bulunmaktadır. Bunlar arasında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan İslam Ansiklopedisi'ne değinmek yerinde olacaktır. Alanında uzman pek çok sosyal bilimcinin katkılarıyla hazırlanan bu ansiklopedi sayesinde yetim kavramına ve bununla ilgili pek çok tali kavrama erişmek mümkün olmuştur.²⁰

Son olarak Nadir Özbek tarafından hazırlanan “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*”²¹ ve İlhami Yurdakul tarafından

¹⁷ Mehmet Çanlı ve Veli İnanç, *Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Uygulaması (1885-1911)*, Marmaris Ticaret Odası Kültür Yayınları, Ankara, 2015

¹⁸ Furkan Şahin, *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017

¹⁹ Mehmet Akif, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Korunması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023

²⁰ “Yetim”, “Rüşd”, “Buluğ”, “Vasi” ve “Tereke” gibi yetimlikle ilgili kavramların yanı sıra “Meclis-i Meşveret” ve “Esham” gibi ileride sıklıkla karşımıza çıkacak kavramlar genel hatlarıyla İslam Ansiklopedisi'nden faydalanılarak açıklanacaktır.

²¹ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar, Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

hazırlanan “*Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)*”²² isimli çalışmalara ayrı olarak değinmek yerinde olacaktır. Nadir Özbek’in çalışmasında, kapsamlı bir arşiv ve literatür taramasından derlenen bilgiler ışığında 19. yüzyılın başlarından başlayarak Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar geçen süreçte Osmanlı İmparatorluğu’ndaki dezavantajlı grupların durumuna ve devletin sosyal yardım uygulamalarına değinilmektedir. Eserin odak noktası II. Abdülhamid ve İkinci Meşrutiyet Dönemi olsa da Osmanlı İmparatorluğu’nun 19. yüzyıldaki sosyal yaşamını anlamlandırabilmemiz açısından çok kıymetli bilgi ve analizler içermektedir.

İlhami Yurdakul’un çalışması ise doğrudan bizim konumuzla da alakalı olan ilmîye teşkilatının 19. yüzyıldaki değişimini ele almaktadır. III. Selim döneminde (1789-1807) başlayıp II. Mahmud döneminde (1808-1839) artarak devam eden reformlar döneminde Şeyhülislamın görev ve sorumluluklarının artmasıyla ilmîye teşkilatı ilk defa olarak hiyerarşik bir yapıya kavuşmuştur. Çalışma 19. yüzyıldaki Şeyhülislamlık kurumu ve onun çevresinde şekillenen ilmîye sınıfının değişimine odaklanmaktadır. Bu kapsamda, bizim de konumuz olan, Emval-i Eytam Nezareti/Müdüriyeti ve sonrasında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’a çalışmanın bir bölümünde yer ayrılmıştır. Genel olarak ilmîye sınıfının geçirdiği evrime odaklanan Yurdakul, emval-i eytamlarla ilgili düzenlemelere de bu perspektiften yaklaşmaktadır. Elinizdeki çalışmada ise 19. yüzyıldaki genel değişim bağlamından kopmamak kaydıyla bir merkezileşme ve kurumsallaşma anlatısı üzerine inşa edilmiştir.

Temel olarak az önce tasvir edilen kaynak ve araştırma eserleri üzerine kurgulanan çalışmamız toplamda altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde yetim kavramı ve bu kavramla doğrudan alakalı olan buluş, rüşd, vasi ve tereke gibi kavramlar açıklanacak; ardından yetim mallarının idaresiyle ilgili eski uygulamalara değinilecektir. İkinci bölümde yetim mallarının idaresinin doğrudan doğruya devletin denetimine alınmasıyla ilgili tartışmalar değerlendirilecek ve bu tartışmaları müteakip Emval-i Eytam Nezareti’nin kuruluşu, faaliyetleri ve müdüriyete dönüştürülmesi incelenecektir.

²² İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008

Üçüncü bölüm, İstanbul örneğinden yola çıkılarak taşradaki yetim mallarının idaresinin de devletin kontrolüne alınması sürecine ayrılmıştır. Dördüncü bölümde taşrada kurulan eytam müdüriyetlerinin karşılaştıkları bazı sorunlara yönelik çözüm arayışları ile bunların işlevi değerlendirilecektir. Beşinci bölümde İstanbul ve taşradaki eytam müdüriyetlerinin denetimsel olarak tek bir çatı altında birleştirilmesi maksadıyla oluşturulan Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kuruluşu, yapısı ve işlevi incelenecektir. Altıncı ve son bölümde ise emval-i eytamın idaresiyle ilgili 50 yıllık deneyimin bir ürünü olarak hazırlanan 1906 tarihli nizamname açıklanacaktır.

1. BÖLÜM

YETİMLİKLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR VE EMVAL-İ EYTAMLA İLGİLİ ESKİ UYGULAMALAR

Bu çalışmanın amacı yetim mallarıyla ilgili uygulamaların 19. yüzyıl ortalarından itibaren doğrudan devlet kontrolüne alınarak merkezî bir yapıya kavuşturulması sürecini incelemektir. Fakat bu tarihten önce de yetim malları eytam sandıklarında muhafaza edilerek vasi ve mahkeme görevlileri tarafından idare edilmekteydi. Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısındaki yeni düzenlemeleri ele almadan önce konumuz açısından bir giriş mahiyetinde olmak üzere “yetim” kavramı etrafında şekillenen ve konumuz açısından bilinmesi gereken bazı kavramlar ile devletin yetim mallarını kendi kontrolüne almadan önceki uygulamalar incelenecektir.

1.1. YETİM, BULUĞ, RÜŞT, VASİ VE TEREKE KAVRAMLARI

1.1.1. Yetim

Yetimin sözlük anlamı “*babası veya baba ve anası ölmüş çocuk, öksüz*” olarak karşımıza çıkmaktadır.²³ İslamî olarak ise henüz buluğa erişmemiş ve doğal vasisini, yani babasını, kaybetmiş küçük yaştaki çocuklar için kullanılmaktadır.²⁴ Çocuğun doğal vasisi olarak geçen babanın kaybı, yetim kalan çocuk için ekonomik güvencenin de kaybı anlamına geldiğinden İslam hukuku, yetim haklarının korunmasına büyük bir özen göstermiştir. Öyle ki Kur’an-ı Kerim’de 22 ayette bizzat yetimler konu edilmiştir.²⁵ Yetimler ve bunların mallarının durumuyla ilgili bazı ayetler, konumuz açısından da oldukça önemli dinî referans noktalarını oluşturmaktadır. Örneğin Nisa suresinin 2. ayetinde:

*“...Yetimlere mallarını verin, temiz piş olanla değiştirmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahdır.”*²⁶

²³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 1345

²⁴ Abdüsselam Arı, “Yetim”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, s. 501

²⁵ Bakara 83, Bakara 117, Bakara 215, Bakara 220, Nisa 2, Nisa 3, Nisa 6, Nisa 8, Nisa 9, Nisa 19, Nisa 36, Nisa 127, En’am 152, Enfal 41, İsrâ 34, Kehf 82, Haşr 7, İnsan 8, Fecr 17, Bedel 14, Duha 6, Maun 2.

²⁶ Mehmet Akif Berber, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Yetim Mallarının Korunması*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023, s. 27-28; Leyla Batchaeva, *İslam Hukukunda Yetim Mallarının Korunması ve Kullanılması*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 55: Nisa 4/2.

Denilmekte ve zamanı geldiğinde yetimlere mallarının verilmesi, yetimin iyi durumdaki eşyalarının vasinin kötü durumdaki eşyalarıyla değiştirilmemesi; yani helal olanın bırakılıp haram olanın alınmaması uyarısında bulunmaktadır.

Yine Nisa suresinin 5. ve 6. ayetlerinde:

“Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onların yeterli fikrî olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun, hesap sorucu olarak da Allah yeter.”²⁷

Denilmektedir. Buradaki “akli ermez” tabiri mallarını akıllıca kullanma yetisinden mahrum kişiler için kullanılmaktadır. Bu durumda olanlara vasi atanmakta ve vasiler de bunların mallarını muhafaza etmek, nemalandırmak ve geçimlerini sağlamakla yükümlü tutulmuştur. Devamında ise rüşt yaşına da atıfta bulunularak, cinsel olgunluğa ulaşan yetimlerin fikrî olgunluğa da ulaşmış olmasının sınanması ve mallarının ona göre kendilerine teslim edilmesi istenmektedir. Maddî durumu yerinde olan vasinin kesinlikle yetim malına tenezzül etmemesi, maddî durumu kötü olan vasisinin ise yalnızca ihtiyacı kadar yetim malını kullanması tavsiye edilmektedir. Yetim hem cinsel hem de fikrî olgunluğa ulaşmış malları kendisine teslim edilirken, şüpheye yer bırakmamak için, bu işlemin şahit huzurunda yapılması istenmektedir.

Son olarak Nisa suresinin 10. ayetinde:

“...Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”²⁸

Denilmekte ve haksız yere yetim malı yiyenler son derece keskin ifadelerle uyarılmaktadır. Bu dört ayetten de açıkça görüldüğü üzere yetim mallarını haksızca yemek büyük bir günah olarak görülmüş ve buna yeltenecek olanlar için şiddetli uyarılarda bulunulmuştur. Bizzat Kur’an-ı Kerim’deki bu uyarılara rağmen, elinizdeki çalışmanın kapsadığı dönemler de dâhil olmak üzere, hemen her dönemde vasilerin ve

²⁷ Berber, a.g.e., s. 28: Nisa 4/5-6

²⁸ Berber, a.g.e., s. 29; Batchaeva, a.g.e., s. 56: Nisa 4/10

mahkeme görevlilerinin yetim mallarıyla ilgili uygunsuz davranışlarda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Örneğin 1791 senesinde, eşi bedesten bekçisiyken vefat eden ve Hediyetullah ile Mehmed Sadık isimli yetimlerin annesi ve vasisi olan Saliha Hatun, kassam kâtibî Mektubcu-zade Said Efendi ve bedesten bekçisi Abdullah isimli kişilerin müteveffanın terekesindeki malları sattığını ve yetimlerinin zor duruma düştüğünü belirten bir arzuhal yazmıştır.²⁹ Terekedeki eşyaların satılarak nakde çevrilmesi ve bu nakit paranın işletilerek elde edilen nemayla yetimlerin iâşe ve nafakalarının karşılanması; yetim rüşt yaşına geldiğinde de anaparasının ve varsa nemasının kendisine teslim edilmesi eski zamanlardan beri süregelen bir uygulamadır. Bununla birlikte terekeyi yazan kâtibin bir eşyayı değerinin altında veya üstünde göstermesi de oldukça yaygın bir usulsüzlük örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kâtip, terekedeki malı ucuz göstererek bu ürünün kendisi veya bir başkası adına ucuz yolla alınmasını sağlayabilirken, değerinden fazla gösterdiği ürün sayesinde de alması gerekenden fazla harç alabilmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz örnekte terekeyi yazan kâtiple terekenin muhafaza edildiği bedestenin bekçisi ortaklaşa olarak terekedeki malları kendi çıkarlarına satmış ve yetimlerin mağduriyet yaşamasına sebebiyet vermiştir. Saliha Hatun'un arzuhalî bir şekilde Sultan III. Selim'e de arz edilmiş ve sultan da bu arzuhalin kenarına "*ilamı yedlerine verile*" derkenarını düşerek gereğinin yapılması talimatını vermiştir.³⁰ Yukarıda bahsettiğimiz tehditkâr ayetlere rağmen maddî fırsatlar söz konusu olduğunda bütün dinî hassasiyetlerin bir kenara bırakabildiğini söylemek mümkündür. Emval-i eytamla ilgili merkezî ve kurumsal bir yapının eksikliğinde bu gibi durumların sıklıkla yaşandığını da belirtmeliyiz.

Şunu da eklemeliyiz ki 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde henüz emval-i eytamla ilgili kapsayıcı nesnel normlar bulunmamakta; yetim mallarının durumu ve idaresi şahsî ilişkilerle ve keyfî bir şekilde yürütülmektedir. İslam dini ve padişahlar, yetim mallarıyla ilgili usulsüzlüklerin önüne geçmek için çaba harcıyıp bu usulsüzlükleri yapanlar için ağır cezalar öngörse de sonuç değişmemektedir. Yüzyıllardır süregelen bu durumun

²⁹ BOA., HAT., 189-9049 (29 Zilhicce 1205 – 29 Ağustos 1791)

³⁰ Aynı belge.

ardından Tanzimat’la birlikte büyük bir ivme kazanan merkezîleşme, kurumsallaşma ve modernleşme girişimleri kapsamında yetim mallarının durumu da gündeme gelecektir. Emval-i eytamlarla ilgili konular genel geçer ifadeler yerine, herkesi kapsayacak şekilde düzenlenecek ve ilişkiler şahsilikten çıkartılıp kurumsallaştırılacaktır. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesinin pek çok alanında olduğu gibi şer’i kaidelerle sınırları çizilmiş bir alan, yine ilmiye sınıfının alanında bırakılmakla birlikte daha seküler diyebileceğimiz bir yapı haline gelecektir.

Bahsettiğimiz bu merkezîleşme ve kurumsallaşma düşüncesinin zihinlere yerleşmeden önce de Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yetimlerin ve bunların mallarının korunması için idarecilerin büyük bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Öyle ki İmparatorluğun dört bir yanındaki pek çok vakıf kurumu yetimlerin ihtiyaçlarına yönelik faaliyetlerde bulunurken devlet başkanı da velisi olmayan yetimlerin velisi olarak addedilmiştir.³¹ Bu durumla ilgili yine III. Selim döneminden bir örnek göstermek yerinde olacaktır. 1798 senesinin Aralık ayında Rumeli Kazaskerine hitaben yazılan bir fermanla İstanbul ve taşrada yetimlere zulmedildiği ve vasilerin yetimlerin mallarını kendi çıkarlarına kullandığından bahsedilmektedir. Tereke yazımında görevli kassam kâtipleri ve muhızlıların yolsuzlukları da bilindiğinden tereke işlemlerine bizzat şer’i hâkimlerin, yani kadıların, bakması istenmiştir. Ferman bizzat padişahın ağzından “*ben dahi taharri ederim eytama gadr olunduğunu istima edersem sonra buna cevap vermek güç olur*” ifadeleriyle sona ermektedir.³² Yani devletin başkanı konumundaki padişah, yetimlere kötü davranılması durumunda Allah katında kendisinin sorumlu olacağını belirterek bunun önlenmesini istemektedir.

Gerek İslam dininin gerekse devleti yönetenlerin tüm bu hassasiyetine rağmen yetimlerin durumu daimî bir sorun olarak mevcudiyetini korumuştur. Elinizdeki çalışmanın konusu kendisine az ya da çok miras kalan yetimlerin durumunu içerse de bunun dışında kalan pek çok yetim çocuk kölelikten pek de farkı olmayan ev hizmetçiliği, dilencilik veya çok

³¹ Abdüsselam Arı, a.g.m., s. 501

³² Fatih Bozkurt, “Yetimi Kolla Malımı Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1775-1875)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2012, s. 81

daha kötü durumlara maruz kalabilmiştir.³³ Kendisine nafakasını karşılayacak kadar dahi bir mal kalmayan yetimlerin durumu konumuzun kapsamı dışında kalsa da 19. yüzyıl reformları kapsamında bu durumdaki yetimler için de pek çok kurum kurulduğu belirtilmelidir. Modern ve sosyal devlet anlayışının bir sonucu olarak daha öncesinde vakıflar yoluyla yürütülen pek çok hayır işi süreç içerisinde “merkezî devlet aygıtının fonksiyonları niteliğini kazanmıştır.”³⁴ Bu bağlamda ilki 1863 yılında Midhat Paşa tarafından Balkanlardaki Niş Sancağında kurulan ıslahhaneler ve 1914 yılında kurulan Darüleytam yetimlerin korunması ve topluma kazandırılması yönünde önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bu kurumların büyük başarılar sağladığını söylemek de ne yazık ki pek mümkün değildir.³⁵

1.1.2. Buluğ ve Rüşt

Sözlük anlamı “*erkek çocuğun erkek olması, erkeklik sinnine ermesi*”³⁶ olan buluğ ve “*doğru düşünme, akıl ve temyiz sahibi olma; baliğ olma*”³⁷ anlamına gelen rüşt kavramları yetimlik durumunun sona ermesiyle alakalı kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam hukuku açısından *buluğ*, çocuğun cinsel ve bedensel olgunluğa ulaşmasını ifade ederken;³⁸ *rüşt* bunun da ötesinde “fikrî olgunluk düzeyine erişmeyi” ifade etmektedir.³⁹ Kur’an’da “*evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onların yeterli fikrî olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin*” ayeti yer almaktadır. Yani buluğ ve rüşt birbiriyle bağlantılı; fakat farklı iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Basit bir tanımlamayla buluğ, fizikî ve cinsel olgunluğa, rüşt ise aklî olgunluğa işaret etmektedir.

³³ Amy Singer, *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 218; Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 63

³⁴ Özbek, *a.g.e.*, s. 55

³⁵ İslahhaneler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Koç, “İslahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişleri”, *OTAM*, Sayı: 20 (Güz 2006), ss. 185-196; Bekir Koç, “Osmanlı Devleti’nde İslahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2 (Haziran 2010), ss. 199-217; Cemil Öztürk, “İslahhâne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, İstanbul, 1999, ss. 190-191; Hidayet N. Nuhoglu, “Darüleytâm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, İstanbul, 1988, ss. 521

³⁶ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s. 154

³⁷ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s. 1013

³⁸ Ali Bardakoğlu, “Buluğ”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, s. 298

³⁹ Saffet Köse, “Rüşd”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, s. 298

Osmanlı medenî hukuku olarak bilinen *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin⁴⁰ 985. maddesinde buluğ ile ilgili olarak “*hadd-i buluğ ihtilam ve ihbal ve hayz ve habil ise sabit olur*” ifadesi yer almaktadır.⁴¹ Yani hem erkekler hem de kızlar için çocuk sahibi olabilecek cinsel olgunluğa ulaşma buluğ için yeterli görülmüştür. Buluğa erme yaşı cinsiyetten cinsiyete ve hatta coğrafyadan coğrafyaya farklılıklar gösterse de *Mecelle*'nin 986. maddesinde buluğ yaşıyla ilgili olarak bir standart getirilmiştir. Bu maddeye göre:

“*Sinn-i buluğun mabdei erkekte tam on iki ve kızda tam dokuz ve müntehası dahi tam on beş yaşdır ve bir erkek on iki ve bir kız dokuz yaşını teknil edip de baliğ olmasa baliğ oluncaya dek murahik ve murahika denilir.*”⁴²

Yani erkek çocuk için 12, kız çocuk için 9 yaşı buluğa ulaşma yaşı olarak kabul edilmiş; bunun tam anlamıyla gerçekleşmesi ise her iki cinsiyet için de 15 yaş olarak belirlenmiştir. Buluğa ulaşan bir çocuk, aklî olgunluğa da ulaştığında rüştünü ispat etmiş sayılmaktadır.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere “fıkrî olgunluk düzeyine erişmeyi” ifade eden rüşt kavramı, çalışmamızın konusu bakımından yetimin kendi mallarının tasarrufunu üzerine alması anlamına gelmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim'de de yetimlere mallarının verilmesi için rüştlerinin beklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴³ Buluğun aksine rüşt yaşıyla ilgili kesin bir yaş belirlenmemiştir. Bir çocuk buluğ yaşıyla birlikte rüştünü ispat edebildiği gibi bundan çok daha sonra da rüşt yaşına ulaşabilmektedir.⁴⁴ Rüşt yaşına ulaşan bir çocuğun mallarının durumuyla ilgili olarak *Mecelle*'nin 981. ve 982. maddelerinde:

“*Bir çocuk baliğ oldukça malının kendisine i'tası hususunda isti'cal olunmayıp te'enni ile tecrübe olunmalıdır. Reşid olduğu tahakkuk ederse ol vakit emvali kendisine verilir.*”⁴⁵

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Âkif Aydın, “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, ss. 231-235

⁴¹ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986, s. 136

⁴² Akgündüz, *a.g.e.*, s. 136

⁴³ “...eğer onların yeterli fıkrî olgunluk düzeyine eriştiklerini tespit ederseniz hemen mallarını kendilerine verin.”

⁴⁴ Batchaeva, *a.g.e.*, s. 43

⁴⁵ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 136

“Bir çocuk gayr-i reşid olarak baliğ olursa rüşdü tahakkuk etmedikçe malı kendisine verilmeyib kemafi’s-sabık tasarrufdan men’ olunur.”⁴⁶

Hükümleri yer almaktadır. Yani bir çocuk buluğa ulaşırsa dahi malı hemen kendisine verilmeyip çocuğun aklî olgunluğa ulaşıp ulaşmadığı sınınamalı ve reşit olduğuna kanaat getirilirse malları kendisine verilmelidir. Bununla birlikte çocuğun reşit olmadığına karar verilmesi durumunda malları kendisine verilmemelidir.

Mecelle’nin de temel dayanaklarından olan Hanefî Mezhebine göre rüşd yaşın üst sınırı olarak 25 yaş belirlenmiştir. Yetim, bu yaşına geldiğinde hala rüşdünü ispat etmemiş olsa bile malları kendisine verilmelidir.⁴⁷ Bununla ilgili olarak yine Mecelle’nin 983. maddesinde:

“Bir sagirin rüşdü sabit olmadan emvali vasisi tarafından kendisine verilib de ol sagirin yedinde zayi olsa yahud sagir itlaf etse vasi zamin olur.”⁴⁸

Hükmüne yer verilmekte ve rüşdünü ispat etmeden malları kendisine verilen yetimin mallarını zayi ve telef etmesinden vasi sorumlu tutulmaktadır. Yani rüşdünü ispat etmemiş bir yetimin mallarının sorumluluğu vasiye bırakılmıştır.

Rüşd yaşıyla ilgili olarak yukarıda bahsettiğimiz belirsizlik çalışmanın üçüncü bölümünde değinilecek olan “*Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Küşad Olunacak Eytam Sandıklarının Suret-i İdare ve Muhafazası Hakkında Nizamname*”nin 13. maddesiyle giderilmiştir. Buna göre cinsiyet ayırmaksızın rüşd yaşı olarak 20 yaş standart haline getirilmiştir. Bununla birlikte 20 yaşına gelmesine rağmen aklî olgunluğa ulaştığı kanaati hâsıl olmayan yetimlere mallarının verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Yani konumuz açısından bakıldığında rüşdünü ispat etmek, yetimin yetimlik durumunun sonu ve malları üzerinde kendi tasarruf hakkına ulaşması anlamına gelmektedir.

1.1.3. Vasi

Emval-i eytamın idaresiyle ilgili en önemli kavramlardan biri de vasi kavramıdır. Vasi, sözlükte “*bir müteveffanın vasiyetini icraya memur adam, bir müteveffanın vasiyetle*

⁴⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 136

⁴⁷ Arı, *a.g.m.*, s. 502

⁴⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 136

tesviye-i umuruna tekvil ettiği adam; eytamin emval-i mevrusesini idare ve kendilerini infak eden adam”⁴⁹ olarak tanımlanmaktadır ki çalışmamızın konusu açısından ikinci tanım bizi daha çok ilgilendirmektedir. İslam hukuku açısından ise “eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarından tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut veli/hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesi” anlamına gelmektedir.⁵⁰ Yani vasi, yetimin veya vasi olarak atandığı kişinin malları üzerinde tasarruf hakkı bulunan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yetimlik, çocuğun doğal vasisini, yani babasını, kaybetmesiyle başlayan bir süreçtir. Yetim çocuk, haklarını ve mallarını koruma gücünden yoksun olduğu için, bunları yerine getirecek bir vasiye ihtiyaç duyulmaktadır.⁵¹ Osmanlıların da ağırlıklı olarak uyguladığı Hanefî fikhî açısından yetimlerin malları üzerinde “kuvvetli vasi” ve “zayıf vasi” olmak üzere iki türlü vasilikten söz etmek mümkündür. “Kuvvetli vasi baba tarafından atanan vasidir. Babanın yokluğunda dedenin vasisi ile kadının atadığı vasi de bu sınıfa girer. Zayıf vasi ise annenin vasisi, oğlan kardeşin vasisi amcanın vasisi vb.dir. Zayıf vasi çocuğa annesi veya amcasından miras kalan payı korur. Bu vasilerin görevi tasarruf değildir, muhafaza velayetleri vardır.”⁵²

Yine fikhî açıdan vasiliğin kimlere verileceği sırasıyla belirlenmiş durumdadır. Babanın vefatı durumunda, babanın hayattayken seçtiği kişi vasi olarak onaylanmaktadır. Eğer baba ölmeden önce bir vasi seçmediyse, silsilede vasi olarak yetimin dedesi gelmektedir. Dedenin vasi olarak seçtiği kişi de dedenin ölmesi durumunda vasi olmaktadır. Bunların dışında kadılar da yetimlerin vasiliğini üstlenebilmektedir. Bunla birlikte iş yoğunluğu nedeniyle kadılar da vasi olarak bir başkasını atayabilmektedir.⁵³

Vasi atamasıyla ilgili 16. yüzyıldan bir örnek vermek gerekirse; Çeltik Karyesi ahalisinden olup 1582 senesinde vefat eden Emrullah’ın yetimlerine anneleri vasi olmuştur. Bununla birlikte annenin başka biriyle evlenmesi nedeniyle vasilik görevini layıkıyla yürütemediği ve yetimlerin zarar gördüğü mahkemeye ihbar edilmiştir. Bu

⁴⁹ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s. 1300

⁵⁰ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, s. 66

⁵¹ Araz, *a.g.e.*, s. 52

⁵² Berber, *a.g.e.*, s. 39

⁵³ Berber, *a.g.e.*, s. 40-41; Araz, *a.g.e.*, s. 64-65

durumu mahkemeye ihbar eden Ahmed bin Ergayip isimli mahalleli kadı tarafından yetimlere vasi olarak atanmıştır.⁵⁴ 1591 tarihli başka bir örnekte ise İstanbul sakinlerinden Ümmügülsüm isimli bir kadın, mahkemeye başvurarak oğlunun vasisi olan Şaban Halife'nin görevini layıkıyla yerine getiremediğini belirterek vasilik görevinin kendisine verilmesini talep etmiştir. “Ümmügülsüm'ün gerekçesi bir anne olarak yabancı birinden daha iyi vasilik yapabileceği” olmuştur. Mahkemenin mahalleli arasında yaptığı tahkikat sonucunda annenin vasiliğinin yetim çocuk için daha uygun olacağı sonucuna varılmıştır.⁵⁵

Bu iki örnekte de mahkeme tarafından yetime bir vasi atanmış olduğunu, fakat atanan bu vasilerin bir şekilde vasilik görevlerini layıkıyla yerine getiremedikleri gerekçesiyle azledildiklerini görmekteyiz. Yetimin bakımından, nafakasından ve mallarının nemalandırılmasından sorumlu olan vasiler büyük oranda yetimin akrabaları arasından seçilmiştir. Hatta Yahya Araz'ın tespit ettiği üzere vasilerin neredeyse yarısından fazlası yetimlerin anneleri arasından seçilmiştir.⁵⁶ Fatih Bozkurt'un çalışmasına göre de akrabalar dışında vasi ataması oldukça az olup; vasilik büyük oranda anne veya babaya verilmektedir. Anne ve babanın dışında babaanne, anneanne, dede, dayı, teyze, amca, hala ve abi gibi yakın akrabalar da sık sık vasi olarak seçilebilmektedir.⁵⁷

Mecelle'nin 974. maddesiyle vasilik silsilesiyle ilgili de net bir tablo çizilerek bu konuda da bir standardizasyona gidilmiştir:

“Sagirin bu babda velisi evvela babası, saniyen babası fevt olmuş ise vasiyy-i muhtarı ya'ni babasının hal-i hayatında ihtiyar ve nasb etmiş olduğu vasi, salisen vasiyy-i muhtar dahi vefat ederse anın hal-i hayatında nasb eylediği vasi, rabi'an cedd-i sahihi yani sagirin babasının babası yahud babasının babasının babası, hamisen işbu ceddin hal-i hayatında ihtiyar ve nasb eylemiş olduğu vasi, sadisen ol vasinin nasb eylediği vasi, sabian hâkim yahud vasiyy-i mansubu ya'ni hâkimin nasb eylediği vasideir. Amma kardeş, amca vesair akrabanın vasi olmadıkları halde izin vermeleri caiz değildir.”⁵⁸

⁵⁴ İrem Gürbüz, *Şer'iyye Sicillerine Göre 1650-1750 Yıllarında Konya'da Çocuklar ve Yetimler*, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018, s. 97 (387 numaralı dipnot)

⁵⁵ Gülümser Meserret Topçu, *Osmanlı Klasik Döneminde Çocuklar*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022, s. 118

⁵⁶ Araz, *a.g.e.*, s. 65

⁵⁷ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 79

⁵⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 135

Bu maddeye göre bir vasilik sıralaması yapmak gerekirse:

1. Baba,
2. Baba vefat ettiği takdirde babanın seçmiş olduğu vasi,
3. Bu vasinin de vefat etmesi durumunda onun seçtiği vasi,
4. Yetimin babasının babası veya babasının babasının babası,
5. Dedenin veya dedenin babasının seçmiş olduğu vasi,
6. Dedenin veya dedenin babasının seçmiş olduğu vasinin seçtiği vasi,
7. Hâkim veya hâkimin seçmiş olduğu vasi.

Yetime vasi olarak seçilen veya atanan kişiden beklenen en temel görev, yetimin hakkını, hukukunu ve malını korumak; bunlara ek olarak da yetimin menfaatine olacak şekilde gerek yetimin nafakasını karşılamak, gerekse yetim rüşt yaşına gelip mallarını teslim aldığı malında eksilme olmamasını sağlamak için bunları işletmek yer almaktadır.⁵⁹ Bununla birlikte vasilik, dinî bakımdan da büyük bir sorumluluk altına girmek anlamına gelmektedir ki Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerden yetim malını yiyenler hakkında ne gibi uyarılarda bulunulduğunu yukarıda görmüştük. Öyle ki Yahya Araz'ın aktardığı üzere halk arasında “*Allah'a asi olmak istersen vasi ol*” şeklinde bir değiş dahi türetilmiştir.⁶⁰

İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasıyla başlayan yeni dönemde vasilikle ilgili bir düzenleme yapılmamıştır. Bununla birlikte Nezaret kurulduktan sonraki uygulamalarda daha öncesinde vasinin ve mahkemenin idaresinde olan emval-i eytam, doğrudan Nezaretin kontrolü altına alınmıştır. Borç alma-verme muamelelerinde muhatap vasi olmakla birlikte denetim ve diğer işlemler Emval-i Eytam Nezareti tarafından yerine getirilmiştir. Emval-i eytamın idaresindeki keyfiliğin sona erdirilmesiyle vasi; yetimin nafakası, diğer harcamaları, emval-i eytamdan borçlanma ve mülk satımı gibi konularda Nezarete başvurmak zorunda kalmıştır.

İslam dininin yetimler konusundaki hassasiyetine rağmen mahkeme görevlileri de vasi atamalarında pek çok uygunsuzluk yapabilmektedir. Örneğin 1565 senesinde Erzurum'a

⁵⁹ Mehmet Çanlı & Veli İnanç, *Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Uygulaması (1885-1911)*, Marmaris Ticaret Odası Kültür Yayınları, Ankara, 2015, s. 41; Bozkurt, a.g.m., s. 78

⁶⁰ Araz, a.g.e., s. 65

bağlı Hınıs Kazasında mahkeme naibi olarak görev yapan Alâeddin isimli kişi, görev bölgesindeki yetim çocuklara kendisini ve oğullarını vasi olarak atayarak emval-i eytamı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktadır. Kaza ahalisinin şikâyetleri üzerine Hınıs kadısından durumu teftiş etmesi istenmiş, fakat kadının naiple olan yakın ilişkisi nedeniyle bu mümkün olmamıştır. Bunun üzerine kadı da uyarılarak gerekli işlemleri yapması istenmiştir.⁶¹ Bölümün başında bahsettiğimiz “*Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahdır*” ve “*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir*” ayetlerine rağmen, İslam hukukunu yürütmekle görevli mahkeme görevlilerinin dahi maddî kazanç hırsıyla yetimler üzerinden yolsuzluk yapması ayrıca incelenmesi gereken bir vakadır.

Çalışmamızın konusu bakımından bu durumu değerlendirdiğimizde Emval-i Eytam Nezareti'nin ve daha sonrasında taşradaki eytam müdürlüklerinin vasi ile mahkeme arasındaki şahsî ve keyfî ilişkiye bir son verdiğini söyleyebiliriz. Zira merkezî bir kuruluş tarafından nesnel normlarla idare edilen yetim malları üzerindeki vasi ve mahkeme ilişkisinin azaltılmasıyla yolsuzlukların önleneyeceği düşünülmüştür. Eski uygulamada vasi, emval-i eytamı kullanmak için herhangi bir kısıtlamaya tabii değilken, çalışmamızın kapsamındaki yeni uygulamalarda doğrudan Nezaret veya taşradaki müdürlüklerle muhatap olmak ve buradaki memurları borcun ne amaçla kullanılacağına ve geri ödeneceğine ikna etmek durumunda bırakılmaktadır. Buna ilaveten, sonraki bölümlerde de görüleceği üzere, mahkeme görevlilerinin yetim mallarının idaresiyle ilgili sorumlulukları neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Vasilerin uygunsuz davranışlarıyla ilgili 19. yüzyıl ortalarından son bir örnek vermek yerinde olacaktır. Buna göre Yanya sakinlerinden olup vefat eden Ahmed Ağa'nın yetimlerine vasi olarak atanan kişi çeşitli yolsuzluklarının görülmesi nedeniyle mahkeme tarafından azledilmiştir. Bu vasinin yerine atanan kişinin de suiistimallere devam etmesi üzerine Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından İbrahim Ağa'nın yetimlere vasi olarak atanması Yanya valisinden istenmiştir.⁶² Görüldüğü üzere aynı yetimler üzerinden dahi birden çok

⁶¹ Samattin Başol & Nazmiye Gül Kantaroğlu, “Osmanlı Devleti'nde Naipler Hakkında Devlet Merkezine Yansıyan Yolsuzluklar ve Şikâyetler (1544-1795)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2023, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 189

⁶² BOA., A.MKT.DV., 43-56 (19 Zilkade 1267 – 15 Ekim 1851)

yolsuzluk ve suiistimal olayı yaşanabilmektedir. Yetimlerin babası olan Ahmed'in ağa unvanını taşıması; yapılan iki vasi değişikliğinin ardından önemli bir memurun vasi olarak atanmasının bizzat validen istenmesi yetimlere yüklü miktarda bir servetin miras kaldığını düşündürmektedir. Bu noktadan hareketle yetimin mirasçısı olduğu servetin miktarı arttıkça, vasilerin de yolsuzluklarının arttığını söyleyebiliriz.

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerden bağımsız olarak vasilerin yetimlerin yakın akrabaları arasından seçilmesi, bunların yetim malı üzerindeki keyfiliklerine başka bir açıdan bakmamızı sağlayabilir. Örneğin öz çocuğuna vasi olarak atanan bir anne, kendi ihtiyaçlarıyla çocuğunun ihtiyaçları arasında bir ayrım görmeyerek, herhangi bir vicdanî rahatsızlık duymadan yetimin mallarını kendisi için harcayabilmektedir. Aynı şekilde amca veya dede de kardeşinin veya oğlunun çocuklarını kendi ailesinden görerek ona miras kalmış malları harcamaktan çekinmemiş olabilir. Gündelik hayatın dinî kurullarla belirlendiği bir toplumda büyük bir günah olduğu bilinen yetim malı yeme vakasını anlamlandırma adına spekülatif olarak yaptığımız bu yorumların gerçekliğini kanıtlamak elbette ki imkânsızdır. Bununla birlikte gerçek olan, bu vakanın hemen her dönemde, hatta günümüzde bile büyük bir rahatlıkla yapılabiliyor olduğudur.

Vasiler, yolsuzluk veya suiistimal gibi zorunlu nedenlerle değiştirilebildiği gibi kadıların keyfi davranışları nedeniyle de azledilebilmektedir. Zira kadılar, keyfi bir şekilde vasileri azlederek yerine başka vasiler atamakta ve bu işlemler için ücret talep edebilmektedir.⁶³ Vasiliğin sona ermesi vasinin azli, vasinin görevini yerine getiremeyecek derecede acziyet içinde olması, yetime ve onun malına hıyanette bulunması, vasinin ölmesi ve son olarak da yetimin rüşünü ispatlamasıyla gerçekleşmektedir.⁶⁴

Yetimlik durumunun sona ermesiyle birlikte vasi çocuğun mallarını kendisine iade etmek ve kadının talep etmesi durumunda da emval-i eytamın muhasebesini sunmakla mükelleftir.⁶⁵ Bu durum rüşünü yeni ispat etmiş yetimlerle vasileri sık sık karşı karşıya getirmiştir. 19. yüzyılın ortalarında merkezîleşme ve kurumsallaşmayla doğru orantılı olarak emval-i eytam üzerindeki denetim ve kontrolün artırılması yönünde atılan

⁶³ Gülser Oğuz, “Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/1, Winter 2014, s. 414-415

⁶⁴ Bardakoğlu, “Vesâyet”, s. 69; Berber, *a.g.e.*, s. 40

⁶⁵ Berber *a.g.e.*, s. 51

adımlarla bu durumun da önüne geçilmek istenmiştir. Yetim mallarının muhasebesi belirli aralıklarla mahkemelerce yapılmaktayken gerek mahkemelerin iş yükü gerekse buradaki memurların usulsüzlükleri nedeniyle yetimler mağdur olabilmekteydi. Emval-i Eytam Nezareti ve taşrada kurulan eytam müdüriyetleriyle birlikte yetim mallarının muhasebesi bu kurumlar tarafından senelik olarak yapılmaya başlamış ve eskiye oranla çok daha güvenilir icmaller hazırlanmıştır. 1874 yılında kurulan Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam vasıtasıyla da İmparatorluğun dört bir yanından gönderilen bu muhasebe icmallerinin denetimi ve kontrolü yapılmıştır.

1.1.4. Tereke

Tereke sözlükte “ölen bir adamın bıraktığı şeyler”⁶⁶ anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda tereke yazımı ve taksiminden kassamlar sorumludur.⁶⁷ Tereke yazımı bir kişinin vefat etmesi ve durumun mahkemeye bildirilmesiyle başlamaktadır. Bunun ardından müteveffanın bulunduğu yere giden kassam veya kâtibî, müteveffanın mallarının bir dökümünü hazırlamaktadır. Sonrasında esnaf veya kuyumcular tarafından bu mallara değer biçtirilmektedir. Terekedeki mallardan ölen kişinin defin işlemleri (tekfin) için yapılacak harcamalar düşüldükten sonra varsa müteveffanın borçları ödenmektedir. Terekedeki mallar borçların tamamını ödemeye yetmiyor ise alacaklılara hisseleri nispetinde ödeme yapılmaktadır. Borçların ödenmesinin ardından müteveffanın vasiyet ettiği şeyler yerine getirilmektedir. En sonunda da terekeden kalan mallar, mirasçılar arasında şer’i kaidelere göre taksim edilmektedir. Bu işlemler kadı veya kassam defterine yazılarak kayıt altına alınmıştır.⁶⁸

Mirasın mirasçılar arasında taksim edilmesi ve tereke yazımı Osmanlı askerî sınıfı için bir zorunlulukken, diğer ahali için isteğe bağlı bir uygulama olmuştur. Bununla birlikte mirasçılar arasında küçük çocuk veya çocuklar olduğu tespit edilirse, bunların haklarının muhafazası için kadı veya kassamlar tarafından duruma müdahale edilebilmektedir. Askerî sınıfın terekeleri *askerî kassamlar* tarafından yazılırken, bu sınıf dışında kalan

⁶⁶ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s. 822 ve 1226

⁶⁷ Sait Öztürk, “Kassam”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, ss. 579-582

⁶⁸ Gülser Oğuz, *a.g.m.*, s. 410; Tahsin Özcan, “Muhallefat”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, s. 406; Hamza aktan, “Kısmet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, s. 497; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 127;

ahalinin terekeleri *beledî kassamlar* tarafından yazılmaktadır. Bunlara ek olarak varisi bulunmayan terekeler *beytülmal kassamlığı* tarafından hazineye aktarılırken gayrimüslimlerin tereke işlemlerine ise bunların mensup oldukları dinî mahkemeler bakmaktadır.⁶⁹

Dinî bakımdan kurallara bağlanmış olmakla birlikte hemen her dönemde tereke yazımıyla ilgili suiistimaller olagelmıştır. Örneğin 16. yüzyılda Rumeli’de kadılık da yapan Garamî, şair olarak kaleme aldığı divanında kadıların yetim malı yemesini eleştirmektedir.⁷⁰ Sultan I. Ahmed (1603-1617) döneminde yazılan ve taşraya gönderilen bir adaletnamede de:

“...Siz ki kadılersiz her kasaba ve karyeye karib geldüğünüzde yeni makberleri sayub defter idüb badehu mahalline varub bunlar ne zamanda fevt olmuşlardır ve bunların metrukâtı nice oldu ne için bize haber eylemedin ve bizden izin almadan defn eylediniz deyu taaddî idüb ve kefereden mürd olanlardan birkaç kuruş almayınca defne izin vermeyüb ekserinin veresesinden sagîr ve sagîre ve gaib ve gaibe olmayub cümle hazır ve kibar olub kısmet taleb eylemezler iken cebren müteveffanın muhallelfatını yazub iki yüz akçe değer esvabı bin ve bin beş yüz akçe pahaya tutub kısmet bahanesiyle beğendiğünüz esvabı çeküb alub ve sizden mukaddem kadı olanlar bir defa kısmet eylediği müteveffa için kısmet olmamış ve bazı esvab gizleyüb rüsum kısmına gadreylemişsiz tekrar kısmet lâzımdır deyu kısmet idüb...”⁷¹

İfadelerine yer verilerek kadı ve kassamların para alabilmek uğruna usulsüz şekilde tereke yazmaları ve miras taksiminde bulunmaları eleştirilmektedir. Bu görevliler neredeyse zorla tereke yazarken, terekedeki malları da değerinden kat kat fazla göstererek alacakları harçları arttırmaya çalışmaktadırlar.

Aradan 200 yıl geçmesine rağmen benzer uyarıların 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde dahi yapıldığını görmekteyiz. Örneğin III. Selim döneminde Rumeli Kazaskerine hitaben yazılan bir fermana:

“...Tahrir-i tereke ve kısmet-i verese maddesinde İstanbulda ve taşrada yetim ve yeimelere gadr olduğu ve ba’zı kimseler vasi oldum deyu yetimlerin mallarını kabz ve kendi umuruna sarf ile gadra cesaret eyledikleri ma’lum olan hâlâtdan olmağla şu kısmet maddesinde kassam ketebesini ve muhızır mekulelerine i’timad olunmayub

⁶⁹ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 127

⁷⁰ Fatih Başpınar, “16. yy. Klasik Türk Şiirinden İlginç Bir Şair Garâmî ve Divân’ında Cinâs Sanatının Kullanılışı”, *Rumeli’de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2 (2015), s. 45’ten aktaran: Berber, *a.g.e.*, s. 72

⁷¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 260

hükkam-ı şer'-i şerif bi'z-zat dikkat eylemeleri kat'i matlub-ı hümayunumdur bu irademi kadiasker efendilere ve sair iktiza edenlere bildiresin ben dahi taharri ederim eytama gadr olunduğunu istima' edersem sonra bana cevab vermek güç olur."⁷²

Denilerek yine mahkeme görevlileriyle ilgili ikazlarda bulunulmaktadır. Kassam kâtipleri ve muhızrlar, tereke yazımında ve taksiminde pek çok uygunsuzluk yaptığından bunlara *itimad* olunmaması ve kadıların bizzat bu işlemlere nezaret etmesi istenmektedir. Bir sonraki bölümde ele alacağımız Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasıyla tereke yazım işlemlerine doğrudan müdahil olmamakla birlikte Nezaret tarafından görevlendirilecek bir memur, bu işlemlere refakat edecek ve kassam kâtibinden ayrı bir defter tutacaktır. Böylece bir nevi denetim ve kontrol mekanizması tesis edilmeye çalışılmıştır.

Tereke yazımıyla ilgili yapılan ikazların karşılık bulmadığı görülmektedir. Zira yine Sultan III. Selim döneminde kassam kâtipleri ve muhızrların usulsüzlüklerinin önlenmesi için başka bir ferman yayımlanmıştır. 1805 senesinde rikab-ı hümayun Tatarlarından Veliyüddin tarafından herkesin huzurunda okunan bu fermana göre kassam kâtiplerinin ve çuhadarların yetim malına kesinlikle el sürmemesi ve terekedeki borçlara müdahale etmemesi istenmektedir. Bunlara ek olarak kassam muhızrlarının birbirlerine kefil yapılarak terekedeki malların telef edilmesi durumunda bunların mesul tutulacağı belirtilmiştir. Ayrıca mahkeme görevlilerinin kassamiye ücreti olarak terekedeki malların değerinin binde 25'i oranında ücret almaları, bunun dışında terekeden hiçbir şeyi satın almamaları tembihlenmiştir.⁷³ Bu uyarılar da her zamanki gibi dikkate alınmamış olacak ki yalnızca 6 yıl sonra bu sefer Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi imzalı bir ilamda da aynı konulara değinilmekte ve aynı uyarılarda bulunulmaktadır.⁷⁴

Tereke işlemleriyle ilgili suçlamalar genellikle kassam kâtipleri ve muhızrlara atılsa da bizzat şer'i mahkemelerin hâkimi konumundaki kadıların da pek çok usulsüzlüğe imza attığı unutulmamalıdır. Tereke kayıtları üzerinden kadıların yaptığı usulsüzlük ve yolsuzlukları ele alan Gülser Oğuz, mahkeme görevlilerinin bu yollara tevessül etmelerini bunların devletten maaş almamalarına bağlamaktadır. Bu görevlilerin gelir kaynağı yaptıkları işlemlerden aldıkları harçlar olduğundan gelirlerini attırabilmek için mümkün

⁷² Bozkurt, a.g.m., s. 81: Kassam-ı Askeriye Şer'iyeye Sicili, no. 706, vr. 1a

⁷³ BOA., C.ADL., 69-4154 (14 Ramazan 1220 – 6 Aralık 1805)

⁷⁴ BOA., C.ADL., 6-348 (5 Recep 1226 – 26 Temmuz 1811)

olduğunca fazla işlem yapmak istiyor ve bunu yaparken de göze batmayacak şekilde ufak hatalar yaparak almaları gerekenden fazla harç alıyorlardı. Buna ek olarak kadıların resmî görev sürelerinin iki sene ile sınırlı olması nedeniyle görev süresi sona eren kadı, yeni bir göreve atanmak için çok uzun bir süre beklemek zorunda kalmaktaydı. Dolayısıyla görev süreleri boyunca mümkün olduğunca fazla para biriktirmek durumundaydılar. Konumuzu ilgilendiren kısmıyla bir yetime vasi atandığında aldıkları veraset hücceti harcını mümkün mertebe fazla alabilmek için vasileri azlederek sürekli olarak yeni vasi atama yoluna gidebiliyorlardı.⁷⁵

Osmanlı merkezîleşmesi açısından II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinin bir dönüm noktası olduğunu daha önce de belirtmiştik. Bu bağlamda devletin kontrol ve denetim gücünün artmasına paralel olarak Tanzimat Fermanı'nın ilanında hemen önce 1838 tarihinde “*Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunnamesi*” yayımlanmıştır. Ulema sınıfının genelini kapsayan bu kanunla başta kadı ve kassamlar olmak üzere şer’i mahkeme görevlilerinin usulsüzlüklerinin ve yolsuzluklarının önüne geçilmek istenmiştir.⁷⁶ Daha sonra yayımlanan “*Bi'l-umum Mehakim-i Şer’iyye Hakkında Nizamname*”de ise emval-i eytamlarla ilgili uygulamalara değinilmiştir. İlmiye sınıfı ve şer’i mahkemelere dair yapılan bu iki düzenleme, kişiden kişiye, dönemden döneme değişen subjektif kuralların yerine, herkesi kapsayan objektif kuralların getirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Yalnızca bu düzenlemeler üzerinden dahi merkezîleşme ve kurumsallaşma çabalarının şahsî bir proje olmaktan çıkıp bir devlet projesi olduğu yorumunda bulunabiliriz ki elinizdeki çalışma bu temel üzerine inşa edilmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz “*Bi'l-umum Mehakim-i Şer’iyye Hakkında Nizamname*”nin 55, 56 ve 57. maddeleri emval-i eytamlarla ilgili hükümler içermektedir. Buna göre yetim malından vasi ataması ve isbat-ı rüşd gibi durumlar için kesinlikle herhangi bir harç alınmayacaktır. Bununla birlikte yetimin malına göre 10 ila 30 kuruş arasında *kalamiyye* ve *kaydiyye harcı* alınacaktır (55. Madde). Yetim, vakıf ve *kibar*⁷⁷ mallarından borç verilirken idane hücceti olarak kesede 5 kuruş, yani %12, harç alınacaktır. Borcun yenilenmesi durumundaysa kesede 100 para harç alınacaktır (56. Madde). Kanun gereği

⁷⁵ Furkan Şahin, *a.g.e.*, s. 41; Gülser Oğuz, *a.g.m.*, s. 413

⁷⁶ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*, Hel Yayınları, Ankara, 2014, s. 54

⁷⁷ Yüksek tabakaya mensup kişiler için kullanılmaktadır.

her 3 senede bir emval-i eytamın muhasebesi yapılacaktır. Yetimin malı değerlenmişse toplam malının %12'si oranında muhasebe harcı alınacaktır. Bununla birlikte muhasebe işleminin bir sene geçmişken yapılması durumunda %4 (sülüs), iki sene geçmişken yapılması durumunda %8 (sülüsan), üç sene ve üzeri bir süre sonra yapılması durumundaysa harcın tamamı (%12) alınacaktır. Yetimin malı bu oranlardan daha az değerlenmişse veya azalmışsa muhasebe harcı alınmayacaktır (57. Madde).⁷⁸

Bu düzenlemelerle emval-i eytamın muhafazasından ve işletilmesinden ziyade mahkeme görevlilerinin bu işlemlerden alacakları harçlar belirlenmiş olsa da kurumsallaşma yolunda önemli bir adım atılmış olduğunu söyleyebiliriz. Bir kurum olarak yüzyıllardır varlığını sürdüren ilmiye sınıfının belirli kanun ve nizamnamelerle sınırları çizilirken emval-i eytamla ilgili harçlara da bir standart getirilmiştir.

1.2. NEZARET KURULMADAN ÖNCE EMVAL-İ EYTAM UYGULAMALARI

Konumuzu ilgilendiren kısmıyla, II. Mahmud döneminin sonlarında başlayıp Tanzimat'la birlikte doruk noktasına ulaşan merkezîleşme ve kurumsallaşma süreci, bir sonraki bölümde ele alınacak olan Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasıyla sonuçlanacaktır. Fakat bu kurumun oluşturulmasından önceki dönemlerde de yetim mallarının idaresi ve işletilmesi meselesi, daima hassas bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek İslam dinin gerekse devleti yönetenlerin üzerinde özenle durduğu bir konu olmasına rağmen yetimlerle ve yetim mallarıyla ilgili uygunsuzlukların hemen her dönemde yaşanabildiğinden bahsetmiştik.

Her ne kadar tereke yazımı ve taksimatı şer'i kurallarla net bir şekilde belirlenmiş olsa da; bu konuda herhangi bir merkezî denetimin bulunmaması, emval-i eytamı mahkeme görevlileri ve vasinin insaf ve keyfiyetine bırakmıştır. Herkes için geçerli, yazılı ve nesnel kuralların bulunmadığı Tanzimat öncesi dönemde, terekenin yazımından taksimine, terekedeki malların satışından yetimin hissesine düşen payın muhafaza edilip işletilmesine kadar hemen her işlem şahsî ve keyfi bir şekilde yürütülmüştür.

⁷⁸ “*Bi'l-umum Mehakim-i Şer'iyye Hakkında Nizamname*”, Düstur, Tertib I, Cild I, ss. 301-314

Yukarıda da bahsedildiği üzere yetim mallarının muhafaza edilmesi ve işletilmesi gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse Hz. Muhammed'in hadislerinde sık sık değinilen bir konu olmuştur. Örneğin kendisi de bir yetim olan Hz. Muhammed yetim mallarıyla ilgili olarak:

*“Kim, mal sahibi bir yetime vasi olursa bu malla ticaret yapsın, malın zekâtını yiyip bitirmesine terk etmesin.”*⁷⁹

Tavsiyesinde bulunmuştur. Yani İslam dinin ilk dönemlerinden itibaren, yetimin malının yerinde sayıp tüketilmesinden ticaretle arttırılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir. Sonuç olarak gerek İslamî gerekse vicdanî geleneğin etkisiyle yetim mallarının idaresi ve işletilmesi meselesi Osmanlı İmparatorluğu'nda da üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur.

Yetim malları, modern anlamda bir bankacılık ve kredi sisteminin bulunmadığı Osmanlı toplumunda eskiden beri bir borçlanma aracı olarak kullanılmıştır. Bu vesileyle yetimin mallarının âtil bir şekilde bekletilip değersizleşmesinin önüne geçilirken; iş, ticaret veya gündelik hayatta nakit paraya ihtiyaç duyan insanların da düşük faizle borçlanması sağlanmıştır. Piyasadaki alternatif kredi kurumları olarak para vakıfları, tefeciler ve sarraflar karşımıza çıkmaktadır. Para vakıfları büyük oranda 16. yüzyılda yaygınlaşmış ve İmparatorluğun son dönemlerine kadar varlığını sürdürmüştür. Bu kurum onu on bir veya onu on bir buçuk hesabıyla, yani %10 ila 15'lik faiz oranlarıyla borç vermektedir ki bu oranlar nakit para ihtiyacı duyanlar için oldukça cezbedici olmuştur. Bununla birlikte para vakıfları dinî bakımdan sürekli bir tartışma konusu olagelmiştir. Konumuzun genel çerçevesi açısından bu tartışmalara girmek anlamsız olsa da neticede bir kısım ulemanın itirazlarına rağmen Kanunî döneminin meşhur Şeyhülislamı Ebusuud Efendi başta olmak üzere pek çok ulema da para vakıflarına cevaz vermiştir.⁸⁰

⁷⁹ Berber, *a.g.e.*, s. 34: Tirmizî, Zekât 15, (641).

⁸⁰ Para vakıflarıyla ilgili tartışmalar için bkz. Emrullah Dumlu, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal – Çivizâde, Birgivi)”, *İlâhiyât Tetkikleri Dergisi (İLTED)*, 2015/2, Sayı: 44, ss. 303-337; Mehmet Ali Türkoğlu, “Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen Mi? Bir Anlama Demesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, 20 (2), ss. 297-314; Çiğdem Gürsoy, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davutpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Bellekten*, Cilt: 81, Sayı: 290, ss. 159-190

Tefecilik ise dinî olarak büyük bir günah olarak görülmüş ve tefecilerden borç alınması hoş karşılanmamıştır. %20 ila %40 arasında faizle borç veren tefecilerle ilgili Kur'an-ı Kerim'deki Bakara suresinin 275. ayetinde:

*“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, ‘alım satım da ancak faiz gibidir’ demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helal, faizi ise haram kılmıştır. Artık kimse Allahtan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisininindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”*⁸¹

Denilerek faizle geçinen tefeciler lanetlenmiştir. Buna rağmen bankacılık ve kredi sistemlerinin bulunmadığı bir toplumda nakit para ihtiyacı duyan insanlar çoğu zaman tefecilere başvurmak zorunda kalmıştır. Son olarak sarraflardan bahsetmek gerekirse, bunlar, tefecilere nazaran nispeten daha az diyebileceğimiz %20 civarında faizle borç vermektedirler ki acil nakit ihtiyacı duyulan dönemlerde devletin bizzat kendisi dahi sarraflardan borç almak durumunda kalmıştır.⁸²

Para vakıfları üzerindeki dinî tartışmalar ve bunlara her yerde ulaşamama sorunu, sarrafların ve tefecilerin ise yüksek faiz talepleri, borçlanma açısından eytam sandıklarını çok daha kullanışlı bir araç haline getirmiştir. Buna ek olarak İslam dinin yetim mallının zarara uğratılmadan işletilmesi ve nemalandırılması yönündeki tavsiyesi eytam sandıkları üzerinde herhangi bir dinî şaibenin oluşmasını da engellemiştir. Bu doğrultuda, İslamî hassasiyetin de etkisiyle, Osmanlı yöneticileri yetim mallarının idaresini ve durumunu daima yakından takip etme gereği duymuştur. Fakat burada bir kez daha belirtmek gerekir ki yöneticilerin gösterdiği bu hassasiyet çeşitli aralıklarla yayımlanan şer'i kurallara uyulması yönündeki ikaz fermanlarının ötesine geçememektedir. Kadılar, naipler ve

⁸¹ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/282/275-ayet-tefsiri> (Erişim tarihi 01.07.2024 Saat: 11:30)

⁸² Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 160-161. Ariel Salzmänn'a göre sarraflar, bulunduğu makamda yükselmek isteyen memurlar için de oldukça kıymetliydi: “*Makamı ne olursa olsun bütün asker ve memurların arkasında onları destekleyen Ermeni, Rum veya Yahudi bir sermayedar, muhasebeci veya banker (sarrafl) vardı. Kariyerinde yükselmekte olan bir adayın, görevi ilk tayin olduğunda yapması gereken ilk ödmeden, bir hanım sultana takdim edilebilecek uygunlukta armağanlar alması için gerekli fonlara kadar, her kademe artışında daha da büyük meblağlarda borçlanması gerekiyordu. İtibarlı bir bankerin ancak kredibilite kontrolü sayesinde verdiği teminat mektubu olmaksızın söz konusu adayın bir iltizam ihalesine girip teklif bile vermesi mümkün değildi.*” Bkz. Ariel Salzmänn, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime'i*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 164

kassamlar başta olmak üzere şer'î mahkemelerde görevli memurlar ile vasilerin gerek dinî uyarılara gerekse padişahlar ve üst düzey ulema mensupları tarafından hemen her dönemde yapılan ikazlara rağmen emval-i eytamla ilgili pek çok uygunsuzluk ve yolsuzluk yapmasına bir türlü engel olunamamıştır.

Herhangi bir denetim ve kontrol mekanizmasının bulunmadığı bu dönemde gerek yetim gerekse yetim malları neredeyse tamamen bu kişilerin keyfiyetine bırakılmış durumdadır. Sürekli bahsettiğimiz üzere, nesnel kurallar yerine şahsî ilişkiler yoluyla muhafaza ve idare edilen yetim malları, Tanzimat'ın ardından inşa edilmeye çalışılan merkezîleşme ve kurumsallaşmadan nasibini alacaktır. İleriki bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz bu süreç dağınık durumdaki emval-i eytamın idaresinin merkezî bir kurum vasıtasıyla tek elde toplanması, yukarıda bahsettiğimiz şahsî ilişkilerin ve keyfiliğin sona erdirilmesi ve herkes için geçerli nesnel kuralların konulmasıyla neticelenecektir.

Elinizdeki çalışmanın ana fikri Tanzimat reformlarının genel çerçevesine paralel olarak emval-i eytamla ilgili denetim ve kontrol mekanizmasının sağlanması ve bunların merkezî ve kurumsal bir yapı tarafından idare edilerek yönetim açısından çok daha kullanışlı bir aparat haline getirilmesi üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda şahısların keyfiyetine göre borç verilip idare edilen yetim mallarının, merkezî bir kurum vasıtasıyla tek bir çatı altında toplanıp her türlü borç alma-verme ve denetim ilişkisinin bu kurum tarafından yönetilmesi düşüncesinin Tanzimat döneminin temel ilke ve prensiplerine de sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda, konumuz açısından milat olarak kabul edebileceğimiz Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önce de eytam sandıklarının bir muhafaza ve borçlanma aracı olarak kullanıldığını unutmamak gerekmektedir. Bir sonraki bölümde anlatılacağı üzere Emval-i Eytam Nezareti, bir denetim ve kontrol aracı olarak değerlendirilmelidir. Zira tereke yazımı ve taksimi gibi pek çok işlemde eski uygulamalar devam ettirilmiştir. Nezaret; muhasebe, borçlanma ve emval-i eytamın muhafazası gibi şaibeli konularda devreye girecektir.

Bu noktada eski uygulamalara da kısaca değinmek, çalışmanın genel çerçevesi içerisinde yerinde olacaktır. Zira yukarıda da bahsettiğimiz üzere pek çok uygulama yeni dönemde de devam ettirilecektir. Tereke işlemleri başladığı zaman, mirasçılar arasında yetimin bulunması durumunda, yazım işlemlerine ayrı bir özen gösterilmesi beklenmektedir.

Özellikle “külliyyetlü” terekelere *nazır* atanarak yolsuzlukların önüne geçilmek istenmiştir.⁸³ Tereke yazımı tamamlandıktan sonra yetimin hissesine düşen mallar, vasisi ve kassam marifetiyle sandıklara konularak bedestenlerde muhafaza edilmektedir. Bu mallar yine vasi marifetiyle işletilebilmekte ve bu vesileyle bir yandan yetimin geçimi sağlanırken bir yandan da malları nemalandırılmaktadır.⁸⁴ Fakat yazım işleminden başlayarak borç verme işlemine kadar hemen her aşamada kassamların, kâtiplerin, muhızlıların ve vasilerin uygunsuzluklar ve usulsüzlükler yaptığı da bilinmektedir. Ara ara yapılan denetimler ve uyarılara rağmen bu fenalıkların önüne geçilmesi hiçbir dönemde mümkün olmamıştır.

Örneğin 1811 yılında Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi tarafından Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerine gönderilen emirnamede aşağıdaki hususlarla ilgili padişah fermanı olduğu belirtmiş ve buna göre hareket edilmesi istenmiştir. Emirnamede tereke yazımında görevli mahkeme görevlilerinin birbirlerine kefil yapılması istenmiş; böylece birbirlerine kefil olan memurların bir nevi öz denetimle yolsuzluk yapmaktan çekineceği düşünülmüştür. Emirnamedeki bilgilere göre başta kassam kâtipleri olmak üzere tereke işlemlerinde görevli mahkeme memurları, emval-i eytama el koyarak terekedeki meblağı arttırmak için borç tahsiline girişmektedir. Zira bu memurlar, terekedeki malların toplam değeri üzerinden bir harç aldıkları için terekenin değerini olabildiğince fazla gösterme çalışmaktadırlar. Bu durumun önlenmesi için kassam muhızlıları birbirlerine kefil yapılacak ve oluşacak zayıattan toplu olarak mesul tutulacaktır.⁸⁵

Ayrıca Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri bir kimseyi müstakil mukayyit olarak görevlendirecek ve bu kişi tutacağı deftere kassam muhızlılarının, varislerin, kâtibin ve çuhadarın ismini yazacaktır. Terekedeki mallar borç verilmiş durumdaysa, bu borçlar tahsil edildikçe zimmet defterine kaydedilecektir. Mahkeme görevlileri 1.000 kuruşta 25 kuruş olan kassamiye ve vasi hücceti harcı dışında hiçbir ücret talep etmeyecektir. Son olarak tereke yazımında görevli mahkeme memurları kesinlikle terekeden eşya satın almayacaktır.⁸⁶

⁸³ 1851 tarihli Eytam Nizamnamesi’nde “...her ne kadar külliyyetlü terekelere *nâzır* nasbı mu’tâd ise de...” ifadeleri yer almaktadır.

⁸⁴ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 129

⁸⁵ BOA., C.ADL., 6-348 (5 Recep 1226 – 26 Temmuz 1811)

⁸⁶ Aynı belge.

Bu örnekten de görüldüğü üzere görevli memurların müteselsil kefaletle birbirlerine kefil yapılmasıyla sorumluluk paylaşılması istenmiştir. Ayrıca bu memurlardan ayrı olarak müstakil bir mukayyit görevlendirilerek işlemlerle ilgili bir defter tutması istenmiştir. Böylece bir nevi denetim sağlanmaya çalışılmıştır. Bu uygulamanın bir benzerinin Emval-i Eytam Nezareti kurulduktan sonra da denendiğini görmekteyiz.⁸⁷ Bununla birlikte bir sonraki bölümde bahsedileceği üzere 1811 tarihli bu emirname hükümlerinin 1851 senesine gelindiğinde dahi henüz uygulanmadığını da belirtmeliyiz.

Bu emirnamenin dışında aynı yıl Sultan II. Mahmud tarafından yayımlanan bir fermanda da yetimlere iyi davranılmasının ve bunların mallarının muhafaza edilmesinin dinî bir görev olduğundan bahsedilmektedir:

“...Eramil-i eytama şefkat ve merhamet ve hulul-i rüşd ve sedadına değin emvalleri muhafazasına dikkat Kitab-ı Kerim’de a’zam-ı evamir-i ilahiyyeden ve bu hususa itina ve nezaret cümlelerinin ve tahsis hukkam-ı şerifin vacibe-i zimmeterlerinden olmaktan naşî...”⁸⁸

Görüldüğü üzere II. Mahmud’un iktidarının ilk yıllarında kaleme alınan bu fermanda yetimlere iyi davranılmasının, mallarının muhafaza edilmesinin ve zamanı geldiğinde mallarının kendilerine teslim edilmesinin Kur’an-ı Kerim’de yer alan bir emir olduğundan bahsedilmekte ve herkesin, ama özellikle de şer’î hâkimlerin, bu hususta dikkatli olmaları istenmektedir. Herhangi bir merkezîleşme ve kurumsallaşma girişiminden bahsedemeyeceğimiz bu dönemde emval-i eytamla ilgili referansların dinî referanslı olması dikkat çekmektedir. Her ne kadar daha sonraki düzenlemelerde de bu dinî referanslara yer verilecek olsa da bu tonun çok daha yumuşadığını söyleyebiliriz.

Emval-i eytamla ilgili muamelelerin çerçevesi net bir şekilde belirlenmiş kurallar yerine şahsî ve keyfî bir şekilde yürütülmesinin, Tanzimat’ın merkezîyetçi devlet anlayışına bir tezat oluşturacağı açıktır. Dolayısıyla emval-i eytamla ilgili eski uygulamaların yeni düzenlemelerle desteklenmesini bu doğrultuda değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu vesileyle Osmanlı modernleşmesinin tipik özelliklerinden biri olan geçmişten bariz bir kopuş yerine eski uygulamaların yeni düzenlemeler ve kurumlarla harmanlanması yoluna

⁸⁷ Bir sonraki bölümde incelenecek olan Emval-i Eytam Nezareti kurulduktan sonra da Nezaret tarafından görevlendirilecek bir memurun tereke kâtiplerinden ayrı bir defter tutması kararlaştırılmıştır. 1811 tarihli emirnamede bu uygulamanın ilk örneğini görmekteyiz.

⁸⁸ Bozkurt, a.g.m., s. 69-70: Kısmet-i Askeriye Şer’iye Sicili, no. 895, vr. 1A

gidilmesini anlamak daha kolay hale gelmektedir. Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önceki dönemlerde yetim mallarının idaresi vasilerin elinde bulunduğundan bahsetmiştik. Yani işlemler kurumsal bir yapı yerine şahsî ilişkilerle yürütülmektedir. Bu doğrultuda eski uygulamaları birkaç örnek üzerinden değerlendirmek yerinde olacaktır.

Emval-i eytamın idaresinden sorumlu olan vasiler, terekeden yetimin hissesine kalan parayı işleterek nemalandırmakta veya yetime kalan gayrimenkulleri kiraya vererek buradan gelen parayla yetimin iâşe ve nafakasını karşılamaktadır.⁸⁹ Bu durumla ilgili Klasik Dönemden bir örnek vermek gerekirse; 1519 senesinde Üsküdar sakinlerinden Mehmed isimli bir kişi, emval-i eytamdan yetimin vasisi marifetiyle 500 kuruş borç almıştır. Bu borcun vadesi bir sene olarak kararlaştırılmış olup Mehmed, bu bir senenin sonunda borcunu %10 faizle, yani 550 kuruş olarak vasiye geri ödeyecektir.⁹⁰ Böylece yetimin malı yerinde durmaktansa nemalanmakta ve bu para yetimin nafaka vb. ihtiyaçları için harcanabilmektedir. İleriki bölümlerde görüleceği üzere, yetim malına uygulanacak faizle ilgili bu dönemlerde bir standardın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Eski uygulamalarda %10 ila %20 arasında değişen oranlarda faiz uygulanırken⁹¹, Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluşu ve sonrasındaki dönemler için %12 ve %15'lik faiz oranları standart haline getirilecektir.

Vasiler, yalnızca borç alma verme işlerinde değil, yetimin mal ve mülkleri üzerinde de tasarruf hakkına sahiptirler. Örneğin 1557 tarihli bir mahkeme kaydından Trabzon ahalisinden Kabasakaloğlu İsmail Çelebi'nin vefatının ardından, yetimi Mehmed'e Ömer Çelebi bin İbrahim'in vasi olarak atandığını görmekteyiz. Vasi, yetimin nafakasını ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yetimin mallarından nafaka verilmesini talep etmiştir. Mahkemede şahit olarak bulunanların da ikrar etmesiyle vasiyetin yetimin ihtiyaçlarını karşılayacak malı olmadığı anlaşılmıştır. Vasi, yetimin ev veya evlerinin

⁸⁹ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytâm Keseleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 5, 2003/2, s. 86

⁹⁰ Çiğdem Gürsoy, "Vasi Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (1-5 Eylül 2018)*, Cilt V, TTK Yayınları, Ankara, 2022, s. 330: Üsküdar 51, C VIII, s. 262, Hüküm no 516.

⁹¹ Berber, *a.g.e.*, s. 159-160

satılarak nafakasının karşılanmasını talep etmiş ve mahkeme kadısı da bu talebi olumlu karşılamıştır.⁹²

Çalışmamız açısından yetim mallarının idaresinin devletin kontrolüne alınarak tek bir çatı altında toplanmasını yalnızca güvenlikle ilgili kaygılara bağlamak eksik kalacaktır. Bu durumu, merkezîleşmenin ve kurumsallaşmanın yanında devletin nakit ihtiyacının karşılanabilmesi için yeni bir kaynak oluşturma çabası olarak da görmeliyiz. Özellikle 1774 yılında ağır bir hezimetle sonuçlanan Rus savaşının ardından iç borçlanmaya ağırlık veren devlet, sürekli olarak yeni gelir kaynakları yaratma eğiliminde olmuştur. Yetim mallarının devletin kontrolüne alınmasını bu kaynak yaratma çabası içerisinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira vasilerin ve şer'î mahkemelerin denetimindeki yetim mallarının tek bir merkezde toplanması, muazzam miktardaki bu servetin de doğrudan doğruya devletin kontrolü altına alınması anlamına gelmektedir. İleriki bölümlerde görüleceği üzere devlet, yetim mallarından aldığı borçlarla pek çok proje gerçekleştirme imkânına sahip olacaktır.

Şunu da belirtmeliyiz ki, yetim mallarının idaresi devletin kontrolüne alınmadan önce de emval-i eytamdan yalnızca şahıslar değil tüzel kişilikler de borçlanabilmektedir. Örneğin günümüzde Yunanistan topraklarında bulunan Alasonya yakınlarındaki Panaya Manastırının çeşitli vakıflardan ve yetim mallarından 150 bin kuruş civarında borç aldığını görmekteyiz. 1821 yılında Rum İsyanının patlak vermesiyle bir anda savaş alanına dönen bölge harap olmuş ve çatışmalar sırasında zarar gören manastır, gelirlerinin de azalmasıyla, borcunu ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Manastır yetkilileri konuyu Rum Patriği Kostantiyus Efendiye bildirmiş, Patrik de Osmanlı hükümetinden manastırın borçlarının üç yıl ötelenmesini ve bu süre içerisinde borca faiz işletilmemesi talep etmiştir. Ayrıca bu üç yıllık sürenin sonunda borcun beş yıllık bir vadeyle geri ödenebileceğini belirtmiştir.⁹³

Bu talebin olumlu karşılanıp karşılanmadığını tespit etmek ne yazık ki mümkün olmamıştır. Şahıs yerine manastır tüzel kişiliğinin emval-i eytamdan borçlanması nadir bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus borcun

⁹² Berber, *a.g.e.*, s. 172

⁹³ BOA., C.ADL., 37-2221 (25 Şevval 1247 – 28 Mart 1832)

nispeten az olması ve yalnızca emval-i eytamdan değil vakıflardan da alınmış olmasıdır. Ayrıca borçlanma işlemini organize edecek bir kurumun yokluğunda bu borçlanmanın çok sayıda vasi yerine bir veya birkaç vasi vasıtasıyla yapılmış olabileceği yorumunda bulunabiliriz.

Emval-i eytamdan şahsî borçlanmayla ilgili daha yakın tarihli bir örnekte kurumsal bir yapının eksikliğinden kaynaklı denetimsizlik çok daha bariz bir şekilde görülmektedir. Nevşehir kazası sakinlerinden Niğdelioğlu Yorgi isimli kişi, 6 Ocak 1840 tarihinde Emine isimli yetimin malından 25 bin kuruş borç almıştır. Borcunu 9 sene sonunda 52 bin kuruş olarak geri ödemesi gereken Yorgi, yetimin vasisi Hacı Ali Ağa'nın iddiasına göre zamanı gelmesine rağmen borcunu ödemediştir. Hacı Ali Ağa bir arzuhal yazarak durumu Konya Valisine bildirmiş, fakat sonuç alamamıştır. Hacı Ali Ağa'nın iddiasına göre Emine, buluğa erdiğinde vasisi olarak kendi imkânlarıyla Emine'ye ait olan parayı ödemek durumunda kalmıştır. Konya Valisinden umduğu sonucu alamayan Ali Ağa, bu sefer İstanbul'a bir arzuhal yazarak kendisinin ve yetimin mağduriyetinin giderilmesini istemiştir.⁹⁴

Hacı Ali Ağa'nın talebine istinaden yapılan tahkikat sonucunda Niğdelioğlu Yorgi'nin iflas etmesi nedeniyle borcunun yarıya düşürüldüğü ve bu borcunu da 1842 senesinde ödediği anlaşılmıştır.⁹⁵ Bu örnek emval-i eytamın idaresinin keyfiliğiyle ilgili durumu açık bir şekilde göstermektedir. Yetimin vasisi Hacı Ali Ağa ve Niğdelioğlu Yorgi arasındaki borç ilişkisi, herhangi bir denetim ve kontrol mekanizmasının yokluğunda ne gibi ihtilafların yaşanabileceğini gözler önüne sermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Borçlanma ilişkilerinin nesnel kurallar yerine şahsî ilişkilerle yürütülmesi hem borç vereni hem de borçluyu sürekli olarak töhmet altında bırakabilmektedir. Emval-i eytamın idaresinin devletin kontrolüne alınmasıyla bütün sorunların ortadan kalkacağını beklemek çok naif bir yaklaşım olacaktır. Bununla birlikte en azından borç işlemlerinin merkezî bir kurum aracılığıyla yürütülecek olması ihtilafların büyük oranda son bulmasını sağlayacaktır.

⁹⁴ BOA., A.MKT. 134-54/4 (Tarihsiz)

⁹⁵ BOA., A.MKT., 134-54/3 (Cemaziyülevvel 1264 – 2 Haziran 1848)

Şahsî borçlanmalarda alınan borca karşılık kefil veya rehin gösterme uygulaması genel bir kaide olsa da keyfilikten kaynaklı bu kuralın göz ardı edilebildiğini görmekteyiz. 1849 tarihli bir örnekte Varna sakinlerinden Rukiye Hanım, vasisi olduğu yetimin malından 10 bin kuruşu, ticarete kullanılmak üzere Yorgancı Nuri Ağa isimli tüccara borç olarak vermiştir. Yorgancı Nuri ve ortağı Hacı Mehmed bu parayı zimmetine geçirerek borçlarını ödememiştir. Bunun üzerine yazdığı bir arzuhalle Varna Muhafızına başvuran Rukiye Hanım, borcun ödenmesini ve vasisi olduğu yetimin mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir.⁹⁶ Emval-i eytamın idaresinin devletin kontrolüne alınmasıyla kefil veya rehin gösterme uygulamasının sıkı bir şekilde uygulandığını belirtmeliyiz. Bu uygulama sayesinde kefiliden borç tahsili veya rehinin satılmasıyla borcun kapatılması sağlanarak yetimlerin mağduriyet yaşamaları engellenmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Bununla birlikte bu birkaç örnekten yola çıkılarak dahi Tanzimatçıların gözünden kurumsallaşmanın nasıl bir zaruret haline geldiğini anlamlandırmak daha kolay olacaktır. Tanzimat'tan sonra artarak devam eden merkezîleşme ve kurumsallaşma çabaları yetim mallarıyla ilgili bir düzenleme yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Sürekli bahsettiğimiz bu merkezîleşme ve kurumsallaşma arzusunu İmparatorluğa malî kaynak bulma çabasından bağımsız düşünmememiz gerekmektedir. Bu bağlamda elinizdeki çalışmanın ana fikri Tanzimat Dönemi reformlarına paralel olarak bütün kurumların merkezî bir yapıya kavuşturulmasının yönetim açısından çok daha kullanışlı aparatlar haline getirilmesi düşüncesine dayanmaktadır.

Yukarıda gösterdiğimiz birkaç örnekten de görüldüğü üzere sınırları belirlenmiş, denetlenebilir bir yapının yokluğunda pek çok suiistimal, yolsuzluk ve uygunsuzluk yaşanabilmektedir. Burada unutmamız gereken bu ilişkilerin şahsiliğidir. Her ne kadar emval-i eytamla ilgili hemen her konuda mahkemeler yetkili merci olsa da maddî ilişkiler söz konusu olduğunda bu kurumların güvenilirliğine de şüpheyile yaklaşmak gerekmektedir. Zira bir sonraki bölümde de görüleceği üzere emval-i eytamla ilgili uygunsuzlukların yaşanmasında mahkeme görevlileri sıklıkla olağan şüpheliler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak yönetimde denetim dışı bir alan bırakmak istemeyen Tanzimat bürokratları, bir şekilde emval-i eytamı da gündemlerine almışlardır.

⁹⁶ BOA., A.MKT., 180-08 (17 Rebiyülahir 1265 – 12 Mart 1849)

Çalışmamız açısından bunu hızlandıran süreç 1840'ların sonundan itibaren Rusya ile yaşanan gerilim neticesinde ayak sesleri duyulmaya başlayan muhtemel bir savaştan önce nakdî kaynak yaratmak olmuştur ki bir sonraki bölümde bu konuya değinilecektir.

2. BÖLÜM

EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN KURULUŞU, FAALİYETLERİ VE MÜDÜRLÜĞE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Yetim mallarının durumu ve bunların muhafazası hemen her dönemde devlet yöneticilerinin gündeminde olmuştur. Bununla birlikte, merkezî ve kurumsal bir yapının olmadığı Tanzimat öncesi dönemde yetimlerin ve yetim mallarının akıbeti kadıların, kassamların ve vasilerin keyfiyetine terkedilmiş durumdadır. Padişahlar, çeşitli aralıklarla yetimlerin ve yetim mallarının korunmasıyla ilgili ikazlarda bulunsa da suiistimallerin önüne geçmek mümkün olamamıştır. Tanzimat'la başlayıp 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra hissedilir şekilde artan bürokratik devlet yapısı, kontrolü dışında kalmış olan emval-i eytama da yönelmiş ve aşağıda görüleceği üzere bu muazzam serveti denetim altına almaya çalışmıştır. Bunun için ilk olarak İstanbul'da *Emval-i Eytam Nezareti* kurulmuştur. Fakat Nezaretin çalışmalarına başlamasının üzerinden henüz bir yıl bile geçmeden müdürlüğe dönüştürülmüştür. Bu bölümde Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluşu, çalışmaları, işlevi ve müdürlüğe dönüştürülmesi incelenecektir.

2.1. EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ TARTIŞMALAR

Bir önceki bölümde de değinildiği üzere yetim mallarıyla ilgili uygulamalar doğrudan devlet müdahalesiyle değil de vasi ve şer'î mahkemeler arasındaki muamelelerle işlemekteydi. Yani terekenin yazımı ve yetim malının idaresiyle ilgili işlemler tamamen vasi ve mahkeme memurlarının keyfiyetine kalmıştı. Tanzimat dönemiyle başlayan merkezileşme ve kurumsallaşma çabalarıyla birlikte devlet, hemen her alana müdahale etme ve kontrolü altına alma eğiliminde olmuştur. İtalyan sosyolog Gianfranco Poggi modern devleti “devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kurumsal düzenlemeler olarak” tanımlamaktadır.⁹⁷

Bu bağlamda şahsî ve keyfi uygulamalar yerine, kişilerden ve zamandan bağımsız herkesi kapsayan objektif normlarla yönetilen merkezî kurumlar oluşturulması Tanzimat

⁹⁷ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Çev. Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15

bürokratlarının temel hedeflerinden biri olmuştur. Bu doğrultuda, tıpkı vakıf müesseselerinde olduğu gibi, kontrol dışı muazzam bir servet oluşturan ve dağınık durumdaki yetim mallarının idaresine müdahale etme ihtiyacının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Vakıfların kontrolündeki mal ve mülklerin Evkaf Nezareti çatısı altında toplanması gibi, dağınık bir durumda bulunan ve adı daima yolsuzluklarla anılan yetim mallarının idaresinin de tek bir çatı altında toplanması fikri Tanzimat Döneminin merkezîleşme ve kurumsallaşma girişimleriyle de doğru orantılıdır.

Bahsettiğimiz bu merkezîleşme fikrine paralel olarak, sürekli olarak bütçe açıklarıyla mücadele eden ve yeni gelir kaynakları bulma arayışında olan Tanzimat bürokratlarının emval-i eytama dikkat kesilmeleri de kaçınılmazdır. Zira merkezîleşme ve modernleşme projelerinin dönüp dolaşıp malî imkânlarla göre şekillenmesi Tanzimatçıların en büyük çıkmazlarından biri olmuştur. Bernard Lewis'in deyiimiyle "maliye, başından sonuna kadar adeta Türk reformcuların umutlarının gömüldüğü, en zekice planların kirlenip battığı bir umutsuzluk batağı" olmuştur.⁹⁸ Dolayısıyla, Osmanlı modernleşmesi açısından baktığımızda merkezîleşmeyi, kurumsallaşmayı ve ekonomik durumu birbirinden ayrı düşünmemiz mümkün değildir.

Bu doğrultuda yetim mallarının durumu, belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla, ilk olarak 1849 yılının son aylarında toplanan bir *meclis-i meşverette*⁹⁹ gündeme gelmiştir. Tanzimat'ın mimarları olarak görülen Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın riyasetinde toplanan mecliste pek çok üst düzey bürokrat ve askerinin yanında Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet Efendi de yer almıştır. Toplantıda görüşülen konulardan birisi de yetim mallarının durumu olmuştur. Buna göre, yapılan kısa bir tahkikatın sonucunda

⁹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010, s. 154

⁹⁹ Divan toplantılarının önemini kaybetmesine paralel olarak meşveret meclislerinin çok daha sık ve düzenli olarak yapıldığı görülmektedir. "Meşveret Meclisi savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak ve önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanırdı. Meşverete katılacak kişiler ve görüşülecek hususlar padişahın emri üzerine önceden belirlenirdi. Ayrıca sadrazam da bir telhisle meclisin toplanmasını padişaha önerebilirdi. Toplantılar padişahın, padişah katılmadığında sadrazamın başkanlığında yapılırdı. Eğer konu, üzerinde düşünülerek karar verilecek kadar önemliyse gerekli bilgi ve belgeler önceden üyelere verilirirdi. Meclisin aldığı kararlar mazbata haline getirilip saraya sunulur ve padişah genellikle alınan kararlara uyardı. Ayrıca meşverete katılmayan, ancak konuyla ilgili olan ricâle de bilgi verilirirdi. Mazbatalarda katılan üyelerin isimleri, meşverette yaptıkları açıklamalar ve neticede meclisin aldığı kararlar ayrıntılı olarak yer alırdı." Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, İstanbul, 2003, ss. 248-249

İstanbul'daki kassam kapısında 20 bin kese (10 milyon kuruş) civarında yetim malı olduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir. Bahsedilen paranın düzgün idare edilemediği için “çürimekte” olduğu ifade edilerek bu durumun önüne geçilmesi için ne gibi tedbirler alınabileceği tartışılmıştır. Öncelikle, emval-i eytamin korunması için yetim paralarının faizi iki sene boyunca Hazine tarafından ödenmek koşuluyla dokuz seneliğine ve senelik 1.500 kese (750 bin kuruş), yani %7,5 faizle *esham kavaimi*¹⁰⁰ çıkartılması ve bunun yalnızca yetim olduğunu kanıtlayabilenlere verilmesi düşüncesi üzerinde durulmuştur. Mecliste ortaya konulan bu görüşlerle ilgili olarak Maliye Nazırının da görüşleri alınmış¹⁰¹ ve konuyla ilgili Maliye Nezareti ile Meşihat arasında görüşmeler başlatılması kararlaştırılmıştır.¹⁰²

Bilindiği üzere devlet, 1770'lerden itibaren malî bunalım dönemlerinde sıcak para ihtiyacını karşılayabilmek için sıklıkla iç borçlanma yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Özellikle ağır bir yenilgiyle sonuçlanan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşının ardından uzun vadeli borçlanma aracı olarak *esham* adı verilen yeni bir uygulama başlatılmıştır. Buna göre bir vergi kaynağından elde edilecek gelir tespit edilip bu miktar çok sayıda paya bölünmektedir. Bu paylar ömür boyu sabit ödeme taahhüdü karşılığında devlet tarafından satışa çıkartılmaktadır.¹⁰³ Şevket Pamuk'a göre “eshamın başlatılmasını izleyen yarım yüzyıl boyunca devlet, malî istikrar dönemlerinde eshamı kaldırmak, buna karşılık savaşlar ve diğer nedenlerle malî baskılar arttığında ne pahasına olursa olsun bu uygulamaya devam etmek, hatta genişletmek” arzusunda olmuştur.¹⁰⁴

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Tanzimat sonrası süreçte devletin malî sorumluluğu da artmaya başlamıştır. Buna, savaşlar ve reformlar için sıcak para bulma ihtiyacını da eklediğimiz zaman, Şevket Pamuk'un yukarıda bahsettiğimiz tespitini doğrular şekilde, *esham* uygulamasının bir adım daha öteye götürüldüğünü görmekteyiz. Buna göre devlet, 1840 yılından itibaren *esham kavaimi* denilen devlet senetlerini çıkartılmaya

¹⁰⁰ Esham Kavaimi, gelecekteki gelirlerle ödenecek kısa vadeli hazineye ait devlet tahvilleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Roderic H. Davison, “Osmanlıların Kâğıt Parayla İlk Deneyimi”, çev. Durdu Mehmet Burak, *OTAM*, Yıl: 2001, Sayı: 12, ss. 245-260

¹⁰¹ BOA., İ.DH., 217-12800/2 (9 Muharrem 1266 – 25 Kasım 1849)

¹⁰² BOA., İ.DH., 217-12800/4 (26 Safer 1266 – 11 Ocak 1850)

¹⁰³ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Terkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 102

¹⁰⁴ Pamuk, *a.g.e.*, s. 103

başlamıştır.¹⁰⁵ Esham kavaiminin daha önceki esham uygulamalarından farklı olarak, ömür boyu değil yüksek faiz oranıyla fakat orta vadeli (2 yıllık) olarak çıkartılması düşünülmüş ve bu durumun faydası da kısa vadede görülmüştür. Öyle ki aynı yıl Hazine %17'lik bir borçlanma geliri elde etmiştir.¹⁰⁶ Esham kavaiminden kısa vadede olumlu sonuçlar elde edilmesi Tanzimatçıları bu uygulamayı devam ettirme konusunda cesaretlendirmiştir. Bu doğrultuda yetim mallarının durumunun ilk defa gündeme geldiği 1840'ların sonunda Avrupa'da başlayan yeni krizler¹⁰⁷, Osmanlı İmparatorluğu'nda da hissedilmeye başlamış ve devletin sıcak para ihtiyacı bir kez daha artmıştır. Dolayısıyla kassam-ı askerîde bulunan 10 milyon kuruşluk emval-i eytamlar, esham kavaimi çıkartılması fikrini bu olaylardan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

1850 yılının Mayıs ayına gelindiğinde yetim mallarının durumuyla ilgili çalışmalar iyiden iyiye şekillenmeye başlamıştır. Buna göre emval-i eytamın faizi iki sene boyunca Hazine tarafından ödenecektir. Yalnızca yetimlere mahsus çıkartılması planlanan esham kavaimlerinin başkalarının eline geçmemesi için kenarına yetim parası olduğuna dair bir şerh düşülecektir. Bu önleme ek olarak Meşihat tarafından da yetim olduğu onaylananlar dışında kimseye esham kavaimi verilmeyecektir. Bu uygulamaya göre yetimler buluş yaşına gelene kadar ellerindeki senetlerle yıllık faiz alabilecektir. Yetim buluş yaşına gelmeden vefat ederse kendisine ait esham kavaimi başka bir yetime devredilecektir. Ayrıca vefat eden yetimin malları vasisinin elinden alınarak yetimin veresinesine eklenecektir. Faiz ödemeleri hem Hazinenin hem de yetimin menfaatine olacak şekilde¹⁰⁸ senede iki defa yapılacaktır. Son olarak yetim, rüşünü ispat etmeden evlenmek veya mülk almak isterse sahip olduğu esham kavaiminden ihtiyacını giderecek kadar parayı vasisi aracılığıyla alabilecektir.¹⁰⁹

Meşihat ve Maliye Nezareti arasında yapılan bu görüşmelerin neticelenmesini takip eden günlerde konu Maliye Nazırının hazırladığı bir raporla Sultan Abdülmecid'e (1839-1861)

¹⁰⁵ Davison, a.g.m.; Mehmet Genç, "Esham", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, İstanbul, 1995, ss. 376-380

¹⁰⁶ Genç, a.g.m., s. 379

¹⁰⁷ 1848 yılında Fransa'da başlayan ayaklanmalar kısa sürede bütün kıta Avrupa'sına yayılmıştır. Avusturya ve Rusya'yı da etkileyen bu ayaklanmalar neticesinde bu ülkelerden kaçan pek çok mülteci Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştır. Bu mültecilerin iadesi sorunu Kırım Savaşı'yla sonuçlanacak olan krizin başlangıcı olmuştur.

¹⁰⁸ "...iki taraf hakkında dahî hayır ve nef'î mücib..."

¹⁰⁹ BOA., İ.DH., 217-12800/5 (18 Receb 1266 – 30 Mayıs 1850)

de arz edilmiştir.¹¹⁰ Yapılan görüşmelerden anlaşıldığı üzere hem Hazinesinin hem de yetimlerin çıkarına olacak bir proje üzerinde durulmaktadır. Buna göre, denetimsiz ve kontrol dışı durumda olan 10 milyon kuruş civarındaki yetim parası Hazinesinin acil nakit ihtiyacını gidermek için kullanılacak, buna karşılık yetim malları da “*çürümek*” yerine faiz geliriyle birlikte nemalandırılacaktır. Belgelerin dili bu işlemlerin yetimlerin menfaatine olacağından bahsetse de emval-i eytamdan yüklü bir meblağın Maliye Nezareti’ne aktarılacak olması Hazinesinin acil nakit ihtiyacına bir nebze olsun çare olacağından yalnızca yetimlerin iyiliğinin düşünülmediği de açıktır.

Zira yapılan bunca hazırlığa rağmen Temmuz ayına gelindiğinde yetimlere mahsus olarak çıkartılması düşünülen esham kavaimi fikrinden bir anda vazgeçilmiştir. 29 Temmuz 1850 tarihinde toplanan başka bir meclis-i mahsusta yetim mallarının durumu bir kez daha gündeme gelmiştir. Bu toplantıda yetim malları için çıkartılması planlanan esham kavaimiyle ilgili asıl düşüncenin eytam malını zarar ve ziyandan korumak olduğu belirtilmiş; bununla birlikte “*kuvve-i ihtiyâtiyye*” masraflarının giderilmesi için Hazineye bir miktar para bulundurulması düşüncesinin de etkili olduğu ifade edilmiştir. Şu anki durumda Hazinesinin acil nakit ihtiyacı başka yollarla giderilmiş olduğundan esham kavaimi çıkartılması ihtiyacının ortadan kalktığı belirtilmiştir. Buna ek olarak eytam malından borç alarak iş yapanların bu durumdan zarar göreceği olması hasebiyle de esham kavaimi çıkartılması düşüncesinden tamamen vaz geçilmiştir.¹¹¹

Bu noktada devletin yetim mallarına olan ilgisini daha net anlayabilmek adına dönemin siyasî ve malî konjonktürüne bakmak yerinde olacaktır. 18. yüzyılın sonlarından başlatabileceğimiz süreçte yaşanan hadiseler Osmanlı malî, idarî ve askerî yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Devleti temellerinden sarsan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşından sonra askerî modernleşmeye ağırlık verilmiş ve yukarıda da bahsettiğimiz üzere yeni iç borçlanma araçları geliştirilmiştir. 1787 yılında Kırım’ı Rus işgalinden kurtarmak için başlatılan ve Habsburgların da dâhil olmasıyla felaketle sonuçlanabilecek yeni bir savaş, Fransız İhtilali’nin etkileriyle nispeten ufak kayıplarla atlatılmıştır. Bu dönemde tahta çıkan III. Selim (1789-1807) devletin yalnızca askerî reformlarla ayakta kalamayacağını düşünerek malî ve idarî yapıda da yenileşme sürecini

¹¹⁰ BOA., İ.DH., 217-12800/6 (28 Receb 1266 – 9 Haziran 1850)

¹¹¹ BOA., İ.DH., 217-12800/7 (24 Ramazan 1266 – 3 Ağustos 1850)

başlatmıştır. *Nizam-ı Cedid* olarak adlandırılan bu dönemde, Yeniçerilerden ayrı olarak yeni bir ordu ve bu ordunun masraflarının karşılanması için de yeni bir hazine kurulmuştur. Avrupa başkentlerine daimî elçiliklerin açılması, bu dönemin en faydalı girişimlerinden biri olmuştur. Zira bu şekilde Avrupa'yı yakından tanıyan yeni bir neslin yetişmesi için uygun bir zemin oluşmuştur. Bu yeni reform süreci 1807 yılında III. Selim'in tahttan indirilmesiyle kesintiye uğramış; bir isyan neticesinde tahta çıkan IV. Mustafa, başka bir isyanla tahttan indirilmiş ve II. Mahmud'un saltanatı başlamıştır.

II. Mahmud döneminde de Osmanlı-Rus Savaşları (1806-1812 ve 1828-1829) gibi ağır sonuçları olan dış etkenlerin yanı sıra içerde ayanlarla girişilen mücadele ile Sırp ve Rum ahalinin isyanları devleti oldukça güç durumda bırakmıştır. Bütün bunlara 1826'da ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağının yerine yeni bir ordu kurulması gibi oldukça maliyetli bir projeyi ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın yıkıcı isyanını (1831-1833 ve 1838-1841) da eklediğimizde maliyenin nasıl bir bunalım içerisinde bulunduğunu tahmin etmek çok da zor olmayacaktır. Yaşanan zor süreçlere rağmen İmparatorluğun hayatta kalması için geniş çaplı bir reform faaliyeti başlatan II. Mahmud, bu mirasını Tanzimat Dönemine aktarmıştır. Tanzimat'la birlikte daha önce görülmemiş bir reform, merkezîleşme, kurumsallaşma ve kanunlaştırma furyası başlamıştır.

Tanzimat'ın ilan edildiği sırada tahta yeni çıkmış olan Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) babasının mutlakîyetçi anlayışı yerine gücünü bürokrasiyle paylaşma yönündeki tutumu, Tanzimat bürokratlarının çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Bütün bu gelişmelerin üzerine Avrupa'da yaşanan 1848 İhtilalleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiş ve Rusya ile yeni bir gerilim sürecini başlatmıştır. İşte böylesine bir siyasî ve malî bunalım sürecinde Tanzimat bürokratlarının çaresizliğini daha kolay anlayabiliriz. Devlet, yaşanan bu gelişmeler neticesinde "uzun vadeli iç borçlanma için yeni yöntemler geliştirmek" durumunda kalmıştır.¹¹²

Elinizdeki çalışmanın konusu bağlamında bulunan yöntemlerden biri de dağınık bir durumda bulunan emval-i eytamin merkezî bir kurum vasıtasıyla tek bir çatı altında toplanılarak bir iç borçlanma aracı olarak kullanılması düşüncesinin olgunlaşması olmuştur. Yetim malları kullanılarak çıkartılacak esham kavaimi fikrinden vazgeçilmiş

¹¹² Pamuk, *a.g.e.*, s. 102

gibi görünse de bu malların başka şekillerde değerlendirilmesi fikrinden vaz geçilmediği açıktır. Bu bağlamda yetim mallarının bireysel kredi ilişkilerinin dışında bizzat devlet tarafından da kullanışlı bir aparat durumuna getirilebilmesi için yeni adımlar atılacaktır.

Hazine kısa vadede ihtiyacını görecekt miktarda nakit para bulabilmiş olsa da yetim mallarının durumunun düzeltilmesi ve bu paranın bir şekilde kontrol altına alınması fikri baki kalmıştır. Kısa bir araştırmanın ardından tespit edilen emval-i eytamın miktarı göz önüne alındığında böylesine bir servetin denetim ve kontrol altına alınması yönünde adımlar atılması Tanzimatçılar açısından kaçınılmaz olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz meşveret toplantısının devamında yetimlerin “*kassam kapısı takımından*” gördükleri “*hasar ve gaddarlıktan*” kurtarılmasının insafın ve insan olmanın bir gerekliliği¹¹³ olduğundan bahsedilerek buna bir çare bulunması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁴

Daha sonrasında yapılan bir tahkikat sonucunda kassam kapısında 15 bin kese (7,5 milyon kuruş) civarında emval-i eytam olduğu tahmin edilirken bin keseye yakın para (500 bin kuruş) daha ortaya çıkartılmıştır. Ortaya çıkartılan bu paranın yarısından fazlasının “*çürüdiği*” ve durum böyle devam ederse “*mevcûdundan dahî haber kalmayacağı*” Şeyhülislam Ahmed Arif Hikmet Efendi tarafından dile getirilmiştir. Yetim mallarıyla ilgili yolsuzlukların asıl sebebinin kassam kâtiplerinin ve diğer mahkeme görevlilerinin “*desayisi*”, yani hileleri, olduğu belirtilerek emval-i eytamın muhasebesinin kassam kâtiplerinin “*eli karıştırılmadan*” yapılması istenmiştir. Yapılacak muhasebe işlemleri için sudur-ı azamdan “*izzet ve ehliyet-i mücerrebesi*” bilinen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm- Adliye azalarından Rumeli payeli Nakibüleşraf Tahsin Bey seçilmiştir.¹¹⁵ Tahsin Bey’in yapılacak işlemlerden ücret almaya tenezzül etmeyeceği

¹¹³ “...*şime-i insaf ve muadelet ve lazime-i insaniyetten...*”

¹¹⁴ BOA., İ.DH., 217-12800/7 (24 Ramazan 1266 – 3 Ağustos 1850); BOA., A.MKT.MHM., 23-72/1 (9 Şevval 1266 – 18 Ağustos 1850)

¹¹⁵ Mehmed Süreyya tarafından hazırlanan *Sicil-i Osmanî*’de Tahsin Bey’in yaşamıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Kıbrıs eski muhassılı Hacı Mehmed Ağa’nın oğlu olup Kıbrıs’ta doğdu. Babası surre emini oldukça birlikte hacca gidip Şeyh Mehmed Can’dan hilafet aldı. 1242’de (1826/27) müderris ve 1250’de (1834/35) Bağdat mollası olup sonra mahreç payesi ve yükselerek Mekke payesi oldu. Ardından İstanbul, Anadolu ve Cemaziyelevvel 1263’de (Nisan-Mayıs 1847) Rumeli payelerini haiz oldu. Safer 1264’de (Ocak 1848) nakibüleşraf oldu. Zilhicce 1265’de (Ekim-Kasım 1849) ilaveten Meclis-i Vâlâ azası olup Zilhicce 1267’de (Ekim 1851) emval-i eytam nazırı oldu. Muharrem 1269’da (Ekim-Kasım 1852) nezaretten ayrıldı. 1 Ramazan 1270’de (28 Mayıs 1854) birinci ve Receb 1275’de (Şubat 1859) ikinci defa Rumeli kazaskeri olup reisülulema olmuştur. Zilhicce 1277’de (Haziran-Temmuz 1861) nakibüleşraflıktan ayrılmıştır. 11 Safer 1278’de (18 Ağustos 1861) vefat eyledi. Âlim, edip, zengin ve cömetdi. Kimyagerliğe

belirtilerek yanına verilecek muhasebe kâtiplerine de ayrı bir ücret verilmemesi toplantıda bulunanlar tarafından uygun görülmüştür.¹¹⁶

Tahsin Bey ve maiyetindeki Maliye kâtipleri, meclis-i meşverette alınan kararları müteakiben kassam kapısındaki emval-i eytamın muhasebe işlemlerine başlamıştır. İşlemler devam etmekteyken Sultan Abdülmecid; İstanbul, Galata ve Üsküdar mahkemeleri ile Evkaf-ı Hümayun Hazinesi ve Beytülmalde bulunan emval-i eytamın da muhasebe işlemlerine dâhil olup olmadığını öğrenmek istemiş; konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra bunların da Tahsin Bey'in yürüttüğü muhasebe işlemlerine dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁷ Bu şekilde sadece kassam kapısındaki değil, İstanbul'daki bütün yetim mallarının ne miktara ulaştığı öğrenilmek istenmiştir.

Bu ilave görevin de eklenmesiyle muhasebe işlemleri uzamış ve yaklaşık 10 aylık bir mesainin ardından İstanbul'daki emval-i eytamın muhasebesi tamamlanmıştır. Muhasebe işlemlerinin tamamlanmasını müteakip Tahsin Bey'in konuyla ilgili hazırlamış olduğu layiha Meclis-i Vâlâ'ya sunulmuştur. Bu layihaya istinaden Tahsin Bey'in çalışmalarıyla ilgili 2 Temmuz 1851 (3 Ramazan 1267) günü Şeyhülislam Arif Hikmet Mehmed Efendi'nin konağında yeni bir meclis-i mahsus toplanmıştır. Toplantıda Tahsin Bey ve beraberinde bulunan Meclis-i Vâlâ müftüsü Arif Efendi kısmet-i askeriye, beytülmal ve diğer mahkemelerde 106.514 kese (53.257.000 kuruş) eytam parası bulunduğunu tespit ettiklerini belirtmiştir. Bu paranın 22.528 kesesi (11.264.000 kuruş) mevcut, 73.130 kesesi (36.565.000 kuruş) borç verilmiş durumda ve 13.651 kesesi (6.825.500 kuruş) başkalarının zimmetinde bulunmaktadır.¹¹⁸ H. 1266 (M. 1851/52) malî yılında devlet gelirlerinin toplam 724.400.000 kuruş olduğu göz önüne alındığında yalnızca İstanbul'daki yetim mallarının dahi ne kadar büyük bir ekonomik kaynak oluşturduğunu net bir şekilde görebiliriz.¹¹⁹

ve güzel elbisler giymeye meyli görülmüştür. Bir gözü a'ma olduğundan "Kör Tahsin Bey" diye ad almıştır. 10 kadar oğlu ve kızı olup bunlardan biri Mekke payalı İbrahim Necib Bey'dir. Diğeri Ahmed Muineddin Bey ile Mehmed Said Bey'dir. İkisi de babasının yanında meftundur." Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, Cilt 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1619

¹¹⁶ Aynı belgeler.

¹¹⁷ BOA., A.MKT.UM., 30-61 (27 Şevval 1266 – 5 Eylül 1850)

¹¹⁸ BOA., İ.DH., 237-14312 (16 Ramazan 1267 – 15 Temmuz 1851)

¹¹⁹ Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 399. Buradaki rakamlara göre emval-i eytamın Hazine gelirlerine göre oranı %7,3 civarındadır.

İlk aşamada 10 milyon kuruş civarında olduğu tahmin edilen emval-i eytamın 53 milyon kuruş seviyesinde olduğunun anlaşılması yetim mallarının durumuyla ilgili kısa vadeli değil uzun vadeli bir perspektif geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bütün bunlara ilaveten hemen hemen aynı tarihlerde Avrupa'daki 1848 İhtilalleri neticesinde Macaristan ve Polonya'dan kaçan pek çok mültecinin Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması Avusturya ve Rusya ile siyasî gerilimin artmasına ve her an yeni bir savaşın patlak vermesi ihtimalinin güçlenmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Hazinesinin sıcak para ihtiyacının en azından bir kısmının yetim mallarından karşılanması için esham kavaimi gibi 2 yıllık kısa bir proje yerine çok daha kapsamlı ve uzun vadeli bir projenin geliştirilmesi yönündeki düşünce ağırlık kazanmıştır.

Hazırladığı layihanın da okunduğu toplantının devamında Tahsin Bey, emval-i eytamın iyi idare edilebilmesi için bazı düzenlemeler yapılması ve bu işlerle ilgilenecek bir kişinin de *nazır* olarak atanması gerektiğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili Meclis-i Vâlâ'da hazırlanan mazbatada da emval-i eytamın iyi idare edilebilmesi için tereke işlemleri tamamlanıp yetim parası eytam sandığına konulduktan sonra borç alma-verme işlemleriyle ilgilenecek uygun maaşlı bir müdür tayin edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Tereke yazımı esnasında ve sonrasında yaşanan uygunsuzlukların önüne geçmek için bu işlemlerle ilgilenen memurların yanı sıra, kurulması düşünülen müdürlükten de bir memurun görevlendirilmesi fikri gündeme gelmiştir. Buna ek olarak “*metrûk hükmüne girmiş şûrut ve nizâmât-ı kâdimenin*” eksiksiz uygulanması gerektiği ifade edilerek geçmişteki uygulamaların da layıkıyla yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca çok yüksek meblağlara erişmiş olan emval-i eytamın zarara uğramadan iyi bir şekilde idare edilebilmesi için kassam kâtiplerinin bir şeyi olduğundan daha kıymetli göstermelerinin (*tasannuat*) ve kötülüklerinin (*irtikabatının*) önünün kesilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

Layiha'da Meclis-i Vâlâ'nın müdürlükle ilgi görüşlerine de değinen Tahsin Bey, bu kadar büyük miktarlara ulaşmış olan emval-i eytamın ancak bir nezaret aracılığı ile idare edilebileceğini belirtmiştir. Tahsin Bey ayrıca bu nezaretin Meşihat çatısı altında olmasını “*emr-i tabi*” olarak addetmiştir. Kurulacak olan nezaret birkaç ayda bir emval-i eytamda ne miktar para olduğunu, bunun ne kadarının mevcut ne kadarının borç verilmiş olduğunu

ve verilen borçlardan ne kadar faiz geliri elde edildiğini gösteren icmalleri Meşihata sunmakla mükellef olacaktır. Eskiden olduğu gibi tereke yazımından ve taksiminden Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerine bağlı şer’i mahkeme memurları görevli olacaktır. Bununla birlikte, mallar eytam sandığına konulduktan sonra bunların muhafazasından, idaresinden ve işletilmesinden kurulması tasarlanan Emval-i Eytam Nezareti sorumlu olacak ve bu iki kurum birbirlerine müdahale etmeyecektir. Kassam-ı askerî ve buradaki memurlar bu duruma müdahil olmayacağı için kassam kâtiplerinin “*bütün fesâd ve hilelerinin önu kesilecektir*”.¹²⁰

Burada amaçlanan kurumsal bir yapı vasıtasıyla bir nevi karşılıklı kontrol mekanizması geliştirmektir. Mahkeme görevlilerinin emval-i eytamla ilgili olarak daha tereke yazımından itibaren pek çok uygunsuzluk ve usulsüzlük yapabildiklerinden daha evvel bahsetmiştik. Emval-i eytamla ilgili şikâyetlerin büyük bir çoğunluğunun başta kassam kâtipleri ve muhızrlar olmak üzere diğer mahkeme görevlileriyle alakalı olduğu da düşünüldüğünde, bu görevlilerin bir şekilde başka bir kurum vasıtasıyla denetim altına alınması fikrinin ağır basmış olabileceğini söyleyebiliriz. Tereke yazımı ve miras taksimi eskiden olduğu gibi şer’i mahkemelerin görev alanında bırakılmakla birlikte terekede yetimin hissesine düşen payın hesaplanması ve yazılması sırasında Emval-i Eytam Nezareti tarafından gönderilecek bir memurun hazır bulunacak olmasıyla bu işlemler esnasındaki yolsuzlukların önlenebileceği düşünülmüştür. Ayrıca emval-i eytamın İstanbul’un çeşitli mahallerinde dağınık ve güvenliksiz yerlerde bulunduğunu göz önüne aldığımızda, bunların merkezî bir çatı altında toplanarak buradan idare edilmesinin daha pratik olacağı da açıktır. Tereke yazımını müteakiben yetimin hissesine düşen pay Emval-i Eytam Nezareti’ne götürülüp burada muhafaza edilecek ve önceden keyfi bir şekilde yürütülen borçlanma işlemleri, resmî olarak Nezaret tarafından nesnel kurallar çerçevesinde yerine getirilecektir.

Tahsin Bey’in önerileri doğrultusunda emval-i eytamın idaresiyle ilgili bir nezaret kurulması düşünülse de daha ilk andan itibaren bu nezarete görevlendirilecek memurlara maaş bağlanması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²¹ İlk anda bu memurların

¹²⁰ BOA., İ.DH., 237-14312 (16 Ramazan 1267 – 15 Temmuz 1851)

¹²¹ Tanzimat’ın hemen öncesinde, 1838 yılında memurların yaptıkları işlemler karşılığında aldıkları tahsilatlar yerine düzenli maaş uygulamasına geçilmiştir. Carther V. Findley’e göre “Maaşlar bu reform paketinin vazgeçilmez bir parçasıydı, çünkü tahsisat usulü, memurlara gelir

maaşlarının idane hücceti harcından¹²² karşılanması düşünülmüştür. Bu gelir şimdiye kadar Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin geliri olduğu için bunlara da pay ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte idane hücceti olarak belirlenecek paradan kesinti yapılması Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin gelirini azaltacağından bunu “*azınsayacak*”ları düşünülmüştür. Ayrıca kassam kâtipleri de daha fazla pay alabilmek için terekedeki malların değerini olduğundan daha yüksek göstererek “*hasılatın ziyâdeliğini inandırmaya çalışacaklar*”dır. Bu soruna çözüm olarak, bir kişi eytam sandığından rehin karşılığı borç alırken vereceği rehini Emval-i Eytam Nezaretî’ne götürecek ve muhamminler rehin bırakılacak eşyaya değer biçecektir; ardından eşya, mal sahibi ve Nazırın mührüyle mühürlenip eytam sandığına konulacaktır. Verilen borç miktarı bir ilmühabere yazılarak kassam kapısına gönderilecek; Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin bilgisi dâhilinde bu paradan alınacak idane hücceti Emval-i Eytam Nezaretî’ne bildirilecektir. Bu şekilde kassam kâtiplerinin fesatları engellenecektir. Emval-i eytamın iyi idare edilerek değerlendirilmesiyle ilgili işlemler için Tahsin Bey’in de katılımıyla Meclis-i Vâlâ’da bir komisyon kurulacak ve bu komisyon gerekli yasal düzenlemeleri yapacaktır.¹²³

Bu gelişmelere paralel olarak aynı sıralarda gündeme gelen İstanbul’daki emval-i eytamdan 50 bin kese (25 milyon kuruş) paranın bankaya aktarılması işlemleri için de düzgün bir idareye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Böylesi külfetli işler için liyakat ve haysiyetinden emin olunan bir kişinin *nazır* unvanıyla göreve getirilmesi düşünülmüştür. Nazır olacak kişinin iş yoğunluğu göz önüne alınarak kendisine bir muavin, yeteri kadar kâtip ve memur tayin edilmesi; bunların maaşlarının da idane hücceti harcından ödenmesi kararlaştırılmıştır. Nezaretten bankaya verilecek yüklü miktardaki para nedeniyle bazı yetimler bankaya hissedar olacağından bu işlemlerin takip

kaynakları ya da iltizam haklarının verilmesi, böylece kendilerini doğrudan doğruya bir tür malî adem-i merkezîyetçilikle finanse etmeleri anlamına geliyordu. Malî merkezîyetçilik, bu sistemin yerine, memurların aylıklarının devlet hazinesinden ödenmesini gerektirmekteydi... Yeni maaş sistemi hiçbir zaman iptal edilmedi; siyasal olarak belki de iptal edilmesi mümkün değildi. Ancak, hiçbir zaman düzgün işleyemedi de. Memurlar, alabildikleri zaman ücretlerini alırken, halktan eski aidatlarını almak beklentilerinden hiçbir zaman vazgeçmediler. Sonuçta, merkezî iktidarın yeniden etkinleşmesi için gerekli olan idarî ıslahata büyük bir darbe indi.”: Carther V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 28-29

¹²² Borçlanma işlemi sırasında şer’i mahkeme tarafından düzenlenen resmî belge için alınan harç.

¹²³ Aynı belge.

edilebilmesi için Meşihat dışında banka tarafından da iki müfettiş atanması düşünülmüştür. Eytam malından bankaya verilmesi düşünülen borcun şer’i kaidelere göre verilecek olması nedeniyle atanacak olan müfettişlerden birinin emval-i eytamla ilgili konularda nazır olarak atanması planlanan Tahsin Bey’e ilave memuriyet olarak verilmesi uygun görülmüştür.¹²⁴

Görüldüğü üzere yetim mallarının kötü yönetiminden genellikle başta kassam kâtipleri olmak üzere mahkeme görevlileri sorumlu tutulmaktadır. Önceki bölümde de değinildiği üzere tereke yazım işlemlerinin düzgün yapılması ve emval-i eytamın zarara uğratılmaması için geçmişte de pek çok emir ve ferman çıkartılmış; fakat bir türlü istenilen sonuç elde edilememiştir. Mahkeme görevlilerinin tereke işlemlerinde yaptıkları usulsüzlükleri inceleyen Gülser Oğuz, çalışmasında örnek olarak seçtiği 40 tereke kaydından 17’sinde kadı ve kassamların bilinçli olarak hata yaptığını tespit etmiştir. Genellikle hesabı olduğundan yüksek göstererek fazladan harç alma şeklinde yapılan bu işlemlerin yanı sıra miras taksimi sırasında da usulsüzlüklerin yapıldığını belirten Oğuz, 4-5 bin kuruşa kadar hatalar yapıldığını tespit etmiştir.¹²⁵ Ancak Tanzimat’la birlikte şer’i mahkemelerle ilgili çıkartılan kanun ve düzenlemelere rağmen bir türlü istenilen sonuç elde edilememiştir. Düzenli maaş sisteminin bir türlü istenilen seviyeye getirilemediği göz önüne alındığında, pek çok memur bir şekilde gelirlerini artırma ihtiyacı duymuştur.¹²⁶ Mevcut düzen içerisinde sonuç elde etmenin zorluğu göz önüne alındığında, kurulacak olan merkezî bir kurumun tereke işlemlerine karışmamakla birlikte bu işlemleri denetlemesi önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Padişahların ve üst düzey ilmiye mensuplarının çeşitli aralıklarla ikazlarda bulunmaktan öteye geçemediği emval-i eytamın idaresiyle ilgili radikal kararlar alınması Tanzimat

¹²⁴ Aynı belge.

¹²⁵ Oğuz, a.g.m., s. 418

¹²⁶ Tarihçi Rifa’at Ali Ebou-El-Haj bunu yapan memurların yaptıkları şeyi yolsuzluk olarak değil, meşru hakları olarak gördüğünü ifade etmektedir: “Günümüzün düşünüş biçimi için kamu yararına hizmet ile meritokratik uygulamalar, eşitlik, kurumsal nesnellik ve yargı bağımsızlığı birbirleriyle yakından ilintilidir. Akılcılık bu süreçleri birbirine bağlar ve bunların tümü modern ulus-devletin özellikleridir. Buna karşılık Osmanlı yönetici sınıfı bir tarafta şahsi iktidar ve mülkiyet, diğer yanda da devlet hazinesi arasında herhangi bir ayırım yapmıyordu. Yönetici sınıfın iktidarı elinde bulunduran üyeleri, bir yozlaşma ya da açgözlülük duygusuna kapılmaksızın, ne yolla olursa olsun servet edinmeye bakmışlar, bunu da kendilerinin meşru hakkı olarak görmüşlerdir.”: Rifa’at Ali Ebou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 99

bürokratlarının bir girişimidir. Birinci bölümde de bahsedildiği üzere yetim malları konusu başlangıçtan beri ilmiye sınıfının alanı olarak görülmüş ve bu kurum içerisinde geleneksel çözüm yöntemleriyle sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Fakat yeni dönemde, Tanzimat Fermanı'nda da belirtildiği gibi, mal emniyetinin sağlanması devletin esas sorumluluklarından biri olarak görülmüş ve bu sayede tebaanın devlete bağlılığının artacağı düşünülmüştür. Emval-i eytamın durumunun da bu görüşten bağımsız olmadığı açıktır. Ayrıca, yalnızca İstanbul'da 53 milyon kuruş civarında yetim parası bulunduğu düşünüldüğünde başıboş, dağınık ve kontrol dışı olan bu paranın denetlenebilir ve devlet mekanizması içerisinde işletilebilir hale getirilerek ekonomiye dahil edilmesi, malî zorluklarla boğuşan Tanzimat bürokratları için çok güçlü bir motivasyon kaynağı olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı'nın üzerinden yalnızca on sene çemişken ilk olarak 1849 yılının sonlarında gündeme gelen emval-i eytamın durumu, aradan geçen bir buçuk yıllık sürecin sonunda Meşihata bağlı, fakat denetime açık bir nezaret kurulması fikriyle yeni bir evreye girmiştir. Başlarda Hazine'nin acil nakit ihtiyacının giderilmesi için yetim mallarının Hazineye aktarılması ve yetimlere Hazine tarafından faiz verilmesi düşüncesi ağırlık kazansa da yapılan muhasebe sonucunda tahmin edildiğinden çok daha fazla emval-i eytam olduğu ortaya çıkmıştır.¹²⁷ Böylesine bir meblağın kontrol altına alınarak ekonomiye dâhil edilebilmesi için de Meşihata bağlı bir Nezaret kurulması fikri hayata geçirilmiştir.

2.2. EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN KURULUŞU

Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulması yönünde alınan karara müteakip Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de kurulan komisyon kısa bir süre sonra çalışmalara başlamıştır. Fakat tam da bu sıralarda Tahsin Bey'in hastalanması nedeniyle işlemlerde bazı aksaklıklar yaşanmış; Tahsin Bey'in hastalığının uzamasıyla da eytam sandıklarından borç alma-verme, nafaka bağlama gibi işlemler yapılamamıştır. İşlemlerinde aksaklık yaşanan pek çok vasinin durumdan şikâyetçi olması üzerine Sadaret, "*Eramil ve eytamın ah ve eninleri tahammülden birûn*" olduğunu belirterek Tahsin Bey iyileşene kadar eytam sandıklarının iş ve işlemleriyle ilgilenmek üzere güvenilir bir kimsenin görevlendirilmesini

¹²⁷ İlk başlarda 20 bin kese (10 milyon kuruş) olarak tahmin edilen emval-i eytam Tahsin Bey tarafından yapılan muhasebe sonucunda 106.514 kese (53.257.000 kuruş) olarak hesaplanmıştır. Tahsin Bey'in muhasebesine Galata ve Üsküdar mahkemeleri ile Evkaf-ı Hümayun ve Beytülmaldeki yetim mallarının da dâhil edildiği unutulmamalıdır.

istemiştir.¹²⁸ Bunun üzerine, Tahsin Bey hastalığının bir müddet daha devam edeceğini belirterek eytam sandıklarıyla ilgili işlemlerin aksamadan devam etmesi için kassam efendi ve kethüdasının görevlendirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.¹²⁹ Konu Meclis-i Vâlâ tarafından da uygun görülerek Meşihata bildirilmiştir.¹³⁰ Hatırlanacağı üzere Ağustos ayında toplanan meşveret meclisinde emval-i eytamla ilgili düzenlemeler yapılırken kassam kâtiplerinin bu işlere karıştırılmaması istenmişti.¹³¹ Bununla birlikte yaşanan ilk aksaklıkta emval-i eytamın işleyişinin kassam efendi ve kethüdasına bırakılması dikkat çekici bir durumdur. Bu durumu konuyla ilgili ihtisaslaşmış personel bulunmamasına bağlamak mümkündür. Zira ileride görüleceği üzere kalifiye personel eksikliği Emval-i Eytam Nezareti'nin en zayıf yanlarından birini teşkil edecektir.

Meclis-i Vâlâ'daki komisyon Tahsin Bey'in rahatsızlığına rağmen çalışmalarına devam etmiştir. Tam da bu sıralarda Takvim-i Vekayi'nin 23 Eylül 1851 tarihli sayısında Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluşuyla ilgili de bir habere yer verilmiştir. Bu habere göre emval-i eytamın iyi idare edilebilmesi için Tahsin Bey *Emval-i Eytam Nazırı* unvanıyla nazırlık görevine atanmıştır. Ayrıca yetim mallarının “*bir akçesi dahî zayi olmayacak ve halen ve istikbâlen hâsardan*” korunacak şekilde idare edilmesi için yapılacak düzenlemelerle ilgili Meclis-i Vâlâ'da Tahsin Bey ve sudur-ı izamdan gerekli görülen diğer kişilerin de katılımıyla bir komisyon kurulduğu ve çalışmalara başladığı bildirilmiştir.¹³²

Yetim mallarıyla ilgili bir nizamname hazırlama çalışmaları devam ederken Emval-i Eytam Nezareti'ne bir yer tahsis edilmesi sorunu gündeme gelmiştir. Nezaret için ilk olarak ilga edilen *masarifât hazinesi* dairesi düşünülmüş, fakat burasının Meşihata uzak olması nedeniyle bundan vazgeçilmiştir. Nezaretin, Şeyhülislamlığa bağlı olması hasebiyle Meşihatta bulunmasının “*yakışık alacağı*” belirtilmişse de Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerine bağlı dairelerle kadı efendi dairesinde dahi yeterli derecede yer olmaması nedeniyle buradan yer tahsis edilmesi de mümkün olmamıştır. Meşihata yakınlığı

¹²⁸ BOA., MVL., 242-29/1 (19 Zilkade 1267 – 15 Eylül 1851)

¹²⁹ BOA., MVL., 242-29/2 (21 Zilkade 1267 – 17 Eylül 1851)

¹³⁰ BOA., MVL., 242-29/3 (21 Zilkade 1267 – 17 Eylül 1851)

¹³¹ BOA., İ.DH., 217-12800/7 (24 Ramazan 1266 – 3 Ağustos 1850); BOA., A.MKT.MHM., 23-72/1 (9 Şevval 1266 – 18 Ağustos 1850)

¹³² *Takvim-i Vekayi*, Sayı: 456, 27 Zilkade 1267 (23 Eylül 1851)

nedeniyle Süleymaniye Külliyesi akıllara gelmiş, fakat burada da yeteri kadar müsait durumda bina olmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak uygun bir yer bulunana kadar Tahsin Bey'in Bâb-ı Âli'de bulunan Meclis-i Vâlâ'daki odasının Nezaret için tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Yetim mallarının güvenlik sebebiyle Nezarete bulunması gerekse de şu an müstakil bir yer tahsis edilememesi nedeniyle bunların eskiden olduğu gibi bedestenlerde saklanması, fakat çok daha iyi bir şekilde korunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca sandıkların konulduğu yerlerin tamirat veya tadilata ihtiyacı varsa bu işlemlerin Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından yaptırılacağı belirtilmiştir.¹³³

Mekân sorunu geçici olarak çözülmüşken bu sefer de Nezarete istihdam edilecek muavin, kâtip ve memurların maaş sorunu bir kez daha gündeme gelmiştir. Nezarete çalışacak personelin maaşlarının Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile Haslar ve Galata kadıları tarafından alınmakta olan idane harcından karşılanması düşünülmüştür. Bununla birlikte kesede 5 kuruş (%12) olan idane harcının Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerine tahsis edilmiş olması nedeniyle bu paraya “*dokunulması reva*” görülmemiş ve emval-i eytamın muhasebesinden alınacak harçla Emval-i Eytam Nezareti personelinin maaşının ödenmesi fikri gündeme gelmiştir. Fakat muhasebe sonrasında yapılacak işlemleri kısmet-i askeriyenin yapacak olması ve bu işlemlerden alınan harçların da Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin geliri olması nedeniyle bundan da vazgeçilmiştir. Nezarete çalışacak personele açıktan maaş bağlanması düşünülmüş, fakat Maliye Nezaretinden bunun Hazineye uymayacak bir uygulama olduğu cevabı alınmıştır.

Bu cevaptan sonra idane harcından alınan kesede 5 kuruşun (%12) kesede 12,5 kuruşa (%30) çıkartılarak bunun 5 kuruşunun (%12) Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerine, kalan 7,5 kuruşunun (%18) da Emval-i Eytam Nezareti personeline maaş olarak bağlanması düşünülmüştür. Fakat bu sefer de %30 oranındaki harcın borç alacak kişilere çok gelip borç almamalarına; bunun da yetimlerin zarar görmesine sebebiyet vereceği akıllara gelmiştir. En son kesede 7,5 kuruş (%18) idane harcı alınarak bunun 2,5 kuruşunun (%6) Emval-i Eytam Nezareti personeline bırakılması düşünülmüştür. Bu %6'lık ek ücretin üçte biri muavin olarak atanacak kişiye verilirken, kalan üçte ikilik kısım ise diğer memurlar arasında bölüştürülecektir. Böylesine bir gelirin muavinlik makamı için çok az geleceği düşünülse de muavin, İstanbul veya Mekke payeli görevlilerden atanacaktı.

¹³³ BOA., İ.MVL., 224-7650/1 (23 Muharrem 1268 – 18 Kasım 1851)

Dolayısıyla bu payelerden herhangi birine sahip bir görevlinin çeşitli arpalıklardan geliri olacağı için bu paranın yeterli olacağı belirtilmiştir. Harçlardan gelen bu gelir Emval-i Eytam Nazırı marifetiyle muavin, kâtip ve diğer memurlar arasında bölüşürülecektir. Son olarak Tahsin Bey'in yanında muavin olarak Mekke payeli Zeynelabidin Efendizade İmad Molla Efendi tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁴ İmad Molla'nın maaşı için mevcut arpalıklarının yeteceği düşünülse de iş yük göz önüne alınarak boştaki arpalıklardan kendisine ilave arpalık verilmesi istenmiştir.¹³⁵ Tanzimat reformlarının çıkmazlarından biri olan günlük ihtiyaçlar doğrultusunda hareket etme ve genel değil, pratik çözümler bulma alışkanlığı emval-i eytamın idaresiyle ilgili kararlarda da görülmektedir. Önü arkası düşünülmeden günün ihtiyaçlarına yönelik alınan kararlar, ileride görüleceği üzere, pek çok soruna neden olacaktır. Başta Nezaret için müstakil bir mekân bulunamaması ve memurlara maaş tahsisi yapılamaması olmak üzere karşılaşılan bu sorunların çoğu, Emval-i Eytam Nezareti'ne has olmayıp Tanzimat Dönemi'nin temel sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluş çalışmaları devam ederken tereke yazımındaki uygunsuzlukların sonlandırılması için de önlemler alınması gündeme gelmiştir. Zira yetim mallarıyla alakalı yolsuzluklar söz konusu olduğunda konu dönüp dolaşıp başta kassam kâtipleri ve muhızrlar olmak üzere şer'i mahkeme görevlilerine gelmektedir. Kassam kapısında müstahdem bir başkâtip ve 24 kâtip olduğu ve bunların bir önceki bölümde bahsettiğimiz 1811 yılındaki emirnameye uygun olarak müteselsil kefalet ile birbirlerine kefil olmalarının gerektiği belirtilmiştir.¹³⁶ Kefil olmak istemeyen varsa bunların hemen ihraç edilmesi, yerlerine başkalarının alınması ve bütün kassam kâtiplerinin birbirine kefil yapılması istenmiştir. Vuku bulacak tereke işlemleri için kâtipler aralarından birini seçecek ve bundan sonra münavebe usulüyle tereke yazım işleri yapılacaktır. Yani bir kâtip çok sayıda tereke işi alarak gelir elde ederken başka bir kâtipin gelirsiz kalması engellenmek istenmiştir. Zira böyle bir durumda daha az sayıda tereke

¹³⁴ BOA., A.AMD., 34-55 (24 Safer 1268 – 19 Aralık 1851)

¹³⁵ BOA., A.MKT.MVL., 49-13 (7 Rebiyülevvel 1268 – 31 Aralık 1851)

¹³⁶ BOA., İ.MVL., 224-7650/1 (23 Muharrem 1268 – 18 Kasım 1851). Hatırlanacağı üzere dönemin Şeyhülislamı Ömer Hulusi Efendi tarafından yayımlanan bu emirnameyle tereke işlemlerinde görevli kâtip ve muhızrların birbirlerine kefil olmaları, bunların fazladan gelir elde etmek için terekeye el koymamaları ve terekedeki malları satın almamaları istenmişti. Bkz. BOA., C.ADL., 6-348 (5 Recep 1226 – 26 Temmuz 1811)

alan kâtibin gelirini arttırmak için uygunsuzluklar yapabileceği düşünülmüştür. Tereke yazımının sıraya konulmasıyla ilgili olarak başkâtime iki, diğer kâtiplere birer tereke verilmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Bütün bunlara kassam efendinin nezaret etmesi istenmiştir.

Kassam kâtipleriyle ilgili yolsuzlukların temelinde *yamak* olarak tabir edilen gençlere tereke yazdırma uygulamasının olduğu belirtilerek “*rica ve şefaât ve ibram ve iltimas ile kâtip ve hoca tayin olunmayacak*” ve bu yamaklara kesinlikle tereke yazdırılmayacaktır. Yapılan bu düzenlemelere rağmen yamağın tereke yazdıran kâtip olursa, yamak değil kâtip mesul tutulacaktır. Yamağın tereke yazması nedeniyle bir zarar oluşması durumunda zarar yamağın bağlı olduğu kâtip tarafından tazmin edilecektir. Eğer o kâtibin zararı tazmin edecek parası yoksa müteselsil kefalet usulüne göre zarar tüm kâtiplere bölüştürülecektir. Yapılan bütün bu düzenlemelerin istikrarlı bir şekilde devam ettirilebilmesi için memurların “*ehil ve erbab*” olmalarının gerektiği belirtilerek kassam başkâtibi Şerif Efendi'nin bu görevden alınarak yerine daha münasip birinin atanmasının uygun olacağı ifade edilmiştir.¹³⁷

Hatırlanacağı üzere yukarıda bahsettiğimiz belgede de referans olarak gösterilen 1811 tarihli emirnamede kassam kâtipleri ve muhızlıların yolsuzluklarının önlenmesi için birbirlerine kefil yapılması ve oluşacak zayıttan topluca mesul tutulması istenmekteydi. Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluş sürecinde tekrar gündeme gelen bu emirnamenin aradan geçen 40 yıla rağmen halen uygulanmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte, 1811'deki fikirlerin gündemden düşmediğini de belirtmeliyiz. Zira yeni düzenlemelerle birlikte bir kez daha kassam kâtipleri ve muhızlıların birbirlerine kefil tutulması istenirken; 1811 tarihli emirnamede terekeleri denetlemek üzere istihdam edilmesi düşünülen müstakil mukayyitlerin görevi de Emval-i Eytam Nezareti'ne yüklenmiştir.

2.3. 1851 TARİHLİ İLK EYTAM NİZAMNAMESİ

“*Emval-i eytamın her türlü hasardan muhafaza olunması*” için hazırlanan nizamname Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de yapılan müzakereler sonunda nihayet hazır hale

¹³⁷ Aynı belge.

getirilmiştir.¹³⁸ Nizamnamenin hazırlanmasının ardından birkaç gün geçmişken, rüşt yaşına gelen yetimlerin mallarının kendilerine teslim edilmesiyle ilgili prosedürde bir eksiklik tespit edilmiştir. Buna göre, rüşt yaşına gelen yetimin mallarının kendisine teslim edilmesi gerekmele birlikte bunlardan bazılarının “*malını alıp şuraya buraya sarf ederek*” ziyan edebileceği belirtilmiş ve buna bir önlem alınması gerektiği ifade edilmiştir. Yetimlerle ilgili yapılan bütün bu çalışmaların amacının “*mal-ı yetimin her vakit ve halinde muhafazasıyla familyasının sefalet ve perişanlıktan kurtarılması*” olduğu belirtilerek rüşt yaşına gelen yetimin malını idare edebilme kudretinde olup olmadığının test edilmesi istenmiştir. Ayrıca alınan karar gereğince yukarıdaki örnekte olduğu gibi Nizamnameye eklenmeyen durumlar hatıra geldikçe Emval-i Eytam Nezareti tarafından gereğinin yapılması kararlaştırılmıştır.¹³⁹

Bu gelişmelerin ardından, 22 Kasım 1851 günü Bâb-ı Âli’yi ziyaret eden Sultan Abdülmecid’e hazırlanan Nizamname ve Emval-i Eytam Nezareti’yle ilgili son gelişmeler arz edilmiştir.¹⁴⁰ Burada yapılan toplantıda, bir kez daha Nezaret personelinin maaş sorunu gündeme gelmiştir. Toplantıda, daha önce kararlaştırılan idane harcının kesede 7,5 kuruşa (%18) çıkartılarak bunun 2,5 kuruşunun (%6) Emval-i Eytam Nezareti personeline maaş olarak verilmesi fikrinden vazgeçildiği; bunun yerine yeni memur istihdam etmektense Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretlerinde çalışan kâtiplerden yeteri kadarının Emval-i Eytam Nezareti’nde görevlendirilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir. Böylece uzun süredir tartışılan ve bir türlü çözüm bulunamayan maaş sorunu, Tanzimatçıların pratikliğine uygun şekilde, görünürde çözülmüştür. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Tanzimat reformlarının çoğu belirli bir ajanda kapsamında değil; anlık ihtiyaçlara anlık çözümler bulma şeklinde gerçekleşmiştir. Elimizdeki bu örnekte de Emval-i Eytam Nezareti’ne istihdam edilecek personele maaş bağlanması konusunda çaresiz kalan Tanzimatçılar, yeni memur bulmaktansa hâlihazırda başka nezaretlerde çalışan deneyimli personelin istihdam edilmesi yoluna gitmek zorunda kalmıştır.

Böylece 1849 senesinin sonlarında başlayan emval-i eytamla ilgili düzenlemeler yapılması düşüncesi aradan geçen iki senenin sonunda *Eytam Nizamnamesi*’nin

¹³⁸ BOA., İ.MVL., 224-7650/2 (25 Muharrem 1268 – 19 Kasım 1851); Belgenin devamında Eytam Nizamnamesi yer almaktadır.

¹³⁹ BOA., İ.MVL., 224-7650/3 (27 Muharrem 1268 – 22 Kasım 1851)

¹⁴⁰ BOA., İ.MVL., 224-7650/4 (3 Safer 1268 – 28 Kasım 1851)

hazırlanmasıyla yeni bir evreye girmiştir. Nizamnamenin yayımlandığı Takvim-i Vekayi'nin 461. sayısında Nizamnamede yer alan maddelerin “*emval-i eytamın hüsn-i muhafazası hakkında pek hayırlı şeyler olduğu*” belirtilerek bundan sonra “*düsturü'l-amel*” olarak kabul edilmesi istenmiştir. Aşağıda toplamda 17 maddeden oluşan ve yetim mallarının idaresiyle ilgili ilk yasal düzenleme özelliğini taşıyan Eytam Nizamnamesi incelenecektir.¹⁴¹

Nizamnameye göre;

- Yazılması gereken terekeler, eskiden olduğu gibi şer'i mahkeme görevlileri tarafından yazılacaktır. Terekedeki mallar toparlanıp para hâsıl olana kadar yapılan işlemler yine bu şer'i mahkemeye bağlı memurlar tarafından yürütülecektir. Hâlihazırda “*külliyetli*” terekelere bir nazır atanması uygulaması olsa da bundan böyle tereke işlemleri için kâtip ve muhızırdan başka memur gönderilmeyip Emval-i Eytam Nezareti'nden de bir memur görevlendirilecektir. Terekeden satılacak eşyalar için mahkeme tarafından gönderilen kâtip ile Emval-i Eytam Nezareti'nden gönderilen memur karşılıklı olarak defter tutacaktır. Böylece satılacak eşyanın değerinden düşük fiyata satılması önlenecektir. (1. Madde)
- Yazılan terekenin kassam ve diğer memurlar tarafından mühürlenmesi işlemine eskiden olduğu gibi devam edilecektir. Bundan sonra meydana gelecek vefat hadiselerinden haberdar olunması için *Tahaffuzhaneden* Emval-i Eytam Nezareti'ne günlük jurnal gönderilecektir. Tereke borçlarıyla ilgili muamelelerden yetimler zarar gördüğü için bundan sonra her nerede tereke yazılır ise eytam memurlarınca tereke borçlarının 3 ayda sonuçlandırılması sağlanacaktır. 4 ayı geçmesi durumunda ise terekedeki mallar o sırada her kimin zimmetinde ise eytam memurlarının amiri veya zabiti tarafından o kişinin ifadesi alınarak eşyanın tahsil edilmesi sağlanacaktır. (2. Madde)
- Terekede bulunan nakit para ve satılan eşyalardan alınan peşin paralar tereke düzenlenip taksim olununcaya kadar mukayyit tarafından korunacaktır. Terekelerdeki nakit paralar muhızır veya diğer memurlarca tutulmayarak her gün

¹⁴¹ *Takvim-i Vekayi*, Sayı 461, Safer 1268 (Aralık 1851) ve “Eytâm Nizâm-nâmesidir”, *Düstur*, Tertib I, Cild I, ss. 270-275

kassam efendinin huzurunda mukayyide teslim edilecek ve sandığa konulacaktır. (3. Madde)

- Tereke yazımı şer'i memurların ve eytam malından borç alma-verme muameleleri Emval-i Eytam Nezareti memurlarının sorumluluğunda olduğundan bundan sonra meydana gelecek tereke işlemleri Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerine bağlı mahkemeler tarafından tahrir olunmaya devam edecektir. Terekedeki eşyalar şer-i şerif usulünce korunup taksim edildikten sonra yetime kalan nakit para Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilecek ve eytam sandığına konulacaktır. Daha sonra, Nezaret tarafından borç olarak verilen yetim parasından kâr elde edilmeye başlayınca, elde edilen nema, yetimin menfaatine olacak şekilde, tereke borçlarının tamamlanması beklenmeden yine Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilecektir. Eytam sandığına her ne kadar para teslim edilmiş ise onun ilmühaberi resid mukayyidine verilecektir. (4. Madde)
- Emval-i eytamın bundan böyle bedestenlerde saklanmayıp doğruca Emval-i Eytam Nezareti'ne getirilmesi gerekmektedir. Halen kötü koşullarda ve köhne yerlerde tutulan sandıklarla ilgili "*şühelü şeyler olduğundan*" bu sandıklara sağlam kilitler takılması hususunda Emval-i Eytam Nezareti yetkilileri ve kassamlar vasileri özellikle tembih edecektir. (5. Madde)
- Yetim malının borç verilmesi hassasiyet gerektiren bir uygulama olduğundan ve yetimin menfaati dahi bu sayede sağlanacağından yetimlerin eytam sandıklarında bulunan nakit paraları ve yukarda bahsedildiği üzere satılan mallardan gelecek paralar mukayyit tarafından tutulacaktır. Biriken paradan borç alınıp verilmesi, şu an yürürlükte olduğu gibi, muteber rehin ve sağlam kefalet ile kesede 6 kuruş 10 para (%15) faizle verilecektir. Bazı yetimlerin paraları faizle borç verilemeyip sandıkta kaldığı takdirde yetime menfaat sağlamak amacıyla sarraflara ve güvenilir esnaf ve kişilere kesesi 5 kuruş (%12) faizle borç verilebilecektir. Aynı uygulama 25 bin kuruştan fazla borç alacaklar için de uygulanacaktır. Fakat bu miktar paraya kesede 6 kuruş 10 para (%15) faizle talip olan varsa yetimin menfaatine olacağı için bu şekilde borç verilmesi uygun olacaktır. Yetim malının bu oranlarla borç verilmesi mümkün olmazsa, para sandıkta beyhude yere duracağına yetimin menfaatine olacak şekilde borç verilmesi daha hayırlı olduğundan memurlar bu konuda özen gösterecektir. (6. Madde)

- Borç verilecek paranın veya rehin bırakılacak eşyanın durumu hakkında Emval-i Eytam Nezareti tarafından bir ilmühaber hazırlanacaktır. Vasi, kâtip ve borç alacak kişi bu ilmühaberle birlikte kassama giderek durumu bildirecektir. Bundan sonra yapılan işlemler için gerekli olan şer’i hüccet Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle vasiye teslim edilecektir. Borç verilen para daha sonra sandığa ödenecektir. Bu para peyderpey sandığa ödenip hüccette belirtilen miktara eriştiğinde hüccetin kaydı silinecektir. Borç verilen para karşılığında gösterilecek rehinler mücevher, kılıç, kap-kacak, altın, gümüş, gedik senedi, mülk veya gelir getiren emlak vb. olduğundan bu gibi rehin verilecek şeyler için hazırlanan senetler Emval-i Eytam Nezareti tarafından kontrol edilip kabul edilecektir. Bu malların değeri Emval-i Eytam Nezareti tarafından görevlendirilecek muhamminlerce belirlenecek ve borç verilecek para Nezaret ve vasi marifetiyle sandıktan alınıp rehin bırakılan eşya mühürlü bir şekilde sandığa konacaktır. (7. Madde)
- Alınacak rehinin kıymeti borç verilen paranın bir buçuk katına eşit olacaktır. Örneğin 2.000 kuruşluk borç için değeri 3.000 kuruş olan rehin gösterilecektir. (8. Madde)
- Rehin bırakılan eşyalarda muhamminlerin çeşitli yolsuzluklarının meydana geldiği “*rivayet olunduğu*” için, önceleri kuyumcu esnafı tarafından yapıldığı gibi, bundan sonra da rehin bırakılan eşyalara fazla veya eksik değer biçmemek üzere esnafların kefaleti ile emin ve güvenilir bir kişi muhammin seçilecektir. Kefalet senedi Emval-i Eytam Nezaretince teslim alınarak seçilen muhamminin uygunsuzluğu vukuunda bütün kefilleri mesul tutulacaktır. (9. Madde)
- Esnaf gediklerinin değeri birbirinden farklılık göstereceği için bir kişinin getirdiği gedik senedinin değeri, o kişi hangi esnaf grubuna bağlı ise oraca verilecek ilmühaberle belirlenecektir. Gediğin değerinin fazla gösterilmesi halinde o esnaf grubunun tamamının mesul tutulacağı kendilerine tembih edilecektir. (10. Madde)
- Emval-i eytam rehin ile borç verilebileceği gibi kefile de borç verilebilecektir. Zira herkes rehin bulamayacağından mağduriyet yaşanmaması için kefile de borç vermek uygun olacaktır. Fakat bu kefalet uygulaması gelişigüzel olmayıp, borç alacak esnaf veya tüccar her kimse, mal mülk sahibi ve güvenilir bir esnaf

veya tüccar ona kefil olabilecektir. Kefil olacak kişi ile ilgili “*hatır ve gönüle bakılmayarak*” borcu ödemeye muktedir olup olmadığı Emval-i Eytam Nezareti ve kassam efendi tarafından layıkıyla soruşturulacaktır. Kefil olacak kişi her kim olursa olsun kefil olduğu parayı tazmin etmesi gerekmesi durumunda, kendi mal ve emlakinden ödeyeceğini beyan eden bir senedi Emval-i Eytam Nezareti’ne verecek ve bu senet sandıkta saklanacaktır. (11. Madde)

- Önceden beri uygulanan kesede 5 kuruş (%12) idane harcından başka kassam kâtipleri ve muhızrlar tek bir kuruş bile almayacaktır. Eğer alırlarsa Sadaret ve Emval-i Eytam Nezareti bu kişileri hiçbir şekilde korumayarak tahkikat başlatacak ve aldıkları para geri alınarak buldukları makamdan kovulacaklardır. Fakat borçlanacak kişi mevki sahibi biri ise, o kişinin bulunduğu yere gönderilen kâtip ve muhızrlara “*husus harcı*” namıyla bir miktar para verilebilecektir. Ayrıca borç alınan paranın müddeti sona erip yenilenmesi gerektiği takdirde yeni bir borç alınmış gibi tam harç alınmayarak bunun yarısı kadar (%6) harç alınacaktır. (12. Madde)
- Emval-i eytamın muhasebesi Emval-i Eytam Nezareti tarafından yapılacak olsa da muhasebe sureti kassam efendi tarafından kassam defterinin ekine yazılıp mühürlenecektir. Bu nedenle mevcut muhasebe harcı eskiden olduğu gibi Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri tarafından alınacaktır. (13. Madde)
- Belirli zamanlarda emval-i eytamın genel muhasebesi yapılarak yetim mallarının ne kadarı borç verilmiş ne kadarı mevcut ve ne kadar faiz geliri gelmiş olduğu hakkında Emval-i Eytam Nezareti tarafından Meşihata icmaller sunulacaktır. (14. Madde)
- Bir yetim rüştünü ispat ettiğinde malının muhasebesi yapılarak ne kadar malı varsa, Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle toplanarak “*bir akçesi zayi ve telef olmamak üzere nakden ve tamamen*” kendisine verilecektir. Rüştünü ispat eden yetimin mallarının muhasebesinden kesede 5 kuruş (%12) harç alınıp başka bir şey alınmayacaktır. (15. Madde)
- Kassam kâtipleri ve muhızrların birbirlerine kefil olmaları, hali hazırda var olan bir uygulama olup bu uygulamanın tekidiyle birlikte kassam kâtiplerinin yamaklarının tereke yazmamaları gibi bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu

düzenlemelerin uygulanmasına kassam efendi ve kassam başkâtibi nezaret ve dikkat edecektir. (16. Madde)

- Yukarıda yazılan düzenlemelerden başka ileride düzenlenmesi gereken maddeler olursa zeyl ilave olunarak Sicil-i Muhakeme ve Divan-ı Hümayun kalemine kayıt olunacaktır. (17. Madde)

Görüldüğü üzere yetim mallarının muhafaza ve idaresi Emval-i Eytam Nezareti'nin sorumluluğuna bırakılırken bunun dışında kalan pek çok konuda eski uygulamalara atıfta bulunulmuştur. Bu noktada emval-i eytamla ilgili yukarıda özetlenen Nizamname maddeleri özelinde eski ve yeni uygulamaları karşılaştırmak yerinde olacaktır:

Tablo 1. Emval-i Eytamla İlgili Eski ve Yeni Uygulamalar

MADDE	ESKİ UYGULAMALAR	YENİ DÜZENLEMELER
1	Tereke ve terekeden satılacak eşyaların tahriri şer'i mahkeme memurları tarafından yazılmaktadır. Terekedeki eşyaların satım işlemleri yine şer'i mahkeme memurlarınca yapılmaktadır. Miktarı yüksek meblağlara ulaşan terekelerin yazımında bir nazır görevlendirilerek tereke yazımında uygunsuzluk olması önlenmektedir. Tereke yazımı için kâtip ve muhızır gibi memurlar görevlendirilmektedir. Bu görevliler terekeden satılan eşyaları bir deftere kaydetmektedir.	Tereke ve terekedeki eşyaların tahriri şer'i mahkeme memurları tarafından yazılmaya devam edecektir. Tereke yazımında görevli kâtip, muhızır ve diğer memurların yanında Emval-i Eytam Nezareti tarafında da mirasçıları arasında yetim bulunan bütün terekelere bir memur görevlendirilecektir. Şer'i mahkemece görevlendirilen kâtip ve muhızırlar ile Emval-i Eytam Nezareti tarafından görevlendirilen memur terekeden satılan eşyaları karşılıklı defter tutmak suretiyle kayıt altına alacaktır. Bu vesileyle mahkeme görevlilerinin uygunsuzlukları Nezaret tarafından denetlenmiş olacaktır.
2	Yazılması gereken terekeler kassam ve kassam kâtipleri tarafından mühürlenmektedir. Yazılan ve satışa çıkartılan terekelerin akıbeti genellikle takip edilememektedir.	Yazılması gereken terekeler kassam ve kassam kâtipleri tarafından mühürlenmesi uygulaması devam edecektir. Vefat olaylarından haberdar olunması için Emval-i Eytam Nezareti'ne Tahaffuzhaneden günlük jurnaller gönderilecektir. Yazılan ve satışa çıkartılan terekelerin başkalarının zimmetinde telef olmaması için bundan sonra her nerede tereke yazılır ise 3 ay içerisinde terekedeki borçların tahsil edilmesine gayret gösterilecektir. Borçlar 4 ay içerisinde tahsil edilemezse memurun zabiti veya amiri tarafından tahsil edilmesi sağlanacaktır.

3	Terekede bulunan nakit para ile satılan eşyalardan elde edilen nakit para, tereke işlemleri tamamlanana ve taksim işlemi sonuçlanana kadar resid mukayyidi tarafından muhafaza edilmektedir. Terekeden elde edilen paralar muhazır ve diğer mahkeme görevlilerine teslim edilmeyerek kassam efendinin nezaretinde resid mukayyidine teslim edilerek sandığa konulmaktadır.	Bu uygulama eskiden olduğu gibi devam edecektir.
4	Tereke yazımından şer'i mahkeme memurları sorumludur. Emval-i eytamdan borç alınıp verilmesi ise mahkeme ve vasilerin sorumluluğundadır.	Tereke yazımından şer'i mahkeme memurları sorumluyken emval-i eytamdan borç alınıp verilmesi Emval-i Eytam Nezareti sorumlu olacaktır. Tereke taksim edilirken yetimin hissesine düşen miktar Emval-i Eytam Nezareti tarafından teslim alınarak paranın beyhude bekletilmemesi için tereke işlemlerinin tamamlanması beklenmeden borç alınıp verilebilecektir. Bu işlem için her ne miktar para teslim alınmışsa Nezaret tarafından bir ilmühaber hazırlanacak ve resid mukayyidine verilecektir.
5	Eytam sandıkları bedestenlerde muhafaza edilmektedir.	Eytam sandıkları Emval-i Eytam Nezareti'ne götürülerek burada muhafaza edilecektir.
6	Yetim malından borç alınırken rehin eşya veya kefil gösterilmelidir. Borcun faizi konusunda bir netlik olmayıp %10 ila 15 arasında bir faiz uygulanmaktadır.	Yetim malından borç alınırken rehin eşya veya kefil gösterme uygulaması devam etmektedir. Borca uygulanacak faiz %15 olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte malından borç alınmayan yetimlerin mağdur olmaması için 25.000 kuruştan fazla borç alacak sarraflara veya muteber esnafalara %12 faizle borç verilebilecektir. Bu uygulamalar Emval-i Eytam Nezareti tarafından yürütülecektir.

7	Emval-i eytamdan borç alınma işlemi mahkeme, vasi ve borçlu arasındaki bir muamele olup borçlanmak isteyen kişinin borcuna karşılık göstereceği rehinin değeri muhamminlere tahmin ettirilmektedir. Bunun ardından vasi, eytam sandığından parayı alarak borçluya teslim etmektedir. Borcun taksitlerinin ödenmesini vasi ve mahkeme takip etmektedir.	Emval-i Eytam Nezareti, borç verilecek para ve buna karşılık rehin gösterilecek eşyanın durumuyla ilgili bir ilmühaber hazırlayacaktır. Kâtip, vasi ve borçlanacak kişi bu ilmühaberi kassama götürerek borç işlemi için takdir edilen hücceti öğreneceklerdir. Ardından Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle para vasiye teslim edilecektir. Borcun taksitleri ödendikçe eytam sandığına konulacaktır. Taksitler bittiğinde borcun üzeri çizilecektir. Rehin gösterilen şeyler mücevher, kılıç, altın, gümüş, gedik senedi, arazi veya akar olacağından Emval-i Eytam Nezareti tarafından kontrol edildikten bunlara değer biçilmesi için kefilli muhamminlere gösterilecektir. Borç verilecek eşya sandıktan çıkartılırken rehin bırakılan eşya da sandığa konulacaktır. Sandığın üzeri Emval-i Eytam Nezareti ve vasi tarafından mühürlenecektir.
8	Rehin gösterilen eşyanın değeri, borç alınan meblağın bir buçuk katına eşit olmalıdır.	Bu uygulamaya devam edilecektir.
9	Rehin gösterilecek eşyayla ilgili muhamminlerin pek çok uygunsuzluk yaptığı bilindiğinden muhamminler kuyumcu esnafları tarafından seçilmektedir.	Muhamminlerin uygunsuzluklarının önüne geçmek için rehine değere biçecek muhammin, esnafların kefaletiyle seçilecektir. Kefalet senedi Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilecektir ve seçilen muhamminin uygunsuzluğundan bütün esnaflar mesul tutulacaktır.
10	Esnaf gediklerinin değeri, o esnaf grubu tarafından belirlenmekte ve mahkemeye bildirilmektedir.	Esnaf gediklerinin kıymeti bilinmeyeceği için, o gedik hangi esnaf grubuna aitse oraca verilecek ilmühabere göre değer biçilecektir. Gedik, eksik veya fazla değerde gösterilirse o esnaf grubunun mesul tutulacağı kendilerine bildirilecektir.

11	Emval-i eytam, rehin karşılığı borç verilebildiği gibi kefil göstermek suretiyle de borç verilebilmektedir. Bununla birlikte uygulamada pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Kefillerin borcu ödemeye kudreti olup olmadığı genellikle araştırılmamaktadır.	Kefil göstererek borç alma uygulaması devam etmiştir. Kefaletle ilgili sorunların ortadan kaldırılması için borç alacak kişinin göstereceği kefilin borcu ödemeye kudreti olup olmadığı Emval-i Eytam Nezaretî ve kassam efendi tarafından araştırılacaktır. Borçluya kefil olacak kişi, üst rütbeli bir kişi olsa dahi hatır ve güle bakılmayarak borcu ödemeye kudreti olup olmadığı yine Nezaret ve kassam tarafından araştırılacaktır. Kefil olan kişi, kefil olduğu parayı tazmin etmesi gerekirse bunu yapacağına dair bir senet imzalayacaktır, bu senet Emval-i Eytam Nezaretî tarafından sandıkta muhafaza edilecektir.
12	İdane harcı, kadimden beri %12 olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte kassam kâtipleri ve muhızrlar uygunsuz şekilde fazladan para alabilmektedirler. Borç alacak kişi rütbeli bir zatsa, yapılacak işlemler için kendisinin bulunduğu mahalle gönderilecek kâtip ve muhızrlar husus harcı adıyla bir miktar para talep edebilmektedir.	İdane harcı %12 olarak devam edecektir. Kassam kâtipleri ve muhızrlar bunun dışında bir ücret alırsa, bu ücret kendilerinden tahsil edilecek ve bunlar görevden uzaklaştırılacaktır. Husus harcı uygulaması devam edecektir.
13	Emval-i eytamın muhasebesi kassam efendi tarafından yapılmaktadır. Muhasebe harcı Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin gelirleri arasında yer almaktadır.	Emval-i eytamın muhasebesi Emval-i Eytam Nezaretî tarafından yapılacaktır. Bununla birlikte muhasebe işlemi kassam defterine kaydedileceği için muhasebe harcı yine Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin gelirleri arasında olacaktır.
14	X	Emval-i Eytam Nezaretî, Meşihata bağlı olarak faaliyet gösterecektir. Nezaret, birkaç ayda bir emval-i eytamın durumu hakkında Meşihat makamına icmal sunacaktır.
15	Yetim, rüştünü ispat ettiğinde mahkeme marifetiyle malının muhasebesi yapılarak kendisine teslim edilmektedir.	Yetim, rüştünü ispat ettiğinde Emval-i Eytam Nezaretî tarafından mallarının muhasebesi yapılarak kendisine teslim edilecektir.
16	Kassam kâtipleri ve muhızrlar müteselsil olarak birbirlerine kefil olmaları yönünde 1811 yılında çıkartılan fermana riayet edilmemektedir.	Kassam kâtiplerinin ve muhızrların birbirlerine kefil olması yönündeki 1811 yılındaki ferman uygulanacaktır. Buna ilave olarak kassam kâtipleri yamaklarının tereke yazmalarının yasaklanması yönünde bir madde eklenmiştir. Bu maddelerin uygulanmasından kassam efendi ve kassam başkâtibi nezaret edecektir.

Toplamda 17 maddeden oluşan Eytam Nizamnamesi ile pek çok konuda teferruata inmeden genel bir çerçeve belirlemiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere günlük gelişmelere göre önlemler alınmaya çalışılmış, pek çok konu ilk aşamada akıllara gelmemiştir. Nizamname genel olarak ilmiye sınıfına bağlı memurların tereke işlemleri ve sonrasındaki yolsuzluklarının önünü kesecek önlemler almaya ve yetim mallarının ne şekilde korunup işletileceğine odaklanmıştır. Ayrıca bazı yenilikler getirilmekle birlikte büyük oranda eski uygulamalar tekrar edilmiştir.

İlmiye memurlarının yolsuzluklarının önüne geçmek için geleneksel çözüm olarak kassam kâtipleri, mahkeme muhızları ve muhamminler gibi tereke işlemlerinde yer alan görevlilerin birbirlerine kefil tutulması akıllara gelmiştir ki 1811 yılında bu yönde alınan kararın yerine getirilemediğinden yukarıda bahsetmiştik. Kefalet uygulamasıyla oluşabilecek uygunsuzluklardan o sınıftaki herkesin mesul tutulması sağlanarak bir nevi karşılıklı kontrol ve caydırıcılık sağlanmak istenmiştir. Buna ek olarak esnaf ve tüccarların borç alma işlemlerinde, kendi meslek gruplarından kişilerin kefil tutulması istenmiştir. Kefalet işlemlerinde “*hatır ve gönüle bakılmayarak*” borç alacak kişiye kefil olan kişinin gerekirse borcu ödemeye muktedir olup olmadığı Emval-i Eytam Nezareti tarafından araştırılacaktır.

Kefaletle ilgili geleneksel uygulamaların dışında yetim mallarından alınacak borca uygulanacak faiz oranlarına bir standart getirilmiştir. Böylece %12 ila %15 arasında bir faiz uygulaması kabul edilmiştir. Bununla birlikte borç alma-verme işlemleriyle ilgili teferruata inmeden bazı genel uygulamalardan bahsedilmiştir. Emval-i eytamla ilgili borç muameleleri vasi üzerinden devam ettirilmekle birlikte Emval-i Eytam Nezareti’nin denetim ve kontrol alanı içerisine alınmıştır. Yani borç ilişkisi şahsiliğten ve keyfilikten çıkartılarak kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu sayede yüklü miktardaki yetim malının tek bir merkezde toplanarak buradan idare edilmesi sağlanmıştır. Tanzimat bürokratları açısından bu uygulamanın en büyük faydası maddî kayıpları önlerken merkezde toplanan paraların tek tek vasilerle muhatap olunarak değil Emval-i Eytam Nezareti tarafından borç verilecek olmasıdır ki aşağıda görüleceği üzere emval-i eytamdan borç alanların başında bizzat devlet gelmektedir.

Yeni kurulan Emval-i Eytam Nezareti’nin görev ve sorumluluğu da yine detaya inmeden genel olarak belirlenmiştir. Buna göre Tereke işlemlerine kassam kâtibî ve muhızra ek

olarak Nezaretten de bir memur görevlendirilecektir. Böylece tereke yazımındaki usulsüzlüklerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. İstanbul'da yaşanan ölüm olaylarının Emval-i Eytam Nezareti'ne bildirilmesi ve böylece tereke takibinin kolaylaştırılması istenmiştir. Dört ayı geçmesine rağmen teslim alınamayan yetim mallarıyla ilgili Nezaret memurları tarafından araştırma yapılacaktır. Tereke işlemleri tamamlandıktan sonra kalan mal ve para Emval-i Eytam Nezareti'nde muhafaza altına alınacaktır. Bundan sonraki borç alma-verme işlemlerinin tamamı Nezaret memurlarının gözetiminde yapılacaktır. Borç verilecek yetim mallarının değeri Nezaretin belirleyeceği muhamminlerce belirlenecektir. Emval-i eytamın muhasebe işlemleri de Emval-i Eytam Nezareti tarafından yapılacak ve belirli aralıklarla Meşihata icmal olarak sunulacaktır.

Uygulamanın İstanbul'la sınırlı olması Nizamnamenin bu dar kalıbını açıklamamıza yardımcı olacaktır. Kurumun gelişip İmparatorluk sathına yayılması çok uzun bir süre alacaktır. Zira bundan sonraki düzenlemeler giderek artan oranda teferruatlı hale gelmeye başlayacak ve emval-i eytamla ilgili uygulamaları daha kolay anlamamıza yardımcı olacaktır. Bütün bunların dışında çalışmanın başından beri bahsettiğimiz merkezîleşme ve kurumsallaşma bağlamında baktığımızda bu düzenlemeyi bir ilk olması nedeniyle ayrı bir yere koymalıyız. Zira bazı eski uygulamalar devam ettirilmekle birlikte emval-i eytamla ilgili bütün işlemleri denetlemek ve yolsuzluk yapılmasına mâni olmak üzere tedbirler alınmıştır.

2.4. EMVAL-İ EYTAM NEZARETİ'NİN FAALİYETLERİ

1851 senesinin son günlerinde resmen faaliyetlerine başlayan Emval-i Eytam Nezareti, dağınık ve denetim dışı durumdaki yetim mallarının bir çatı altında toplanarak merkezî bir yapıya kavuşturulması bakımından oldukça önemlidir. Nezaretin görev ve sorumluluk alanı başkentle sınırlı olmakla birlikte kontrol ettiği meblağ düşünüldüğünde kurumsallaşma açısından önemi çok daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte eski uygulamaların yeni uygulamalarla birlikte yürütülecek olması bazı aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin Eytam Nizamnamesinin 2. maddesinde yer almasına rağmen tahaffuzhane ölüm haberlerini Emval-i Eytam Nezareti'ne bildirmemektedir. Yetim mallarının zayi olmaması ve tereke işlemlerinin takibinin kolaylaştırılması maksadıyla vefat haberlerinin Emval-i Eytam Nezareti'ne bildirilmesi

istenmiştir.¹⁴² Tahaffuzhaneden gelen cevapta günlük jurnal gönderilmesinin mümkün olmadığı belirtilerek, vefat olaylarından haberdar olunabilmesi için haftada bir gün Nezaret tarafından bir memur gönderilerek Tahaffuzhanede hazırlanan jurnali alması istenmiştir.¹⁴³ Görüldüğü üzere Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerin pek çoğunda olduğu gibi kurallar kâğıt üzerinde kalabilmektedir. Sıklıkla bahsettiğimiz üzere, Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluş aşamasında kapsamlı bir hazırlık sonrasında değil de günlük ihtiyaçlara pratik çözümler bulma şeklinde bir yol izlendiği görülmektedir.

Emval-i Eytam Nezareti'nin tüm İmparatorlukta değil, yalnızca İstanbul'daki yetim mallarının idaresinden sorumlu olduğu unutulmamalıdır. Bir sonraki bölümde eytam sandıkları uygulamasının taşradaki durumu inceleneceğinden burada ayrıntıya girmek yersiz olacaktır. Bununla birlikte, yetim mallarıyla ilgili sorunların İmparatorluğun tamamında yaşandığı unutulmamalıdır. Bu nedenle 1852 Martında taşrada bulunan tüm vali ve mutasarrıflara emval-i eytamın korunmasıyla ilgili bir emirname gönderilmiştir. Gönderilen emirnameye göre emval-i eytamın zarara uğramaması için şer'i hâkimin onayı olmadan ve kefil, rehin veya istiglal göstermeden borç verme işlemlerinin yapılmaması ve malların faizinin zamanında ödenmesi istenmiştir. Ayrıca vasi ve velilerin yetim mallarına el koyma durumu sıklıkla yaşanabildiğinden, her sene mahkeme ve eyalet meclisi¹⁴⁴ marifetiyle emval-i eytamın muhasebesinin yapılması istenmiştir.¹⁴⁵ Taşraya gönderilen bu emirnameden sonra Adana Valisi tarafından gönderilen cevabî yazıda emval-i eytamın korunmasıyla ilgili emrin gereği olarak, konunun hakkıyla yerine getirilmesi için, Adana Eyaleti *Meclis-i Kebiri*'nden liva ve kazalara yazılar gönderildiği ve emval-i eytamın korunmasına itina ve dikkat olunacağı bildirilmiştir.¹⁴⁶ Aynı şekilde

¹⁴² BOA., MVL., 248-39 (15 Cemaziyülevvel 1268 – 7 Mart 1852)

¹⁴³ BOA., A.DVN., 75-93 (18 Cemaziyülevvel 1268 – 10 Mart 1852)

¹⁴⁴ Tanzimat reformlarının taşrada da uygulanabilmesi için 1849 yılında oluşturulan meclislerdir. “1849 düzenlemesi ile büyük meclisler artık “eyalet meclisleri”, küçük meclisler ise “sancak meclisleri” olarak adlandırıldı. 1849 düzenlemesi eyalet meclisleri ile sancak meclisleri arasında hiyerarşik bir ilişki de kurmuştur. Sancak meclisleri basit ve küçük sorunların çözümüyle ilgilenecek; büyük ve önemli sorunlar ise eyalet meclisinde görüşülecekti.” Bkz. Nizam Önen & Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 140

¹⁴⁵ BOA., A.MKT.UM., 107-21 (27 Cemaziyülevvel 1268 – 19 Mart 1852)

¹⁴⁶ BOA., A.MKT.UM., 110-9/1-2 (21 Cemaziyülahır 1268 – 21 Nisan 1852)

Sivas valisi de emval-i eytamın korunmasıyla ilgili emirlere riayet edilmesi için çalışma yapılacağını ifade etmiştir.¹⁴⁷

Konumuz açısından emval-i eytamın merkezî bir kurumun kontrol ve denetimine alınması, tek başına dağınık durumdaki bu servetin muhafaza altına alınmak istenmesiyle açıklanamaz. Tanzimat Döneminin merkezîleşme ve kurumsallaşma girişimlerine ek olarak 1851 senesinde devlet gelirlerinin %7'sinden fazla bir orana ulaşmış olan yetim mallarının devletin nakit para ihtiyacına bir kaynak olarak düşünüldüğü elinizdeki çalışmanın temel savlarından birisidir. Zira Tanzimat Dönemi boyunca devlet gelirlerinin sürekli olarak artmasına rağmen, bütçe açıklarındaki artış oranının bu artıştan daha fazla olduğu bilinmektedir.¹⁴⁸ Dolayısıyla 19. yüzyıl reformlarının en temel sorunlarından biri olan malî imkânsızlıklar Tanzimat bürokratlarını yeni malî kaynaklar bulma arayışına itmiştir. Yetim mallarının merkezî bir kurumun çatısı altında toplanmasına bu çerçeveden baktığımızda, savlarımızı doğrular şekilde, Emval-i Eytam Nezareti'nin en büyük müşterisinin bizzat devletin kendisi olduğu görülmektedir.

Örneğin Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluşundan birkaç ay sonra Bağdat'ta bulunan asker maaşlarının ödemesi için Nezarete başvurulduğunu görmekteyiz. Bağdat Valisi, 29 Nisan 1851 tarihinde gönderdiği bir yazıda Bağdat'ta bulunan *Asakir-i Nizamiye* ve *Asakir-i muvazzafanın* maaşlarının bir süredir ödenemediğini belirtmiştir. Bu konuyla ilgili olarak daha önceden 5 bin kese (2,5 milyon kuruş) para istenmiş; fakat mevcut durumda harcamaların artmasına paralel olarak ilave 5 bin keseye daha ihtiyaç duyulmuştur. Asker maaşlarının ödenmesiyle ilgili çaresiz kalan Bağdat Valisi, Maliye Nazırı Namık Paşa ve Defterdar Efendiden 10 bin kese (5 milyon kuruş) para istemiştir.¹⁴⁹ Yapılan girişimlere rağmen Aralık ayına gelindiğinde bu para halen temin

¹⁴⁷ BOA., A.MKT.UM., 110-22/2 (9 Cemaziyülahır 1268 – 31 Mart 1852) ve BOA., A.MKT.UM., 110-25/1 (Tarihsiz)

¹⁴⁸ Örneğin H. 1265 (M. 1849-1850) malî yılında devlet gelirleri 710.000.000 kuruşken, giderler 788.893.647 kuruş olarak gerçekleştirmiş ve 78.893.647 kuruşluk bütçe açığı oluşmuştur. Aradan geçen 12 yılın ardından H. 1277 (M. 1861-1862) malî yılında devlet gelirleri 1.221.184.160 kuruşa çıkarken, giderler 1.393.407.544 kuruşa ulaşmış ve 172.223.384 kuruşluk bütçe açığı meydana gelmiştir. Yani 12 yıllık süreçte gelirler %72 oranında artarken bütçe açığı %118 oranında artmıştır. Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, ss. 334-339

¹⁴⁹ BOA., İ.DH., 249-15234/1 (27 Cemaziyülahır 1267 – 29 Nisan 1851)

edilememiştir.¹⁵⁰ Konunun bir türlü sonuçlandırılmaması üzerine Sadrazam, Serasker, Maliye Nazırı, Defterdar, Şeyhülislam, Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey ve diğer üst düzey bürokratların katılımıyla bir meşveret meclisi toplanmıştır. Serasker Paşa, Bağdat'taki askerlerin yaklaşık 30 aydır maaş alamadığını belirterek bu sorunun bir an önce çözülmesini istemiştir. Yapılan görüşmelerde Cedide yolunun yapımında olduğu gibi esham kavaimi çıkartılarak 5 bin kese (2,5 milyon kuruş) paranın eytam sandıklarından alınması fikri gündeme gelmiş; bunun üzerine Şeyhülislam ve Tahsin Bey de paranın eytam sandıklarından alınmasının yetimlerin menfaatine olacağı yönünde görüş bildirmiştir. Alınan karar gereğince eytam sandıklarındaki mallar nakde çevrilerek Maliye Nezareti marifetiyle Bağdat'a gönderilecek ve askerlerin ihtiyacı haricinde hiçbir şey için harcanmayacaktır.¹⁵¹

Ne yazık ki bu işlemin teferruatına dair herhangi bir belgeye ulaşamamıştır. Bununla birlikte borçlanma işleminin esham kavaimi çıkartılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Hatırlanacağı üzere yetim mallarının durumu ilk kez gündeme geldiğinde Hazinenin acil nakit ihtiyacının karşılanması için yalnızca yetimlere mahsus olmak üzere esham kavaimi çıkartılması gündeme gelmişti. Bu uygulamaya göre emval-i eytamdan alınan paranın faizi 2 sene boyunca ve 6 aylık vadelerle Hazine tarafından ödenecekti. Başka belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla buradaki borç işleminin faiz ödemelerinin aylık yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira Nisan ayında gerçekleşen işlemlerin ardından Haziran ayına geldiğinde borcun ikinci taksitinin ödeme zamanının geldiği görülmektedir. Bağdat ordusu için eytam sandıklarından borç verilmesiyle hemen hemen aynı tarihlerde yine eytam sandıklarından borç alınarak yapımına başlanan Cedide yolunun da ilk faizinin ödeme zamanı gelmiş; fakat Maliye Nezareti'nin ilk olarak Cedide yolu için alınan borcun faizini ödemesi Bağdat ordusu için verilen borcun alındığı yetim mallarının vasilerini rahatsız etmiştir. Bu vasilerin rahatsızlıklarını Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey'e iletmesinin ardından Maliye Nezareti'nden konuyla ilgili açıklama istenmiştir. Tahsin Bey'e, Maliye Nezareti'nden verilen cevapta "*hazineden kavaimin itası hangi taksit tesadüf eder ise ondan itibaren faizinin verilmesi usul-ı hazine icabından*" olduğu

¹⁵⁰ BOA., İ.DH., 249-15234/3 (13 Safer 1268 – 8 Aralık 1851)

¹⁵¹ BOA., İ.DH., 249-15234/5 (10 Cemaziyülahır 1268 – 1 Nisan 1852)

belirtilmiştir. Bununla birlikte “*bir takım âcize-i eytamı sızlandırmamak için*” taksitlerin geciktirilmeden zamanında ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵²

Tanzimat’ın modernleşme projeleri kapsamında belli başlı şehirlerde ordu merkezleri kurulduğu bilinmektedir.¹⁵³ Modern silahlarla teçhiz edilen ve çağın gereklerine göre eğitim alan bir ordunun masraflarının ne boyutlara ulaşabileceği göz önüne alındığında¹⁵⁴ iki buçuk yıldan uzun bir süre maaş alamayan askerlerin maaşlarının eytam sandıklarından alınan borçla ödenmesi dikkate değer bir gelişmedir. Dolayısıyla bir kurumsallaşma projesi olarak aktarmaya çalıştığımız yetim mallarının idaresiyle ilgili yapılan düzenlemeleri malî boyutuyla da düşünmeliyiz. Devletin nakit ihtiyacının her geçen gün arttığı bu dönemde, maliye bürokrasisinin bir şekilde nakit akışını sağlayabilmek için sürekli olarak yeni projeler üretmek durumunda olduğu unutulmamalıdır. Emval-i Eytam Nezareti’nin kuruluşunu ve daha sonrasında taşra şehirlerinde kurulacak olan eytam müdüriyetlerinin durumunu bu perspektiften de değerlendirmek gerekmektedir.

Sistemli ve kurumsal bir bankacılık sistemin bulunmadığı Osmanlı İmparatorluğunda daha öncesinde şahsıların faydalanabildiği eytam sandıklarından bizzat devletin borçlanabileceği bir kurum oluşturulmuştur. Bu vesileyle de devletin nakdî ödeme güçlüğü çektiği bir dönemde yetim malları sayesinde askerlerin birikmiş maaşı ödenebilmiştir. Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önceki dönemde böylesine büyük miktardaki bir paranın mahkeme ve vasiler marifetiyle bir araya getirilmesi büyük ihtimalle imkânsız olacaktır. Zira kurumsal bir yapının yokluğunda farklı farklı mahkemelerde, farklı farklı insanların elinde bulunan emval-i eytamla böylesine bir organizasyon yapılamayacağı açıktır. Bu bağlamda devletin, yetim mallarının idaresine dair ilgisi yalnızca İslamî hassasiyetlerle açıklanamaz. Tanzimat’la birlikte bürokrasinin, ordunun ve diğer kamu harcamalarının daha önce olmadığı kadar arttığını belirtmiştik. Hazinesinin 30 aya yakın bir zamandır ödeyemediği asker maaşları, Emval-i Eytam

¹⁵² BOA., İ.DH., 253-15575/4 (19 Şaban 1268 – 8 Haziran 1852)

¹⁵³ İstanbul, Şumnu, Üsküp, Erzurum, Şam ve Bağdat’ ta ordu merkezleri kurulmuştur.

¹⁵⁴ H. 1265 (M. 1849-1850) yılında devlet gelirlerinin 1/3’ten fazlası askerî harcamalara ayrılmıştır. Güran, *a.g.e.*, s. 337

Nezareti sayesinde ödenebilmiştir. Yine yol yapım çalışmaları gibi diğer kamu harcamaları için de Emval-i Eytam Nezareti'ne başvurulduğu görülmektedir

Emval-i Eytam Nezareti'nin faaliyetleriyle ilgili olarak başka bir örnek için Adile Hatun isimli bir kadının arzuhaline bakabiliriz. Yukarıdaki örnekten farklı olarak burada şahsî bir mesele söz konusudur. Adile Hatun yazdığı arzuhalde İstanbul Gedikpaşa Yavan Ali Mahallesinde yaşadıklarını, kardeşi Türkmenzade Hacı Ali Ağa'nın ticaret için gittiği Kahire'de vefat ettiğini belirtmiştir. Müteveffanın biri Mısır'da, diğeri Denizli'de bulunan iki küçük kızının olduğunu ve kendisinin bunlara vasi olarak atandığını ifade etmiştir. Adile Hatun, kardeşi Hacı Ali Ağa'nın Mısır'da 300 keseden fazla (150 bin kuruş) malı olduğunu, Denizli'de de pek çok malının bulunduğunu ve bunların bir şekilde İstanbul'a gönderilerek yetimlerin bu mallardan gelir elde edebilmesi için Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilmesini istemektedir.¹⁵⁵ Mısır Valisi Abbas Paşa ve Denizli mutasarrıfına emirler gönderilerek bu malların toplanması ve Emval-i Eytam Nezareti'ne gönderilmesi istenmiştir.¹⁵⁶

Bu örnekte ikameti İstanbul'da bulunan bir kişinin vefatının ardından dağılık durumdaki mallarının toplanarak Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilmesi istenmektedir. Eski uygulamada müteveffanın tereke işlemleri tamamlandıktan sonra, vasi olarak atanan Adile Hatun kendi çabalarıyla terekedeki malları bir araya getirecek ve belki de yüklü miktardaki bu serveti ciddi bir denetim olmadan kendi çıkarına kullanabilecektir. Fakat müteveffanın mallarının Emval-i Eytam Nezareti'ne teslim edilmesi ve yetimlerin mallarının buraca nemalandırılması istenmiştir. Bizzat arzuhali yazan Adile Hatunun bunu istemesi, Emval-i Eytam Nezareti'nin en azından yetim mallarının nemalandırılması konusunda başarılı olduğunu düşündürmektedir. Zira eski uygulamada borçlanmak isteyen bir kişinin şahsen yetimin vasisine ulaşması gerekirken, yeni uygulamada borçlanma işlemine Emval-i Eytam Nezareti aracılık edeceğinden krediye ulaşmak çok daha kolay olmuştur.

¹⁵⁵ BOA., A.MKT.DV., 64-18/2 (Tarihsiz)

¹⁵⁶ BOA., A.MKT.DV., 64-18/1 (10 Muharrem 1269 – 24 Ekim 1852)

2.5. NEZARETTEN MÜDÜRLÜĞE GEÇİŞ

Elinizdeki çalışma Tanzimat bürokrasinin, merkeziyetçi bir devlet inşa etme süreci içerisinde dağınık ve keyfi şekilde idare edilen yetim mallarının, kurumsal bir yapı aracılığıyla tek çatı altında toplanmasını ve bu kurumun da öznel değil nesnel kurallar çerçevesinde emval-i eytamı idare etmesini incelemektedir. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz gelişmelere rağmen, Emval-i Eytam Nezareti henüz birinci yılını doldurmadan lağvedilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Aşağıda bu durumun sebepleri ve süreç içerisinde yaşanan gelişmeler incelenecektir.

Çalışmanın başından beri yetim mallarının idaresinin merkezî bir kurumun denetimine bırakılmak istenmesini Tanzimat Döneminin merkeziyetçi idare anlayışına bağlamaktayız. Bununla birlikte bahsettiğimiz bu kurumsallaşma çabaları içerisinde, özellikle alt kademedeki bazı memurların Tanzimat'ın ruhunu anlayamadığını veya anlamının çıkarlarına uymadığını söyleyebiliriz. Hatırlanacağı üzere Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluş gerekçeleri arasında belgelerde en sık bahsedilen konu kassam kâtipleri ve muhızlılar başta olmak üzere mahkeme görevlileri ve vasilerin yolsuzlukları ve emval-i eytamın bunlar marifetiyle zarara uğraması olmuştur. Buna ek olarak Nezaretin kuruluş aşamalarında kassam kâtiplerinin sürecin dışında tutulmaya çalışıldığını da görmüştük. Hatta bir ara, çıkarları tehlikeye giren kassam kâtipleri bir arzuhal yazarak şikâyetlerini kassam efendiye iletmişlerdir.¹⁵⁷ Bununla birlikte Emval-i Eytam Nezareti kurulduktan sonra Nizamnamenin 1. maddesinde de belirtildiği üzere Nezaret canibinden gönderilen memurlarla kassam kâtipleri birlikte çalışır duruma gelmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere yetim mallarının durumuyla ilgili hemen her konuda kassam kâtiplerinin yolsuzlukları bilindiğinden emval-i eytamla ilgili konuların bunların “*eli karıştırılmadan*” yapılması istenmişti. Nezaret kurulmadan önce de istihdam edilmek üzere kâtipler aranırken bunlara maaş bulunamadığından, yeni kâtipler istihdam etmek yerine yetim mallarının muhasebesi işlemlerinde Tahsin Bey'in maiyetine verilen Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretinde müstahdem kâtiplerin Emval-i Eytam Nezareti'nde çalıştırılması kararlaştırılmıştı. Bununla birlikte iş yükünün çokluğundan kaynaklı olacak

¹⁵⁷ BOA., İ.DH., 260-16114/2 (6 Safer 1268 - 1 Aralık 1851)

ki zaman içerisinde bazı kassam kâtiplerinin Emval-i Eytam Nezareti'nde istihdam edildiğini görmekteyiz. Zira Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey, maiyetinde olan kassam kâtiplerinin layıkıyla çalışmadıklarını ve hatta “*bu günlerde (işe) hiç gelmedikleri*”ni belirterek emval-i eytamla ilgili işlemlerin aksadığını ifade etmiş ve Meşihatın bu kâtipleri işlerini aksatmamaları konusunda uyarmasını istemiştir.¹⁵⁸

Tahsin Bey tarafından iletilen bu talep sonuçsuz kalmış olacak ki bu sefer de Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu bir takrirle Emval-i Eytam Nezareti'nde çalışan kassam kâtiplerinin uygunsuzluklarını bildirmiştir. Konuyla ilgili yapılması gereken düzenlemelerden en önemlisinin Nezarete müstakil kâtipler atamak ve bunlara uygun maaşlar bağlamak olduğunu ve bu sorunun Nezaretin istenilen şekilde çalışmasına mâni olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ, sorunun çözümü için bir komisyon kurulmasını ve Sadrazam ile Şeyhülislamın da katılımıyla konunun meclis-i mahsusta görüşülmesini kararlaştırmıştır.¹⁵⁹ Daha önce de belirttiğimiz üzere önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü bu gibi meclisler, Tanzimat döneminin kurumsal yapısının dışında bir nevi danışma ve istişare meclisi olarak düşünülmelidir. Ayrıca sadece bu örnekten dahi, reform projelerinin yetersiz ve liyakatsiz kadrolar nedeniyle akıbeti uğrayabildiğini görmekteyiz.

21 Ekim 1852 günü Sadrazam, Serasker, Şeyhülislam, Maliye Nazırı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri gibi üst düzey devlet ricalinin katılımıyla bir araya gelen mecliste söz alan Tahsin Bey, Emval-i Eytam Nezareti'nde işlerin düzgün bir şekilde yürütülebilmesi için müstakil memur ve kâtip tayini yapılması ve bunlara uygun maaş bulunması gerektiğini; aksi takdirde Nezaretin gereksiz hale geleceğini belirtmiştir. Tahsin Bey'in bu talebine karşılık Maliye Nazırı, “*şimdi bu makule şeyler için masraf kapısı açılmasının zamanı olmadığı*” ifade etmiştir.¹⁶⁰ Hatırlanacağı üzere Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önceki tartışmalarda da Nezarete çalışacak personel ve bunlara bağlanacak maaş sorunu gündeme gelmiş ve yeni memur atamak yerine Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretinde müstahdem kâtiplerinden birkaçının Emval-i Eytam Nezareti'ne tayin edilerek maaşlarını Maliye Nezareti'nden almaya devam etmeleri kararlaştırılmıştı. Tartışmaların ardından

¹⁵⁸ BOA., A.MKT.NZD., 58-102 (23 Zilkade 1268 – 8 Eylül 1852)

¹⁵⁹ BOA., İ.DH., 260-16114/3 (4 Muharrem 1269 – 20 Ekim 1852)

¹⁶⁰ BOA., İ.DH., 260-16114/4; BOA., A.AMD., 40-89 (10 Muharrem 1269 – 24 Ekim 1852)

gelinen noktada, yetim mallarının idaresi işinin Emval-i Eytam Nazırı Tahsin Bey'e "beyhude meşgüliyet ve mesuliyet" verdiği, bu sebeple de emval-i eytamla ilgili yeni düzenlemelerin rafa kaldırılarak eski uygulamalara dönülmesi fikri ortaya atılmıştır. Bunun üzerine Şeyhülislam Ahmet Arif Hikmet Efendi, *sûdur müsteşarı* gibi müstakil bir memuriyet oluşturularak emval-i eytamın idare edilebileceğini ve bunun "eytam hakkında hayırlı" olacağını beyan etmiştir. Şeyhülislamın bu önerisi üzerine söz alan Rumeli Kazaskeri Mehmed Arif Efendi kendi gelirlerinden 750 kuruşun bu memuriyete aktarabileceğini belirtmiştir. Şeyhülislamın da kendi arpalıklarından 750 kuruş aktarabileceğini ifade etmesiyle göreve gelecek kişi için 1.500 kuruş maaş ayarlanmıştır. Meşihatın nezaretinde bulunmak üzere göreve gelecek kişiye *Emval-i Eytam Nazırı* unvanı verilmesi gerekse de payesinin düşüklüğü göz önüne alınarak kendisine *Emval-i Eytam Müdürü* unvanı verilmesinin daha münasip olacağı belirtilmiştir.¹⁶¹

Böylece Emval-i Eytam Nezareti olarak kurulan kurum, daha birinci yılını doldurmadan müdürlüğe dönüştürülmüştür. Bu noktada şunu da eklemeliyiz ki Emval-i Eytam Nezareti'ni, Bâb-ı Âli, yani merkez bürokrasisi içerisinde yer alan bakanlıklarla karıştırılmamalıdır. Emval-i Eytam Nezareti özelinde bahsettiğimiz nazırlıkları geçmişteki Zahirî Nezareti, Liman Nezareti veya İrad-ı Cedid Nezareti gibi kurumlara benzetmek mümkündür. Erken modern dönemin bir ürünü olarak karşımıza çıkan bu yapılar günün ihtiyaçları doğrultusunda kurulmuş olup belirli bir alanda görev yapan memurların sarayın denetimine sokulması amacına hizmet etmiştir.¹⁶² Çalışmamız bağlamında Tahsin Bey'in nazırlığı, Mehmet Genç'in "kurum veya faaliyetin yönetilmesi yahut sadece kurallara uygunluğunun denetlenmesi işiyle ilgili görevli" kişi tanımına uymaktadır.¹⁶³ Zira Tahsin Bey'in başlıca görevi İstanbul'daki emval-i eytamdan borç alma-verme işlemlerinin usulünce yapılmasına nezaret etmektir. Dâhiliye, Hariciye veya Maliye Nezareti gibi günümüzdeki bakanlıklara denk gelen yapılar ise II. Mahmud döneminin sonlarından itibaren, Bâb-ı Âli bünyesinde oluşturulan bürokratik yapılanmalardır. Yani Emval-i Eytam Nezareti, Hariciye veya Dâhiliye Nezaretleri gibi

¹⁶¹ Aynı belge ve BOA., A.MKT.MHM., 49-76; BOA., İ.DH., 261-16170/1 (15 Muharrem 1269 – 29 Ekim 1852)

¹⁶² Fatih Yeşil, "Osmanlı İmparatorluğunda Nâzırlıkların Yükselişi (1789-1826): Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi", *Deutsch-Türkische Begegnungen Festschrift für Kemal Beydilli*, Seyfi Kenan&Hedda Reindl-Kiel (Edt.), EB Verlag, Berlin, 2013, ss. 465-490

¹⁶³ Mehmet Genç, "Nâzır", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, İstanbul, 2006, s. 450

bir bakanlık değil, İstanbul'daki bazı yetim mallarının idaresine nezaret etmek üzere oluşturulmuş bir nazırlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Emval-i Eytam Nezareti'nin müdürlüğe dönüştürülmesini Tahsin Bey ve kurum için bir nevi tenzil-i rütbe olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Emval-i Eytam Nezareti, Tahsin Bey'in nazırlığı altında İstanbul'daki emval-i eytamın idaresine nezaret ederken Emval-i Eytam Müdürlüğü, Bâb-ı Meşihat çatısı altında daha bürokratik bir yapı haline getirilerek bu müstakilliğini yitirmiştir. Nezaretin müdürlüğe dönüştürülmesiyle uygun payeli birinin Emval-i Eytam Müdürü olarak atanması gündeme gelmiş ve bu göreve Mahreç Mevleviyeti¹⁶⁴ Payeli Şem'i Molla Efendi atanmıştır.¹⁶⁵ Nezaretten müdürlüğe geçişteki tenzil-i rütbeyi ulema sınıfı içerisinde *teşrifat ve elkab-ı resmiyede* birinci sırada yer alan Rumeli payeli birinin yerine, beşinci sırada yer alan mahreç mevleviyeti payeli birisinin getirilmesi vesilesiyle anlamak çok daha kolay olacaktır. Ali Akyıldız'ın "Tanzimatçılar(ın) planlı ve programlı reform uygulamaları yerine, fiili durumların elverdiği ölçüde pratik, kısa vadeli ve anlık reçeteleri andıran reformları tercih etmek zorunda"¹⁶⁶ kaldıkları yönündeki tespiti tam da bu noktada bir kez daha haklı çıkmaktadır. Yaklaşık bir yıllık faaliyet ömrü boyunca kendisine yer, çalışanlarına maaş tahsisi dahi yapılamayan Emval-i Eytam Nezareti, günün koşulları içerisinde gerekli görülerek kurulmuş; bu ihtiyaç durumunun azaldığı hissedildiği anda da kapatılarak eski

¹⁶⁴ Mahreç mevleviyeti rütbesi sivil rütbelere içerisinde rütbe-i saniye sınıfı sanisine, askerî rütbelere içerisindeyse kaymakamlığa (günümüzdeki yarbay rütbesi) denk sayılmıştır. Bkz. Veli Ertan, a.g.m., s. 111. Ayrıca Mevleviyet Kadınlıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Altuntaş, "Mevleviyet Kadınlıklarında Yeni Düzen Arayışları (1839-1861)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18 (2023), ss. 81-101

¹⁶⁵ BOA., İ.DH., 261-16170/2 (26 Muharrem 1269 – 9 Kasım 1852); BOA., A.DVN., 83-13 (19 Safer 1269 – 2 Aralık 1852); Şem'i Molla Efendi 1859 tarihine kadar bu görevde kalacaktır. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Defa 11, 12, 13. Sicil-i Osmanî'de Şem'i Efendi hakkında şu bilgiler yer almaktadır: "Maraşlıdır. 1223'de (1808) doğdu. İstanbul'a gelip faziletiyle Meşrebzade Ali Raik Efendi'ye damad oldu. Müderris, Mahmutpaşa Mahkemesi Kâtibi ve 1257'de (1841) Rumeli tezkirecisi olup 1258'de (1842) Maraş mollası olarak naibliklerde gezi. 1269'da (1852/53) eytam müdürü, 1270'de (1853/54) mahreç mollası, 1273'de (1856/57) bilad-ı hamse, Muharrem 1276'da (Ağustos 1859) Mekke ve Zilkade 1280'de (Nisan 1864) İstanbul payesi ve 1286'da (1869) Anadolu payesi, Şaban 1289'da (Kasım 1869) Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyeye azalığıyla Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'i reisi, 1289'da (1872) Kur'a Meclisi reisi, 1291'de (1874) idare-i emval-i eytam reisi, Zilkade 1292'de Aralık 1875) Anadolu kazaskeri oldu. 1293'de (1876) emval-i eytam riyasetinden azledildi. Muharrem 1295'de (Ocak 1878) Rumeli kazaskeri vekili oldu. 1298'de (1881) vefat etti. Tedbirli, eli sıkı, işlerinde becerikli, fazıl, şairdi. Oğulları Safiyullah Efendi ve Lami Efendidir." Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, Cilt 9, s. 1575

¹⁶⁶ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 80

uygulamalara dönülmesi gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, yalnızca İstanbul'daki emval-i eytamın dahi miktarı göz önüne alınarak, bu paranın denetimsiz ve kontrolsüz bırakılmaması gerektiği düşüncesi ağır basmış ve Emval-i Eytam Nezareti; Emval-i Eytam Müdürlüğü adıyla varlığını devam ettirmiştir.

2.6. EMVAL-İ EYTAM MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN İLK YILLARI

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Emval-i Eytam Nezareti'nin görevini ifa edebilmesi için uygun bir yer bulunamamış ve Tahsin Bey'in Meclis-i Vâlâ'daki odası Nezaret ofisi olarak kullanılmıştı. Nezaretin ilgisiyle birlikte burada çalışan kâtipler, ellerindeki evrakları nereye göndereceklerini soran bir arzuhal yazmış ve bunun üzerine konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Burada alınan karar uyarınca emval-i eytamla ilgili evraklar göreve yeni başlayan Emval-i Eytam Müdürü Şem'i Molla Efendi'nin Bab-ı Meşihattaki odasına gönderilmiştir.¹⁶⁷ Yeni bir kurum olarak yeni kadrolarla göreve başlayan Emval-i Eytam Müdürlüğü, Emval-i Eytam Nezareti'nden kalma iş ve işlemlerde aksaklık olmaması için bir an önce işe koyulmuştur. Öncelikle Emval-i Eytam Nezareti'nin kuruluşunda görevlendirilen Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti kâtipleri eski görevlerine iade edilmiş ve bunların ileride mükâfatlandırılması istenmiştir.¹⁶⁸

Hatırlanacağı üzere Bağdat'ta bulunan ordu maaşlarının ödenmesi ve Cedide yolunun yapımı için Emval-i Eytam Nezareti'nden yüklü miktarda para esham kavaimi karşılığında Hazineye aktarılmıştı. Benzer şekilde ilk Osmanlı bankası olan Bank-ı Dersaadet'in¹⁶⁹ borçlarının ödenmesi için de İstanbul'daki bazı bendegân ve emval-i eytamdan borç para alınmıştır. Bu borçlara uygulanacak faiz oranı tartışmalara sebep olmuş ve 19 Kasım 1852 günü toplanan meclis-i mahsusta konu gündeme gelmiştir. Burada yapılan görüşmelerde halkın emval-i eytamdan %15, Banka'nın ise %12 faiz oranıyla borç aldığı ve bu durumun yetimlerin zararına olduğu belirtilerek eytam sandıklarından alınan borca %15 faiz uygulanması kararlaştırılmıştır. Bendegâna uygulanacak faiz oranı ise %12 olarak belirlenmiştir. Bunlardan daha düşük veya sıfır

¹⁶⁷ BOA., A.MKT.NZD., 63-91 (26 Muharrem 1269 – 9 Kasım 1852)

¹⁶⁸ BOA., A.MKT.NZD., 65-96 (9 Safer 1269 – 22 Kasım 1852)

¹⁶⁹ Bank-ı Dersaadet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ü. Serdar Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011

faiz isteyenler Maliye Nezareti ile anlaşarak bir senet yapacaktır.¹⁷⁰ Fakat 1849 kurulan bankanın zararlarını karşılayamaması nedeniyle 1852 senesinin son günlerinde kapatılması üzerine bu projeden vazgeçilmiştir.

Görüldüğü üzere tıpkı Emval-i Eytam Nezareti'nde olduğu gibi Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün de ilk büyük müşterisi devlet olmuştur. Zira en başından beri iddia ettiğimiz üzere yetim mallarının idaresinin merkezîleştirilmek istenmesindeki en temel sebeplerden biri, tek bir çatı altında toplanan bu muazzam servetten yeri geldiğinde Hazinesinin de faydalanabilmesini sağlamaktır. Hatırlanacağı üzere Tanzimat'la birlikte merkezî bürokrasinin gücünü ve denetimi arttırma eğiliminde olduğundan bahsetmiştik. Bunun mümkün olması ise büyük oranda malî ve askerî güce bağlı olduğundan devletin bitmek bilmeyen bir nakit ihtiyacı içerisinde olacağı açıktır. Bu bağlamda Tanzimatçılar Hazine için yeni gelir kaynakları yaratmaya ve geleneksel gelirleri arttırmaya çalışmışlardır.¹⁷¹ Dolayısıyla Emval-i Eytam Nezareti'nin lağvedilerek eski uygulamalara dönülmesi gündeme geldiğinde, Hazine için düşük faizli kredi imkânı sağlayan böylesine bir kurumun ortadan kaldırılmaması gerektiği görüşü galip gelmiştir. Zira eski uygulamada şahısların kontrolünde olan emval-i eytam, devletin bir kurumunun kontrolüne alınmış ve bu sayede devlet için de oldukça kullanışlı bir aparat haline getirilmiştir.

Bu doğrultuda Emval-i Eytam Nezareti'nin mirasını devralan Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün Kasım 1852'den Şubat 1853'e kadarki ilk 3 aylık durumunu gösteren icmali Rumeli Kazaskeri tarafından Meclis-i Vâlâ'ya sunulmuş; Meclis de bu icmali bir takrirle birlikte Padişaha arz etmiştir. Buna göre Rumeli Kazaskeri Ahmed Arif ve Emval-i Eytam Müdürü Şem'i Molla Efendilerin gayretleriyle yetim mallarının idaresi "*tamamıyla yoluna girmiş*"tir.¹⁷² Buradaki başarılardan yola çıkılarak olsa gerek kısa bir süre sonra Emval-i Eytam Nezareti'nin yetki alanı dışında bırakılan Üsküdar, Galata ve Eyüp mahkemelerinde bulunan yetim mallarının kontrolünün de Emval-i Eytam Müdürlüğü'ne devredilmesi yönünde çalışmalara başlanmıştır. Emval-i Eytam Müdürü

¹⁷⁰ BOA., A.AMD., 41-18; BOA., İ.DH., 262-16256/2 (8 Safer 1269 – 21 Kasım 1852); BOA., A.DVN., 82-96 (13 Safer 1269 – 26 Kasım 1852)

¹⁷¹ Cem Akın, "İmparatorluk Hazinesinin En Uzun On Yılı: 1853-1856 Kırım Savaşı ve Osmanlı Maliyesi", *Fiscaoeconomia*, Vol. 2 (3), s. 64

¹⁷² BOA., A.AMD., 42-53 (25 Cemaziyülevvel 1269 – 6 Mart 1853)

Şem'i Molla ve Şeyhülislam Meşrepzade Arif Efendi'nin çabalarıyla bu mahkemelerdeki yetim mallarının da Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün denetimine verildiğini görmekteyiz. Böylece Müdüriyetin yetki ve sorumluluk alanıyla birlikte kontrol ettiği servetin de arttığını söyleyebiliriz.¹⁷³

Daha önce de bahsettiğimiz üzere özellikle 1848 yılından itibaren Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak Avusturya ve Rusya ile siyasî gelirim artmaya başlamıştır. Ordusunu rakipleriyle mücadele edebilecek bir konuma taşımak ve patlaması muhtemel bir savaşa karşı hazır durumda tutmak zorunda olan Tanzimat bürokratları, artan harcamalarına karşı yeni gelir ve kredi kaynakları bulma arayışı içerisinde olmuştur. Beklenen savaş 1853 Ekiminde patlak vermiş ve 1856 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir. Savaş masraflarını karşılamak durumundaki Hazine, 100 milyon kuruşluk esham kavaimi çıkartarak ve sarraflardan 120 milyon kuruş civarında kredi alarak iç borçlanma yoluna gitmiştir. Bu paranın masraflar karşısında süratle erimesi karşısında Osmanlı tarihinde ilk defa olarak dış borçlanma yoluna gidilmiştir. 1854 yılında 3 milyon Sterlin (330 milyon kuruş), 1855 yılında ise 5 milyon Sterlin (550 milyon kuruş) olmak üzere toplam 8 milyon Sterlinlik (880 milyon kuruş) dış borçlanma yapan Hazine, bu şekilde de İmparatorluğun sonuna kadar devam edecek olan bir dış borçlanma girdabının içine sürüklenmiştir.¹⁷⁴ Ele aldığımız dönemin tam da bu karmaşa ve gerilim sürecine denk geldiği düşünüldüğünde devletin, yetim mallarına olan ilgisini anlamlandırmak daha kolay olacaktır. Kırım Savaşı'nın başladığı yıllara denk gelen bu süreçte, Emval-i Eytam Nezareti ve sonrasında Emval-i Eytam Müdürlüğü, Hazinenin acil nakit ihtiyacı karşısında zaman zaman devreye sokulmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz muazzam miktardaki harcamaların yanında nispeten düşük meblağlardaki yetim malları çeşitli projelerde kullanılmıştır. Daha önce gördüğümüz Bağdat ordusu ve Cedide yolu masraflarının eytam sandıklarından karşılanması gibi Rumeli'de döşenmesi planlanan telgraf hattının masrafları için de Emval-i Eytam Müdürlüğü'ne başvurulduğunu görmekteyiz. 1854 yılının başlarında telgraf hattının döşenmesi için Fransız Mösyö Duladu ve Mösyö Bulan'la anlaşılmıştır. Duladu ve Bulan, 8 bin keseğe (4 milyon kuruş) mal olacak proje için ilk aşamada eşya ve işçi masrafı olarak 100 bin frank (500 bin kuruşu aşkın) ödeme yapılmasını talep etmişlerdir. Tam da Kırım Savaşı'nın birinci yılına

¹⁷³ BOA., İ.DH., 309-19652 (11 Muharrem 1271 – 4 Ekim 1854)

¹⁷⁴ Akın, a.g.m., s. 76-77 ve 79-80

denk gelen bu süreçte Hazineye para kalmadığını görmekteyiz. Zira Maliye Nazırı Hazineye bu “*fevkalade masarîfin henüz karşılığı olmadığını*” belirterek meclis-i vükelanın bu duruma bir çare bulmak üzere toplanmasını istemiştir.¹⁷⁵ Yapılan müzakerelerden sonra bu paranın Emval-i Eytam Müdüriyetindeki yetim mallarından alınması düşünülmüştür. Emval-i Eytam Müdür Şem’i Molla’nın da görüşü alındıktan sonra 500 bin kuruş nakit para senelik %15 faizle Hazineye borç verilmiştir. ¹⁷⁶

Herhangi bir bankacılık ve kredi sistemin bulunmadığı bu dönemlerde eskiden olduğu gibi nakit ihtiyacı olan sıradan insanlar da şahsî olarak Emval-i Eytam Müdürlüğü üzerinden yetim mallarından borç alabilmektedir. Fakat bu yeni uygulamaların icrası sırasında bazı aksaklıklar da yaşanabilmektedir. Örneğin emval-i eytamla ilgili yeni uygulamalar üç yılı aşkın süredir yürürlükte olmasına rağmen bazı durumlarda eski alışkanlıklardan vazgeçilemediğini görmekteyiz. İstanbul Aksaray’daki Çakır Ağa Mahallesi’nde yaşayan Hafız Ahmed Ağa’nın vefat etmesiyle kendisine ait Tekfurdağı (Tekirdağ) yakınlarındaki Kurtlar Hanı, oğlu Refet ile kızı Münire’ye miras kalmıştır. Han gelirlerinden 20.400 kuruş Refet’e, 18.600 kuruş Münire’ye nafaka olarak bağlanmıştır. Bu paralar yetimlerin amcaları olan Hasip Ağa’ya teslim edilmiştir. Bunun dışında kalan para ve mallar kassam-ı askeriye gönderilmiştir. Hatırlanacağı üzere Eytam Nizamnamesinin 4. maddesinde tereke tahriri şer’i mahkemelerin sorumluluğunda bırakılmakla birlikte yetimlerin malları, Emval-i Eytam Nezareti’ne gönderilecek ve burada muhafaza edilip idare ve idane edilecekti. Bu örnekte buna aykırı olarak yetimlere kalan malların Emval-i Eytam Müdürlüğü’ne değil, eskiden olduğu gibi askerî kassama gönderildiğini görmekteyiz. Konunun ortaya çıkmasının ardından devreye giren Emval-i Eytam Müdürlüğü yetkilileri malların “*nizamına tevfiikan*” Müdüriyete gönderilmesini ve “*emval-i eytamın telef ve sarfdan kurtarılması(nı)*” istemişlerdir.¹⁷⁷

Bir başka örnekte ise, ileride bütün İmparatorluğa yayılacak olan eytam sandıkları uygulamasının taşradaki ilk örneklerinden biriyle karşılaşmaktayız. Daha önce de belirttiğimiz gibi taşrada bulunan emval-i eytam halen mahkeme ve vasi arasındaki keyfi muamelelerle idare edilmektedir. Balıkesir Sancağında eytam sandığının konulacağı bir

¹⁷⁵ BOA., İ.MMS., 2-63/1 (9 Cemaziyülevvel 1270 – 7 Şubat 1854)

¹⁷⁶ BOA., İ.MMS., 2-63/2 (23 Zilkade 1270 – 17 Ağustos 1854)

¹⁷⁷ BOA., A.MKT.DV., 78-38/1 (10 Cemaziyülevvel 1271 – 29 Ocak 1855)

bedesten olmadığı için sandık, mahkemenin bulunduğu mahalde muhafaza edilmektedir. Balıkesir ahali mirî emval sandığının yanında yetim malları için bir sandık kurularak malların burada saklanması talep etmiştir. Konuyla ilgili Emval-i Eytam Müdürü Şem’î Molla Efendi’nin de görüşü alınarak mirî emval sandığının yanına bir emval-i eytam sandığı konulmuştur. Kurulan sandığa meclis azalarından biri sandık emini olarak seçilecektir. Sandık; seçilen sandık emini, hâkim ve müftünün mühürleriyle mühürlenip kapatılacaktır. Sandık açılacağı zaman da yine bu üçü hazır bulunacaktır. Sandık emini emval-i eytamdan kesinlikle hiçbir şey almayacak, eğer alırsa meclis azalığından azledilecektir. “*Emval-i eytamın hüsn-i muhafazası pek mültezim olarak gösterilen şeraitin tamamen icrası*” ile mümkün olacağından konunun önemle takip edilmesi Karesi Mutasarrıfından istenmiştir.¹⁷⁸ Bir sonraki bölümde görüleceği üzere bu ilk örnekten yola çıkılarak taşradaki eytam sandıklarının idaresinin de devletin denetimine alınması uygulaması 1866 yılından itibaren bütün taşraya yayılmak istenecektir.

2.7. EMVAL-İ EYTAM MÜDÜRLÜĞÜ’NÜN İDARÎ YAPISI

Daha ilk günden itibaren Meşihata bağlı olarak faaliyet gösteren Emval-i Eytam Nezareti’nin idarî yapısı hakkında ne yazık ki herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Fakat hatırlanacağı üzere kendisine müstakil bir yer dahi tesis edilemeyen bu kurumun bir nazır, bir nazır muavini ve birkaç kâtipten oluştuğunu görmüştük. Nezaretin müdürlüğe tahviliyle birlikte ilk başlarda bu yapının çok da değişmediği ön görüşünde bulunmak mümkündür. Zira ilmiye sınıfı içerisinde oluşturulan bu kurumla ilgili ihtisaslaşma zaman içerisinde oluşmuş ve 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul’daki Emval-i Eytam Müdürlüğü, tam anlamıyla bürokratik bir kurum olarak karşımıza çıkmıştır. Hiç şüphesiz ki bunda, sonraki bölümlerde aktarılacağı üzere, İmparatorluk sathındaki bütün eytam idarelerinin Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam çatısı altında birleştirilmesinin payı büyüktür. Zira İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü başkentte bulunmasının yanı sıra kontrol ettiği sermayenin miktarı da göz önüne alındığında pek çok konuda bu meclisin yardımcılığını yapmıştır. Bu bağlamda *Dersaadet Eytam Müdürlüğü* adıyla anılan kurum, İmparatorluğun başkenti İstanbul’daki yetim mallarının idaresinden sorumludur. Dersaadet Eytam Müdürlüğü, bir sonraki bölümde incelenecek olan taşradaki eytam müdürlüklerinin aksine, oldukça bürokratik ve kurumsal bir yapı olarak karşımıza

¹⁷⁸ BOA., A.MKT.DV., 88-42/1 (27 Rebiyülahir 1271 – 6 Ocak 1856)

çıkmaktadır. Müdüriyette 30'un üzerinde memur görev yapmakta olup bu memurların görevi aşağıdaki gibidir:

Eytam Müdürü: Meşihatın uygun göreceği ilmiye sınıfından bir kişi eytam müdürü olarak atanmaktadır. Eytam müdürü Müdüriyetin idarî amiri olarak işlerin aksamdan yürütülmesinden ve denetimden sorumludur. Emval-i Eytam Nezareti'nin müdürlüğe tahvil edilmesinin ardından H. 1269-1299 (M. 1852-1881/1882) yılları arasında 8 farklı kişinin Emval-i Eytam Müdürü olarak görev yaptığını görmekteyiz.¹⁷⁹ Ne yazık ki Devlet Salnamelerinde bu tarihten itibaren H. 1325 (M. 1907-1908) yılına kadar İstanbul Eytam Müdürü hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.¹⁸⁰ Eytam müdürlüğü yapanların payeleri büyük oranda İstanbul ve Haremeyn payelerinden olup bunların askerî karşılığı feriklik ve mirlivalıktır.¹⁸¹

Eytam Müdürü Muavini: Eytam müdüründen daha düşük rütbeli olmak üzere müdüre yardımcı olmak üzere yine Meşihat makamı tarafından atanmaktadır.

Başkâtip: Müdürlüğün yazı işlerinden sorumlu olmak üzere bir başkâtip görevlendirilmiştir.

Başkâtip Muavini: Yazı işlerinin yoğunluğu göz önüne alınarak bir başkâtip muavini görevlendirilmiştir.

Muhasebeci: Muhasebe işlemlerinin yanı sıra makbuz işlemlerinden, ödemelerden, terekelerden gelen malların kaydının tutulmasından, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a sunulması gereken hesapların hazırlanmasından sorumludur. Muhasebecinin yanında yeteri kadar muhasebe kâtibi de istihdam edilmektedir.

Sandık Emini: Yetim mallarından borç verilmiş malların nemasından, tereke müzayedesinde sırasında kaparo olarak verilen paraların muhafaza edilmesinden, Hazineye verilmiş borçların nemaları geldikçe bunları eytam sandıklarına yerleştirmekten, Müdüriyet tarafından hazırlanan senetlerin muhafazasından ve Müdüriyet kasasının korunmasından

¹⁷⁹ Şem'i Efendi (H. 1269-1275), Mehmed Vahid Efendi (H. 1276-1280), İmamzade Mustafa Vehbi Efendi (H. 1281-1283), Yusufzade Halid Efendi (H. 1284), Mustafa Nazif Efendi (H. 1285-1289), Mustafa Tevfik Efendi (H. 1290-1293), Çeşmizade Mehmed Halis Efendi (H. 1294-1295), Mahmud Aziz Efendi (H. 1296-1299): *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 11-37.

¹⁸⁰ Mahmud Nuri Efendi (H. 1325-1326), İzzeddin Efendi (H. 1326), *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 63-65

¹⁸¹ Ertan, a.g.m., s. 111

sorumludur. Bu işlemler için sandık eminine yardımcı olmak üzere bir de muavin atanmıştır.

İdane Memurları: Eytam sandıklarından borç verme işlemlerine nezaret etmek, borç süresi sona eren borçlulara ihbarname göndermek, borcunu ödemeyen borçluların rehin bıraktıkları eşyanın satışını yapmak ve yine borcunu ödemeyen borçluların kefillerinden borcun ödenmesini talep etmek üzere mahkemeye başvurmaktan sorumludur.

Yevmiye Kâtibi: günlük işlemlerin kaydını tutmakla sorumludur.

İdane Kâtipleri: Müdüriyette 2 idane kâtibi istihdam edilmiş olup idane ceridelerine borç miktarını kaydetmek, borçlu ve kefiller tarafından verilen rehinlerin ve kefalet senetlerinin ilmühaberini hazırlamak ve borç sona erdiğinde idane memurlarına teslim edilmek üzere idane hüccetlerini hazırlamak gibi görevleri vardır.

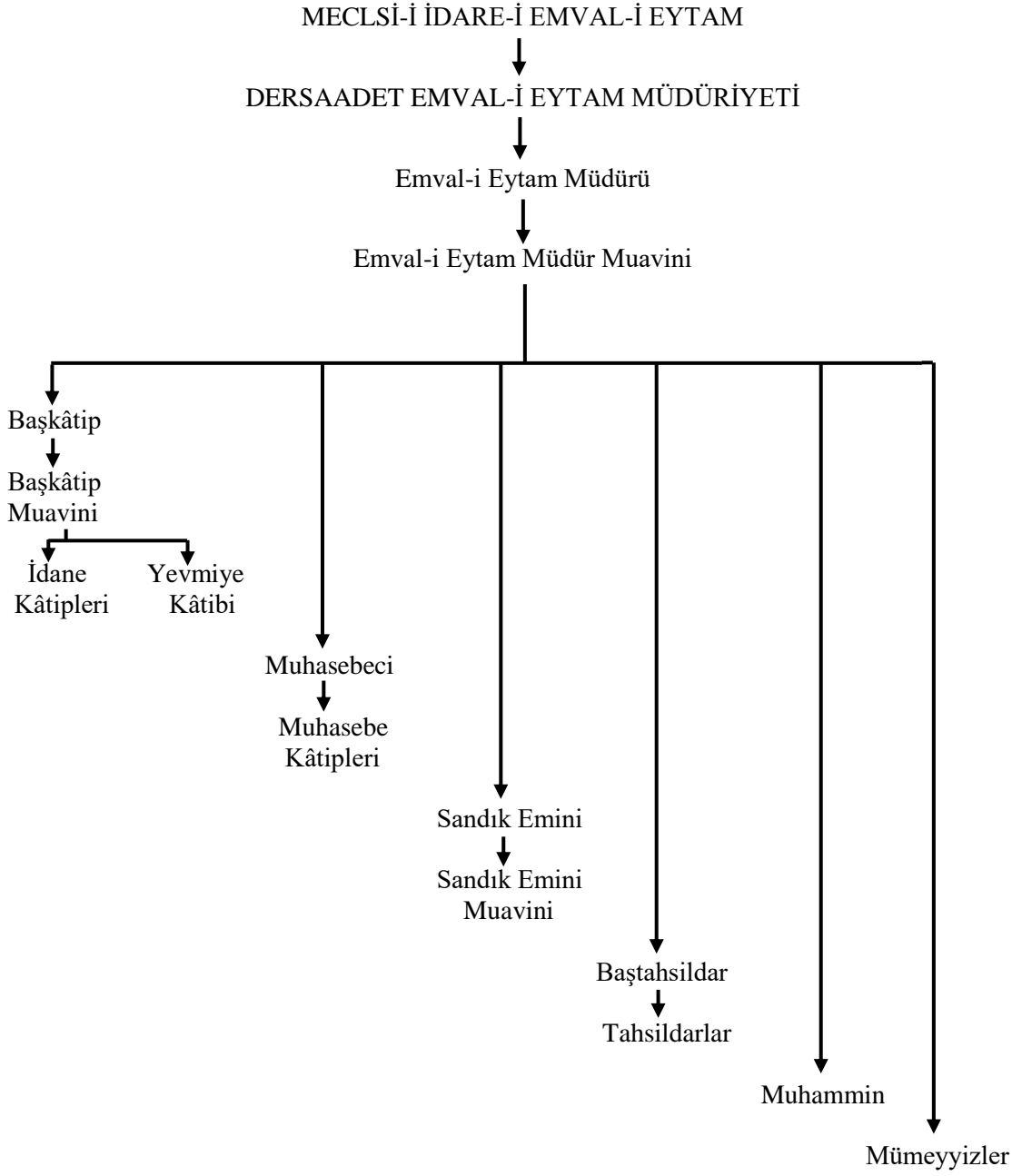
Mümeyyizler: 2 adet mümeyyiz görevlendirilmiş olup bunlar İstanbul ile taşra mahkemelerinden gelen icmalleri, tereke ve muhasebe defterlerini temize çekmekle görevlidirler.

Baştahsildar: Tahsil edilmesi gereken paraların vaktinde eytam sandıklarına teslim edilmesinden ve borcun tahsili mümkün olmazsa durumu eytam müdürüne bildirmekten sorumludur. Baştahsildarın yanında 5 tahsildar istihdam edilmiş olup bunlar yukarıdaki işlerin yapılmasında kendisine yardımcı olmaktadır.

Muhammin: Borç karşılığı rehin verilen eşyalara değer biçmek ve bunu bir ilmühaberle eytam müdürüne bildirmekle sorumludur.

Bu idarî memurların yanı sıra yeteri kadar odacı ve hademe de istihdam edilmiştir. Muhasebeci ve sandık emini ile bunların muavinleri, idane memurları, muhammin, tahsildarlar ve hademeler müteselsil kefalet usulünce birbirlerine kefil olacaklardır. Bu bürokratik yapıdan da görüldüğü üzere İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü'ndeki yetim mallarının idaresiyle ilgili ihtisaslaşma büyük oranda sağlanmış ve gerçek manada merkezî bir kurum haline gelmiştir.

Tablo 2. Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün İdarî Yapısı

3. BÖLÜM

EMVAL-İ EYTAM SANDIKLARININ VE MÜDÜRLÜKLERİNİN TAŞRADA YAYGINLAŞMASI

Emval-i eytamla ilgili olarak çıkartılan Aralık 1851 tarihli Eytam Nizamnamesi'nin üzerinden 15 yıl geçtikten sonra Eylül 1866'da taşrada kurulacak eytam müdürlükleri ve sandıkları için ikinci bir nizamname hazırlanmış ve bunların tüm ülkede yaygınlaşması hedeflenmiştir. Bununla birlikte eytam müdürlüklerinin taşrada da kurulması bir anda gerçekleşmeyip, oldukça uzun bir zamana yayılmıştır. Çalışmanın bu bölümde taşradaki eytam müdürlükleri ve sandıklarının durumu ve yaygınlaşması incelenecektir.

3.1. TAŞRADA EYTAM SANDIKLARI VE MÜDÜRLÜKLERİNİN KURULMASIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Eytam sandıklarının ve müdürlüklerinin taşrada kurulmasıyla ilgili girişimler İstanbul'daki Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin olumlu neticeler elde edilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Hatırlanacağı üzere Emval-i Eytam Nezaretî'nin Müdürlüğe dönüştürülmesinin üzerinden yalnızca beş ay geçmişken yetim mallarıyla ilgili konuların “tamamıyla yoluna girmiş” olduğu bildirilmişti.¹⁸² Bununla birlikte yetim mallarının idaresiyle ilgili olarak, İmparatorluğun başkenti İstanbul'daki imkân ve kadroların taşrada da olmasını beklemek elbette ki mümkün değildir. Yine de İstanbul'daki başarılı örnekten yola çıkarak taşrada da eytam idareleri kurulması yönündeki adımlar 1850'li yılların sonlarından itibaren atılmaya başlamıştır.

Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi (1817-1907), bu tarihlerde taşradaki yetim mallarının durumuyla ilgili olarak aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Taşralarda bulunan emval-i eytam şunun bunun ellerinde telef olmakta olduğundan, bunun muhafazası devletce vezaif-i meşru'adan bulunduğu cihetle tahmin olunduğuna göre ol vakit taşralarda iki yüz bin kise mikdarı emval-i eytamın muhafaza ve irba'ı için Dersa'adet'de olduğu misillü her memleketde Mecalis-i memleketin kefaleti altında olmak ve lede'l-iktiza kisesi beş kuruşa kadar irbah ve idane olunmak üzere Emval-i Eytam Müdürü nasbı hususuna karar verildi. Buna dair yapılan nizamname mucibince hareket olunması umumen memalike i'lam kılundu. Dersa'adet'de bile ekser vasilerle ba'zı me'murların bu hususda te'addileri görülmektedir. Artık taşraların hali daha fena idi. Bir adam vefat ettiği halde malı dahi mahv ve ifna olunur. Vasi namına olan ben-namlar emval-i eytamı silip

¹⁸² BOA., A.AMD., 42-53 (25 Cemaziyülevvel 1269 – 6 Mart 1853)

*süpürüler idi. Bu işlerde beraber olan hâkimlerin da'vası Mahkeme-i kübra-yi mahşere havale olunmuştur.”*¹⁸³

Vakanüvislik makamında bulunan Ahmed Lütfi Efendi'nin devletin nazarından konuya baktığını değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Ahmed Lütfi Efendi, taşradaki yetim mallarının denetimsizlik nedeniyle telef olduğundan bahsederek bunların muhafazasını devletin “*vezaif-i meşru'a(sı)*”, yani meşru vazifesi, olarak görmektedir. Ayrıca yetim mallarının ekonomik gücüne de değinerek İmparatorluk taşrasında 200 bin kese (100 milyon kuruş) civarında yetim malı bulunduğunu belirtmektedir. Bir önceki bölümden hatırlanacağı üzere Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önce yapılan muhasebede yalnızca İstanbul mahkemelerinde 106.514 kese (53.257.000 kuruş) yetim malı olduğu tespit edilmişti.¹⁸⁴ Bosna'dan Basra'ya uzanan geniş bir coğrafyada İstanbul'dakinin yalnızca iki katı emval-i eytam bulunduğu tahmininde bulunmak yanıltıcı gibi görünse de bu meblağ 1865-1866 senesi devlet gelirlerinin %3,49'una denk gelmektedir.¹⁸⁵

Buna ek olarak, Ahmed Lütfi Efendi'nin ifadelerinden de anladığımız üzere, İstanbul'daki örneğin başarısından yola çıkılarak bu uygulamanın taşrada da yaygınlaştırılması kararlaştırılmış ve emval-i eytamın idaresini sağlamak amacıyla memleket meclislerinin denetimi altında olmak üzere emval-i eytam müdürlüklerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Yine Lütfi Efendi'ye göre başkent İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin mevcudiyetine rağmen pek çok olumsuzluk yaşanırken taşranın hali çok daha kötü durumdadır. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere, İstanbul'daki Emval-i Eytam Nezareti kurulmadan önce de yetim malları bir şekilde muhafaza ediliyor ve vasiler tarafından işletiliyordu. Merkezî yönetimin bu duruma müdahil olmasıyla kadı ve kassam gibi mahkeme görevlileriyle vasinin keyfiyetine bırakılmış olan yetim mallarının durumu, müstakil bir sandık kurulması ve bu sandığın idaresine de bir müdür tayin edilmesiyle daha kontrol edilebilir bir yapı haline gelmiştir.

Elinizdeki çalışma yetim mallarının idaresinin devletin kontrolüne alınması sürecini Tanzimat'ın merkeziyetçi idare anlayışına, kurumsallaşmaya ve İmparatorluğun malî yapısına bağlamaktadır. Tanzimat bürokratları, merkezî kurumlar vasıtasıyla devletin

¹⁸³ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt XI, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 20

¹⁸⁴ BOA., İ.DH., 237-14312 (16 Ramazan 1267 – 15 Temmuz 1851)

¹⁸⁵ Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, s. 322

denetimi dışında bir alan bırakmamak için yoğun bir çaba içerisinde olmuştur. Savaşlarla, milliyetçi isyanlarla, ayaklanmalarla ve malî krizlerle mücadele içerisinde olan bürokratların, bunlara nispeten çok önemsiz gibi görünen yetim mallarının durumuna olan ilgisini bu bağlamda düşünmek yerinde olacaktır. Emval-i eytamın idaresinin merkezîleştirilmesi adına atılan adımlar İstanbul'dan başlayarak İmparatorluk taşrasına da yayılmak istenmiştir. Bu sayede devlet, hem tebaasının/vatandaşlarının haklarını korumayı, hem de kontrol dışı durumdaki büyük bir servetin denetimini üzerine almıştır. İlk aşamada müstakil bir şekilde sancak sancak ve kaza kaza örgütlemesi yapılan eytam sandıkları ve müdürlükleri, İstanbul'da kurulacak olan *Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam* çatısı altında merkezî bir yapı haline dönüştürülecektir.

İlk olarak 1850'li yıllarda İstanbul'daki yetim malları merkezî ve kurumsal bir yapının çatısı altında toplanmış, görülen faydalar üzerine de 1860'lı yılların ortalarından itibaren bu uygulamanın taşrada da yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte merkezî idarenin kontrolü altına alınmadan önce de eytam sandıklarının yaygın bir uygulama olduğundan bahsetmiştik. Genellikle bedesten ve çarşı gibi yerlerde tutulan eytam sandıklarının idaresi kadıların ve vasilerin keyfiyetine terkedilmiş durumdadır. Ahmed Lütfi Efendi de bu keyfiyete değinerek “*vasi namına olan ben-namlar emval-i eytamı silip süpürüler idi. Bu işlerde beraber olan hâkimlerin da'vası Mahkeme-i kübra-yi mahşere havale olunmuşdur.*” demektedir.¹⁸⁶ Eytam sandıklarının idaresinin devletin kontrolüne alınması teşebbüsüyle ilgili ilk örnek, önceki bölümden de hatırlanacağı üzere, Balıkesir'de karşımıza çıkmaktadır.

Balıkesir ahalisi, 1856 gibi erken bir tarihte, memleketlerinde eytam sandığının idaresinin düzenlenmesi yönünde talepte bulunmuş ve İstanbul Emval-i Eytam Müdürü Şem'i Efendi Balıkesir'deki eytam sandığının daha iyi muhafaza ve idare edilebilmesi için başına da sandık emini seçilmesini tavsiye etmiştir.¹⁸⁷ İleride görüleceği üzere bu düşünceler, taşradaki eytam müdürlükleri kurulurken neredeyse birebir uygulanacaktır. Bununla birlikte Balıkesir'de Şem'i Efendi'nin tavsiyelerine uyulup uyulmadığını ne

¹⁸⁶ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, s. 20

¹⁸⁷ BOA., A.MKT.DV., 88-42/1 (27 Rebiyülahir 1271 – 6 Ocak 1856)

yazık ki tespit edemedik. Ancak vilayet salnamelerinde Karesi Sancağındaki eytam müdürlüğünden ilk olarak 1889 tarihli salnamede bahsedilmektedir.¹⁸⁸

Taşradaki eytam sandıklarına dair bir başka örnek Girit adasındaki Resmo ve Kandiye eytam sandıklarına aittir. 1855 yılına ait bir belgeye göre Resmo ve Kandiye’de *kumpanya*, yani şirket şeklinde tertip olunmuş eytam sandıkları, %12’lik faiz oranıyla kredi imkânı sağlamaktadır. Kandiye eytam sandığının faiz gelirleriyle birlikte 191.777 kuruş fazlası birikmiş olup yapılması düşünülen rüştiye mektebinin inşa masraflarının ve burada görev yapacak öğretmenlerin maaşlarının bu parayla karşılanması düşünülmüştür. Resmo eytam sandığında biriken para çok fazla olmadığından, esnaftan toplanan 51.000 kuruş ile Küçük Hasan Paşa Camii ve Sude limanının iskelesinin onarımı yapılacaktır.¹⁸⁹ Kandiye ve Resmo eytam sandıklarının merkezî idarece kurulacak olan eytam sandıklarından farklı olduğu görülmektedir. Kumpanya şeklinde organize edilmiş olan bu sandıkları, devlet kontrolündeki bir yapıdan ziyade özel bir işletme veya banka gibi düşünmek daha isabetli olacaktır. Buna ek olarak Girit adasındaki Hristiyan nüfus da göz önüne alındığında, bu iki sandığın gayrimüslimlere ait olabileceği akıllara gelmektedir. Zira birazdan görüleceği üzere Kandiye’de hem Müslümanlara hem de Hristiyanlara ait eytam sandıkları olduğundan bahsedilmektedir.

Kurumsal bir yapının yokluğunda denetimlerin de layıkıyla yerine getirilemeyeceği açıktır. Bu doğrultuda mahkeme görevlileri ve vasilerin dışında borç alan kişiler de borçlarını ödemeyerek yetimlerin mağduriyet yaşamasına sebep olabilmektedir. Örneğin Girit Valisi İsmail Paşa’nın 1862 senesinde Sadarete gönderdiği bir yazıya göre Biga Mutasarrıflığı görevinde bulunan Hasan Paşa, Kandiye kaymakamıyken buradaki eytam sandığından yüklü miktarda borç almıştır. Faiziyle birlikte 640.898 kuruşa ulaşan borcun ödenmemesi nedeniyle eytam sandığında para kalmamış ve yetim nafakalarının ödenmesinde dahi zorluklar yaşanmaya başlamıştır. Hristiyan yetimlerinin mallarının bulunduğu sandık daha iyi idare edildiğinden “*ahali-i İslamdan dikkat edenlerin familyaları dahi Hristiyan eytam sandığına meyil ve rağbet gösterir*” olmuştur. Hasan

¹⁸⁸ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Defa 16, 1306 (1888-1889), s. 211; Karesi Sancağı Emval-i Eytam Müdürü Hacı Halil Kabulî Efendi

¹⁸⁹ BOA., A.MKT.MVL., 73-29 (9 Şevval 1271 – 25 Haziran 1855)

Paşa şu ana kadar borcuyla ilgili hiçbir ödeme yapmadığından bu paranın kendisinden tahsil edilmesi istenmiştir.¹⁹⁰

Bir önceki örnekte Kandiye'deki eytam sadığının kumpanya şeklinde organize edildiğinden bahsetmiştik. Bu sandığın Hristiyanlara ait olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Zira Hasan Paşa örneğinde bahsettiğimiz eytam sandığının iyi idare edilememesi nedeniyle Müslüman ahalinin dahi Hristiyanların kontrolündeki eytam sandığına yöneldiğinden bahsedilmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere Müslüman ahaliye ait olan eytam sandığında denetimsizlik ve yolsuzluklar nedeniyle sıkıntılar yaşanırken, Hristiyanların eytam sandığı düzgün idare edildiği için kâr elde etmektedir. Şüphesiz ki milliyetçilik sorunlarıyla boğuşmakta olan bir imparatorluk için bu durum büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Bu örneklerin dışında taşrada eytam sandıkları kurulmasıyla ilgili çalışmaların 1860'lı yılların ortalarında hız kazandığını görmekteyiz. 1856 yılında sona eren Kırım Savaşı'ndan 1876 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşına kadar geçen 20 yıllık barış ortamında başını Âli ve Fuad Paşaların çektiği Tanzimat'ın ikinci kuşağı, taşra idaresiyle ilgili köklü değişiklikler yapmıştır. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, "Osmanlı taşra yönetiminde dönüm noktalarından birini teşkil" etmektedir.¹⁹¹ Bu düzenlemelerle merkezin taşradaki kontrolünü artırmak için mevcut eyalet sistemi değiştirilerek daha küçük sınırlara sahip vilayetler teşkil edilmiştir.¹⁹² Taşradaki yetim mallarının idaresinin, devletin kontrolüne alınmasını ve merkezî bir yapıya adapte edilmesini bu gelişmelerden bağımsız düşünmemeliyiz. Zira hemen hemen aynı tarihlerde Sadaret tarafından hazırlanan 1865 tarihli "*Bilcümle Memurin-i Mülkiye ve Taraf-ı Vala-yı Hazret-i Meşihatpenahi ve Maarif-i Umumiye Nezaretine*" başlıklı bir belgede Müslüman ve gayrimüslim yetimlerinin durumuna değinilerek yetim mallarının idaresinin yeniden düzenlenmesinden bahsedilmektedir.

Buna göre, tıpkı Tanzimat Fermanı'nda da bahsedildiği gibi, "*her mülkün ve milletin terakki-i ma'muriyet ve saadeti servet-i umumiyenin hıfz(ıyla)*" mümkün olacaktır. Bu bağlamda "*servet-i milliye*"nin büyük bir kısmını oluşturan emval-i eytamın korunması

¹⁹⁰ BOA., A.MKT.UM., 537-78 (3 Şaban 1281 – 3 Şubat 1862)

¹⁹¹ Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 203

¹⁹² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 147

da “*hükümetin vezaiif-i meşruasından*” bulunmaktadır ki taşrada 150-200 bin kese (75-100 milyon kuruş) civarında olduğu tahmin edilen emval-i eytam vasiler tarafından zayi ve telef edilmektedir. Bundan sonra Müslümanlardan veya gayrimüslimlerden bir kişi vefat ettiği zaman geride bıraktığı mallar ne miktar olursa olsun, bunun bir kısmı yetimlerinin ihtiyaçları için vasilere teslim edilecek, telef olma ihtimali olan malları ise satılarak nakde çevrilecek ve faizle nemalandırılmak üzere eytam sandıklarına konulacaktır.¹⁹³

Ayrıca her memlekette *eytam müdürü* namıyla bir memur seçilerek eytam sandıklarının idaresi sağlanacaktır. Sandıklara konulacak eşya ve para için eytam müdürü ve sandık nazırı vasilere makbuz verecek ve her yıl vasilerin elinde kalan paranın muhasebesini yapacaktır. Şu anki uygulamada eytam sandıklarından kesede 6 kuruş 10 para (%15) faizle borç verilirken, taşradaki bazı esnaf kesesi 5 kuruş (%12) faizle borç vermektedir ki bu durumda insanlar eytam sandıklarından borç almaya yanaşmayacaktır. Yetimlerin zararına olan bu durum nedeniyle eytam sandıklarından da kesede 5 kuruş (%12) faizle borç verilmesi uygun görülmüştür. Bununla birlikte yetimlerin menfaatine olacağından kesede 6 kuruş 10 para (%15) faizle borçlanmak isteyen olursa bu orandan borçlanabilecektir. Son olarak, tayin olunacak eytam müdürüne idare meclisi üyeleri müteselsil kefalet usulüyle kefil olacaktır.¹⁹⁴

Görüldüğü üzere Tanzimat Fermanı’ndakine benzer ifadelerle devletin ve milletin mutluluğu mal ve mülk güvenliğine bağlanmıştır. Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi’nin de benzer ifadeleri kullandığını bölümün başında görmüştük. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere merkezî devlet, yetimlerin haklarını ve mallarını korumayı “*vezaiif-i meşruası*” olarak görmekte ve buna dair tedbirler alma kararlılığını dile getirmektedir. Merkezî idarenin taşra üzerindeki hâkimiyetini pekiştirme ve artıma girişimleri bağlamında emval-i eytamın durumunun da gündeme gelmesi dikkate şayandır. Zira İstanbul’daki örnekten yola çıkılarak taşradaki sancak ve kazalardaki yetim mallarının da devletin kontrolü altına alınması, merkezî yönetimin denetimi dışında hiçbir alan bırakmama hedefiyle doğrudan ilişkilidir.

¹⁹³ BOA., A.MKT.MHM., 365-6 (23 Cemaziyülevvel 1282 – 14 Ekim 1865)

¹⁹⁴ Aynı belge.

Burada belgelerin dili üzerinden de bir değerlendirme yapmak gerekirse, 1856 Islahat Fermanına uygun olarak Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşlarının haklarının korunması gerektiği yönündeki vurgu önemlidir. Buna ek olarak devletin yetim mallarının zayi olmaması için önlemler alması meşru bir vazife olarak sunulmaktadır. Son olarak emval-i eytamın maddî durumundan bahsedilerek, bu sermayeden herkesin yararlanması gerektiği belirtilmektedir. İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün aksine taşradaki eytam sandıklarının sermayesinin çok daha sınırlı olduğu aşağıda birkaç örnek üzerinden gösterilecektir. Bununla birlikte bu maddî güçten yerel düzeyde faydalanılmak istenmesi muhtemeldir. Ayrıca modern anlamda bankacılık ve kredi sisteminin oturmadığı bu dönemlerde emval-i eytamın bu boşluğu doldurduğunu da belirtmemiz gerekmektedir.

Bu ilk adımlardan yaklaşık bir yıl sonra taşrada kurulacak eytam sandıklarıyla ilgili çalışmaların son aşamaya geldiğini görmekteyiz. Konuyla ilgili olarak 20 Ağustos 1866 tarihinde Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa, Serasker Mütercim Rüşdi Paşa, Rumeli Kazaskeri Mustafa İzzet Efendi, Anadolu Kazaskeri Tevhid Efendi ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Azaları Mehmed Nuri Paşa, Mahmud Edhem Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa, Kabulî Paşa, Şerif Ali Paşa, Osman Paşa, Ali Rıza Efendi, Mehmed Vahid Efendi, Mustafa Efendi, Mehmed Besim Bey, İrfan Bey ve Pavlaki Efendinin katılımıyla bir araya gelen meclis-i mahsusta taşradaki yetim mallarının durumu görüşülmüştür. Toplantıda yetim mallarının “*servet-i milliyye*”nin büyük bir kısmını oluşturduğu ve bu serveti gerek vasilerden gerekse müsrif yetimlerden korumanın “*hükümetin vezâif-i meşruasından*” biri olduğu bir kez daha ifade edilmiş ve taşrada bulunan eytam mallarının idaresiyle ilgili düzenlemeler yapılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁵

Belgenin devamında yetim mallarının idaresiyle ilgili eski uygulamalara değinilmektedir. Buna göre; Müslüman veya gayrimüslim bir Osmanlı tebaası vefat ettiğinde, bu kişinin varisleri arasında yetim veya kayıp varsa bunların hisseleri mal sandığına konulurdu. Belli bir miktar da yetimin ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla yetimin vasisine verilir ki bu vasi çoğu zaman yetimin annesi olurdu.¹⁹⁶ Yetime kalan gerek nakit para gerekse akarı vasiler tarafından idare olunurdu. Bu vasiler “*emval-i eytamı bildikleri ve istedikleri*

¹⁹⁵ BOA., İ.MMS., 32-1330/2 (9 Rebiyülahir 1283 – 20 Ağustos 1866)

¹⁹⁶ “...eksiriya eytam için vasi nasb olunan validelerine...”

gibi şuna buna” borç vererek ve şahsî işlerinde kullanarak suiistimallerde bulunmakta ve *“emval-i eytamı mahv ve telef etmekte”*ydi. Bu talandan geriye bir şey kaldıysa yetim buluğ yaşına gelir gelmez, rüşünü ispat etmesi beklenmeden, parası kendisine teslim edilmekteydi.¹⁹⁷

Taşrada 150-200 bin kese civarında olduğu tahmin edilen yetim malının bu durumda bırakılması *“layık ve reva olmayacağından”* emval-i eytamın idaresinin güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Toplantıda cereyan eden müzakereler sonucunda kasaba ve karyelerde Müslüman veya Hristiyan birinin vefatı durumunda, terekesinin usulünce yazılması ve yetimin hissesinden bir miktar paranın nafakası karşılanmak üzere vasilere teslim edilmesi, terekede bulunan ve telef olması muhtemel olan eşyaların ise satılarak nakde çevrilmesi düşünülmüştür. Yeni uygulamaya göre *“her memlekette emval-i eytam müdürü namıyla muteber ve kefilli bir memur”* seçilecek ve yetim malları bir sandığa konulacaktır. Ayrıca bu sandığın muhasebesi ve diğer işlemleri için düzenlemeler yapılacaktır. Sandıklardan alınacak borç için eytam müdürü ve sandık nazırı vasilere mühürlü makbuz verecektir. Vasilerin idaresinde kalan emlak ve eşyanın muhasebesi şer’i hükümlere uygun olarak yapılacaktır. Hristiyan terekelerindeki vesayet durumu, bunların kendi kurallarına tatbikken uygulanacaktır.¹⁹⁸

Şimdiki uygulamada eytam parasının kesede 6 kuruş 10 para (%15) faizle borç verilmesinin devam ettirilmesi *“eytama faideli görünüyor ise de”* bazı tüccar ve servet sahibi kişiler kesede 5 kuruş faizle (%12) borç vermektedir. Bu durumda kimse daha fazla faiz ödeyerek eytam sandıklarından borç almayacağı için yetim parasının da kesede 5 kuruş (%12) faizle borç verilmesi uygun görülmüştür.¹⁹⁹ Bununla birlikte esas kural olarak kesede 6 kuruş 10 para (%15) faizle borçlanma yürürlükte kalacak, bu oranda talep bulunamazsa kesede 5 kuruş (%12) oranına düşürülecektir.²⁰⁰ Alınan bu kararlardan kısa bir süre sonra taşradaki eytam sandıklarının idaresine dair bir nizamname hazırlanmaya başlanmıştır.

¹⁹⁷ *“...sinn-i buluğa vusulünde hal-i rüşd aranmaksızın yedlerine teslim olunması...”*

¹⁹⁸ Aynı belge.

¹⁹⁹ *“...mikdar-ı ribhin tenzil ve tezyidi umur-ı meşruadan olmayacağı cihetle emval-i eytam faizlerinin kesesi beş kuruş hesabıyla yürütülmesi münasip olup...”*

²⁰⁰ Aynı belge.

3.2. TAŞRA EYTAM SANDIKLARI NİZAMNAMESİ

Yukarıda bahsettiğimiz ve eski uygulamalarla yeni uygulamaların ele alındığı toplantının ardından Meclis-i Vâlâ'da oluşturulan komisyon taşradaki eytam sandıklarının kuruluşu ve idaresiyle ilgili bir nizamname taslağı hazırlamıştır. Bu nizamname *Encümen-i Mahsus-ı Vükela*'da da görüşüldükten sonra incelenmek üzere Meşihata gönderilmiştir.²⁰¹ Şeyhülislam Mehmed Refik Efendi, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği cevap yazısında nizamname taslağındaki maddelerin yerinde olduğunu ve bunların yürürlüğe konulmasının hayırlı olacağını belirtmiştir. Bununla birlikte nizamname taslağının son maddesinde yer alan ve maddî bir zarar oluşması durumunda bütün tazminatın azadan bir kişiye ve eytam müdürüne yüklenmesinin uygun olmayacağını; bunun yerine meclis azalarının eytam müdürü olacak kişiye müteselsil kefalet usulüyle kefil olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Böylece “*bir gûne fenalık zuhurunda*” tazminatın kefillerin tümüne yansıtılmasıyla daha caydırıcı bir sistem oluşturulmak istenmiştir.²⁰² Aşağıda da görüleceği üzere Şeyhülislamın bu görüşü doğrultusunda nizamnamenin 16. maddesinde değişikliğe gidilmiştir. Meclis-i Vâlâ'da hazırlanan nizamname yapılan bu son değişikliğin ardından Şura-yı Devlet'te de onaylanmış ve resmen yürürlüğe girmiştir. Aşağıda bu nizamname ve sonradan ilave edilen ekleri incelenerek açıklanacaktır.

“*Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Küşad Olunacak Eytam Sandıklarının Suret-i İdare ve Muhafazası Hakkında Nizamname*”²⁰³ başlığını taşıyan düzenleme 16 maddeden oluşup taşrada kurulacak eytam idareleriyle ilgili aşağıdaki hükümleri içermektedir:

- Köy ve kasabalarda Müslüman veya gayrimüslim bir Osmanlı tebaasının vefatı durumunda mirasçıları içinde yaşça küçük, mecnun, bunak veya başka bir mahalde olan varsa terekisi şer'i kural ve talimatlara göre yazılacaktır. Köy ve kasabalarda kadın veya erkek her kim vefat ederse mahallenin veya köyün imamı, muhtarı veya papazı ölenin varisleri arasında yetim, kayıp, mecnun veya bunak olup olmadığını derhal hükümete bildirecektir. Bu işe vilayetlerde

²⁰¹ BOA., İ.MMS., 32-1330/1 (23 Rebiyülahir 1283 – 4 Eylül 1866)

²⁰² BOA., İ.MMS., 32-1330/1 (1 Cemaziyülevvel 1283 – 11 Eylül 1866)

²⁰³ BOA., İ.MMS., 32-1330/4: Nizamname'nin Şura-yı Devlet tarafından tasdik edilerek yayınlanma tarihi 19 Cemaziyülevvel 1283 – 29 Eylül 1866'dır. Nizamname'ye yapılan 3 ekle birlikte nihaî halini alması ve Takvim-i Vekayi'de yayımlanması 19 Zilhicce 1288 – 28 Şubat 1872 tarihinde gerçekleşmiştir (*Takvim-i Vekayi*, Sayı: 1458). Ayrıca; *Düstur*, Tertib I, Cild I, ss. 276-281

bulunan mahalle ve köy ihtiyar meclisleri dikkat ve nezaret edecektir. (1. Madde)

- Bu gibi vefat olayları hükümet tarafından günlük pusulalar şeklinde naiplere verilerek ve vefat eden kişinin terekesinin yazılması gerekiyorsa derhal şer'i kural ve tereke yazımıyla ilgili hususî talimatlara uygun olarak yazılacaktır. Küçük, kayıp, mecnun veya bunak birinin vasisinin vefatı durumunda emlak ve eşyası şer'i memurlar tarafından muhafaza altına alınıp zayi olmaması için mühürlenmektedir. Fakat bu durumda ölen kişinin cenazesi daha meydandayken eş ve çocuklarının evden çıkartılarak ortada bırakılması caiz olmayacağı için gizlenip zayi olabileceği düşünülen değerli eşyalar bir-iki odaya veya sandığa konularak mühürlenecektir. Eşyalar zayi edilmeyecek ve evde kullanılması gereken eşyalar varislerin elinde kalacaktır. (2. Madde)
- Yazılacak terekede yaşı küçük, mecnun veya bunak olan kişinin hissesi içinde emlak, arazi gibi gayrimenkullerle diğer bazı eşyaların bulunması, bunların telef olma ihtimalini arttıracığından; bu gayrimenkul ve eşyalar muadiline göre değer biçilerek veliler veya vasiler marifetiyle satılarak nakit paraya dönüştürülecektir. (3. Madde)
- Yetim, mecnun veya bunak olan kişinin veli veya vasisi bulunmadığı durumda vilayet ve liva merkezlerinde temyiz-i hukuk meclisleri, kazalarda devai meclisleri ve vilayet olarak teşkil edilmeyen yerlerle liva ve kaza meclisleri tarafından şer'i kurallara uygun olarak güvenilir ve itimat edilebilecek vasiler seçilerek. Bunların her sene şer'i kurallar marifetiyle hesapları görülecektir. (4. Madde)
- Hristiyan terekeleri için özel bir nizamname olduğundan bunların işlemleri o nizamnameye göre yapılacaktır. (5. Madde)
- Her memlekette eytam müdürü namıyla güvenilir ve kefilli bir memur seçilecektir. Arazi, akar veya emlakten başka terekeden satılacak eşyadan binde 20 tellaliye ücreti alınacaktır. Bu ücretin 12'si emval-i eytam müdürüne, 3'ü mahkeme görevlilerine ve 5'i tellala ve verilecektir. (6. Madde)
- Yetim, mecnun, bunak ve kayıp olan kişinin terekeden kendisine düşen hissesi kaza merkezlerinde kurulacak sandıklara konulacaktır. Bu sandıklar emniyetli mahallerde koruma altına alınacaktır. Sandıkların üzeri beldenin kadısının,

meclis azadan birisinin ve emval-i eytam müdürünün mühürleriyle mühürlenecektir. Sandığa konulacak eşyaların birbirine karışmaması için, üzerine hangi yetimin malı olduğunu belirtir isim, şöhret ve miktarı yazılı pusulalar iliştilenecektir. Sandıkta bulunan yetim malından borçlanmak isteyen biri olduğunda bu kişi öncelikle memleket meclisine gelip rehin bırakacağı eşyayı gösterecek veya güvenilir bir kefil takdim edecektir. Sonrasında hâkim ve meclisin onayıyla sandık meclise getirilerek mahkeme kâtibi ve vasi hazır olduğu halde hangi yetimin malından borç alınacaksa talep edilen miktar herkesin önünde sayılarak alınacaktır. Borçlanacak kişinin rehini eşya ise borç senedine yazılacak, arazi ise ipoteklenecek, emlak ise kirası karşılık gösterilecektir. Kefil gösterilerek borç alınacaksa her bir kefil ne miktar paraya kefil olduysa vasinin elinde bulunan pusulaya “*şu tarihte falana şu kadar akçe ikraz olundu*” diye şerh düşülecektir. Ayrıca, borç vesikası yazıldıktan sonra vasiye teslim edilecek ve artan para yine sandığa konulacaktır. Bütün bu işlemler tamamladıktan sonra eytam müdürü, aza ve hâkim tarafından sandık tekrar mühürlenecektir. (7. Madde)

- Yaşı küçük, mecnun veya bunak hisselerinden vasiler idaresinde olan emlak, arazi veya nakitten elde edilen kazancın muhasebesi 6 ayda bir vasiler hazır olduğu halde memleket meclisinde yapılacaktır. Sandık memleket meclisine götürülerek herkesin gözü önünde açılacak ve sandıkta hangi yetimin malı ne kadar artmışsa vasi marifetiyle sandıktaki parasına ilave edilecek ve mahkeme kâtibi tarafından kassam defterine ve vasinin elinde bulunan pusulaya not edilecektir. Sandık kapatılıp usulünce mühürlendikten sonra tekrar mahalline gönderilecektir. Yetim veya mecnunun şer’i mahkemeden verilecek belge gereğince tahsis olunan nafakası, “*kisve bahası*” veya varsa diğer harcamaları, emlak ve geliri varsa bunlardan; yoksa vasi tarafından her ay makbuz senedi yazılarak yetimin sandıktaki mevcut parasından karşılanacaktır. (8. Madde)
- Ölen kişinin hayır işlerine sarf edilmek üzere vasiyet etmiş olduğu malı varsa, hâkim ve meclis heyetinin onayıyla vasi tarafından o iş için harcanacaktır. Hayır işi vasiyette belirtilmiş bir iş için değilse, merhumun parası eytam sandığına konularak o memlekette bulunan ve vakıf geliri az olan cami, mektep, medrese, köprü veya çeşmeden hangisinin daha çok ihtiyacı varsa oraya harcanacaktır.

Bunun için meclis heyeti onarılacak yeri tespit edecek; azadan birinin nezareti ve vasi marifetiyle orası tamir edilecektir. Yapılan tadilat için lazım gelen para vasi tarafından sandıktan alınarak tadilat parası ödenecektir. (9. Madde)

- Emval-i eytamın yazı işleri şer'i mahkeme kâtipleri ve sandığın muhasebesi memleket meclisinin kâtipleri tarafından yürütülecektir. (10. Madde)
- Eytam sandıklarının muhasebe zamanlarında elde edilen *temettüatın* kassam defterine eklenmesi için naip, müdür, kâtip veya diğer memurlar tarafından herhangi bir harç ücreti alınmayacaktır. (11. Madde)
- Kayıp olan mirasçının sandıkta bulunan hissesi kayıp olan kişi ortaya çıkıp mirasçı olduğunu ispat ederse kendisine verilecektir. Kayıp olan kişi beş seneye kadar ortaya çıkmazsa sandıkta muhafaza edilen parası Hazineye aktarılmak üzere hükümete teslim edilecektir. Kayıp olan kişinin parası sandıktan çıkartılırken o zamana kadar işleyen kârı anaparaya eklenerek hükümete teslim edilecek; aynı şekilde kayıp olan kişi ortaya çıkarsa kendisine kârıyla birlikte verilecektir. Bu işlemin için yazılacak makbuz naip tarafından imza ve tasdik edilerek sandıkta saklanacaktır. (12. Madde)
- Yetimin rüşt yaşına ve buluğa ulaşmasıyla veya mecnunun sıhhatine kavuşmasıyla birlikte eytam müdürü ve vasiler huzurunda mahkeme kararına istinaden mevcut parası o zamana kadar işleyen kârıyla birlikte kendisine teslim edilecektir. İşlemler vilayetlerde dava meclisleri veya temyiz meclislerinde, diğer yerlerde liva ve kaza meclislerinde yapılacak; bu işlem için yetimden alınan makbuz naipler tarafından imzalanıp tasdik edildikten sonra sandıkta saklanacaktır. Yetimin rüşt yaşına ulaşması 20 yaş olarak belirlenmiş olup rüştünü ispat edecek yetimin durumu meclis tarafından değerlendirilecek, malını israf etmeyeceğine güçlü bir şekilde itimat olmadıkça malı kendisine verilmeyerek yetim hükmü devam edecektir. (13. Madde)
- Eytam sandığından tüccarlara para borç verileceği zaman 7. maddede belirtildiği üzere rehin veya sağlam kefalet alınması gerekmektedir. *Menafi sandığı* olan mahallerde eytam sandığı malından menafi sandığına para aktarılması caiz olmayacaktır. (14. Madde)
- Yetim mallarının muhafaza ve idaresi hakkında bu Nizamnameyle alınan kararlar ileride ihtiyaç duyulması halinde tadil edilecektir. Şuanda her

memlekette ne kadar yetim, mecnun ve bunak malı varsa mahkeme sicillerinden kayıtları çıkarılıp şer'i yönden hesapları görülecektir Ayrıca bunlar ortaya çıkarılıp yeni ölümler vuku buldukça lazım gelen işlemlerin icrası mülkiye ve şer'îye memurlarının vazifesi olacaktır. (15. Madde)

- Eytam sandıklarının sermayesinden yazılı usul ve kaidelere aykırı borç alınması veya müdür ve memurların çalıştıkları süre boyunca borç alması kesinlikle yasaktır. Bu durumun sağlanabilmesi için eytam müdürlerinin muteber kefalet ile tayin olması ve bunlara dahi müteselsil kefalet ile bütün meclis azalarının kefil olması sağlanacaktır. Bu kişilerin “*bir gûna telefat ihtilasatı*” durumunda tazminat, müteselsil kefalet usulünce bütün meclis azalarına yansıtılacaktır. (16. Madde)

1851 tarihli ilk Eytam Nizamnamesinden 15 yıl sonra yayımlanan bu Nizamname, getirdiği hükümler bakımından daha açıklayıcı ve kapsayıcıdır. İlk Nizamnamede pek çok hüküm muğlak bırakılmış ve Emval-i Eytam Nezareti'nin denetim ve muhasebe görevleri dışında büyük oranda eski uygulamalar devam ettirilmişti. 1866 senesinde yayımlanan Nizamname, yalnızca yetimlerden bahsetmeyip; daha kapsayıcı biçimde akıl hastaları, yaşlılar ve kayıp olan mirasçılardan da bahsetmektedir. Tereke yazım işlemleriyle ilgili geleneksel uygulamalara değinilerek başlayan Nizamname, bütün ölüm vakalarının hükümete bildirilmesi hükmünü içermektedir. Bu uygulamayla köy ve kasaba gibi devletin tam anlamıyla denetim sağlayamadığı mahallerde vefat olması durumunda oranın imamı, muhtarı veya papazı derhal merkezî hükümete bilgi vermesi sağlanırken mirastan mal kaçırma ve yetimlerin haklarının yenmesi de önlenmek istenmiştir.

Bu genel açıklamaların dışında eytam sandıklarının kurulması, muhafazası, nasıl ve kimler tarafından işletileceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Benzer şekilde eytam müdürlerinin seçim usulü ve görevleri de açıklanmıştır. Eytam sandıklarının işleyişinde ikili bir yapı oluşturularak bir nevi kontrol ve denetim sağlanmaya çalışıldığını da görmekteyiz. Örneğin 10. maddeye göre Şer'i mahkemelerin ve memleket meclislerinin ortak denetiminde olan eytam sandıklarında yazı işlerini şer'i mahkemeye bağlı kâtipler yaparken, sandığın muhasebesi ve borç işlemlerini memleket meclisi kâtipleri yapmaktadır. Bu genel açıklamaların ardından 1851 ve 1866 tarihli Nizamnameleri karşılaştırmak yerinde olacaktır:

Tablo 3. 1851 ve 1866 Tarihli Nizamnamelerin Karşılaştırması

1851 TARİHLİ NİZAMNAME	1866 TARİHLİ NİZAMNAME
Sadece yetimlerden bahsedilmektedir.	Yetimlerin yanı sıra yaşı küçük çocuklar, akıl hastaları, bunaklar ve kayıp kişilerden de bahsedilmektedir.
Ölüm haberleri Tahaffuzhane tarafından Emval-i Eytam Nezareti'ne bildirilecektir.	Ölüm haberleri mahalle veya karyenin imamı, muhtarı veya papazı tarafından hükümete bildirilecektir.
Tereke yazımı işi şer'i kaidelere göre kassam ve muhızrlar tarafından yürütülmekte ve Emval-i Eytam Nezareti'nden gönderilen bir memur bu işleme nezaret etmektedir.	Tereke yazımı işi şer'i kaidelere göre mahkeme naibinin görevlendireceği memurlar tarafından yürütülmektedir.
Yetimin hissesine düşen mallar Emval-i Eytam Nezareti tarafından muhafaza altına alınacaktır.	Yetimin, yaşı küçük çocuğun, akıl hastasının veya bunağın hissesine düşen emlak, arazi veya telef olması muhtemel eşyalar vasi tarafından satışa çıkartılarak nakde dönüştürülecektir.
Vasi atamasıyla ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Fakat vasi atamaları şer'i mahkemeler tarafından yapılmaktadır.	Yetimlerin, akıl hastalarının veya bunların seçilmiş bir vasisi bulunmuyorsa vilayet ve liva merkezlerinde temyiz-i hukuk meclisleri, kazalarda deavi meclisleri tarafından vasi tayin olunacaktır.
Hristiyan terekelerine dair bir bilgi yer almamaktadır.	Hristiyan terekeleriyle ilgili kendi nizamnamelerine referans verilmektedir.
Emval-i Eytam Nazırının seçilmesi veya atanmasıyla ilgili bir bilgi yer almamaktadır.	Yerel memurlardan güvenilir ve kefil gösterebilen bir kişi Emval-i Eytam Müdürü olarak seçilecektir. Bu kişinin görev süresi 2 sene ile sınırlandırılacaktır.
Eytam sandıkları Emval-i Eytam Nezareti'nde muhafaza edilecektir. (Uygulamada bu mümkün olmamıştır)	Her kaza merkezinde güvenli mahallerde muhafaza edilmek üzere eytam sandığı kurulacaktır. Sandıklar kadının, meclis azasından bir kişinin ve eytam müdürünün mührüyle mühürlenecektir.
Borçlanma işlemi Emval-i Eytam Nezareti tarafından yürütülecektir. Bir kişi eytam sandığından borçlanmak isterse rehin veya kefil göstermeye mecbur olacaktır. Emval-i Eytam Nezareti marifetiyle para vasiye teslim edilecektir. Borcun taksitleri ödendikçe eytam sandığına konulacaktır. Taksitler bittiğinde borcun üzeri çizilecektir.	Bir kişi emval-i eytamdan borçlanmak istediği zaman memleket meclisine başvurarak rehin bırakacağı eşyayı gösterecek veya muteber kefil gösterecektir. Borçlanma işlemi meclisin ve hâkimin oyuyla kabul edilirse eytam sandığı meclise getirilecektir. Burada, mahkeme kâtabinin ve velinin gözetiminde yetimin malından ne kadar para alınmış ise vasinin elindeki pusulaya şu tarihte şu kişiye şu kadar akçe verildi diye yazılarak kalan meblağ tekrar sandığa konulacaktır.
Emval-i eytamın durumu birkaç ayda bir Emval-i Eytam Nezareti'nin hazırlayacağı icmallerle Meşihat Makamına sunulacaktır.	Eytam sandıkları altı ayda bir memleket meclisine getirilerek vasilerin ve meclisin huzurunda muhasebesi yapılacaktır.

Tereke işlemleri şer'î mahkeme görevlileri tarafından, muhasebe ve borç alma-verme işlemleri Emval-i Eytam Nezareti tarafından yapılmaktadır.	Yetim mallarıyla ilgili genel işlemler şer'î mahkeme kâtiplerince, eytam sandıklarının muhasebesi ve işleyişiyle ilgili işlemler memleket meclisi kâtipleri tarafından yapılacaktır.
Kayıp kişinin miras hakkıyla ilgili bir düzenleme yer almamaktadır.	Kayıp kişinin hissesine düşen pay, 5 sene içinde ortaya çıkarsa kendisine teslim edilecektir. Bu sürenin sona ermesinden sonra kayıp kişinin hissesine düşen pay Hazineye aktarılmak üzere hükümete teslim edilecektir.
Yetim, rüşünü ispat ettiğinde Emval-i Eytam Nezareti tarafından mallarının muhasebesi yapılarak kendisine teslim edilecektir.	Yetimlerin rüşünü ispatlaması, akıl hasalarının da sağlığına kavuşmasıyla eytam sandığındaki malları vasinin ve eytam müdürünün de hazır olmasıyla meclis-i deavi, meclis-i temyiz-i hukuk veya memleket meclislerinde kendilerine teslim edilecektir.
Rüş yaşıyla ilgili bir düzenleme yapılmamıştır.	Rüş yaş 20 olarak belirlenmiştir.
Eytam sandıklarından %12 veya %15 faizle borçlanma yapılabilecektir.	Faiz oranlarıyla ilgili bir bilgiye yer verilmemiştir.

3.3. TAŞRADA EYTAM SANDIKLARI VE MÜDÜRLÜKLERİNİN KURULMASI

Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Küşad Olunacak Eytam Sandıklarının Suret-i İdare ve Muhafazası Hakkında Nizamname'nin yayımlanmasından kısa bir süre sonra taşrada eytam sandıklarının kurulması ve bunların idaresine eytam müdürleri seçilmesiyle ilgili çalışmaların başladığını görmekteyiz. Konuyla ilgili tespit edebildiğimiz ilk örnek Balkanlardaki Ohri Sancağında bir eytam sandığı kurulmasıyla ilgili alınan meclis kararı olmuştur. Nizamnamenin yayımlanmasından birkaç gün önce taşraya gönderilen 26 Eylül 1866 tarihli bir emirnameye göre “*her tarafta emval-i eytam sandığı küşadıyla emval-i metrukenin telef ve sarftan*” kurtarılması istenmiştir. Ohri Memleket Meclisi bu emirnameye istinaden gerekli çalışmalara başlanacağını Sadarete bildirmiştir.²⁰⁴ Bundan kısa bir süre sonra Teke Sancağına bağlı Alaiye (Alanya) Kzasında bir eytam sandığı kurulduğunu görmekteyiz. İstanbul'dan gönderilen 8 Kasım 1866 tarihli emirname gereğince Alaiye'de bir eytam sandığı kurulmuş ve eytam müdürlüğüne de meclis azasından Raşid Efendi seçilmiştir.²⁰⁵ Hemen hemen aynı tarihlerde Sinop'ta da bir eytam

²⁰⁴ BOA., MVL., 1024/53-1 (5 Şaban 1283 – 13 Aralık 1866)

²⁰⁵ BOA., MVL., 731-7 (21 Şaban 1283 – 29 Aralık 1866)

sandığı kurulmuş ve eytam müdürlüğüne Halebî Abdurrahman Efendi seçilmiştir.²⁰⁶ Kütahya sancağında kurulan eytam sandığıyla ilgili bir belgeye rastlayamamak da 18 Mart 1868 tarihli bir belgeden Kütahya Eytam Müdürü Hüseyin Ağâh Efendi'nin Haymana Kazası kaymakamlığına atandığı bilgisini görmekteyiz.²⁰⁷

3.3.1. Rumeli Vilayetlerinde Kurulan Eytam Müdürlükleri

Eytam sandıkları ve müdürlüklerinin eksiksiz diyebileceğimiz şekilde teşkil edildiği ilk vilayet Tuna Vilayeti olmuştur. Midhat Paşa'nın 1864-1868 yılları arasında kurucu valiliğini yaptığı Tuna Vilayetinde ekonomik ve sosyal kalkınmaya büyük önem verdiği bilinmektedir.²⁰⁸ Bu tarihlerde yeni oluşturulmuş olan Tuna Vilayeti, Osmanlı İmparatorluğundaki en gelişmiş vilayetlerden birisi olup pek çok uygulamada öncülük etmiştir. Bu bağlamda Midhat Paşa'nın da girişimleriyle kurulan menafi ve memleket sandıkları gibi eytam sandıklarının da hemen hemen bütün sancak ve kazalarda kurulduğunu vilayet salnamelerinden takip etmek mümkündür. Bu salnamelerde eytam müdürlerinin yanı sıra sandık sermayeleri de belirtilmiştir. Bu doğrultuda Tuna Vilayetinin H. 1285 (M. 1868/69) ilk salnamesi üzerinden bir değerlendirme yapabiliriz:

Tablo 4. H. 1285 Yılında Tuna Vilayetindeki Eytam Müdürlükleri

Tuna Vilayeti Salnamesi - Defa 1 – 1285 (1868-1869) ²⁰⁹			
SANCAK	KAZA	MÜDÜR	SERMAYE (Kuruş)
RUSÇUK	Merkez	İbrahim Efendi	-
	Silistre	Hafız Bilal Efendi	154.827
	Şumnu	Hüseyin Hüsnü Efendi	181.070
	Hezergrad	Hasan Efendi	47.800
	Niğbolu	-	-
	Plevne	Osman Efendi	4.740
	Cuma-i Atik	Hafız Ali Efendi	50.500
	Tutrakan	Hafız Mustafa Efendi	142.225
VARNA	Merkez	Şakir Efendi	17.188
	Pravadi	Mehmed Efendi	-

²⁰⁶ BOA., MVL., 731-76 (25 Şevval 1283 – 2 Mart 1867)

²⁰⁷ BOA., A.MKT.MHM., 438-36 (23 Zilkade 1284 – 18 Mart 1868)

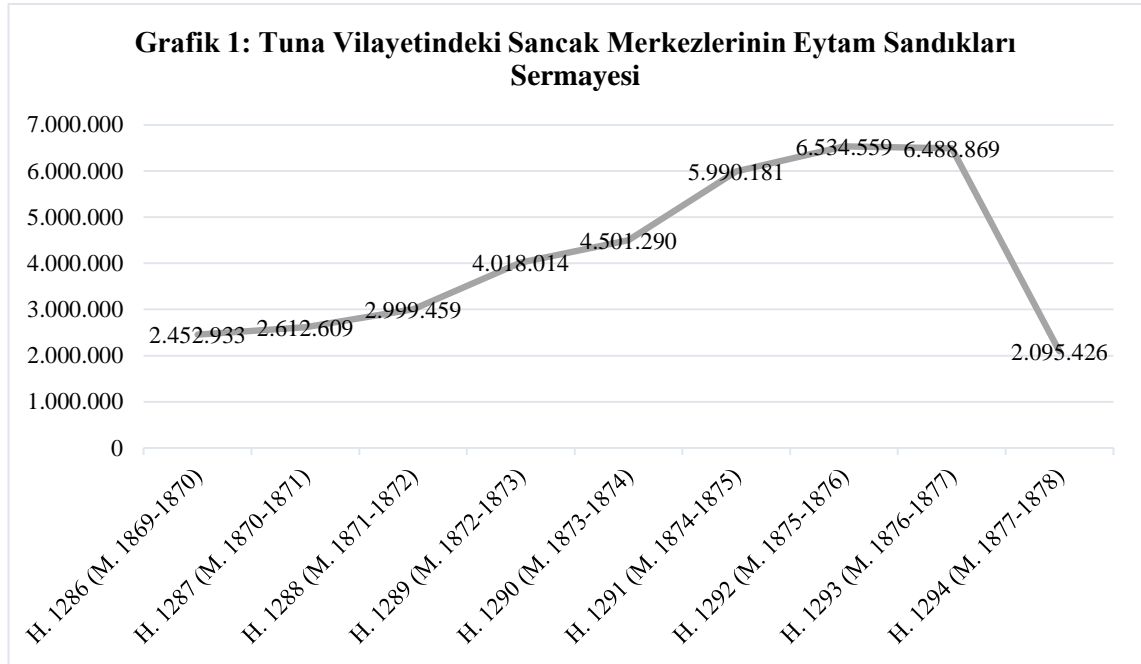
²⁰⁸ Midhat Paşa'nın Tuna Vilayetindeki çalışmalarıyla ilgili bkz. Bekir Koç, *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa: Tuna Vilayeti Meclisleri ve Yeniden Yapılanma Çabaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021

²⁰⁹ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Defa 1, Sene 1285, ss. 35, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99

	Balçık	Salih Efendi	352.009
	Mankolya	Ahmed Efendi	150.000
VİDİN	Merkez	Tahir Ağa	1.465.308
	Berkofçe	Yunus Efendi	19.000
	Lom	Hacı Ömer Efendi	114.676
	Rahova	-	-
	Adliye	Ali Efendi	25.153
	İvracık	Ahmed Efendi	32.823
	Belgradcık	Abbas Efendi	21.985
	NİŞ	Merkez	Hafız Salih Efendi
Şehirköy		Şerif Mahmud Efendi	175.000
Leskofça		Sadık Efendi	36.258
İvraniye		Murad Efendi	122.005
Ürküb		İsmail Bey	62.000
SOFYA	Merkez	Mustafa Milli Efendi	96.000
	Köstendil	Hasan Hüsnü Efendi	15.510
	Samakov	İlyas Efendi	200.000
	Dobniçe	Mehmed Ali Efendi	-
	Radomir	Ali Efendi	7.297
	İzladi	Derviş Ağa	34.994
	Orhaniye	-	-
	İhtiman	Mes`ud Efendi	15.500
TIRNOVA	Merkez	Canib Efendi	140.800
	Lofça	Mehmed Bey	-
	Osmanpazarı	Hacı Hüseyin Efendi	-
	Selvi	Halil Efendi	-
	Gabrova	Manal Ağa	-
TULÇA	Merkez	-	-
	Köstence	-	-
	Mecidiye	Mustafa Efendi	-
	Sünne	Aziz Ağa	28.410
	Maçin	Abdülhaluk Efendi	-
	Babadag	Mustafa Efendi	-
	Hırsova	Süleyman Efendi	-
SANDIKLARIN TOPLAM SERMAYESİ			3.832.776

Tuna Vilayetinin ilk salnamesine göre 7 sancak ile bunlara bağlı 37 kazadan oluşan vilayette 44 eytam sandığı bulunmaktadır. Sancak merkezlerinden yalnızca Tulça Sancağında eytam müdürlüğü bulunmazken, Niğbolu, Rahova, Orhaniye ve Köstence kazalarında da eytam müdürlüğü bulunmadığını görmekteyiz. Bunların dışında kalan 6 sancak ve 33 kazada eytam müdürlüğü kurulmuş olup içlerinden 5 sancak ve 23 kazanın sandık sermayeleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu eytam sandıklarının toplam sermayesi toplamda 3.832.776 kuruşa ulaşmaktadır. 1851 senesinde İstanbul'daki eytam malının 53.257.000 kuruş olduğunu düşünürsek, bu meblağ oldukça az gibi görünmektedir. Bu durumu, İstanbul'dakinin aksine, taşra vilayetlerinde emval-i eytamın muhasebesinin

düzensiz yapılamaması ve yeni uygulamanın taşrada tam manasıyla yerleşmemiş olmasına bağlayabiliriz. Bununla birlikte Tuna Vilayetindeki eytam sandıklarının durumu, diğer vilayetlere göre çok daha detaylı bir şekilde salnamelere yansımıştır. Eytam müdürlerinin yanı sıra eytam sandıklarının sermayesi de kuruş kuruş belirtilmiştir. Vilayetteki sancak merkezlerinin yıl yıl eytam sandığı sermayelerine bakmak gerekirse:²¹⁰

Heterojen bir yapıya sahip vilayette²¹¹ hemen hemen bütün sancak ve kazalarda eytam müdürlüğü bulunmasını, merkezî idarenin Rumeli vilayetlerinde gücünü daha sağlam bir şekilde tesis etmesine ve bu bölgelerin merkezle daha fazla ilişki içerisinde olmasına bağlayabiliriz. Buna ek olarak sadece vilayetteki sancak merkezlerinin sandık sermayelerini hesapladığımızda dahi oldukça yüksek diyebileceğimiz meblağlar karşımıza çıkmaktadır. Bazı senelerde bütün sancak merkezleri hesaba katılmışken, bazı senelerde birkaç sancaktaki eytam müdürlüğüne dair bilgi yer almamaktadır. Bu eksikliğe rağmen 1877-1878 senesindeki Osmanlı-Rus Savaşına kadar Tuna Vilayetindeki eytam

²¹⁰ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 2, Sene 1286; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 3, Sene 1287; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 4, Sene 1288; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 5, Sene 1289; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 6, Sene 1290; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 7, Sene 1291; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 8, Sene 1292; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 9, Sene 1293; *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 10, Sene 1294

²¹¹ Toplam erkek nüfusu 1.023.309 iken bunun 611.092'si gayrimüslim (%60), 412.417'si Müslümandır (%40). Bkz. Koç, *a.g.e.*, s. 125

sermayesinin düzenli olarak arttığını söyleyebiliriz. Hatta savaş başlamadan hemen önce vilayet merkezi Rusçuk sancağı hariç diğer sancakların toplam sermayesi 6.534.559 kuruşla tepe noktasına ulaşmıştır.

Bahsedilen meblağların hâlihazırda sandıklarda mevcut olan parayı mı yoksa borç verilmiş paralarla birlikte toplam sermayeyi mi oluşturduğunu ne yazık ki bilemiyoruz. Bununla birlikte taşradaki eytam müdürlüklerinin, İstanbul Eytam Müdürlüğüne göre çok daha düşük sermayeleriyle, daha yerel bir işlevi olduğunu da belirtmeliyiz. Yine Midhat Paşa tarafından kurulan ve günümüzdeki Ziraat Bankası'nın öncüsü diyebileceğimiz memleket sandıkları örneğindeki gibi, eytam sandıkları da merkezî idarenin kontrolünde bir yandan emval-i eytamın muhafazasını üstlenmişken bir yandan da ahalinin düşük faizle borçlanabileceği yerel banka işlevi görmüştür. Yukarıda belirtilen sandık sermayelerini de bu doğrultuda değerlendirmek yerinde olacaktır.

Büyük bir tramvaya yol açan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının neticesinde Tuna Vilayeti ortadan kalkarken daralan Rumeli topraklarında yeni vilayetler teşkil edilmiştir. Bu vilayetlerden biri olan Kosova Vilayetinde bu tarihlerde Priştine, Üsküp ve Prizren Sancakları ile Kalkandelen Kazasında eytam sandığı bulunduğunu görmekteyiz.²¹² H. 1314 (M. 1896/97) senesine gelindiye Üsküp Sancağına bağlı 1 kaza hariç bütün sancak ve kazalarda eytam müdürlüğü ve sandığı bulunduğunu görmekteyiz:

Tablo 5. H. 1314 Yılında Kosova Vilayetindeki Eytam Müdürlükleri

Kosva Vilayet Salnamesi - Defa 7 – 1314 (1896-1897)²¹³			
SANCAK	KAZA	MÜDÜR	SERMAYE (Kuruş)
ÜSKÜP	Merkez	Necib Efendi	-
	İşitib	-	-
	Kumanova	Selim Efendi	350.000
	Rodovişte	Münhal	339.786
	Koçane	Asım Efendi	-
	Kıratova	Eyyüb Efendi	110.043
	Priştine	Beşiri Efendi	-
	Mitroviçe	Numan Efendi	100.000
	Vilçettrin	Mehmed Efendi	161.073
	Gilan	Receb Efendi	89.251
Preşova	Yahya Efendi	37.500	

²¹² *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Def'a 1, Sene 1296

²¹³ *Salname-i Vilayet-i Kosova*, Def'a 7, Sene 1314, ss. 113, 224, 247, 260, 282, 289, 334, 361, 374, 384, 403, 328, 444, 379, 507, 530, 634, 641

YENİPAZAR	Merkez	Hüseyin Avni Efendi	75.600
	Yenipazar	Ömer Efendi	290.274
	Yenivaroş	Süleyman Efendi	33.000
TAŞLICA	Merkez	Hacı Mehmed Efendi	71.019
	Prepol	Ahmed Efendi	146.000
SANDIKLARIN TOPLAM SERMAYESİ			2.849.651

1897 yılında 432.178 Müslüman ve 322.456 Hristiyan nüfusun yaşadığı vilayetin toplam geliri 40.981.315 kuruşken²¹⁴, salnamede belirtilen eytam sandıklarının toplam sermayesi 2.849.651 kuruştur ki bu meblağ aynı yıl vilayet gelirlerinin yaklaşık %7'sine denk gelmektedir. Eytam müdürlükleri ve sandıklarının yerel bürokratların, tüccarların ve ahalinin düşük faizle ve günah işleme korkusu olmadan borçlanabilecekleri bir nevi banka işlevi görmesi yukarıda bahsettiğimiz sayısal verileri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bölümün başında gösterdiğimiz birkaç örnekten de hatırlanacağı üzere sancağın veya kazanın en üst idarî amirinden, sıradan vatandaşlara kadar hemen herkesin faydalanabildiği eytam sandıkları, yerel kalkınma açısından da oldukça faydalı olmuştur.

Yine Rumeli vilayetlerinden devam etmek gerekirse, İmparatorluğun en gelişmiş vilayetlerinden biri olan Selanik Vilayetinde de erken dönemlerden itibaren eytam müdürlüklerinin kurulduğunu görmekteyiz. Vilayetin H. 1291 (M. 1874/75) tarihli dördüncü salnamesine göre Selanik, Siroz ve Drama Sancaklarının yanı sıra bunlara bağlı Karaferye, Yenice Vardar, Avrathisarı, Doyran, Usturumca, Ksendire, Tikveş, Nevrekop, Menlik, Demirhisar, Zihne, Yenicekarasu ve Kavala Kazalarında eytam müdürlükleri ve sandıkları kurulmuştur.²¹⁵

Diğer vilayet salnamelerinden farklı olarak Selanik vilayet salnamelerinde bazı eytam sandıklarının sermayelerinin yanında bu sandıklardan ne kadar paranın borç verilmiş olduğunu da görmekteyiz. Örneğin H. 1315 (M. 1897/98) senesine ait salnameden Selanik sancağına bağlı Avrathisarı Kazasındaki eytam sandığının sermayesinin 574.332 kuruş olduğunu, bu paranın 13.774 kuruşunun sandıkta mevcut, geri kalan 560.558 kuruşun ise borç verilmiş olduğunu görmekteyiz. Karaferiye Kazasında da sandık sermayesinin 213.646 kuruş olduğu ve bunun 11.614 kuruşunun sandıkta mevcut, 202.032 kuruşunun borç verilmiş olduğu bilgisine yer verilmiştir. Benzer şekilde

²¹⁴ Güran, *a.g.e.*, ss. 34-36

²¹⁵ *Salname-i Vilayet-i Selanik*, Def'a 4, 1291, s. 46, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 65, 66, 67, 68, 77, 78

Lankaza, Demirhisar ve Kavala Kazalarındaki eytam sandıklarından sırasıyla 311.862, 295.095 ve 354.010 kuruşun borç verilmiş olduğunu görmekteyiz.²¹⁶

Bu veriler yerel bürokrat, tüccar ve ahalinin eytam sandıklarına olan ilgisini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Nakit paraya ihtiyaç duyan hemen herkesin düşük faiz oranlarıyla borçlanabilmesini sağlayan eytam sandıklarının devlet kontrolüne alınması, hiç şüphesiz ki, bu borç ilişkilerinin çok daha sağlıklı işlenmesini de sağlamıştır. Zira mahkeme ve vasinin keyfi idaresi yerine yönetim içerisinde seçilmiş bir müdürün idaresinde olması ve muhasebe işlemlerinin keyfe keder değil düzenli aralıklarla yapıp denetlenmesi eytam sandıklarını çok daha güvenilir ve işlevsel bir kurum haline getirmiştir.

Günümüzdeki Ege adalarından meydana gelen Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetine ait salnamelerden vilayetteki adalarda da eytam sandıkları kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Genel olarak Ege denizindeki adaları kapsayan bu vilayetin nüfusunun büyük bir çoğunluğu Rumlardan oluşmaktadır.²¹⁷ Vilayette ilk olarak Datça'nın hemen karşısındaki küçük Sömbeki (Simi) adasında eytam müdürlüğü kurulduğunu ve emval-i eytamın muhafazası için 2 kişinin seçildiğini görmekteyiz.²¹⁸ Bunun dışında vilayetteki eytam sandıklarından ilk olarak H. 1288 (M. 1871/72) tarihli 2 numaralı salnamede bahsedilmekte olup Biga Sancağındaki eytam müdürü Mustafa Efendinin yanında aza olarak görevli İbrahim Efendi isimli bir Müslüman ile Harelamyov Ağa isimli bir gayrimüslimin bulunduğunu görmekteyiz.²¹⁹ Benzer şekilde Kamliyoz adası eytam müdürü olarak Kaymakam İbrahim Bey görevlendirilmişken aza olarak Andon Mail Ağa, Gali Ağa, Penayot Efendi ve Griz Efendi isimli gayrimüslimlerin de görevli olarak bulunmaktadır.²²⁰ Ege adalarındaki örneklerde Müslüman eytam müdürünün yanında Hristiyan azalar bulunması dikkat çekicidir. Bu durumu adalardaki yoğun Hristiyan nüfusuna bağlamak mümkün olmakla birlikte, devletin denetimine alınmış olan eytam

²¹⁶ *Salname-i Vilayet-i Selanik*, Def'a 15, s. 347, 370, 414, 471, 565

²¹⁷ 1885 senesinde vilayetteki Müslüman nüfus 15.069 erkek, 13.414 kadın olmak üzere toplam 28.483 kişi iken Hristiyan nüfus 120.925 erkek, 114.966 kadın olmak üzere toplam 235.891 kişidir, yani Müslüman nüfus vilayet nüfusunun yaklaşık %11'ini oluşturmaktadır. Bkz. Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, s. 24

²¹⁸ BOA., A.MKT.MHM., 440-6 (15 Zilhicce 1285 – 29 Mart 1869)

²¹⁹ *Salname-i Vilayet-i Cezair-i Bahr-i Sefid*, Def'a 2, Sene 1288, s. 38

²²⁰ Aynı salname, s. 74

sandıklarının yalnızca şer'i uygulamalarla idare edilmediğini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Bu noktada Midilli adasındaki eytam müdürünün Müslümanlardan mı yoksa Hristiyanlardan mı olması gerektiğiyle ilgili bir tartışmaya değinmek yerinde olacaktır. 26 Şubat 1875 (5 Safer 1292) tarihinde Midilli Mutasarrıflığından gelen tahriratta adada henüz eytam sandığı kurulmadığı, bununla birlikte bu işlem için bir komisyon teşkil edildiği bildirilmiştir. Komisyon, eytam sandığı için Müslüman bir eytam müdürü seçmek istemiş, fakat ada ahali nüfusun %11'inin Müslüman geri kalanın Hristiyan olduğunu belirterek biri Müslüman diğeri Hristiyan olmak üzere iki eytam müdürü seçilmesini; bu olmazsa eytam müdürünün yalnızca Hristiyanlardan seçilmesini isteyerek *kıyam* etmiştir.²²¹

Başkentten gönderilen emirnamede eytam müdürünün Müslüman veya Hristiyan olması yönünde bir ibare bulunmadığı, fakat Hristiyan bir eytam müdürü seçilmesi durumunda "*İslam tarafı(nın) rey-i rıza göstermeyeceği*" belirtilmiştir. Eytam müdürü olarak atanacak kişinin Türkçe okuma-yazma bilmesi gerekmekte olup Midilli adasında bu durumda olan bir Hristiyan bulunmamaktadır. Adanın şer'i naibi eytam müdürü tayininde "*ahali-i memleketin ara-yı umumiyyesine müracaat lazım gelme*"diğini belirterek ehliyetli, güvenilir, şer'i uygulamalara hâkim ve Türkçe okuma-yazma bilen birinin kefaletle seçilmesinin yeterli olacağını ifade etmiştir.²²²

Adanın idare meclisi de 1866 tarihli Nizamnameye rağmen halen bir eytam sandığı kurulamamasını bu duruma bağlanmış ve Hristiyan ahalinin huzursuzluğunun artmakta olduğu belirtilmiştir. İstanbul'dan gönderilen emirname ve talimatlarda Hristiyanlardan eytam müdürü tayin edilmesine mâni bir ibare bulunmadığı hatırlatılarak süreçle ilgili nasıl bir yol izlenmesi gerektiği sorulmuştur.²²³ Midilli Mutasarrıflığından gönderilen yazı Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesinde görüşülmüş ve konuyla ilgili Bab-ı Meşihatın görüşü sorulmuştur. Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi de konuyu Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama havale ederek buradan bir cevap istemiştir.²²⁴ Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam,

²²¹ BOA., ŞD., 2341-57/5 (5 Safer 1292 – 13 Mart 1875)

²²² Aynı belge.

²²³ Aynı belge.

²²⁴ BOA., ŞD., 2341-57/3 (1 Rebiyülahir 1292 – 7 Mayıs 1875)

Midilli adasındaki durumu değerlendirerek görüşünü Meşihata bildirmiştir. Buna göre Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 16. maddesi hükmünce, eytam müdürleri temyiz meclislerinin nezareti ve kefaleti altındadır ki aynı zamanda eytam müdürü olacak kişinin seçildiği bu meclisin üyeleri Müslüman ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Eytam sandıklarıyla ilgili uygulamalar Nizamnamede belirtilmiş olup “*muamele-i istisnaiye icrası münasib olmayaca*”ğının altı çizilmiştir. Dolayısıyla Midilli adasında iki eytam müdürü seçilmesi Nizamname gereğince mümkün değildir. Emval-i eytamın telef ve zarardan kurtarılması asıl amaç olduğundan Midilli adası meclis-i temyizinin şer’i uygulamaları ve yürürlükteki düzenlemeleri bilen bir kişiyi eytam müdürü olarak seçmesi yeterli olacaktır.²²⁵

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’ın tavsiyesi üzerine Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetine yeni bir emirname gönderilmiştir. Bu emirnameye göre eytam müdürlerinin meclis-i temyiz tarafından seçildiği ve biri Müslüman, diğeri Hristiyan iki eytam müdürü seçilmesinin mümkün olmadığı; meclisin seçeceği dürüst, tecrübeli, şer’i ve yürürlükteki uygulamaları bilen bir kişinin kefaletle eytam müdürü seçilmesinin yeterli olacağı bildirilmiştir.²²⁶ Midilli adasıyla ilgili gelişmeleri belgelerden daha fazla takip etmemiz mümkün olmasa da salnameler imdadımıza yetişmektedir. H. 1291 (M. 1874/75) tarihli salnamede Midilli eytam müdürlüğü *münhal* olarak görünürken²²⁷ H. 1301 (M. 1883/84) tarihli ve sonraki salnamelerde Eytam Müdürü olarak Hacı İbrahim Efendi’nin yanında Müdür Muavini olarak Nikola Mandira Efendiyi; aza olarak da Mihailo Efendi, Ahmed Bey ve Bornazo Efendiyi görmekteyiz.²²⁸ Böylece Osmanlı pratikliğine uygun şekilde bir çözüm bulunduğunu söyleyebiliriz. Zira Midilli adası hariç, incelediğimiz hiçbir eytam müdürlüğünde müdür muavinliği gibi bir görevlendirmeye rastlayamadık. Konunun büyümesini ve belki de diğere adalara ve hatta gayrimüslimlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelere yayılmasını önlemek isteyen Osmanlı bürokratları Müslüman bir eytam müdürünün yanına Hristiyan bir eytam müdür muavini seçerek sorunu büyümeden halletmiştir.

²²⁵ BOA., ŞD., 2341-57/4 (2 Rebiyülahir 1292 – 8 Mayıs 1875)

²²⁶ BOA., ŞD., 2341-57/1 (12 Rebiyülahir 1292 – 18 Mayıs 1875)

²²⁷ *Salname-i Vilayet-i Cezair-i Bahr-i Sefid*, Def’a 5, Sene 1291, s. 62

²²⁸ *Salname-i Vilayet-i Cezair-i Bahr-i Sefid*, Def’a 8, 9, 10, Sene 1301, 1302, 1303, s. 104, 150, 149

Midilli adası özelindeki bu tartışma, eytam sandıklarının yalnızca Müslümanlara ait, şer'i bir uygulama olmadığını göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. Elinizdeki çalışma emval-i eytamın idaresinin devletin kontrolüne alınması sürecini dinî hassasiyetlerle geliştirilen bir mekanizmadan ziyade merkezîleşme ve kurumsallaşmaya bağlamaktadır. Midilli adasında müdür muavini seçilmesiyle halledilen mesele, belgelerden tespit edemesek de başka yerlerde de gündeme gelmiş olmalıdır. Zira H. 1291 (M. 1874/75) tarihli Tuna Vilayet Salnamesine göre Rusçuk Sancağı Eytam Müdür Vekili Papazoğlu Yorgi isimli bir gayrimüslimdir. Benzer şekilde Tulça Sancağına bağlı Sünne Kazasında da Andriya Ağa isimli bir gayrimüslim eytam müdürü olarak seçilmiştir.²²⁹

Bu kısıtlı örnekler, eytam müdürlerinin dinî aidiyetleriyle ilgili bir genelleme yapmamıza imkân vermemektedir. Bununla birlikte, aynı örnekler eytam müdürlüklerinin ve sandıklarının, en azından gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde, yalnızca İslamî bir uygulama olmadığını göstermesi bakımında oldukça önemlidir. Zira yetim mallarının durumuyla ilgili dinî söylemin giderek azaldığını ve nihayetinde bunların muhafazasının devletin vazifesi olduğu söyleminin geliştiğini görmüştük. Bu noktada eytam sandığı uygulamasının yalnızca şer'i bir konu mu yoksa devletin bir kontrol ve denetim aparatı mı olduğu sorusuna bizzat Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam cevap vermiştir. Eytam müdürünün Müslüman veya Hristiyan olma zorunluluğunun olmadığını belirten Meclis, şer'i kaideleri değil Eytam Nizamnamesi'nin 16. maddesini referans göstererek kendisi açısından tartışmayı sonlandırmıştır.²³⁰

Rumeli vilayetleri içerisindeki Edirne Vilayetinde de eytam müdürlüklerinin hemen her sancak ve kazada kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Vilayete ait ilk salnameden H. 1287 (M. 1870/71) tarihinde Edirne ve Gelibolu sancakları ile Zağra-i Cedid, Şarköy, Keşan, Ferecik ve Aynoz kazalarında eytam müdürlüklerinin kurulmuş olduğunu tespit etmekteyiz.²³¹ Taşrada eytam sandıkları kurulmasıyla ilgili düzenlemelerin üzerinden 10 yıl geçmişken H. 1293 (M. 1876/77) tarihli salnamesinden 93 Harbi öncesinde Edirne

²²⁹ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 7, Sene 1291, ss. 46, 112

²³⁰ "...eytam müdürleri kefalet-i mu'teber ile tayin olunub ve bunlara azâ-yı meclisten biri ve ana dahi diğeri müteselsilen kefalet itdiriliüb bi'l-cümle hey'et-i meclisin birbirine kefaletleri alındıktan sonra içlerinden intihab idecekleri zât temhirde teşrik olunacak ve bir gûna telefat ve ihtilâsat zuhurunda tazminat-ı lazıme kefalet-i müteselsile mülabesesiyle hey'et-i meclisin mecmû'ı hakkında icra kılınacaktır."

²³¹ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, Def'a 1, Sene 1287, ss. 35, 76, 86, 89, 91, 93, 95

Vilayetindeki bütün sancak ve kazalarda eytam müdürlüğü kurulmuş olduğunu görmekteyiz:

Tablo 6. H. 1293 Yılında Edirne Vilayetindeki Eytam Müdürlükleri

Edirne Vilayeti Salnamesi - Defa 8 – 1293 (1876-1877)²³²			
SANCAK	KAZA	MÜDÜR	SERMAYE (Kuruş)
EDİRNE	Merkez	Hacı Hüsrev Efendi	2.553.201
	Dimetoka	Kadri Efendi	248.808
	Cisr-i Mustafapaşa	Ali Efendi	410.990
	Cisr-i Ergani	Ferhad Efendi	580.702
	Ferecik	Ahmed Efendi	-
	Bekarhisarı	Hasan Efendi	31.157
	Havsas	Ahmed Efendi	227.250
	Baba-i Atik	Hüsmen Efendi	370.440
SOFYA	Merkez	Hüseyin Efendi	2.400.000
	Köstendil	Mehmed Avni Efendi	283.500
	Samakov	Ahmed Efendi	456.398
	Dupaniçe	Musa Efendi	556.945
	Radomir	İlyas Efendi	241.820
	İzladi	Mehmed Ağa	112.000
	Orhaniye	Hasan Hamdi Efendi	20.000
	Cuma	Veysel Efendi	74.000
İSLİMİYE	Ahiçelebi	İbrahim Efendi	156.718
	Merkez	Hasan Efendi	838.426
	Karinabad	Osman Ağa	92.679
	Aydos	Hacı Hasan Ağa	135.054
	Zağra-i Cedid	Zahid Efendi	1.134.874
GELİBOLU	Burgas	-	950.000
	Merkez	Hasan Efendi	722.542
	Keşan	Hafız Ali Efendi	912.148
	Gümülcine	Hafız İsmail Efendi	1.407.365
TEKFURDAĞI	Şarköy	Atf Bey	400.729
	Merkez	Hafız Ali Efendi	373.556
	Çorlu	Mehmed Bey	514.183
	Vize	Hafız Hüsnü Efendi	516.00
	Lüleburgaz	İsmail Efendi	62.500
	Ereğli	Hüseyin Hüsnü Efendi	53.000
	SANDIKLARIN TOPLAM SERMAYESİ		

6 sancak ve 25 kazadan oluşan Edirne Vilayetinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde bütün sancak ve kazalarda eytam müdürlüğü ve sandığı kurulmuş olduğunu

²³² *Salname-i Vilayet-i Edirne*, Def'a 8, Sene 1293, ss. 88, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 121, 123, 126, 127, 128, 130, 132, 134, 135, 136, 140, 141, 144, 145, 147

tespit etmekteyiz. H. 1293 (M. 1876/77) tarihli vilayet salnamesindeki verilerden vilayetteki eytam sandıklarının toplam sermayesinin 16.836.970 kuruşa ulaşmış olduğunu görmekteyiz. Aynı yıl için olmasa da vilayetin 1897 yılı gelirleri 62.669.772 kuruştur ki eytam sandıklarındaki meblağ 20 yıl öncesinde dahi bunun yaklaşık %27'sine denk gelmektedir.²³³ Edirne Vilayetinin merkeze yakınlığı ve Rumeli bölgesindeki en yoğun Müslüman nüfusu barındırması nedeniyle sandık sermayelerinin diğer bölgelere nazaran nispeten yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu duruma ek olarak, Tuna Vilayeti örneğinde de bahsettiğimiz gibi, Rumeli vilayetlerindeki eytam müdürlüklerinin çok daha kurumsal ve işlevsel olmasına bağlayabiliriz.

Bahsettiğimiz malî bilgilerin dışında H. 1300 (M. 1882/83) senesinden itibaren Edirne Sancağındaki eytam müdüriyetinde Müslüman eytam müdürünün yanında Müslüman ve gayrimüslim azaların da bulunduğunu görmekteyiz. Bu tarihte eytam idaresinin müdürlüğünü yapan Hacı Hafız Habil Efendi'nin yanında Ahmed Efendi, Hacı Salim Efendi ve Hacı Hüseyin Ağa gibi Müslüman azaların yanı sıra Yorgaki Ağa, Mogurdic Sıvacıyan Efendi ve Nikolaki Efendi gibi gayrimüslim azalar da bulunmaktadır.²³⁴ Midilli ve Tuna Vilayeti örneklerinde gördüğümüz gibi yoğun bir Hristiyan nüfus barındıran vilayette²³⁵ yetim mallarının idaresiyle ilgili konularda Hristiyanların da yer alması, bu kurumun salt dinî temellere dayandırılmayacağı savımızı destekler niteliktedir. Bununla birlikte gayrimüslim ahalinin küstürülmemesi, özellikle 1856 Islahat Fermanı'ndan itibaren bir hükümet politikası olduğu da unutulmamalıdır. Zira bu dönem boyunca hemen her alanda gayrimüslim Osmanlı vatandaşları yönetimin çeşitli kademelerinde görev almaya başlamıştır.²³⁶

Yine Rumeli'de bulunan Yanya Vilayetinde H. 1288 (M. 1871/72) senesinde Tırhala sancağı ile Kardiçe, Çatalca ve Alasonya Kazalarında eytam müdürlüğü ve sandığı

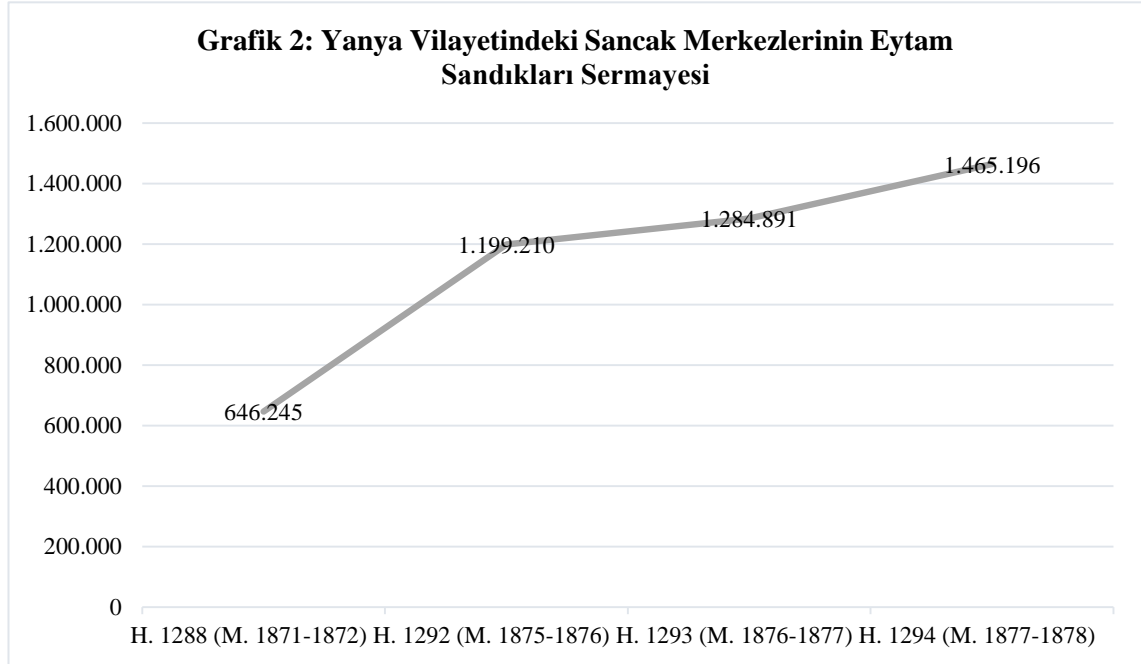
²³³ Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, s. 412

²³⁴ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, Def'a 9, Sene 1300, s. 78

²³⁵ Vilayette 1885 sayımına göre 434.366 Müslüman, 401.679 Hristiyan bulunmaktadır. Güran, *a.g.e.*, s. 24

²³⁶ Merkezdeki ve taşradaki bürokrasinin pek çok mevkiinde gayrimüslimlere rastlamak mümkündür. Hatta gayrimüslimlerin askere alınması ve hatta subay olabilmesi dahi tartışılmıştır. Bkz. Tobias Heinzelmann, *Cihattan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü (1826-1856)*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009

bulduğunu görmekteyiz. Vilayete ait 4 salnamede de yalnızca bu sancak ve kazalardan bahsedilmekte olup, bunların sermayeleri yıllık olarak şu şekildedir:²³⁷

Vilayete ait salnamelerde yalnızca Tırhala Sancağı ile Kardiçe, Çatalca ve Alasonya Kazalarındaki eytam sandıkları hakkında bilgi verilmektedir. Salnamedeki bilgilere göre bu dört merkezdeki eytam sandıklarının sermayesi düzenli olarak artmıştır. Ne yazık ki vilayetteki diğer sancak ve kazalardaki eytam sandıklarının durumunu tespit edemedik. Bununla birlikte 1890 yılına gelindiğinde vilayetin merkez sancağı olan Yanya’da halen bir eytam müdürlüğü ve sandığı bulunmadığını söyleyebiliriz.

1866 tarihli Nizamnameye rağmen vilayet merkezinde henüz bir eytam müdürlüğü ve sandığı kurulmamış olması hükümetin dikkatini çekmiş ve yetimlerin zararına olan burumla ilgili adım atılması için konu Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’a bildirilmiştir. Meclis, Nizamnameye aykırı olan bu durumun devamının uygun olmayacağını belirterek Yanya Sancağında derhal bir eytam sandığı kurulmasını ve müdürlüğüne de münasip birinin seçilmesini istemiştir.²³⁸ Fakat ne yazık ki salnamelerden veya arşiv

²³⁷ *Salname-i Vilayet-i Yanya*, Def’a 1, Sene 1288, ss. 49, 55, 56, 58; *Salname-i Vilayet-i Yanya*, Def’a 2, Sene 1292, ss. 51, 57, 58, 59; *Salname-i Vilayet-i Yanya*, Def’a 3, Sene 1293, ss. 73, 79, 80, 81; *Salname-i Vilayet-i Yanya*, Def’a 4, Sene 1294, ss. 52, 58, 59, 60

²³⁸ BOA., DH.MKT., 1692-11 (1 Cemaziyülahır 1307 – 23 Ocak 1890)

vesikalarından Yanya'da bir eytam sandığı kurulup kurulmadığı hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Bunlara ilaveten Rumeli vilayetleri içerisinde oldukça kısa ömürlü olan Prizren Vilayetinin (1869-1877) salnamelerinde de Prizren, Niş ve Üsküp Sancakları ile Şehirköy, Leskofçe, İvraniye, Ergüb, İzenpol, Radovişte, Kıratova ve Koçane Kazalarında eytam andığı olduğunu görmekteyiz.²³⁹

Yukarıda bahsettiğimiz Rumeli vilayetlerinde eytam müdürlükleri ve sandıklarının büyük oranda benimsenmiş olduğunu görmekteyiz. Daha ilk andan itibaren pek çok sancak ve kazada teşkil edilen bu kurumlar, bir yandan yetim mallarının idaresini üzerine alırken bir yandan da yerel bankacılık görevini üstlenmiştir. İstanbul'dakinin aksine sermayeleri çok daha düşük olan bu sandıklar, daha ziyade yerel düzeyde nakit para ihtiyacı olan esnaflara, tüccarlara ve çiftçilere düşük faizli kredi imkânı sağlamıştır. Verdiğimiz örneklerin hemen hepsinde yıllar geçtikçe sandık sermayelerinin arttığını görmüştük. Örneğin Yanya Vilayetinde yalnızca sancak merkezlerindeki eytam sandıklarının sermayesi 1872-1878 yılları arasında %126 artarken bu artış oranı Tuna Vilayetinde 1870-1875 yılları arasında %144 oranında gerçekleşmiştir. Bu durumu taşradaki eytam sandıkları uygulamasının yıllar geçtikçe iyice benimsenmesine ve eytam müdürlüklerinin etkinliklerini iyiden iyiye artırmış olmasına bağlayabiliriz. Yetim mallarının çok daha iyi şekilde muhafaza edilmesinin yanı sıra banka işlevi gören eytam sandıklarının faydası ahali tarafından da görülmüş olacak ki eytam sandıklarına olan ilgi her geçen sene artmıştır.

3.3.2. Anadolu ve Arap Vilayetlerinde Kurulan Eytam Müdürlükleri

Rumeli vilayetlerindeki kadar yaygın olmasa da Anadolu ve Arap vilayetlerinde de eytam müdürlükleri ve sandıkları kurulmaya başladığını söyleyebiliriz. Örneğin H. 1289 (M. 1872/73) senesinde Adana Vilayetinin merkezi olan Adana Sancağında eytam müdürlüğü ve sandığı kurulmuş olduğunu görmekteyiz.²⁴⁰ Bir sonraki sene Tarsus, Karaisalı ve Payas Kazalarında da eytam müdürlükleri ve sanıkları salnameye kayıt edilmiştir.²⁴¹

²³⁹ *Salname-i Vilayet-i Prizren*, Def'a 2, Sene 1291, ss. 97, 102, 108, 111, 115, 118, 129, 142, 145, 148

²⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Adana*, Def'a 2, Sene 1289, s. 47

²⁴¹ *Salname-i Vilayet-i Adana*, Def'a 3, Sene 1290, ss. 63, 77, 113

Toplamda 5 sancak ve 23 kazadan oluşan Ankara Vilayetinde ise H. 1289 (M. 1872/73) senesinde Ankara Sancağında ile Beypazarı, Kurupazarı ve Mihaliççik Kazalarında eytam müdürlüğü ve sandığı bulunduğunu takip edebiliyoruz.²⁴² H. 1291 (M. 1874/75) senesinde Seferihisar Kazasında²⁴³ ve H. 1295 (M. 1878) senesinde Kayseri Sancağında eytam müdürlüğü ve sandığı olduğunu görmekteyiz.²⁴⁴ Son olarak H. 1318 (M. 1900/01) senesinde Ankara ve Kırşehir Sancakları ile Beypazarı, Mecidiye, Sivrihisar, Kalecik ve İskilip Kazalarında eytam sandı bulunmaktadır.²⁴⁵

Bağdat Vilayetine ait salnamelerde ise H. 1300 (M. 1882/83) yılından itibaren eytam müdürlüklerinden bahsedilmektedir. Vilayette yalnızca Bağdat Sancağındaki eytam müdürlüğünden bahsedilmektedir.²⁴⁶ Benzer şekilde Bitlis Vilayetine ait 4 salnamede de yalnızca Bitlis ve Sared Sancaklarındaki eytam müdürlüklerine dair bilgiye yer verilmiştir.²⁴⁷

Aydın Vilayetinde H. 1296 (M. 1878/79) senesinde Aydın Sancağı ile Ödemiş, Urla, Kuşadası, Alaşehir, Salihli ve Bergama Kazalarında eytam müdürlüğü ve sandığı bulunmaktadır.²⁴⁸ Bir sonraki sene bunlara ek olarak Saruhan Sancağı ile Çeşme, Bozdoğan, Buldan ve Kırkağaç Kazalarında da eytam müdürlüğü ve sandığı bulunduğunu görmekteyiz.²⁴⁹ H. 1304 (M. 1886/87) senesinde İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe Sancakları ile Çeşme, Bergama, Ödemiş, Bayındır, Bozdoğan ve Saray Kazalarında eytam müdürlüğü ve sandığı bulunmaktadır.²⁵⁰

Erzurum Vilayet Salnamelerinde yalnızca Van Sancağındaki eytam müdürlüğü hakkında bilgi verilirken²⁵¹, Halep Vilayetinde H. 1290 (M. 1873/74) senesinde Urfa ve Maraş Sancakları ile Bilan, Ayıntab, Pazarcık ve Elbistan Kazalarında eytam müdürlüğü ve

²⁴² *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 2, Sene 1289, s.30, 34, 36, 37

²⁴³ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 4, Sene 1291, s. 53

²⁴⁴ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 7, Sene 1295, s. 76

²⁴⁵ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 13, Sene 1318, s.94, 139, 148, 152, 167, 234, 263

²⁴⁶ *Salname-i Vilayet-i Bağdat*, Def'a 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, Sene 1300, 1301, 1302, 1303, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321, 1323, 1324, 1325, ss. 90, 88, 61, 85, 117, 112, 123, 148, 197, 136, 138, 217, 87, 65, 65, 93, 83

²⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Def'a 2, 3, 4, Sene 1316, 1317, 1318, ss. 242, 193, 195

²⁴⁸ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Def'a 1, Sene 1296, ss. 88, 90, 92, 102, 118, 123, 127

²⁴⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Def'a 2, Sene 1297, ss. 103, 114, 116, 125, 132

²⁵⁰ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Def'a 9, Sene 1304, ss. 37, 89, 95, 100, 101, 103, 112, 137, 139, 147, 153, 159

²⁵¹ *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, Def'a 4-5, Sene 1290-1291, ss. 66-66

sandığı bulunduğunu görmekteyiz. Buralardaki eytam sandıklarının toplam sermayesi 411.347 kuruştur ki bu meblağın Rumeli vilayetlerindeki örnekler göz önüne alındığında oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz.²⁵²

Hüdavendigâr Vilayetinin H. 1287 (M. 1870/71) tarihli ilk salnamesinde Bursa Sancağında eytam sandığının kurulmuş ve başına bir müdür tayin edilmiş olduğunu görmekteyiz.²⁵³ Yine Bursa Sancağında H. 1290 (M. 1873/74) senesinde eytam müdürü Nîmet Efendi'nin vefatı ve kâtibin istifa etmesi nedeniyle bir komisyon kurulduğunu ve bu komisyonun yeni bir eytam müdürü seçilene kadar eytam sandığının işlerini üstlendiği bilgisine yer verilmiştir.²⁵⁴ Vilayete ait diğer salnamelerde 1883 senesinde Kütahya ve Karahisar-ı Sahib Sancakları²⁵⁵ ile 1888 senesinde Karesi Sancağındaki eytam sandıklarından bahsedilmektedir.²⁵⁶

Kastamonu Vilayetinde H. 1287 (M. 1870/71) senesinde Kengiri (Çankırı) ve Bolu Sancaklarındaki eytam müdürlüklerinden bahsedilirken²⁵⁷ H. 1296 (M. 1878/79) yılında Kastamonu, Sinop ve Kengiri Sancakları ile Taşköprü, Safranbolu, İskilip, Araç, Kalecik, Çerkeş, Düzce ve Göynük Kazalarında eytam müdürlüğü ve b sandığı olduğunu görmekteyiz.²⁵⁸ Salnamelere ancak 1878-79 yılında yansımış olsa da Sinop Sancağında 1867 senesinde eytam sandığı kurulduğunu ve bir eytam müdürü seçildiğini yukarıda örmüştük.²⁵⁹

Konya Vilayetinde H. 1291 (M. 1874/75) senesinde Konya Sancağı ile Ereğli, Ilgın ve Seydişehir Kazalarında eytam müdürlüğü bulunurken²⁶⁰ bir sonraki sene bunlara ek olarak Burdur ve Teke Sancakları ile Karaman ve Elmalı Kazalarında eytam müdürlüğü olduğunu görmekteyiz.²⁶¹

²⁵² *Salname-i Vilayet-i Haleb*, Def'a 7, Sene 1290, ss. 54, 59, 63, 70, 71, 74

²⁵³ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Def'a 1, Sene 1287, s. 59

²⁵⁴ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Def'a 4, Sene 1290, 50

²⁵⁵ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Def'a 12, Sene 1301, ss. 168, 181

²⁵⁶ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Def'a 16, Sene 1306, ss. 161

²⁵⁷ *Salname-i Vilayet-i Kastamonu*, Def'a 2, Sene 1287, ss. 70, 76

²⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Kastamonu*, Def'a 11, Sene 1296, ss. 44, 55, 57, 63, 67, 71, 78, 81, 83, 94, 96

²⁵⁹ BOA., MVL., 731-76 (25 Şevval 1283 – 2 Mart 1867)

²⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Konya*, Def'a 7, 1291, ss. 34, 39, 42, 43

²⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Konya*, Def'a 8, 1292, ss. 34, 38, 39, 42, 43, 55, 59, 62

Musul vilayetinin 1892-1912 yılları arasındaki salnamelerinde yalnızca Musul ve Kerkük Sancaklarındaki eytam sandıklarından bahsedilmektedir.²⁶² Sivas Vilayetinin merkezi olan Sivas Sancağında 1866 yılındaki emirnameye rağmen ancak 1873'te bir eytam sandığı kurulabilmiştir. Eytam müdürü olarak Dizdarzade Kotonlu Ahmed Ağa seçilirken vilayete bağlı liva ve kazalara da eytam sandığı kurulması yönünde tebligat gönderilmiştir.²⁶³ Salnamelerde Sivas'taki eytam müdürlüğünden ilk olarak H. 1032 (M. 1886/87) tarihli salnamede bahsedilmektedir.²⁶⁴ Dolayısıyla bu kaynakların eytam sandıkları hakkında bazen eksik bilgiler verebildiğini bir kez daha hatırlatma gerekmektedir. Bununla birlikte yine bu kaynak sayesinde vilayetteki Amasya ve Tokat Sancakları ile Mecitözü ve Havza Kazalarında eytam müdürlüğü kurulmuş olduğunu görebilmekteyiz.²⁶⁵

Trabzon Vilayet Salnamelerinde H. 1296 (M. 1878/79) senesinde yalnızca Canik Sancağındaki eytam müdürlüğünden bahsedilirken²⁶⁶, bundan 9 sene sonra Trabzon ve Canik Sancakları ile Giresun, Ordu, Çarşamba ve Terme Kazalarında eytam müdürlüğü ve sandığı kurulmuş olduğunu görmekteyiz.²⁶⁷ İlerleyen süreçte Lazistan Sancağı ile Atine, Akçaabat, Bafra, Gürele, Ünye ve Sürmene Kazasında da eytam müdürlüğü ve sandığı kurulduğunu yine salnamelerden takip edebilmekteyiz.²⁶⁸

Bu gelişmelere rağmen bazı durumlarda eytam müdürlükleri ve sandıklarının kurulmasına muhalefet edildiği de görülmektedir. Örneğin Aydın Vilayetinin Demirci Kazasında 1894 senesinde eytam sandığı kurulması ve başına bir müdür seçilmesi yönünde teşebbüste bulunulmuş, fakat kaza kaymakamının “*müsamahası*” nedeniyle başarılı olunamamıştır. Kazadaki emval-i eytamın nüfuzlu kimseler tarafından gasp edilmesiyle ilgili görülen davalar, yine kaza kaymakamının bu kişileri kayırması nedeniyle sonuçlandırılmamıştır. Örneğin Durhasan Karyesinden müteveffa Kavakoğlu Abdullah, Anamuslu aşiretinden müteveffa Hacı Bayram Ali ve Hacıbaba mahallesinden

²⁶² *Salname-i Vilayet-i Musul*, Def'a 2-3-4-5, Sene 1310-1312-1325-1330, ss. 86-128, 159-154-113

²⁶³ BOA., ŞD., 1782-C2/3 (19 Zilhicce 1289 – 5 Şubat 1288 – 17 Şubat 1873)

²⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Sivas*, Def'a 12, 1302, s. 376

²⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Sivas*, Def'a 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; Sene 1301; 1302; 1304; 1306; 1308; 1321; 1325, ss. 82, 100; 376, 384; 79, 94, 109; 159; 153, 170; 113, 137; 121, 141, 145

²⁶⁶ *Salname-i Vilayet-i Trabzon*, Def'a 11, Sene 1296, s. 78

²⁶⁷ *Salname-i Vilayet-i Trabzon*, Def'a 13, Sene 1305, ss. 97, 235, 245, 263, 268, 272

²⁶⁸ *Salname-i Vilayet-i Trabzon*, Def'a 14, 15, 16, 18, 21, Sene 1309, 1311, 1313, 1318, 1321

Yoğurtçuoğlu'nun kızı Hatice'nin yetim ve varislerinin davalarında zorluklar yaşandığına dair kaza naibinin Meşihata gönderdiği tezkire Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da görüşülmüştür. Meclis, eytam sandıklarının kurulması ve emval-i eytamın muhafaza edilmesiyle ilgili konularda mülkiye memurlarının da görevleri olduğunu, fakat kaza kaymakamının bunun aksi hareket etmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir. “*Bu halin devamı hukuk-ı eytam ve hazinenin ziyarı müeddi*” olduğundan terekelerin kurallara uygun olarak yazılarak yetimlerin mağdur edilmemesi için kazada bir eytam sandığı kurulması ve müdürlüğüne de gerekli vasıflara haiz birinin seçilmesi istenmiştir.²⁶⁹

Hemen hemen aynı tarihlerde Sivas Vilayetinde de eytam müdürlükleri ve sandıklarının kuruluş işlemleriyle ilgili aksaklıklar yaşandığını görmekteyiz. Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda Nizamname hükümlerine göre her kazada eytam sandığı kurulması ve bir müdür seçilmesi gerekirken Divriği Kazasında henüz bu yönde bir adımın atılmadığı ifade edilmiştir. Kazada bir sandık kurulup uygun birinin müdür olarak seçilmesi istenmiş, fakat mahallî idare meclisi buna “*lüzum görülmediğini*” bildirmiştir. Konuyla alakalı olarak Divriği naibi tarafından gönderilen yazı Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da görüşülmüştür. Meclis, emval-i eytamın korunması ve muhafaza edilmesi maksadıyla kaleme alınan nizamnamelerin “*şimdiye kadar oraca mevki-i tatbiki ve icraya*” konulmamasına asla cevaz verilemeyeceğini belirtmiştir. Kazada bir an evvel sandık kurulması ve müdürlüğüne de münasip birinin atanarak kefalet senedinin mahkemeye kaydettirilmesi ve muhafaza edilmek üzere Meşihata gönderilmesi hususunda Divriği kaymakamına tebligat gönderilmiştir.²⁷⁰

Yine Beyrut Vilayetindeki Nablus Kazasında bir eytam sandığı kurulması için mutasarrıflığa müracaatta bulunulmuş fakat netice alınamamıştır. Kazanın idare meclisi azalarında Şeyh Abbas Efendi isimli kişi, nüfuz ve tesirini kullanarak kazda bir eytam sandığı kurulmasına ve müdürlüğüne münasip birinin seçilmesine mani olmuştur.²⁷¹ Konu Meşihata iletilmiş ve Dâhiliye Nezaretiyle yapılan yazışmalardan sonra Şeyh Abbas Efendi, meclis azalığından azledilmiştir.²⁷² Bundan kısa bir süre sonra da Nablus

²⁶⁹ BOA., DH.MKY., 263-34 (6 Muharrem 1312 – 28 Haziran 1310 – 10 Temmuz 1894)

²⁷⁰ BOA., DH.MKT., 374-30 (9 Zilkade 1312 – 22 Nisan 1311 – 4 Mayıs 1895)

²⁷¹ BOA., DH.MKT., 1798-24 (26 Cemaziyülevvel 1308 - 7 Ocak 1891)

²⁷² BOA., DH.MKT., 1831-15 (23 Şaban 1308 - 3 Nisan 1891)

kazasında bir eytam sandığı kurulması için çalışmalara başlanmıştır.²⁷³ Ardından yine Beyrut vilayetinde pek çok mahalde hala eytam sandığı kurulmadığını görmekteyiz. Vilayetteki şer'îye naipleri Nizamname hükümlerine rağmen çoğu yerde eytam sandığı teşkil edilmediğini ve yetimlerin haklarının korunması için eytam sandıklarının kurulması gerektiğine dair vilayete bir tebligat gönderilmesini istemişlerdir.²⁷⁴

Bu son üç örnekten de görüldüğü üzere pek çok yerde eytam müdürlükleri ve sandıkları kurulurken, zaman zaman bu duruma aykırı hareket edilebilmektedir. Demirci Kazasındaki örnekte bizzat kaymakam kaza meclisinin bir eytam müdürü seçmesine engel olmuştur. Divriği'de de idare meclisi eytam müdürü seçilmesi ve bir sandık kurulmasına “*lüzum görülmediğini*” bildirerek Nizamnameye aykırı hareket etmiştir. Nablus'ta ise yine idare meclisi üyelerinden biri nüfuzunu kullanarak kazada bir eytam müdüriyeti kurulmasına mâni olmuştur. Bu üç örnek de eytam sandıkları uygulamasının bazı kişilerin çıkarlarına ters düştüğünü göstermektedir. Belgelerde aktarılsa da nüfuzlu kişilerin ahaliyi kendisine borçlandırarak bağımlı hale getirmesi yaygın bir durumdur. Bu çıkar grupları, ahalinin eytam sandıkları sayesinde çok daha makul faiz oranlarıyla borçlanmasını istememiş olmalıdır. Zira bu durumda borç konularında kendilerine olan bağımlılık azalacağından bunların nüfuzları da büyük oranda azalacaktır. Bizzat idaredaki üst düzey görevlilerin nüfuzlu kişileri kollaması, bu kişilerle aralarında bir çıkar ilişkisi olduğunu akıllara getirmektedir. Eytam müdürlükleri kurulmasına yönelik bu muhalefet eytam sandıkları uygulamasının taşradaki bazı çıkar gruplarının menfaatini zedelediğini de göstermektedir.

Sonuç olarak salnamelerden ve diğer arşiv kaynaklarından takip edilebildiği kadarıyla taşrada eytam sandıklarının kurulmasının bir anda gerçekleşmeyip uzun bir sürece yayıldığı söylenebilir. Nitekim 1866 senesinde Eytam Sandıkları Nizamnamesi yayımlandıktan kısa süre sonra belli başlı vilayet merkezi ve sancaklarda eytam sandıkları kurulup idarelerine birer müdür seçilmiş olsa da 1890'lı yıllarda dahi pek çok sancak ve

²⁷³ BOA., DH.MKT., 1834-15 (10 Şevval 1308 - 19 Mayıs 1891)

²⁷⁴ BOA., BOE., 944-70741 (29 Zilkade 1314 – 19 Nisan 1313 – 1 Mayıs 1897)

kazada halen eytam sandığı kurulmamış olduğunu görmekteyiz. Hatta 1900'lü yıllarda dahi eytam sandığı bulunmayan yerler mevcuttur.²⁷⁵

²⁷⁵ Örneğin 1910 senesinde Mekke Sancağında eytam sandığı kurulmasıyla ilgili halen yazışmalar yapılmaktadır: BOA., BEO., 3781/283525 (11 Receb 1328-19 Temmuz 1910)

4. BÖLÜM

EYTAM SANDIKLARI VE MÜDÜRİYETLERİNİN DURUMU VE İŞLEYİŞİ

İstanbul'daki Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasıyla başlayan yetim mallarının idaresindeki merkezîleşme süreci, taşradaki yeni idarî yapılanmayla birlikte, taşra eytam müdürlüklerinin kurulmasıyla yeni bir safhaya girmiştir. Önceki bölümden de hatırlanacağı üzere, bu tarihten itibaren 1900'lü yılların başına kadar taşradaki sancak ve kazalarda eytam müdürlüklerinin kurulduğunu görmekteyiz. Çalışmanın bu bölümünde emval-i eytamla ilgili çıkartılan nizamnamenin bazı maddelerinin tadili yönündeki tartışmalar ve eytam sandıklarının durumu ve işleyişi incelenecektir.

4.1. EYTAM SANDIKLARININ İDARESİNDE KARŞILAŞILAN BAZI ZORLUKLAR VE BUNLARLA İLGİLİ ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Taşra Eytam Sandıkları Nizamnamesinin yayımlanmasının hemen ardından bazı vilayet ve kazalarda eytam sandıklarının kurulduğunu ve bunların başına eytam müdürleri seçildiğini görmüştük. Merkezî yönetimin hazırladığı bu yeni düzenlemelerin taşradaki uygulanmasında aksaklıklar yaşanmış ve taşra meclislerinden nizamnamenin bazı maddelerinde değişiklikler yapılması yönünde talepler gelmeye başlamıştır. Merkezle taşra arasındaki teorinin pratiğe aktarılması süreci, Osmanlı reformlarının çıkmazlarından biri olmuştur. İstanbul'daki bürokratların aldığı kararların dinî, siyasî, coğrafî ve sosyoekonomik yönden birbirinden çok farklı vilayetlerde aynı şekilde uygulanması büyük bir sorun teşkil etmiştir. Zira merkezdeki bürokrasinin başlattığı bir reform programının Tuna'daki uygulamasıyla Şam'daki uygulamasının aynı sonuçları vermesini beklemek fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda emval-i eytamın idaresiyle ilgili İstanbul'dan alınan kararlar taşradaki bazı uygulamalarla çelişmiş ve bunların tadiliyle ilgili tartışmalar başlamıştır.

Bu doğrultuda 1866 tarihli Nizamnamede yapılan ilk düzenleme rüşt yaşına gelmeden başka bir yere taşınan yetimlerin durumuyla ilgili yapılmıştır. Buna göre yetim, rüştünü ispat ettikten sonra, geldiği mahal ile taşındığı mahallin mahkemeleri arasında yetimin malıyla ilgili yazışmalar yapılacaktır. Ardından rüştünü ispat eden yetimin malları

taşıdığı mahallin mahkemesine gönderilecek ve işlemler burada yapılacaktır.²⁷⁶ Nizamnameye yapılan bu ilaveyi taşra şehirlerinde yer değiştirme sıklığının İstanbul'a oranla çok daha fazla olmasıyla açıklayabiliriz.

İlerleyen süreçte Nizamnamenin 6. ve 13. maddelerine de zeyl yapıldığını görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere 6. madde eytam müdürünün seçilmesiyle, 13. madde ise yetimin rüşt yaşına gelmesi ve mallarının kendisine teslim edilmesiyle ilgilidir. Bu maddelerin tadil edilmesiyle ilgili talep Tuna Vilayeti Meclis-i İdaresi'nden gelmiştir. Vilayetten gelen yazıda, Nizamnamede yetimlerin rüşt yaşının 20 yaş olarak belirlenmiş olduğu hatırlatılarak, bu yaştan önce evlenmek isteyen kız ve erkek yetimlerin bazı zorluklar yaşadığı ifade edilmiştir. Zira bu durumdaki yetimler evlenmeden önce de evlilik işlemleri için pek çok harcama yapmak durumundadır. Bu sebeple rüşt yaşından önce evlenmek isteyen yetimlerin eytam sandığındaki paralarının bir kısmının, rüşt yaşı beklenmeden kendilerine verilmesi gerekmektedir.²⁷⁷

8 Kasım 1871'de Tuna Vilayetinden Sadarete gönderilen bir mazbatada yukarıda bahsettiğimiz konulara değinilmiştir. Bu mazbataya göre, Nizamnamede rüşt yaşı 20 olarak belirlenmiş olsa da Tuna Vilayetindeki Müslüman ve Hristiyan yetimler, çoğu zaman bu yaşa gelmeden önce evlenmektedir. Nizamnamedeki bu maddeden dolayı yaşanan sıkıntıların, "*emr-i izdivaç ve tenasülce tedenniyatı mucip olduğundan*" yalnızca kız çocukları lehine olacak şekilde 13. maddenin tadil edilmesinin yeterli olacağı belirtilmiştir.²⁷⁸ Bu belgede geçen ve devletin nüfus artışına olan ilgisi dikkat çekici bir noktadır. İdarenin evlilik ve doğurganlık oranlarını, yani nüfus kontrolünü ele alır olması modernleşmenin geldiği noktayı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda yetimlerle ilgili yapılan düzenlemeler nedeniyle evlilik ve doğurganlık oranlarında azalma yaşanacağı öngörüsünde bulunularak bunun önlenmesi istenmiştir. Günümüzde erken bir yaş olarak görünse de 20'li yaşlar 19. yüzyılda evlilik için geç bile sayılabilmektedir. Zira belgede de görüldüğü üzere gerek Müslümanlar gerekse Hristiyanlar çoğu zaman 20 yaşından önce evlenmektedir.²⁷⁹

²⁷⁶ Eytam Sandıkları Nizamnamesine Zeyl, 16 Zilkade 1286 – 17 Şubat 1870

²⁷⁷ BOA., ŞD., 2080-14/3 (4 Rebiyülahir 1288 – 21 Ağustos 1871)

²⁷⁸ BOA., ŞD., 2080-14/25 (25 Şaban 1288 – 8 Kasım 1871)

²⁷⁹ 19. yüzyılla birlikte merkezî otoritesini artırma çabası içerisine giren devlet, daha öncesinde müdahil olma gereği duymadığı evlilik kurumuna da müdahale etmeye başlamıştır. Ayrıntılı bilgi

Yukarıda bahsettiğimiz mazbatanın da görüşüldüğü Şura-yı Devlet toplantısında yetimlerin rüşt yaşıyla ilgili 17 Ağustos 1869 tarihinde kaleme alınan bir layiha da gündeme gelmiştir. Bu layihada Eytam Sandıkları Nizamnamesinde “*eytamın sinn-i rüşde vusulü yirmi yaşına buluşuna itibar*” olunacağı belirtilmiştir. Fakat burada 20 yaşına giren bir yetimin rüşt yaşına gelmiş olduğu ifade edilse de 20 yaşın başlangıcından nihayetine kadar tamamı dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte uygulamanın “*memalik-i mahrusa-i şahane ahalisinin ekserince*” benimsenip benimsenmeyeceği “*tecrübe olunmağa muhtaç*” olduğundan şimdilik rüşt yaşı maddesinin tadil edilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Yine de kız çocuklarının 20 yaşından önce evlenmesi “*memalik-i Osmaniyyenin adet-ı umumiyyesinden*” olduğundan bu yaştan önce evlenecek yetim kız çocuklarının eytam sandığında bulunan parası, yerel deavi veya temyiz meclisleri “*tarafından yetimin hal ve malına göre takdir edeceği*” masrafları için, eytam sandığından alınarak resmî bir senet karşılığı vasiye verilecektir. Yetimin vasisi de neye ne kadar harcama yaptığını gösteren bir defter tanzim edecek ve bu defter eytam müdürü marifetiyle eytam sandığında muhafaza edilecektir. Rüşt yaşına gelmeden başka bir yere taşınan yetimin evlenmesi durumunda yeni taşındığı yerin deavi veya temyiz meclisi gerekli işlemleri yerine getirecektir. Son olarak eytam müdürlerinin, mal müdürleri gibi, iki senede bir değiştirilmesi uygun görülerek bu düzenlemelerin Nizamnamenin 6. ve 13. maddelerine eklenmesi istenmiştir.²⁸⁰

Tuna Vilayetinden gelen bu talebin ardından Şura-yı Devlet kararıyla 20 yaşından önce evlenecek yetim kızlar için uygulanması planlanan muamelenin erkek yetimler için de uygulanması ile eytam müdürlerinin iki senede bir değiştirilmesi ve müdür olan kişinin görevi bittikten sonra tekrar seçilmemesi yönünde yapılan düzenlemeler Nizamnameye eklenmiştir.²⁸¹ Bununla birlikte 6. maddeye eklenen eytam müdürlerinin iki senede bir değiştirilmesi ve müdür olan kişinin görev süresi bittikten sonra tekrar seçilememesi

için bkz. Tülay Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010. Evlilik için erkek ve kız çocukları için belirlenmiş bir yaş sınırı olmamakla birlikte, kızlarda 9, erkeklerde ise 12 yaşından itibaren evlilikler görülmektedir. Bununla birlikte küçük yaştaki evlilikler çoğu durumda akit aşamasında kalmakta, kız çocukları cinsel olgunluğa ulaşana kadar aileleriyle birlikte yaşamaya deva etmekteydi. Ercoşkun'un çalışmasından edindiğimiz bilgilere göre 15 ila 20 yaş arası en yaygın evlilik yaşıydı.

²⁸⁰ BOA., ŞD., 2080-14/1 (28 Şevval 1288 – 10 Ocak 1872); BOA., ŞD., 2080-14/7-9 (21 Zilkade 1288 – 1 Şubat 1872)

²⁸¹ BOA., ŞD., 2080-14/16 (26 Zilkade 1288 – 6 Şubat 1872)

kuralına uygulamada pekte riayet edilmediğini görmekteyiz. Vilayet salnamelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla:

- Adana Vilayetine bağlı Tarsus Kazasında 1878’de eytam müdür olarak seçilen Hafız Efendi 1892 yılına kadar 14 yıl boyunca bu görevde kalmıştır.²⁸²
- Aydın Vilayetinin merkezi olan İzmir Sancağında Salih Efendi 1883-1889 yılları arasında altı yıl eytam müdürü olarak görev yapmıştır.²⁸³
- Saruhan Sancağında Mustafa Efendi 1880-1889 yılları arasında;²⁸⁴ bu sancağa bağlı Ödemiş Kazasında ise Abdülkerim Efendi 1880-1886 yılları arasında eytam müdürü olarak görev yapmışlardır.²⁸⁵
- Bağdat Vilayetinde Elhac Nasif Efendi 1893-1895 yılları arasında görev yaptıktan sonra 1900-1902 yıllarında tekrar eytam müdürlüğü yapmıştır.²⁸⁶
- Halep Vilayetine bağlı Urfa Sancağında Hüseyin Hüsnü Efendi 1891-1907 tam 16 yıl boyunca;²⁸⁷ Bilan Kazasında Hacı Emin Efendi 1884-1889 yılları arasında eytam müdürlüğü yapmıştır.²⁸⁸
- Hüdavendigar Vilayetinin merkezi olan Bursa’da eytam müdürü Hasib Efendi 1876-1880 yılları arasında 4 yıl üst üste görev yapmıştır.²⁸⁹
- Trabzon Vilayetinde Trabzon eytam müdürü Mehmed Tevfik Efendi 1887-1892 yılları arasında görev yaptıktan sonra 1898-1905 yılları arasında tekrar aynı göreve seçilmiştir.²⁹⁰

²⁸² *Salname-i Vilayet-i Adana*, Def’a 6, 7, 9, 10, Sene 1295, 1297, 1308, 1309, s. 82-100,107,175

²⁸³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Def’a 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, sene 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, s. 67, 54, 54, 48, 37, 54, 39

²⁸⁴ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Def’a 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, Sene 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, s. 125, 154, 186, 183, 134, 124, 108, 112, 310, 122, 158

²⁸⁵ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Def’a 2, 3, 4, 5, 6, 7, Sene 1297, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, s. 94, 122, 156, 127, 121, 109

²⁸⁶ *Salname-i Vilayet-i Bağdat*, Def’a 10, 11, 16, 17, Sene 1311, 1312, 1318, 1319, s. 123, 148, 217, 87

²⁸⁷ *Salname-i Vilayet-i Halep*, Def’a 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 27, 28, 30, 32, 33, 34, Sene 1307, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1320, 1322, 1323, 1324, s. 228, 290, 276, 261, 265, 290, 290, 305, 323, 385, 402, 394

²⁸⁸ *Salname-i Vilayet-i Halep*, Def’a 14, 15, 16, 17, Sene 1302, 1303, 1305, 1306, s. 149, 151, 151, 155

²⁸⁹ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar*, Def’a 7, 9, 10, 11, Sene 1293, 1295, 1296, 1297, s. 49, 49, 155, 79

²⁹⁰ *Salname-i Vilayet-i Trabzon*, Def’a 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, Sene 1305, 1309, 1316, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, s. 97, 112, 245, 120, 86, 133, 322, 272

Bu örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Merkezî yönetimin aldığı bu karar doğrultusunda Nizamnamede yapılan değişikliği, eytam müdürlerinin uzun süre görevde kalmalarının maddî olarak yolsuzluklara bulaşabilecekleri yönündeki genel kanıya bağlayabiliriz. Fakat bölümün başında da belirttiğimiz üzere, İstanbul'da alınan kararların, taşradaki pratiği istenildiği gibi olmamıştır. Zira taşra şehirlerinde bürokrasi çok daha dar bir gruba kapsamaktaydı ve idare genel olarak belirli bir zümrenin üyelerinden oluşmaktaydı. Yani aynı kişinin uzun yıllar eytam müdürlüğü yapması kanunen yasaklanmış olsa da yetmiş ve ihtisaslaşmış personel eksikliği nedeniyle çoğu zaman bu kural göz ardı edilmiştir. Ayrıca yönetim kadrolarının dar bir çevreden gelmesi nedeniyle de aynı kişi belirli aralıklarla tekrar eytam müdürü olarak seçilebilmiştir.

Üzerinde en çok tartışılan konu olan rüşt yaşına ulaşmadan evlenecek yetimlerle ilgili olarak da bu yetimlerin malının bulunduğu mahallin deavi veya temyiz meclisi tarafından yetimin malına ve durumuna göre bir masraf taktidinde edilmesi yönündeki hüküm 13. maddeye eklenmiştir. Bu işlem, eski dönemlerde yetimin malı vasinin kontrolünde olduğundan herhangi bürokratik bir işlem olmaksızın keyfi bir şekilde yapılmaktaydı. Her ne kadar nafaka miktarı şer'i mahkemelerce belirlense de bunlarda da sık sık yolsuzluklar olabildiğini görmüştük. Ayrıca pek çok durumda yetimin rüştünü ispat etmesi beklenmeden malı kendisine verilebilmekteydi. Yeni uygulama rüşt yaşına bir standart getirirken daha öncesinde şer'i mahkemelerin yerine getirdiği işlemlerin deavi veya temyiz meclislerine verilmesini de buna bağlayabiliriz.

Yeni uygulamaya göre meclisin takdir edeceği evlilik masrafları resmî bir senetle vasiye verilecek, vasi de bu senetle eytam sandığından yetimin parasını alacak ve yaptığı harcamaları gösteren bir defter düzenleyecektir. Sonrasında, hazırladığı bu defteri sandığa konulmak üzere mahkemeye teslim edecektir. Rüşt yaşına gelmeden önce başka bir yere taşınan yetimin evlenmesi durumunda ise, yetimin taşındığı mahallin deavi veya temyiz meclisi evlilik masrafları için bir harcama miktarı takdir edecek ve eytam sandığının bulunduğu mahallin deavi veya temyiz meclisine bunu bildirecektir. Para vasiye verildikten sonra vasinin tutacağı defter incelenip eytam sandığında muhafaza edilmek üzere sandığın bulunduğu mahalle gönderilecektir.²⁹¹ Görüldüğü üzere harcamalar yine vasi tarafından yapılmakla birlikte sıkı bir denetim ve kontrol

²⁹¹ 5 Zilhicce 1288 – 15 Şubat 1872 tarihinde Nizamnameye eklenen maddeler.

mekanizması tesis edilmeye çalışılmıştır. Yetimin evlilik masrafları meclis tarafından belirlenirken eytam müdürlüğü de vasinin neye ne kadar para harcadığını denetleyecektir.

Bir diğer gelişme ise eytam müdürlerinin ve memurlarının gelirlerinin azlığıyla ilgili şikâyetlerin artması ve bunların maaşlarına ilave yapılmasıyla ilgili olmuştur. Hatırlanacağı üzere Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 6. maddesinde gayrimenkuller hariç terekedeki eşyaların satışından elde edilen gelirin binde 20'si tellaliye ücreti olarak alınmakta ve bunun 12'si eytam müdürüne, 3'ü mahkeme görevlilerine ve 5'i tellala verilmekteydi. Eytam müdürlerinin gelirlerinin azlığından bahisle eytam sandıkları sermayesinden gelen faiz gelirin 1/10'luk kısmının eytam müdürlüklerine tahsis edilmesi yönündeki talepler Meşihat'a iletilmiştir. Meşihat, durumu Şura-yı Devlet'e bildirmiş ve konu Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde görüşüldükten sonra konuyla ilgili bir mazbata hazırlanmıştır.

Bu mazbataya göre emval-i eytamla ilgili işlerin yolunda gitmesi “*ehil ve muktedir kimselerin tayiniyle*” mümkün olacaktır. Dolayısıyla eytam müdürü olarak görev yapacak kişiye verilecek ücretin “*taayyüşe*”, yani geçinmeye yetecek derecede olması gerekmektedir. Hâlihazırda Rumeli ve Anadolu'da bulunan bazı sancak ve kazalarda faiz geliri makbuzunun kuruşta 1 parası eytam müdürleri tarafından alınmaktadır. Şeyhülislam da bu uygulamanın genele yayılarak bir kural haline getirilmesine ve Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 6. maddesine eklenmesine cevaz vermiştir. Bu değişiklik Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde oylamaya sunulmuş ve bir üye hariç diğer üyelerin ittifakıyla kabul edilmiştir.²⁹² Bu değişiklik ile ilgili kanun maddesi 13 Ekim 1877'de Şura-yı Devlet tarafından hazırlanmış²⁹³, fakat nizamnameye ancak 8 Nisan 1879 tarihinde eklenmiştir.²⁹⁴

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1838 yılında memurlara devlet hazinesinden maaş bağlanması uygulamasına geçilmiş; fakat bu sistem hiçbir zaman düzgün bir şekilde işletilememiştir.²⁹⁵ Yetim mallarının idaresinde görev alan memurlara da düzenli bir maaş

²⁹² BOA., İ.MMS., 61-2894/1 (14 Rebiyülevvel 1292 – 20 Nisan 1875)

²⁹³ BOA., İ.MMS., 61-2894/3 (5 Şevval 1294 – 13 Ekim 1877)

²⁹⁴ “Eytam Sandıklarının Suret-i İdare ve Muhafazası Hakkındaki Nizamname-i Umumiyyenin Altıncı Maddesi Makamına Kaim Olmak Üzere Keleme Alınan Fıkra-i Kanuniyedir”, *Düstur*, Tertib I, Cild IV, s. 614

²⁹⁵ Findley, *a.g.e.*, s. 28-29

bağlanmamış olup yaptıkları işlemlerden aldıkları harçlarla geçimlerini sağlamaları beklenmiştir. Her ne kadar bu görevlilerin hangi işlemde ne kadar ücret alacağı standart haline getirilmiş olsa da eytam müdürlüğünde görevli memurlar da geçim sıkıntısı yaşayan pek çok memur gibi, usulsüz bir şekilde gelirlerini artırma yoluna gitmişlerdir. Şura-yı Devlet, büyük bir servet oluşturan yetim mallarının kontrolünü elinde bulunduran eytam müdürlerinin maddî sıkıntılar nedeniyle yolsuzluk yapmasına mâni olmak üzere, faiz gelir makbuzundan keyfî bir şekilde alınan ücreti yasal hale getirmek durumunda kalmıştır.

Son olarak, nizamnamenin 4. maddesiyle ilgili zorunlu bir düzenlemeye gidilmiştir. Zira 1870’li yılların başlarında Osmanlı adlî sisteminde yapılan bazı değişiklikler çeşitli meclis ve mahkemelerin görev ve sorumluluk alanlarında değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Konumuz açısından nizamnamenin 4. maddesine göre yetimin velisi veya vasisi yoksa sancaklarda temyiz-i hukuk meclisleri; kazalarda deavi meclisleri ve vilayet şeklinde teşkil edilmeyen yerlerde liva ve kaza meclisleri bu yetim için güvenilir bir vasi atayacaktır. Hatırlanacağı üzere eski uygulamada vasi atamasıyla ilgili Mecelle’nin 974. maddesiyle de kanunlaşmış şer’î bir silsile mevcuttur.²⁹⁶ Bu silsilede vasi atamakla görevli son merci şer’î mahkeme hâkimi olan kadıdır ki bunların da fazladan ücret alabilmek adına keyfî bir şekilde vasi azil ve ataması yapabildiğini, hatta kendilerini dahi vasi olarak atayabildiklerini görmüştük. Taşra eytam müdürlükleri kurulurken vasi atamasıyla ilgili işlemler şer’î mahkemelerin yetki alanından alınmış ve bu keyfî uygulama sonlandırılarak idarenin etkinlik alanı genişletilmiştir. Merkezî idarenin bu adımı, ilerleyen süreçte kurulacak olan nizamiye mahkemeleri ve yukarıda bahsettiğimiz mahkemeler arasında ihtilaflar yaşanmasına sebep olmuştur. Emval-i eytam sandıklarıyla ilgili konulara temyiz-i hukuk meclisleri bakmakta iken vilayet merkezlerinde bulunan bu meclisler nizamiye mahkemesine dönüştürülmüştür. Sancaklarda bulunan temyiz-i

²⁹⁶ “Sagirin bu babda velisi evvela babası, saniyen babası fevt olmuş ise vasiyy-i muhtarı ya’ni babasının hal-i hayatında ihtiyar ve nasb etmiş olduğu vasi, salisen vasiyy-i muhtar dahi vefat ederse anın hal-i hayatında nasb eylediği vasi, rabi’an cedd-i sahihi yani sagirin babasının babası yahud babasının babasının babası, hamisen işbu ceddin hal-i hayatında ihtiyar ve nasb eylemiş olduğu vasi, sadisen ol vasinin nasb eylediği vasi, sabian hâkim yahud vasiyy-i mansubu ya’ni hâkimin nasb eylediği vasidir. Amma kardeş, amca vesair akrabasının vasi olmadıkları halde izin vermeleri caiz değildir.” Bkz. Akgündüz, a.g.e., s. 135

hukuk meclisleri de eytam işleriyle ilgili konularda kendilerinin değil nizamiye mahkemelerinin sorumlu olduğunu belirterek duruma itiraz etmiştir.

Örneğin Ankara vilayeti temyiz meclisi reisi 3 Şubat 1876 tarihinde konuyla ilgili şikâyetini İstanbul'a iletmiştir. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi de 8 Şubatta konuyu gündemine almış ve konuyla alakalı Meşihatın de görüşünü öğrenmek istemiştir. Meşihat da konuyu Meclis-i İdare-i Emval-i Eytama havale etmiştir. Meclis, Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 4. maddesine göre vasi atama işlemlerinin şer'i usullere göre yapılması gerektiğini; 7. maddeye göre de emval-i eytamla ilgili işlemlerin kadıların nezaretinde yapıldığını belirtmiştir. Sonuç olarak şer'i mahkemelerin bulunduğu mahallerde emval-i eytamla ilgili işlemlerin bunlar tarafından yapılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir.²⁹⁷ Üyelerinin tamamı ilmiye sınıfından olan ve Meşihata bağlı faaliyet gösteren Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın yetki alanı daraltılmış olan şer'i mahkemelerin gücünü artırma yönünde tavsiyeler verdiği açıktır.

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'dan gelen cevaptan sonra konu tekrar Şura-yı Devlet'te görüşülmüştür. Buradaki müzakereler neticesinde Tanzimat Dairesi'nce hazırlanan 30 Temmuz 1877 tarihli mazbataya göre emval-i eytamla ilgili konular temyiz-i hukuk meclislerince görülmekte iken, vilayet merkezlerindeki naiplerin divan-ı temyize nakledilmesiyle meclis-i temyiz reisleri adliye memurluğuna geçirilerek bu meclisler nizamiye mahkemesine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla emval-i eytamla ilgili konular nizamiye mahkemeleri ve divan-ı temyiz meclislerinin yetki alanı dışında kalmıştır. Yetimlerle ilgili işlemlerin aksaması uygun olmayacağı için bunlarla ilgili işlemleri düzenleyecek bir merci tayini zaruri hale gelmiştir. Naiplerin bulunduğu meclislerin bu işlerin "*merci-i tabisi*" olduğu belirtilerek bu yönde bir düzenleme yapılması oy birliğiyle kabul edilerek²⁹⁸ Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 4. maddesine eklenmiştir.²⁹⁹ Böylece yerel idarenin yetkisine bırakılmış bir alan kısmen de olsa tekrardan şer'i mahkemelerin sorumluluk alanına dâhil edilmiştir.

Nizamnameye eklenmemekle birlikte 16. maddede yer alan eytam müdürlerinin seçilirken meclis azalarının kendisine kefil olmasıyla ilgili düzenlemenin tadili de

²⁹⁷ BOA., İ.Ş.D., 37-1897/2 (19 Receb 1294 – 30 Temmuz 1877)

²⁹⁸ BOA., İ.Ş.D., 37-1897/2 (4 Zilkade 1294 – 10 Kasım 1877)

²⁹⁹ BOA., İ.Ş.D., 37-1897/3 (3 Muharrem 1295 – 7 Ocak 1878)

gündeme gelmiştir. Hatırlanacağı üzere, eytam müdürleri tarafından verilecek kefalet senetlerinin istinaf mahkemesi hukuk dairesi azalarının müteselsil kefaleti ile olması Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 16. maddesinde yer almaktadır. Bununla birlikte istinaf mahkemesi azalarının adliye dairesinde görevli olmaları ve hâkim sıfatıyla tanımlanmaları; nizamiye mahkemeleri azalarının ise eytam işlerine müdahil olmamasının uygun olmayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle Kastamonu Vilayeti istinaf mahkemesi azaları, eytam müdürü olarak atanan kişinin kefalet senedini tasdik etmekten imtina etmiştir. Konuyla alakalı Kastamonu'dan Dâhiliye Nezareti'ne 19 Safer 1310 (12 Eylül 1892) tarihli bir telgraf gönderilmiş ve bu telgraf Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından Meşihata yönlendirilmiştir. Meşihattan gelen cevap yazısında; daha öncesinde eytam müdürlerinden alınan kefalet senetlerinin Nizamname hükümleri gereğince kendi mahallerinde korunması gerekirken, yayımlanan bir genelgeyle Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da saklanmak üzere Meşihata gönderilmesinin istendiği hatırlatılmıştır.

Bununla birlikte gerek Kastamonu Vilayetinden gerekse başka vilayetlerden istinaf mahkemesi hukuk dairesi azaları sorumluluk almamak için kefaletten imtina etmektedirler. Bu durumun emval-i eytamla ilgili iş ve işlemlerde aksamalara sebep olduğu ve dolayısıyla yetimlerin zarara uğradığı belirtilmiştir. Bu nedenle Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 16. maddesinin tadil edilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Meşihattan gelen bu cevaba istinaden istinaf mahkemesi hukuk dairesi azalarının kefaletten imtina etmelerinden dolayı Emval-i Eytam Nizamnamesinde değişiklik yapıncaya kadar 1880 tarihli Kefalet Nizamnamesinin³⁰⁰ eytam müdürleri için de geçerli olmasının yeterli olacağı Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiş ve Meşihata de konuyla ilgili bilgi verilmiştir.³⁰¹

Çalışmanın başından beri birçok yerde müteselsil kefalet uygulamasına değinilmiştir. 1811 yılında kassam kâtiplerinin birbirlerine kefil tutulmasına dair emirnameyle başlatabileceğimiz süreç hemen her düzenlemede yer almıştır. Bu uygulamanın temel mantığı, sorumluluğu daha geniş bir tabana yaymak olup bir görevlinin yolsuzluk veya uygunsuzluk yapması durumunda ona kefil olan herkesin sorumlu tutulmasıdır. Ayrıca

³⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Evren Dayar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Memur Kefalet Nizamnameleri”, *OTAM*, Sayı: 49 (Bahar 2021), ss. 25-52

³⁰¹ BOA., BEO., 152-11400/2 (29 Cemaziyülahır 1310 – 6 Teşrin-i Sani 1308 – 18 Ocak 1893); BOA., BEO., 152-11400/1 (17 Receb 1310 – 4 Şubat 1893)

müteselsil kefalet uygulamasıyla pek çok kişi aynı anda birbirine kefil yapıldığından bir nevi caydırıcılık sağlanmak istenmiştir. Zira kefil olduğu kişinin yaptığı yolsuzluktan mesul tutulacağını bilen bir memurun bu duruma mâni olacağı öngörülmüştür. Bununla birlikte uygulamanın yolsuzlukları önlemeye yeterli olmaması, meclis üyelerinin eytam müdürlerine kefil olmak istememelerine neden olmuştur. Nihayetinde yeni bir düzenleme yapılmak yerine 1880 tarihli Kefalet Nizamnamesi eytam müdürleri için de uygulanmıştır. Bu nizamnamenin 2. maddesinde:

“...kefâlet edecekler tebaa-i Devlet-i Âliyye'den olmak üzere tüccardan mensub olduu dâire-i resmîyeden ve esnaftan ise esnaf kethüdâlar ve ketebeden ise kalem zâbitleri ve meclis a'zâsından ise meclis rüesâsı ve devâir me'mûrlarından ise nezâretlerdeki en büyük âmiri tarafndan ve bu ma'dûd olanlardan gayri ise mahâlleri idâre meclisi veya makavelât muharrirleri cânibinden servetçe kifâyet ve kudretlerini musaddak memhur sened ibrâz olunduktan sonra kefâletleri kabul olunacaktır.”³⁰²

Hükmü yer almaktadır. Yani müteselsil kefaletle birden çok kefil yerine muteber tek bir kefil olması yeterli görülmüştür. Eytam müdürüne kefil olacak kişinin kefalet senedinin Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a gönderilmesi ve senedin burada muhafaza altına alınması kararlaştırılmıştır. Bahse konu bu kısmî değişiklik ve eklemelerle birlikte Eytam Sandıkları Nizamnamesi 1906 senesine kadar yürürlükte kalmış ve eytam müdürlükleri bu nizamname çerçevesinde iş ve işlemlerini yürütmüştür. Aşağıda eytam müdüriyetlerinin ve sandıklarının işlevi ve durumu incelenecektir.

4.2. EYTAM MÜDÜRIYETLERİNİN İŞLEVİ VE DURUMU

Emval-i Eytam Nezareti'nin devamı konumunda bulunan İstanbul'daki Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin mevcut sermayesi göz önüne alındığında çeşitli proje ve ödemeler için devlete dahi borç verebilecek durumda kurumsal ve merkezî bir yapıda olduğunu önceki bölümlerde görmüştük. Taşrada kurulan eytam müdürlükleri ve sandıkları ise çok daha küçük ölçekli olup iş ve işleyişleri bakımından İstanbul örneğinden çok daha farklıdır.

Hatırlanacağı üzere, taşradaki yetim mallarıyla ilgili düzenlemeler yapılması gündeme geldiğinde burada yaklaşık 200 bin kese (100 milyon kuruş) değerinde yetim malı olduğu tahmin edilmekteydi. Salnamelerden edinebildiğimiz bilgilere göre 1876 senesinde

³⁰² Dayar, a.g.m., s. 38

yalnızca Tuna ve Edirne Vilayetlerindeki eytam sandıklarının sermayesinin 23 milyon kuruşun üzerinde olduğunu görmüştük. Yani taşradaki emval-i eytamın tahmin edilenin çok daha üzerinde bir meblağ olduğu öngörüsünde bulunmak mümkündür. Dağınık durumda bulunan böylesine muazzam bir servetin denetim ve kontrol dışı bırakılması, hemen her alanda etkinliğini ve otoritesini artırma çabası içerisinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu açısından elbette ki mümkün olmayacaktır. Zira bu çalışma Osmanlı bürokrasisinin emval-i eytama yaklaşımının salt dinî-manevî gerekçelerle olmadığını; bunun ötesinde çok ciddi merkeziyetçi ve ekonomik kaygıların bulunduğunu iddia etmektedir.

Bu bağlamda eytam sandıklarında bulunan yetim mallarının, tüccarlar, esnaflar ve bürokratlar için düşük maliyetli kredi imkânı sağladığını söyleyebiliriz.³⁰³ Modern manada bir bankacılık sisteminin bulunmadığı Osmanlı taşrasında eytam müdürlükleri vasıtasıyla düşük faizli kredi imkânlarının sağlanması ve bunun yaygınlaşması, finansal açıdan oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, eytam sandıkları ve para vakıfları eski dönemlerden beri Osmanlı toplumu için nispeten uygun faiz oranlarıyla borçlanma imkânı yaratmıştır.³⁰⁴ Her ne kadar İslam dini faizi yasaklamış olsa da her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da kredi ilişkileri daima var olagelmıştır. Osmanlı ulemasının büyük çoğunluğu da “İslam toplumu için yararlı olan bir şeyin İslam için de yararlı olacağı” görüşünü savunarak bu faiz uygulamalarını hoş görebilmiştir.³⁰⁵

Toplumun diğer kredi alternatifleri olan sarraflar ve tefecilerde ise eytam sandıkları ve para vakıflarına göre oldukça yüksek faiz oranları uygulanmaktadır. Zaman zaman devletin dahi borç alabildiği sarraflar %20 civarında faiz uygularken, tefeciler %20 ila %40 arasında faiz uygulayabilmektedir.³⁰⁶ İşte böyle bir ortamda, vakıfların öneminin de büyük oranda azaldığını düşünürsek, eytam sandıkları %15 ve %12’lik faiz oranlarıyla Osmanlı toplumu için önemli bir kredi merkezi haline gelmiştir. Bu sandıkların merkezi

³⁰³ Nazan Maksudyan, *Hearing The Voiceless-Seeing The Invisible: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic And Political History In The Late Ottoman Empire*, Sabancı Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 253

³⁰⁴ Güran, *a.g.e.*, s. 176

³⁰⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 6-7

³⁰⁶ Güran, *a.g.e.*, s. 160-161

idarenin denetim ve kontrolü altına alınmasıyla daha bürokratik bir yapının oluşacağı açıktır. Zira yapılan kanun ve düzenlemelerle, sancağın veya kazanın idare meclisince seçilen ve kendisi de bir kamu görevlisi olan eytam müdürünün ne yapıp ne yapamayacağı; hangi şartlarda hangi faiz oranını uygulayacağı, borç alma-verme usullerini ne şekilde gerçekleştireceği gibi pek çok konuda sınırları net bir şekilde belirlenmiş nesnel normlar getirilmiştir.

Eski uygulamalarda eytam sandığından borçlanmak isteyen bir kişinin vasiyle anlaşıp bu borç işlemini mahkemede kayıt altına aldırması yeterliyken, yeni durumda borç alma işlemleri vasiinin keyfiyetine bırakılmayarak daha bürokratik ve karmaşık bir prosedür haline getirilmiştir. Borç alacak kişinin vasiye değil eytam müdürüne başvurmasıyla başlayan süreçte borca karşılık rehin veya kefil gösterme, borcun vadesi ödendikçe evrak tanzim etme, borcun ödenmemesi durumunda rehinin satılması veya kefinden tazmin edilmesi gibi uygulamaların getirilmesi merkezî idare açısından olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde yetim malları üzerinde tam anlamıyla bir kontrol sağlanırken, yetimin de mağduriyet yaşamayı engellenmiştir. Bununla birlikte sıradan bir insan için oldukça karmaşık görünen bu prosedürler nedeniyle pek çok kişi, eytam sandıklarından borç almak yerine daha az işlem ve alenilik gerektiren sarraf ve tefecilere başvurmaya devam etmiştir. Fakat her şeye rağmen, merkezî yönetimin kontrolüne alınan eytam sandıkları sayesinde Osmanlı taşrasındaki pek çok kişi eytam sandıklarından aldıkları kredilerle işlerini devam ettirebilmiştir. Bu bağlamda eytam sandıklarından borç alma-verme işlemleriyle ilgili birkaç örnek göstermek yerinde olacaktır.

Eytam sandıklarının borçlanma aracı olarak kullanılmasıyla ilgili kadı sicillerinden pek çok örnek bulmak mümkündür. Son zamanlarda kadı sicillerinin transkripsiyonuna yönelik yapılan çalışmalar ve tezler, çalışmamız açısından da oldukça faydalı olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak 19 Eylül 1887 tarihli bir borç ve kefalet hüccetini ele alabiliriz. Mahkeme kaydına göre Karahisar-ı Sahib Sancağı Cami-i Kebir Mahallesinde yaşayan Hacı İbrahim oğlu Salih Ağa, Akmescit mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ahmed oğlu Hacı Nuri Ağanın yetim kalan kızı Esmâ'nın eytam sandığındaki malından borç almak istemiştir. Aynı zamanda Esmâ'nın vasisi de olan Karahisar-ı Sahib Eytam Müdürü Ahmed Efendi marifetiyle Salih Ağaya yetimin eytam sandığındaki parasından 1.878 kuruş borç ile 843 kuruş değerinde bir koyun verilmiştir. Toplamda 2.721 kuruş olan

borcun 3 sene ertelenmesi olup bu sürenin sonunda borcunu ödeyeceğine dair Topçuoğlu Ahmed Efendi, Ekmekçi Ömer oğlu Gazi ve Manastırlı Hüseyin Ağa kefil olmuştur.³⁰⁷

Eytam sandığından alınan borcun faizinin ödenmesine dair 27 Mart 1897 tarihli başka bir örnekte Teke Sancağı sakinlerinden Yusuf Ağa'nın, Şerife isimli yetimin eytam sandığındaki malından borçlandığını görmekteyiz. Şerife, vekili olan Ahmed Efendi vasıtasıyla, verdiği borcun zamanında ödenmediği yönünde şikâyette bulunarak, bu gecikmeden doğan faizin de ödenmesini istemiştir. Yusuf Ağa'nın vekili Şükrü Efendi, eytam müdürlüğünden gönderilen hesap pusulasıyla borcun zamanında ödendiğini ispatlamış ve mahkeme Şerife'nin "*iddiasının reddine*" karar vermiştir.³⁰⁸ Bu örnek, eytam sandıkları üzerindeki devlet kontrolünün önemini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zira eytam sandıklarının bürokratik bir yapıya kavuşturulmasıyla yapılan hemen her işlem eytam müdürleri tarafından kayıt altına alınmıştır. Böylece de Yusuf Ağa'nın borcunu zamanında ödediği kolayca kanıtlanmıştır.

Bir başka örnekte ise doğrudan Eytam Sandıkları Nizamnamesine aykırı bir durum karşımıza çıkmaktadır. Hatırlanacağı üzere Nizamnamenin 16. maddesindeki hüküm gereği eytam müdürlüğünde görevli personelin, çalıştıkları süre boyunca eytam sandıklarından borç almaları kesinlikle yasaklanmıştı.³⁰⁹ Nizamnamedeki bu açık hükme rağmen 22 Kasım 1884 tarihli bir hüccetten, Kırşehir Eytam Müdürü Mehmet Tahir Efendi'nin kendi idaresindeki eytam sandığından borç aldığını görmekteyiz. Buna göre Mehmet Tahir Efendi, müteveffa Bayram oğlu Hacı Hüseyin'in yetimleri olan Yusuf ve Elif'in eytam sandığındaki mallarından 8.695 kuruş 24 para borç almış ve bu borcu 5 senede ödeyeceğine dair iki kişiyi kefil göstermiştir.³¹⁰ Eytam müdürü olan kişinin, kendi

³⁰⁷ Mehtap Siligül, *Karahisar-ı Sahip Sancağı'nın 615 No'lu Şer'ie Sicili (Transkripsiyon)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 275-276

³⁰⁸ Melike Bulut, *84 No'lu Antalya Şer'ie Sicili Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2017, s. 85

³⁰⁹ "*Emval-i eytam sandıklarının sermayesinden ve faiz ve temettuatından muharrer usul ve kaide haricinde akçe ikraz olunması veyahud nâzır ve memurlarının ve bu işe taalluku olan kimselerin sandık hizmet ve nezâretinde buldukları müddetde bundan az ve çok ve senedli ve senedsiz akçe almaları memnuüyyet-i kaviyye ile memnu olduğundan...*": Takvim-i Vekayi, Sayı: 1458, 19 Zilhicce 1288 (28 Şubat 1872)

³¹⁰ Barış Akaröz, *H. 1299-1305 / M. 1881-1887 Tarihli 5 Numaralı Kırşehir Şer'ie Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 72-73

idaresindeki eytam sandığından borç alması, ileride yaşanabilecek muhtemel sorunlar göz önüne alınarak yasaklanmıştır. Böyle bir durumun yaşanması halinde eytam müdürüne kefil olan herkesin sorumluluk altında olacağı belirtilmiş olmasına rağmen bu hükmün de tıpkı eytam müdürlerinin görev süreleriyle ilgili hükümde olduğu gibi, pratikte karşılığı olmadığı görülmektedir.

Eytam sandıklarıyla ilgili borç alma-verme ilişkilerinin dışında, sandıklarla ilgili uygulamadaki aksaklıklara da değinmek yerinde olacaktır. Eski dönemlerde vasi ve mahkeme görevlilerin keyfiyetine terkedilmiş durumdaki emval-i eytamın devletin denetim ve kontrolüne alınmasıyla, yüzyıllardır süregelen sorunların bir anda çözülmesini beklemek çok naif bir yaklaşım olacaktır. En üst düzey bürokrattan en alt kademedeki memura kadar rüşvet ve adam kayırmanın oldukça yaygın olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda³¹¹, tüm dinî referans ve modern düzenlemelere rağmen yetim mallarının durumuyla ilgili de pek çok yolsuzluk yaşanmaktadır. Örneğin Girit'te eski dönemlerde muhasebecilik yapmış olan Osman Rauf Efendi isimli kişi, tahrirat kâtibi Sadık Efendi'nin kefaletiyle Hanya eytam sandığından 29 bin kuruş gibi külliyetli diyebileceğimiz bir miktar parayı borç almıştır. Osman Rauf Efendi borcunu ödemediğinden adadan ayrılmış ve Tuna Vilayetindeki Tırnova Sancağında aşar ihalesini üzerine almıştır. Osman Rauf Efendi'nin eytam sandığından aldığı borcun faizinin günden güne arttığı ve kefil olan Sadık Efendi'nin de bu borcu ödemeye kudretinin olmadığı anlaşılmıştır. Sadık Efendi, Tırnova Kaymakamlığına bir arzuhal göndererek, Osman Rauf Efendi'nin borcunu ödemesini talep etmiştir.³¹² Başka bir örnekte ise Kazmir Efendi isimli bir kişinin, Vidin Sancağında çalıştığı sırada buradaki eytam sandığından bir miktar borç aldığını ve borcunu ödemediğinden şehirden ayrıldığını görmekteyiz. Yapılan tahkikat sonucunda Kazmir Efendi'nin Silistre'de memleket tabibi olarak çalıştığı tespit edilmiş ve Ağustos 1876'daki bir aylık maaşı olan 1.000 kuruşa el konularak borcuna karşılık Vidin eytam sandığına gönderilmiştir.³¹³

³¹¹ Rüşvet sorunu Osmanlı modernleşmesinin can sıkıcı sorunlarında biri olup rüşvetin önlenmesi için sürekli bir mücadele verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Keleş, "Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2005, Cilt: 24, Sayı: 38, ss. 259-280.

³¹² BOA., A.MKT.UM., 480-57/2 (8 Cemaziyülevvel 1288 – 26 Temmuz 1871)

³¹³ BOA., C.SH., 23-1102 (6 Eylül 1892 – 18 Eylül 1876)

Bu iki örnekten de görüldüğü üzere, eytam sandıklarından alınan borcun ödenmemesi eski dönemlerden beri yaygın bir durumdur. Bununla birlikte eytam sandıklarının idaresinin eytam müdüriyetleri aracılığıyla merkezî idarenin kontrolüne alınmasıyla borç takibinin çok daha sağlıklı bir şekilde yapıldığını söyleyebiliriz. Zira Tanzimat'tan bu yana gittikçe gelişen ve genişleyen bürokratik mekanizmalar sayesinde, borç işlemleri eskiden yalnızca mahkeme kayıtlarına yansırken, devletin resmî kayıtlarına da yansımaya başlamıştır. Bu vesileyle borcun ve borçlunun takibi çok daha kolaylaşırken, ikinci örnekte de gördüğümüz gibi borca karşılık maaşa haciz uygulaması dahi yapılabilir hale gelmiştir. İlerleyen süreçte eytam sandıklarından borç alıp, bu borcu ödemeyenlerle ilgili de düzenlemeler yapıldığını görmekteyiz. Buna göre 19 Haziran 1882 tarihinde 10 Haziran 1879 tarihli İcra Kanunu'na yapılan eklemelerle emval-i eytamdan aldıkları borcu ödemedikleri için mahkûm olanların nafakasız bir şekilde hapis edilmeleri hükmü getirilmiştir.³¹⁴

Eytam sandıklarından borçlanmayla ilgili yaşanan sorunların yanında bizzat emval-i eytamı korumakla görevlendirilen eytam müdürlerinin ve diğer memurların da pek çok uygunsuzluğa ve suiistimale karıştığını görmekteyiz. Yetim mallarının muhafazasıyla ilgili yapılan dinî referans ve hukukî düzenlemelere rağmen eytam memurlarının suiistimallerine engel olmak mümkün olmamıştır. Örneğin Adana'da “*servet-i milliye'nin bir büyük kısmını*” oluşturan emval-i eytamdan 500 bin kuruş civarında para olduğu tespit edilmiştir. Bu para varisler ve müsrif mirasçılar tarafından “*telef ve zayi*” edilmekte olup buna ilaveten eytam memurları da gelirlerinin azlığını bahane ederek bazı uygunsuz davranışlarda bulunmaktadır. Konunun İstanbul'a yansımalarının ardından Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nde Eytam idaresindeki memurların maaşlarının azlığını bahane ederek yetim mallarına el sürmesini engellemek için %12 oranında uygulanan borçlanma faizinden alınan harcın bir miktar artırılarak bu memurların maaşlarına ilave edilmesi konusu görüşülmüştür. Burada yapılan görüşmelerde; eytam ve menafi sandıklarının idare ve muhafazasında görevli memurların gelirlerinin önceden çıkartılan nizamnamelerle belirlenmiş olduğu ve bu memurların yaptığı işlemlerin “*nezaret-i hükümete mevdu vazifeden*” olduğu belirtilerek bu memurların kanuna aykırı

³¹⁴ “Emval-i Eytamdan Medyun Olanların Dahi İcra Kanununun 39'uncu Maddesinin 2 Şaban 1299 Tarihli Zeyline Tevfikan Bilâ Nafaka Hapis Edilmesi Hakkında İrade”, *Düstur*, Tertib I, Cild VII, ss. 863-864

davranışlarda bulunmalarının uygun olmayacağı sonucu çıkmıştır. Ayrıca eytam sandıklarından halka kesede 6 kuruş 10 para (%15) faizle borç verilip bunun 5 kuruşunun yetime, kalanının sandık memurlarına kalmasının “*münasip ve caiz*” olmayacağı belirtilmiştir. Sandıkların idaresinde Nizamname hükümlerinin “*layıkıyla gözetilmesi*” ve bu konuda daha dikkatli olunması istenmiştir.³¹⁵ Daha önce bahsettiğimiz pek çok örnekte olduğu gibi bu örnekte de merkezde yapılan düzenlemelerin, taşrada farklı şekillere evrilebildiğini görmekteyiz. Gerek 1851, gerekse 1866 tarihli Nizamnamelerle eytam sandıklarından alınan borçlarda %15’lik faiz oranı standart hale getirilmiş olmasına rağmen Adana’da %12’lik faiz uygulandığını görmekteyiz. Yerel düzeyde %15’lik faiz oranının ahaliye fazla geldiği ve bu nedenle yine Nizamnamelerde bazı özel durumlarda uygulanmasına müsaade edilen %12’lik faiz oranının tercih edilmiş olabileceği yorumunu yapabiliriz. Memurların maaşlarını yetersiz görüp kendilerince bir yol izlemesi ise asla uygun görülmeyerek bu konudaki düzenlemelerin eksiksiz bir şekilde yürütülmesi istenmiştir.

1885 tarihli başka bir örnekte, doğrudan saraya gönderilen bir jurnalde Edirne Vilayetindeki Gümülcine Eytam Müdürünün 8 senelik görev sürecinde emval-i eytamın mahvolma derecesine geldiği belirtilmektedir.³¹⁶ Bu jurnalde, eytam müdürü olarak görev yapan kişinin adı belirtilmemiş olup salnamelerden de konuyu takip etmek ne yazık ki mümkün olmamıştır.³¹⁷ Diğer bir örnekte ise Sivas Vilayetine bağlı Gümüşhacıköy Kazasındaki eytam sandığının soyulduğunu görmekteyiz. Sivas Valisi Memduh Bey, sandıktaki 1.600 liradan fazla parayı çalan Muhyiddin isimli şahsa yardım ettiği düşünülen kaza kaymakamı, kaza naibi ve kaza naibinin kardeşiyle ilgili gerekli tahkikata başladığını Şura-yı Devlet’e bildirmiştir.³¹⁸ 1891 senesinde yaşanan başka bir olayda, Hüseyin Hüsnü Efendi isimli kişinin yaklaşık bir yıl önce Halep Vilayetine bağlı Urfa Sancağındaki eytam müdürlüğüne seçildiğini fakat devir teslim işlemlerinin halen yapılmadığını görmekteyiz. Hüseyin Hüsnü Efendi yazdığı bir arzuhalle durumu Halep valisine bildirerek bu süre zarfında eytam sandığından borç alanlardan “*bir akçe dahi*

³¹⁵ BOA., ŞD., 2117-6 (15 Cemaziyülahır 1289 – 8 Ağustos 1288 – 20 Ağustos 1872)

³¹⁶ BOA., Y.PRK.AZJ., 10-42 (4 Mayıs 1301 – 16 Mayıs 1885)

³¹⁷ Zira sekizinci salname H. 1293 (M. 1876/77) senesinde yayımlanmışken dokuzuncu salname ancak H. 1300 (M. 1882/83) senesinde yayımlanmıştır ve on üçüncü salnameye kadar Gümülcine eytam müdürlüğüne dair salnamelerde herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

³¹⁸ BOA., ŞD., 1790-45 (15 Teşrin-i Sani 1306 – 27 Kasım 1890)

tahsil” edilemediğini belirterek yetimlerin zarara uğradığını ifade etmiştir.³¹⁹ Hüseyin Hüsnü Efendi’nin şikâyeti yerinde görülerek devir teslim işlemleri yapılmıştır. Zira salnamelerden takip edebildiğimiz kadarıyla H. 1307 (M. 1889/90) senesinde Urfa Eytam Müdürü olarak Halid Efendi karşımıza çıkarken³²⁰, bundan bir sonraki salnamede Hüseyin Hüsnü Efendi’yi Urfa Eytam Müdürü olarak görmekteyiz.³²¹ Hatta öyle ki Hüseyin Hüsnü Efendi, bu tarihten başlayıp H. 1324 (M. 1906/07) senesine kadar, yani yaklaşık 16-17 yıl boyunca, Urfa Eytam Müdürlüğü makamında kalmıştır.³²² Bu durum da, eytam müdürlerinin iki senede bir değiştirilmesi ve eytam müdürlüğü yapmış bir kişinin aynı göreve tekrar seçilmemesi yolundaki Nizamname hükümlerine aykırı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

1892 tarihli diğer bir örnekte İstanbul’a bağlı Kartal Kazası Eytam Müdürü Hakkı Efendi’nin zimmetine para geçirdiği ve rüşvet aldığı yönündeki iddialar artmaya başlamış; bunun üzerine kazadaki emval-i eytamın muhasebesinin yapılması ve sandığın durumunun kontrol edilmesi için Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam azalarından Malik Bey görevlendirilmiştir.³²³ Hemen hemen aynı tarihlerde Musul Eytam Müdürü olarak görev yapan Hüseyin Efendi³²⁴ hakkındaki suiistimal iddiaları da artmaya başlamıştır.³²⁵ *Kuvve-i Islahiye* Kumandanı Ferik Ömer Vehbi Paşa’nın³²⁶ Musul eytam sandığının uygulamalarında pek çok suiistimal yaşandığını ve “*hukuk-ı eramil ve eytamın külliyyen mahv olmak derecesine geldiği*”ni bildiren telgrafı 27 Ağustos 1892 tarihinde Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’da ele alınmıştır. Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi’nin Bab-ı Âli’ye gönderdiği yazıda rivayet edilen suiistimallerin doğruluğunun etraflıca araştırılması için Musul Eytam Müdürü Hüseyin Efendi’nin derhal görevden alınması ve merkez naibi başkanlığında vilayetteki idare meclisinden seçilecek kişilerden bir komisyon kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Hüseyin Efendi’nin görevde olduğu

³¹⁹ BOA., DH.MKT., 1820-47 (8 Şaban 1308 – 19 Mart 1891)

³²⁰ *Salname-i Vilayet-i Haleb*, Def’a 18, Sene 1307, s. 170

³²¹ *Salname-i Vilayet-i Haleb*, Def’a 19, Sene 1308, s. 228

³²² *Salname-i Vilayet-i Haleb*, Def’a 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 27, 28, 30, 32, 33, 34, Sene 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1320, 1322, 1323, 1324, s. 290, 276, 261, 265, 290, 290, 305, 323, 385, 402, 394

³²³ BOA., DH. MKT., 1915-59 (26 Cemaziyülahır 1309 – 27 Ocak 1892)

³²⁴ *Salname-i Vilayet-i Musul*, Def’a 2, Sene 1310, s. 86

³²⁵ BOA., BEO., 83-6216/3 (11 Eylül 1308 – 23 Eylül 1892)

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Yavuz, “Kuva-yı Islahiye’nin Musul ve Kerkük’teki Faaliyetleri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 1 (2007), ss. 237-248

zaman aralığının muhasebesinin hızlıca yapılması ve sonucunun derhal bildirilmesi istenmiştir.³²⁷

Bununla birlikte yapılan düzenlemeler ve teftişlere rağmen eytam sandıklarıyla ilgili yaşanan usulsüzlükler son bulmamıştır. Örneğin, 1897 senesinde eski Selanik Eytam Müdürü Bayezid Efendi'nin idaresinde kentteki eytam sandığının 392 bin kuruştan fazla açık verdiği tespit edilmiştir. Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi, Şura-yı Devlet Reisine gönderdiği yazıda, Şura-y Devlet'te görülecek dava için gerekli evrakların gönderildiğini ve Selanik eytam sandığının hukukunu muhafaza etmek üzere Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da görevli Umum Emval-i Eytam Muhasebe Memuru Ahmed Vasıf Efendi'nin görevlendirildiğini bildirmiştir.³²⁸ Bundan birkaç sene sonra bu sefer Şam'daki Eytam Müdürü Arif Efendi'nin eytam sandıklarından 100 bin kuruş parayı zimmetine geçirdiğini ve konuyla ilgili yargılamanın yine Şura-yı Devlet'te yapıldığını görmekteyiz.³²⁹

Eytam müdürlerinin yolsuzluklarının yanında ilgisizlik ve denetimsizlik nedeniyle de sorunlar yaşanabilmektedir. Örneğin Ordu Kazası Eytam Müdürü Hüseyin Hilmi Efendi, “*emval-i eytamın muhafaza olunamamasından dolayı şunun bunun yed-i ketmine*” kaldığını ve zayi edildiğini bildirmiştir. Meşihat, meselenin incelenmesi için kaza niyabetine bir tebligat göndermiş fakat bundan da bir sonuç elde edilememiştir. Hüseyin Hilmi Efendi, bu tebligattan bir netice alınamadığı gibi kendi “*müracaatının dahi semeresiz kaldığını*” belirterek Meşihata yeni bir arzuhal göndermiştir. Bunun üzerine konunun Trabzon Vilayeti tarafından araştırılarak gereğinin yapılması istenmiştir.³³⁰ Görüldüğü üzere eytam müdürünü yolsuzluk veya uygunsuzluk yapmadığı durumlarda dahi gerekli denetimlerin yapılmaması nedeniyle yetim malları zayi olabilmektedir. Ordu Kazası Eytam Müdürü Hüseyin Hilmi Efendi, bu durumun arkasını bırakmayarak başvurabileceği her yere başvurmuş ve kaza niyabetinin durumu ciddiye almaması üzerine Dâhiliye Nezareti'nin müdahalesiyle tahkikat yapılmasını sağlamıştır.

³²⁷ BOA., BEO., 83-6216/2 (5 Rebiyülevvel 1310 – 14 Eylül 1308 – 27 Eylül 1892)

³²⁸ BOA., ŞD., 2024-31/1 (29 Şaban 1314 – 2 Şubat 1897)

³²⁹ Necla Kızıldağ, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytâm Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (OSMED)*, Cilt: 6, Sayı: 11 (Ekim 2020), s. 240

³³⁰ BOA., BEO., 431-32307 (3 Muharrem 1312 – 25 Haziran 1310 – 7 Temmuz 1894)

Bu rüşvet, yolsuzluk ve denetimsizlik örneklerin yanında yaşanan savaşlar nedeniyle de eytam sandıklarında malı bulunan yetimler müşkülât yaşayabilmektedir. 19. yüzyıldaki savaşlar içerisinde en yıkıcısı olan 1877-1878 Rus Savaşı (93 Harbi) Osmanlı İmparatorluğu açısından bir dönüm noktası olmuştur. Müslüman ahalinin yoğun olarak yaşadığı Balkanlardaki büyük bir toprak parçası bu savaş neticesinde kaybedilmiş ve buralardaki eytam sandıklarının durumu tartışma konusu haline gelmiştir. Bir önceki bölümde bahsettiğimiz üzere Rumeli vilayetleri hemen her konuda İmparatorluğun en gelişmiş bölgesini oluşturmaktadır. Buradaki eytam müdürlüklerinin ve sandıklarının Anadolu ve Arap vilayetlerine nazaran çok daha yaygın ve işlevsel durumda olduğundan da bahsetmiştik. Bilindiği üzere kaybedilen topraklardaki Müslümanların çoğu mallarını ve mülklerini bırakarak göç etmek zorunda kalmıştır. Bu mülteciler içerisinde binlerce yetimin de bulunması Osmanlı hükümetini konuya müdahil olmaya itmiştir.

Bu kapsamda, kaybedilen topraklarda kalan eytam sandıklarında parası bulunan yetimlerin mağduriyetinin giderilmesi için bazı adımlar atıldığını görmekteyiz. Örneğin Belgrad hanedanından Ago Halil Bey'in kızları Kadriye ve Zümrüt Hanımlar babalarının vefatı üzerine savaştan sonra Bulgaristan'da kalan Vidin eytam sandığında bulunan paralarının nemasıyla beraber kendilerine gönderilmesini istemiştir. Bâb-ı Âli, yetimlerin bu taleplerini *Bulgaristan Kapı Kethüdalığı Vekâletine* iletmiştir.³³¹ Bu konuyla ilgili Bulgaristan Kapı Kethüdalığı Vekâletinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Temmuz 1888 tarihli takrirden Kadriye ve Zümrüt'ün rüştlarini ispat etmiş olduklarını anlıyoruz. Bu doğrultuda yetimlerin 1875 senesinde Vidin eytam sandığına vermiş oldukları paranın kendilerine geri verilmesiyle ilgili işlemlerin başlatıldığı belirtilmiştir.³³² Diğer bir örnekte ise yine savaş sonrası Bulgaristan topraklarında kalan Niğbolu'daki eytam sandığında 3.238 Frank parası bulunan Kozioglu Mehmed Hacı Ali'nin yetimleri, bu parayı talep etmiştir. Merhumun borçları ödendikten sonra mirasçılarına 2.145 frank para kalmıştır. Bu meblağın yetimlere teslim edilmek üzere Dâhiliye Nezareti Veznesine gönderilmesi istenmiştir.³³³

³³¹ BOA., DH.MKT., 1435-69 (11 Zilkade 1304 – 1 Ağustos 1887)

³³² BOA., HR.SYS., 1920-199 (28 Temmuz 1888)

³³³ BOA., DH.MKT., 1659-115 (25 Muharrem 1307 – 21 Eylül 1889)

Son olarak Osmanlı topraklarında kalmakla birlikte özerk bir yapıda olan Şarki Rumeli Vilayetindeki eytam sandıklarının durumuyla ilgili bir gelişmeyi aktarmak yerinde olacaktır. Savaş sonrası, ahaliye kolaylık olması amacıyla eytam sandıklarına olan borçların ödemesinin üç senelik bir zamana yayılması ve ilk iki sene bu borçlara faiz işletilmemesi kararlaştırılmıştır. Buna rağmen Şarki Rumeli Vilayeti memurlarının borcu olan Müslüman ahaliye baskı yaptığı yönünde kuvvetli rivayetler bulunmaktadır. Savaş nedeniyle yerlerinden olan muhacirlerin pek çoğunun acziyet içinde olduğu ve “*esbab-ı hayatiyeden mahrum*” oldukları belirtilerek Şarki Rumeli Valisi Aleko Paşa’dan bu konuda daha dikkatli olması istenmiştir.³³⁴ Bâb-ı Âli’nin bu ikazı üzerine Aleko Paşa, Meclis-i Vükela’ya bir tahrirat göndermiştir. Bu tahrire göre eytam ve ziraat sandıklarına olan borçlarını ödemeleri için Şarki Rumeli Vilayetinin Müslüman ahalisine baskı yapıldığına dair rivayetlerle ilgili Sadet Giray Efendi’nin mektubundaki bilgiler “*külliyen bi-esası*”dır. Mahkemeler tarafından mahkûm edilenlerin kendi borçlarından dolayı mahkûm edildikleri belirtilmiştir. Tatarpazarcığı Mutasarrıfından konuyla ilgili bilgi istendiğinde idaresi altında bulunan eytam ve ziraat sandıklarına borcu olanlara hiçbir zorlama yapılmadığı, hatta borcu olan Müslümanlara rahatsızlık verilmeyerek borçlarını ödemeleri için “*mümkün mertebe uzun bir müddet verilmesi*” hususunda mahallî mahkemelere talimat verildiği bildirilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili başka bilgiler gelirse Meclis-i Vükela’ya bilgi verileceği ifade edilmiştir.³³⁵ Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu Rumeli bölgesinde kaybedilen topraklarda kalan Müslüman ahalinin maddî ve manevî haklarına korumaya devam etmiştir. Büyük oranda Tuna Vilayeti toprakları üzerine kurulmuş olan Bulgaristan Prensiği ve özerk bir idareye sahip Şarkî Rumeli Vilayetinde kalan eytam sandıklarının ve Müslümanların durumu özenle takip edilmiş ve mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz şahsî borçlanma ilişkilerinin dışında, devletin de eytam sandıklarının bir borçlanma aracı olarak gördüğü elinizdeki çalışmanın temel savlarından birini oluşturmaktadır. Emval-i eytamın idaresinin devletin kontrolüne alınmasıyla gerek İstanbul’daki gerekse taşradaki bu muazzam servet, çeşitli kamu projelerinde kullanılmıştır. Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere II. Mahmud döneminin sonlarında başlayıp Tanzimat’la birlikte doruk noktasına ulaşan merkezileşmeyle birlikte

³³⁴ BOA., A.MKT.MHM., 485-11/3 (18 Zilhicce 1296 – 21 Teşrin-i Sani 1295 – 3 Aralık 1879)

³³⁵ BOA., A.MKT.MHM., 485-11/4 (16 Safer 1297 – 17 Kanun-ı Sani 1295 – 29 Ocak 1880)

“devlet yönetimi, eğitim, sağlık, haberleşme, sosyal yardım ve güvenlik” gibi yeni harcama kalemleri devlet bütçesinde yer almaya başlamıştır.³³⁶ Bunlara ek olarak 1856-1876 yılları arasındaki savaşız geçen 20 yıllık zaman diliminde pek çok yeni reform projesine girişilmiştir. Bu doğrultuda devlet gelirlerinin artmasına paralel olarak giderlerde de büyük bir artış gerçekleşmiştir. Örneğin Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulduğu H. 1268 (M. 1851/52) malî yılında gelir-gider dengesinde bütçe açığı %6,9 iken, bu oran H. 1287'de (M. 1870/71) %11,2'ye; Rus Savaşının yaşandığı H. 1293 (M. 1876/77) senesinde ise %56,6'ya yükselmiştir.³³⁷

Maliyenin yaşadığı bu darboğazı gidermek için başvurulmuş dış borçlanmalar, ekonomik yapıyı daha da bozmuştur. İlki Kırım Savaşı sırasında 1854 yılında alınan dış borçlar 1875 yılına gelindiğinde 200 milyon sterlin seviyesine ulaşmıştır. Bu borcun yıllık faiz ve anapara ödemesi 11 milyon sterlinken, aynı yıllarda devletin toplam geliri 18 milyon sterlin civarındadır. Borcunu ödemek için dahi borçlanmak zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu, böylesine muazzam bir borç sarmalı içerisindeyken 1875 yılında borç ödemelerini yarıya indirdiğini duyurmuş, bundan bir sene sonra da borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiştir.³³⁸ Bu süreçte Rusya ile yapılan savaşın da etkisiyle daha da zor durumda kalan Osmanlı idaresi 1881 yılına gelindiğinde devlet gelirlerinin bir kısmına dış borçlar karşılığı el koyan Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasına boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Dış borçlanmanın malî yapıda yarattığı tahribatı bir nebze olsun gidermek adına zaman zaman iç borçlanma yoluna da gidilmiştir. Fakat devletin ihtiyaç duyduğu meblağlar göz önüne alındığında bunların çok kısıtlı kaynaklar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, konumuz açısından değerlendirdiğimizde, yetim mallarının idaresinin devletin kontrolüne alınması, devletin düşük faiz oranlarıyla borçlanabileceği yeni bir kaynak yaratılması açısından oldukça önemlidir. Öyle ki yukarıda bahsettiğimiz 1875-1876 yıllarındaki malî bunalım sürecinde emval-i eytamdan alınan borçların yalnızca faiz ödemesi 6.042.500 kuruş olarak gerçekleşmiştir.³³⁹ Hazine'nin %12 veya %15 faiz oranlarıyla borçlandığını

³³⁶ Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, s. 321

³³⁷ Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, ss. 399-400

³³⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, s. 120

³³⁹ Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, s. 341

düşünürsek eytam sandıklarından alınan anaparanın 40 ila 50 milyon kuruş civarında olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bağlamda devletin eytam sandıklarından borçlanmasıyla ilgili birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. İlk örneğimizde Emval-i Eytam Nezareti'nin müdürlüğe dönüştürülmesinin üzerinden bir sene geçmişken (Kasım 1853) Maliye Nezareti'ne yüklü miktarda borç verildiğini görmekteyiz. Belgelerde bu borçlanmanın hangi sebeple yapıldığından bahsedilmese de Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün idaresinde olan 196 terekeden %15'lik faiz oranıyla 5.070.000 kuruşun Maliye Nezareti'ne aktarıldığını görmekteyiz. Emval-i Eytam Müdürü Şem'i Molla Efendi, borcun 60 bin kuruluşluk ilk faiz ödemesinin zamanı geldiğinde, bu meblağın borç alınan terekelere hisseleri oranında bölüştürülebilmesi için maiyetindeki memurların yeterli olmadığını belirterek Maliye Nezareti'nde çalışan birkaç kâtibin geçici olarak kendi maiyetine verilmesini istemek durumunda kalmıştır.³⁴⁰ Bu örnek eytam sandıklarının merkezî bir kurum tarafından idare edilmesinin faydalarını göstermesi açısından önemlidir. Kurumsal bir yapının olmadığı eski uygulamada vasilerin kontrolünde olan 196 terekenin bir araya getirilmesi imkânsızken, bu organizasyonu gerçekleştirebilecek merkezî ve bürokratik bir kurumun oluşturulmasıyla Hazine de yetim mallarından faydalanabilir duruma gelmiştir. 5 milyon kuruluşluk bu kredi düşük bir meblağ gibi görünse de 1853 yılında Hazine'nin 21 milyon kuruş civarında açık verdiğini göz önüne aldığımızda³⁴¹, bu paranın maliye bürokrasisi için ne kadar kıymetli olduğunu daha kolay anlayabiliriz. Bir başka örnekte ise Kırım Savaşı'ndan sonra Tuna nehri üzerindeki müstahkem mevkiilerin güçlendirilmesi için başlatılan bir proje kapsamında eytam sandıklarından borç alındığını görmekteyiz. Bu kapsamda Tuna boğazında yapılacak bazı inşaat projeleri için Nizamiye ve Tersane bütçelerinden kısıntı yapılması; buna ilave olarak da Fransız tüccar Aleksandr Karpel'ten ve Emval-i Eytam Müdürlüğü'nden 2,5 milyon kuruluşluk bir borç alınması kararlaştırılmıştır.³⁴²

Benzer şekilde, başka bir bayındırlık projesi olarak yapımına başlanan İzmir-Eskişehir demiryolu hattının inşası için de eytam sandıklarından borç alınmıştır. 1872 senesinde

³⁴⁰ BOA., A.MKT.NZD., 101-36 (18 Safer 1270 – 20 Kasım 1853)

³⁴¹ Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, s. 399

³⁴² BOA., İ.DH., 1290-101473/1 (13 Receb 1275 – 16 Şubat 1859) ve BOA., İ.DH., 1290-101473/2 (14 Receb 1275 – 17 Şubat 1859)

başlayan projeye kaynak bulmak için yapılan çalışmalarda demiryolu inşaatı için esham kâğıdı çıkartıldığını görmekteyiz. Emval-i Eytam Müdürlüğünün idaresindeki eytam sandıklarında malı bulunan yetimlerin de bu esham kâğıtlarından yararlanabilmesi için Meşihattan da olumlu cevap alınmıştır.³⁴³ Emval-i Eytam Müdürü Nazif Bey, eytam sandıklarında parası bulunan yetimlerin çıkartılan esham kâğıtlarından alabileceğini; fakat yetim rüşt yaşına geldiğinde malı kendisine verileceğinden sandıklarda da bir miktar nakit para bırakılması ve esham alan yetimin vefat etmesi durumunda hissesinin mirasçılara kalması gerektiğini belirterek, gerekli şartların sağlanması durumunda bunun “*eytam ve gayr-i reşid bulunanlara bir nimet-i uzma*” olacağını ifade etmiştir.³⁴⁴ Nihayetinde Emval-i Eytam Müdüriyeti tarafından 3,5-4 milyon kuruş değerinde esham kâğıdı alınması ve yetim rüşt yaşına geldiğinde hissesi karşılığındaki parasının Hazine tarafından kendisine ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁵

Son örneğimizde ise yerel düzeydeki eytam sandıklarından yararlanılarak Selanik’te bulunan asker maaşlarının ödendiğini görmekteyiz. Hatırlanacağı üzere Emval-i Eytam Nezareti kurulduktan kısa bir süre Bağdat’ta bulunan ordu maaşlarının eytam sandıklarından alınan borçla ödendiğini görmüştük. Benzer şekilde Selanik’te bulunan *asakir-i şahane* maaşlarının ödenebilmesi için gerekli olan 10 bin lira Selanik Ziraat Bankası ve Selanik Eytam Müdürlüğü idaresindeki eytam sandıklardan alınan borçlarla ödenebilmiştir.³⁴⁶

Devletin eytam sandıklarından aldığı borçlarla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat vurgulamak istediğimiz asıl konu eski dönemlerde dağılık durumda bulunan ve şahısların idaresindeki emval-i eytamın, merkezî bir çatı altında toplanarak büyük organizasyonlar için kullanılabilir hale getirilmesidir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, Hazinesinin acil nakit ihtiyaçları karşısında ağırlıklı olarak dış borçlanma yoluna gidilmiş olsa da asker maaşlarının ödenmesi, telgraf hattı döşenmesi, okul yapımı, demiryolu inşası ve diğer pek çok bayındırlık projesinde bir iç borçlanma aracı olarak eytam sandıklarına da sıklıkla başvurulmuştur.

³⁴³ BOA., İ.MMS., 42-1741/2 (Tarihsiz)

³⁴⁴ BOA., İ.MMS., 42-1741/4 (16 Zilkade 1288 – 27 Ocak 1872)

³⁴⁵ BOA., İ.MMS., 42-1741/5 (18 Zilkade 1288 – 29 Ocak 1872)

³⁴⁶ BOA., İ.HUS., 80-12 (8 Şaban 1317 – 12 Aralık 1899)

4.3. EMVAL-İ EYTAMIN DURUMUYLA İLGİLİ SAFFET MEHMED ESAD PAŞA’NIN TEZKİRESİ

Mustafa Reşid Paşa’nın başlattığı, Âli ve Fuad Paşaların geliştirdiği Tanzimat bürokrasisini devralan II. Abdülhamid, başlangıçta bu yapıyla uyumlu bir tavır takınmıştır. Bununla birlikte 93 Harbinden sonra saray çevresinde yeni bir merkeziyetçi yapı inşa etmeye girişen II. Abdülhamid, “Bâb-ı Âli’yi giderek etkisiz hale getirmeyi ve tüm idarî yetkinin sultanın elinde toplanmasını hedefliyordu.”³⁴⁷ II. Abdülhamid’in merkeziyetçi politikaları için kendisine sadık yeni ve çok daha kalabalık bir bürokrasi oluşturma arzusu emval-i eytamla ilgili uygulamalarda da kendini göstermiştir. Zira merkeziyetçi politikalar için daha fazla bürokratın yanı sıra daha fazla paraya da ihtiyaç duyulacağı açıktır. Bu kapsamda özellikle 1880’li yıllarda yetim mallarının idaresiyle ve bunların bir şekilde devletin malî yapısı içerisinde değerlendirilmesiyle ilgili pek çok girişimde bulunulmuştur.

Bu kapsamda 93 Harbi sonrasında bir hasar tespit çalışması başlatan II. Abdülhamid, pek çok devlet adamından İmparatorluğun durumu hakkında raporlar yazmasını istemiştir. Bu bürokratlardan biri olan Saffet Mehmed Esad Paşa (1815-1883) Sadrazamlıktan Hariciye Nazırlığına kadar pek çok üst düzey devlet görevinde bulunduktan sonra Kasım 1879’da *Devair Müfettişliği* görevine getirilmiştir. Bu görevi sırasında İstanbul’un imarı, medreselerin ıslahı ve Rumeli vilayetlerinin 93 Harbinden sonraki durumu gibi pek çok konuda layiha ve tezkire kaleme almıştır.³⁴⁸ Saffet Paşa’nın hazırladığı tezkirelerden biri de emval-i eytamın durumu ve idaresiyle ilgili olup aşağıda bu tezkire değerlendirilecektir.³⁴⁹

Deneyimli bir idareci olan Saffet Paşa müfettişlik görevine getirilmesinin ardından, eytam sandıklarının durumunu, idaresini ve yapısını inceleyerek bir değerlendirme yapmıştır. Yaptığı bu değerlendirmeyi Sultan II. Abdülhamid’e sunan Saffet Paşa’ya göre “*emval-i eytamın hüsn-i muhafaza ve idaresi hükümet-i seniyyenin cümle vezaiif-i mukaddesesinden*”dir. Hatırlanacağı üzere yetim mallarının muhafaza ve idaresinin

³⁴⁷ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform: Bâb-ı Âli (1789-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Ercan Ertürk, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 263-264

³⁴⁸ Azmi Özcan, “Saffet Mehmed Esad Paşa”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul, 2008, s. 468-469

³⁴⁹ BOA., Y.EE., 44-135 (8 Cemaziyülahır 1297 – 18 Mayıs 1880)

devletin bir görevi olduğu yönündeki bu vurgu, Lütfi Efendi tarafından da dile getirilmişti.³⁵⁰ Tanzimat Döneminin merkeziyetçi devlet anlayışı kapsamında devletin sorumluluklarının arttığından bahsetmiştik. Bu kapsamda daha öncesinde mahkeme ve vasilerin keyfi idaresine bırakılmış olan yetim mallarının durumunu, devleti hemen her alanda mutlak güç haline getirme çabaları içerisinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Emval-i eytamın muhafaza ve idaresinin devletin kuruluşundan beri şer'i memurların uhdesinde olduğunu belirten Saffet Paşa, zaman içerisinde bununla ilgili usul, adet ve kaidelerin geliştiğinden bahsetmektedir. Buna göre bir kişi vefat ettiğinde, şer'i mahkemeler tarafından terekesine el konulmaktadır. Sonrasında tereke işlemlerine tayin olunan kişi bedesten, bitpazarı veya dokumacı çarşısı gibi yerleri gezerek terekenin satışa çıkartılacağını duyurmaktadır. Terekedeki eşyalar belirlenmiş bir günde huzura çıkartılarak müzayede ile satılmaktadır. Terekenin mensup olduğu mahkeme tarafından görevlendirilen kâtip, satılan her eşyanın karşısına o eşyayı alan şahsın ismini yazmaktadır. Müzayede sona erdikten sonra muhızrlar marifetiyle satılan eşyaların tahsilatı yapılmaktadır. Saffet Paşa'ya göre bu usul pek basit ve şeffaf görünse de uygulamada "*hatır ve hayale gelmez suretle fesad*" ve kötülükler barındırmaktadır. Örneğin işlemleri sona eren terekede görevli kâtip, muhızr ve tellallar kendilerine ait olan gelir ve harçları tahsil ettikten sonra geri kalan işleri savsaklamakta ve uğraşmamaktadırlar. Böyle olunca da terekenin arkası yıllarca alınamamakta ve yetimler zarara uğramaktadır.

Emval-i eytamdan borç alma işleminde de pek çok aksaklık yaşanmaktadır. Şöyle ki emval-i eytamdan borç alacak kişi ilk olarak mahkemeye bir arzuhalle başvurmakta ve alacağı borca karşılık rehin göstermek durumundadır. Bu işlemden sonra alınacak harçlar hesaplanmakta, sandık bedestenden alınarak fetvahaneye getirilmekte ve mallar sandıktan çıkartıldıktan sonra tekrar bedestene gönderilmektedir. Borç işlemlerindeki bu karmaşık prosedürler ve yapılan her işlemde sonra alınan harçlar nedeniyle bazı kişiler borç almaktan çekinmekte ve yetimler zarara uğrayabilmektedir. Böyle bir durumda da bazı yetimlerin parası borç verilip faiz gelirleriyle nemalanırken bazı yetimlerin parası

³⁵⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *a.g.e.*, s. 20

sandıkta boşta kalmaktadır. Bu nedenle “*emval-i eytamın telef ve ziyandan vikayesi ve irbah ve idaresi usulünün dahi ıslahı vacibeden*” görünmektedir.

Saffet Paşa’ya göre Padişahın inayetiyle hemen her konuda sorunların çözümü yönünde ıslahatlar yapılmış olup anne, baba, vasi ve velilerini kaybeden yetimlerin nafakaları ve gelecekteki durumlarını temin edecek mallarının başkalarının elinde telef olmasına da müsaade edilmeyecektir.³⁵¹ 1851 senesinde hazırlanarak yürürlüğe giren Eytam Nizamnamesi, Bab-1 Fetva’da “*marifli bir zatın taht-ı riyasetinde*” olmak üzere mülkiye ricalinden kişilerin de katılımıyla kurulacak bir komisyonda tekrar gözden geçirilmelidir. Bu Nizamnamenin hangi maddelerinin uygulanmış, hangi maddelerinin uygulanmamış olduğu tereke ve emval-i eytam işleriyle meşgul bulunan memurlara sorulmalı ve yapılacak tahkikat sonucunda “*kusur ve rehavet veyahut kayıtsızlıkları*” ortaya çıkanlar mesul tutulmalıdır. Ayrıca yetim mallarının İlmiye ve Maliye Nezaretince incelenmesi ve bundan sonrası için muntazaman cetvelli defterlerin hazırlanması sağlanmalıdır.

Buna ek olarak Maliye Nezareti’nden “*emval-i eytam muhasebecisi*” adıyla bir memur tayin edilmeli ve yanına yeteri kadar kâtibin istihdam edilmesi sağlanmalıdır. Bu memurlar eytam sandıklarını birer birer denetleyerek kassam defteri ve borç senetleri gibi evrakları incelemeli ve uygunsuzlukları tespit etmelidir. Oluşturulacak olan komisyon da eski nizamnamelerdeki eksiklikleri tadil ederek yeni düzenlemeler hazırlamalıdır.

Saffet Paşanın tezkiresinden de görüldüğü üzere 1851 yılında Emval-i Eytam Nezaretinin kurulmasıyla başlayan yetim mallarının devlet eliyle idare edilmesi süreciyle alakalı, aradan geçen yaklaşık 30 yıla rağmen halen aksaklıklar yaşanmaktadır. Yapılan bütün düzenlemelere rağmen memurların yolsuzluk alışkanlığı engellenemediği gibi emval-i eytamın idaresiyle ilgili istenilen seviyeye bir türlü çıkılamamıştır. Ne yazık ki Saffet Paşa’nın işaret etmiş olduğu hususlarla ilgili adımlar atılıp atılmadığını takip edemiyoruz. Fakat H. 1303 (M. 1885/86) tarihli Devlet Salnamesinden, bu tarihten itibaren bir kişinin “*umum emval-i eytam muhasebe memuru*” olarak görevlendirildiğini ve İmparatorluk sathındaki bütün eytam müdürlüklerinin malî yönden denetime tabi tutulduğunu

³⁵¹ “*Peder ve valide ve veli ve vasilerinin vuku-ı vefatlarıyla biçare kalmış nice yüzlerce nüfus-ı masumenin nafaka-i yevmiye ve ahval-i atilerini az çok temin edecek emval-i mevruselerinin şunun bunun elinde çürüyüp kalması nezd-i âli-i merhametpira-yı padişahide asla karin-i cevaz olmayacağı...*”

görmekteyiz.³⁵² Saffet Paşa bu iş için Maliye Nezareti'nden bir kişinin görevlendirilmesini tavsiye etse de bir sonraki bölümde incelenecek Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam bünyesinde böyle bir memuriyet ihdas olunmuştur.

Doğrudan Saffet Paşa'nın önerileri doğrultusunda olup olmadığına şüpheyle yaklaşmak gerekse de 1889 yılına gelindiğinde taşradaki eytam müdürlükleri ve sandıklarının denetlenmesi için genel bir teftiş kararı alındığını görmekteyiz. Meşihat, 13 Kasım 1889'da Edirne, Hüdavendigâr ve Aydın vilayetlerinden başlanmak üzere taşradaki bütün eytam sandıklarının tetkik ve teftişi için aylık 3.000 kuruş maaşla üç müfettiş görevlendirilmesini talep etmiştir. Konu meclis-i mahsusta da görüşülerek emval-i eytam idarelerinin teftişi için vilayetlerde valilerin, livalarda mutasarrıfların riyasetinde olmak üzere; vilayetlerde merkez naibi, müftü ve defterdar; livalarda muhasebeci ve mahallî önde gelenlerden iki kişinin katılımıyla birer komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.³⁵³ Aynı gün konu Meclis-i Vükelada da görüşülmüş ve yukarıdaki bilgilere ek olarak kurulacak komisyonların bağlı kazalardaki eytam sandıklarını da teftiş etmesi kararlaştırılmıştır.³⁵⁴

Elimizde bu teftişin yapılıp yapılmadığıyla ilgili bir belge olmasa da 1890'lı yıllara gelindiğinde eytam müdürlükleri ve sandıkları uygulamasının iyiden iyiye benimsendiğini yukarıda bahsettiğimiz örneklerden görmüştük. Kendi kontrolü ve denetimi dışında bir alan bırakmak istemeyen merkezî idare, dezavantajlı grupların başında gelen yetimlerin mallarını korumanın kutsal bir görev olduğunu belirtirken bir yandan da gerek bizzat devletin kendisi gerekse yerel ahali için düşük faizli kredi imkânı sağlamıştır. Buna ek olarak bir arada düşünüldüğünde muazzam bir servet oluşturan yetim mallarından alınan harç ve vergilerin de önemli bir gelir kaynağı olduğunu belirtmeliyiz.

³⁵² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 41, Sene 1303 (1885-1886), ss. 142-143

³⁵³ BOA., A.MKT.MHM., 500-12/1 (24 Rebiyülahir 1307 – 18 Aralık 1889)

³⁵⁴ BOA., MV., 49-71 (24 Rebiyülahir 1307 – 18 Aralık 1889)

5. BÖLÜM

MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN KURULUŞU, YAPISI VE İŞLEVİ

1851 senesinin son aylarında kurulan Emval-i Eytam Nezareti, kısa bir süre sonra müdürlüğe dönüştürülmüştü. İstanbul'la sınırlı olan bu uygulama 1866 senesinde gelindiğinde taşraya da yayılmak istenmiş ve önceki bölümlerden de hatırlanacağı üzere, bir dereceye kadar başarı sağlanmıştır. Merkezî idarenin taşra üzerindeki hâkimiyetini artırma girişimleri neticesinde taşradaki eytam müdürlüklerinin kontrol ve denetimi maksadıyla da bir kuruluşa ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda, 1874 senesine gelindiğinde İstanbul ve taşrada kurulan eytam sandıkları ve müdürlüklerinin tek çatı altında toplanması amacıyla Meşihat Makamına bağlı olarak faaliyet gösterecek *Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam* kurulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde bu meclisin kuruluşu, yapısı ve işlevi incelenecektir.

5.1. MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN KURULUŞU

12 Eylül 1874 günü Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin Sadarete göndermiş olduğu bir takrime göre İstanbul'daki emval-i eytam idaresi bir dereceye kadar düzen ve güvenlik altına alınmıştır. Taşrada kurulan emval-i eytam müdürlükleri ve sandıklarının idaresinin de merkezî bir denetime tabii tutulması; buralarda hazırlanan muhasebe cetvellerinin incelenmesi ve buna ilaveten İstanbul ve bilad-ı selase (Eyüp, Galata ve Üsküdar) mahkemelerinde bulunup henüz arkası alınamamış olan terekelerin yoluna konulması maksadıyla bir kuruluşa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda Bâb-ı Fetva'nın nezaretinde olmak ve maaşları münasip yerlerden ayrılmak üzere reis, aza ve kâtiplerden oluşan *Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam* adıyla bir meclis teşkil edilmiştir.³⁵⁵

Meclis üyelerinin tamamı ilmiye teşkilatından olup reisliğe Anadolu payeli olup İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün de ilk müdürü olan Şem'i Molla Efendi getirilmiştir. Meclisin daimî azalığına Mekke-i Mükerreme payelilerinden Divan-ı Ahkâm-ı Adliye İcra Cemiyeti eski azalarından Ahmed Beyefendi ile eski makam-ı senaverî mektupçusu Hayrullah Efendi getirilirken, İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü ve kassam-ı askerîlik

³⁵⁵ BOA., İ.DH., 689-48160/1 (30 Receb 1291 – 31 Ağustos 1290 – 12 Eylül 1874); BOA., İ.DH., 689-48160/2 (5 Şaban 1291 – 17 Eylül 1874)

makamlarında bulunan kişiler meclisin doğal azası olarak sayılmıştır. Meclisin kâtipliğine ise eski Çorum naibi müderris Ahmed Muhtar Efendi tayin edilmiştir.³⁵⁶ Bundan kısa bir süre sonra da Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kuruluşu Takvim-i Vekayi'de de yayımlanarak resmîyet kazanmıştır.³⁵⁷

Hatırlanacağı üzere 1851 senesinde Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulmasıyla başlayan yetim mallarının idaresinin ve kontrolünün merkezileştirilmesi süreci, 1866 yılına gelindiğinde taşrada da uygulanmaya başlamıştı. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kurulduğu 1874 senesinde Anadolu ve Arap vilayetlerinde daha seyrek olmakla birlikte Rumeli vilayetlerindeki hemen her sancak ve kazada eytam müdürlüklerinin kurulmuş olduğunu görmüştük. Bu doğrultuda birbiriyle bağlantısı olmayan dağınık durumdaki emval-i eytam müdürlüklerinin malî kontrol maksadıyla tek bir çatı altında toplanmasını, Tanzimat merkezîyetçiliğinin doğal bir sonucu olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Tıpkı dağınık durumdaki eytam sandıklarının bir araya getirilerek eytam müdürlüklerinin kurulması örneğinde olduğu gibi, bu sefer de dağınık durumdaki eytam müdürlükleri bir araya getirilerek merkezî bir idare oluşturulmuştur.

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kurulduğu H. 1291 (M. 1873/74) senesinde vilayet salnameleri sayesinde taşradaki eytam müdürlüklerinin mevcudiyetini bir dereceye kadar tespit edebilmekteyiz. Bu tarihlerde 25 civarında vilayet ve 100'ün üzerinde sancağın bulunduğu Osmanlı İmparatorluğunda aşağıdaki sancak ve kazalarda eytam müdürlüklerinin kurulmuş olduğunu görmekteyiz:

Tablo 7. H. 1290-1292 Yıllarında Osmanlı Vilayetlerindeki Eytam Müdürlükleri

EDİRNE VİLAYETİ ³⁵⁸		
SANCAK VE KAZA	EYTAM MÜDÜRÜ	SERMAYE (KURUŞ)
Dimetoka Kazası	Ferid Efendi	-
Cısr-i Ergani Kazası	Ferhad Efendi	-
Baba-i Atik Kazası	Hüsmen Efendi	-
İslimiye Sancağı	Arif Efendi	-
Gelibolu Sancağı	Mustafa Ağa	-
Şarköy Kazası	Hurşid Ağa	-
Keşan Kazası	Mehmed Hidayet Efendi	-
Ferecik Kazası	Ahmed Efendi	-

³⁵⁶ Aynı belgeler.

³⁵⁷ *Takvim-i Vekayi*, Sayı: 1686, 6 Şaban 1291 (18 Eylül 1874)

³⁵⁸ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, Def'a 5, Sene 1291, ss. 46, 50, 52, 69, 79, 82, 83, 84

TUNA VİLAYETİ ³⁵⁹		
Ruşuk Sancağı	Müdür Vekili Papazoğlu Yorgi Efendi	603.982
Silistre Kazası	Hafız Bilal Efendi	805.993
Şumnu Kazası	Hafız Mustafa Efendi	792.022
Hazargrad Kazası	Ömer Efendi	-
Ziştovi Kazası	Münhal	509.853
Niğbolu Kazası	Hacı Abdülkerim Efendi	417.415
Plevne Kazası	Hacı İbrahim Efendi	186.278
Cuma-i Atik Kazası	Mehmed Efendi	524.900
Tutrakan Kazası	Hüseyin Hatemi Efendi	-
Vidin Sancağı	Yahya Efendi	2.176.860
Berkofçe Kazası	Hacı Yunus Ağa	20.407
Lom Kazası	Avisa Efendi (?)	595.860
Rahova Kazası	Hacı Hasan Ağa	180.000
Adliye Kazası	Ali Efendi	15.855
İvracık Kazası	Hacı Receb Efendi	249.944
Belgradcık Kazası	Abbas Efendi	180.000
Sofya Sancağı	Hafız Sadullah Efendi	1.675.500
Köstendil Kazası	Hasan Hüsnü Efendi	275.405
Deviniçe Kazası	Salih Efendi	432.258
Radomir Kazası	Mehmed Efendi	161.875
İzladi Kazası	Mehmed Ağa	86.938
Orhaniye Kazası	Hasan Hamdi Efendi	20.000
Cuma Kazası	Hafız Mahmud Efendi	69.900
Tırnova Sancağı	Muhammed Ağa	980.000
Lofçe Kazası	Hasan Efendi	274.140
Osmanpazarı Kazası	Hafız Ahmed Efendi	206.050
Servi Kazası	Halil Efendi	59.106
Gabrova Kazası	Yekim Efendi (?)	17.400
Varna Sancağı	Eytam müdürlüğü bi'l- münavebe meclis-i temyiz-i hukuk mümeyyizlerine havaledir	475.791
Pravadi Kazası	Mustafa Efendi	237.209
Balçık Kazası	Hacı Said Efendi	467.060
Hacıoğlupazarcığı Kazası	Abdullah Efendi	798.015
Mankolya Kazası	Raşid Rüşdi Efendi	424.415
Tulça Sancağı	Muhammed Ağa	316.630
Köstence Kazası	Ali Ağa	1.049.217
Mecidiye Kazası	Enis Efendi (?)	825.515
Sünne Kazası	Andriya Ağa	1.267.290
Maçin Kazası	Münhal	1.560.009
Babadağ Kazası	Vilcan Efendi (?)	344.681
Hırşova Kazası	Cemil Efendi	249.917

³⁵⁹ *Salname-i Vilayet-i Tuna*, Def'a 7, Sene 1291, ss. 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 106, 110, 111, 112, 114, 115, 116

BOSNA VİLAYETİ³⁶⁰		
Saray Sancağı	Mehmed Nezir Efendi	-
Visoko Kazası	Ömer Efendi	38.123
Kaladine Kazası	Hacı Abdi Ağa	8.220
Hersek Sancağı	Münhal	65.000
Yenipazar Sancağı	Hacı Süleyman Efendi	-
Yenipazar Kazası	Mehmed Efendi	264.914
Taşlıca Kazası	Münhal	62.317
Pirepol Kazası	Salih Efendi	87.084
İzvornik Sancağı	Hacı Haşim Ağa	1.329.023
Behriçka Kazası	Hafız Mustafa Efendi	589.832
Beline Kazası	Hafız Salih Efendi	283.600
Srebreniçe Kazası	Hasan Efendi	32.006
Birniçe Kazası	İbrahim Efendi	88.100
Kale Kazası	Hafız Ali Efendi	372.297
İzvornik Kazası	Mustafa Efendi	244.600
Magla Kazası	Osman Efendi	80.308
Gradçaniçe Kazası	İbrahim Efendi	281.474
Bihke Sancağı	Osman Efendi	37.670
Şesne Kazası	Hafız Halil Efendi	75.000
Derbend Kazası	Mustafa Ağa	49.000
Jebçe Kazası	Atıf Efendi	120.000
Travnik Sancağı	Meclis-i temyiz-i hukuk azaları marifetiyle idare olunmaktadır	100.012
Yayça Kazası	Yusuf Efendi	53.700
Ahlona Kazası	Münhal	32.595
SELANİK VİLAYETİ³⁶¹		
Selanik Sancağı	Emin Efendi	-
Karaferye Kazası	Ali Bey	-
Yenicevardar Kazası	Hacı Ali Efendi	-
Avrathisarı Kazası	Ali Bey	-
Doyran Kazası	İbrahim Efendi	148.629
Usturumca Kazası	Mehmed Efendi	2.530.120
Ksendire Kazası	Hacı İsmail Efendi	-
Tikveş Kazası	Süleyman Efendi	-
Siroz Sancağı	Zekeriya Efendi	-
Nevrekop Kazası	Ömer Efendi	-
Menlik Kazası	Ali Ağa	-
Demirhisarı Kazası	Abdullah Efendi	-
Zihne Kazası	İbrahim Efendi	-
Yenicekarasu Kazası	İsmail Ağa	-
Kavala Kazası	Mehmed Arif Efendi	-
YANYA VİLAYETİ³⁶²		
Tırhala Sancağı	Münhal	675.515

³⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Def'a 12, Sene 1292, 54, 57, 59, 65, 79, 81, 82, 83, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 116, 117, 1178, 121, 123, 125

³⁶¹ *Salname-i Vilayet-i Selanik*, Def'a 4, Sene 1291, ss. 46, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 65, 66, 67, 68, 77, 78

³⁶² *Salname-i Vilayet-i Yanya*, Def'a 2, Sene 1292, ss. 51, 57, 58, 59

Kardice Kazası	Alişan Bey	129.167 (?)
Çatalca Kazası	Mustafa Efendi	262.175
Alasonya Kazası	Mustafa Efendi	132.353 (?)
PRİZREN VİLAYETİ³⁶³		
Niş Sancağı	Mustafa Efendi	537.902
Şehirköy Kazası	Abdülbaki Efendi	502.405
Leskofça Kazası	Süleyman Bey	-
İvraniye Kazası	Emin Bey	391.263
Ergüb Kazası	Halil Ağa	70.000
İzenpol Kazası	Nadir Efendi	-
Üsküp Sancağı	Hacı Hüseyin Efendi	130.728
Radovişte Kazası	Hafız Raşid Efendi	-
Kıratova Kazası	Hüseyin Efendi	-
Koçane Kazası	Hasan Efendi	-
İŞKODRA VİLAYETİ		
Bu tarihte vilayete ait salname bulunmamaktadır.		
CEZAIİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLAYETİ³⁶⁴		
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	İbrahim Efendi	-
Biga Kazası	Alfeti Efendi (?)	-
Ezine Kazası	Mustafa Efendi	-
Ayvacık Kazası	Said Efendi	-
Limni Kazası	Tahir Efendi	-
GİRİD VİLAYETİ³⁶⁵		
Hanya Sancağı	Hüseyin Nazım Bey	-
Kandiye Sancağı	Muhammed Şeref Efendi	-
HÜDAVENDİGAR VİLAYETİ³⁶⁶		
Bursa Sancağı	Osman Efendi	-
AYDIN VİLAYETİ		
Bu tarihte vilayete ait salname bulunmamaktadır		
ANKARA VİLAYETİ³⁶⁷		
Ankara Sancağı	Ahmed Hilmi Efendi	-
Beypazarı Kazası	Mehmed Efendi	-
Seferihisar Kazası	Hacı Hafız Ağa	-
KONYA VİLAYETİ³⁶⁸		
Konya Sancağı	Abdülkadir Efendi	-
Ereğli Kazası	Süleyman Efendi	-
İlgin Kazası	Abdülkadir Efendi	-
Seydişehir Kazası	Mehmed Emin Efendi	-
KASTAMONU VİLAYETİ³⁶⁹		
Kastamonu Sancağı	Hafız Muhammed Emin Efendi	-
Safranbolu Kazası	Ahmed Hilmi Efendi	-

³⁶³ *Salname-i Vilayet-i Prizren*, Def'a 2, Sene 1291, ss. 97, 102, 108, 111, 115, 118, 129, 142, 145, 148

³⁶⁴ *Salname-i Vilayet-i Cezair-i Bahr-i Sefid*, Def'a 5, Sene 1291, s. 26, 47, 50, 52, 57

³⁶⁵ *Salname-i Vilayet-i Girid*, Def'a 1, Sene 1292, ss. 43, 81

³⁶⁶ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Def'a 5, Sene 1291, s. 46

³⁶⁷ *Salname-i Vilayet-i Ankara*, Def'a 4, Sene 1291, ss. 48, 50, 53

³⁶⁸ *Salname-i Vilayet-i Konya*, Def'a 7, Sene 1291, ss. 34, 39, 42, 43

³⁶⁹ *Salname-i Vilayet-i Kastamonu*, Def'a 6, Sene 1291, ss. 77, 89, 93, 106, 109, 111, 112

İskilib Kazası	Ali Efendi	-
Bolu Sancağı	Mustafa Efendi	-
Düzce Kazası	Hacı Mahmud Ağa	-
Kengiri Sancağı	İbrahim Efendi	-
Kalecik Kazası	Hacı Ali Ağa	-
Çerkeş Kazası	Hasan Fehmi Efendi	-
TRABZON VİLAYETİ		
Vilayet salnamelerinde bu tarihlerde eytam müdürlükleri hakkında bilgi yer almamaktadır		
SİVAS VİLAYETİ		
Vilayet salnamelerinde bu tarihlerde eytam müdürlükleri hakkında bilgi yer almamaktadır		
ERZURUM VİLAYETİ³⁷⁰		
Van Sancağı	Rüstem Ağa	-
DİYARBAKIR VİLAYETİ		
Vilayet salnamelerinde bu tarihlerde eytam müdürlükleri hakkında bilgi yer almamaktadır		
ADANA VİLAYETİ³⁷¹		
Adana Sancağı	Elhac Ali Efendi	-
Tarsus Kazası	Şuayib Efendi	-
Karaisalı Kazası	Ali Efendi	-
Payas Kazası	Müftü Musa Efendi	-
SURİYE VİLAYETİ³⁷²		
Şam Sancağı	Mekki-zade Ebulhayr Efendi	-
HALEB VİLAYETİ³⁷³		
Bilan Kazası	Hacı İbrahim Efendi	5.500
Ayıntab Kazası	Osman Efendi	47.315
Urfa Sancağı	Eyyüb Hayri Efendi	8.000
Maraş Sancağı	Halil Ağa	181.822
Pazarcık Kazası	Halil Ağa	47.460
Elbistan Kazası	Nakib Ağa	121.250
TARBLUSGARP VİLAYETİ		
Vilayet salnamelerinde bu tarihlerde eytam müdürlükleri hakkında bilgi yer almamaktadır		
BAĞDAT VİLAYETİ		
Bu tarihte vilayete ait salname bulunmamaktadır		
HİCAZ VİLAYETİ		
Bu tarihte vilayete ait salname bulunmamaktadır		
YEMEN VİLAYETİ		
Bu tarihte vilayete ait salname bulunmamaktadır		

H. 1291 yılına ait devlet salnamesine baktığımızda İmparatorluğun idarî yapısında yapılan reformlarla birlikte 25 vilayet ve 100'ün üzerinde sancak olduğunu görmekteyiz.³⁷⁴ Bu yıllara ait vilayet salnamelerini incelediğimizde İmparatorluk sathında 16 vilayetteki 32 sancak ve 103 kazada eytam müdürlüğü kurulmuş olduğunu

³⁷⁰ *Salname-i Vilayet-i Erzurum*, Def'a 5, Sene 1291, s. 66

³⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Adana*, Def'a 3, Sene 1290, ss.42, 63, 77, 113

³⁷² *Salname-i Vilayet-i Suriye*, Def'a 6, Sene 1291, s. 54

³⁷³ *Salname-i Vilayet-i Haleb*, Def'a 7, Sene 1290, ss. 54, 59, 63, 70, 71, 74

³⁷⁴ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 29, Sene 1291

tespit edebilmekteyiz. Bununla birlikte ele aldığımız zaman aralığı içerisinde henüz salname yayımlanmamış vilayetlerin yanı sıra önceki bölümlerden hatırlanacağı üzere kurulmuş olmasına rağmen salnamelere yansımayan eytam müdürlüklerinin de bulunduğunu belirtmeliyiz. Bu eksikliklere rağmen taşradaki emval-i eytamın idaresiyle ilgili düzenlemelerin üzerinden sekiz yıl geçmişken İmparatorluğun yaklaşık 1/4'ünde eytam müdürlüklerinin kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Buna ek olarak salnamelerde 77 sancak ve kazanın eytam sandığı sermayesi hakkında bilgi verilmekte olup bunların toplamı 29.633.169 kuruşa ulaşmaktadır. Hatırlanacağı üzere, eytam müdürlüklerinin taşrada da kurulması yönündeki adımlar atılmaya başladığında taşradaki emval-i eytamın 100 milyon kuruş civarında olduğu tahmin edilmişti. Yalnızca 77 sancak ve kazadaki emval-i eytamı göz önüne aldığımızda bu meblağın çok daha yüksek olduğu öngörüsünde bulunmak mümkündür. Bu muazzam servetin eytam müdürlüklerinin birbirinden kopuk yapısı nedeniyle devlet açısından kullanışlı bir araç olamayacağı açıktır. Dolayısıyla dağınık yapıdaki eytam müdürlüklerini denetleyip kontrol edecek merkezî bir kurumun oluşturulması hem idarî hem de malî yönden bir zorunluluk haline gelmiştir.

Eytam müdürlükleriyle ilgili bahsettiğimiz merkezîleşme arzusunun Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin Sadrazam Hüseyin Avni Paşa'ya gönderdiği taktiriden de görmek mümkündür. Zira taşradaki eytam müdürlüklerinin muhasebelerini denetleyecek olması ve İstanbul'daki Emval-i Eytam Müdürünün meclisin doğal üyesi olacak olması Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a merkezîyetçi bir kurum hüviyeti kazandırmaktadır. Bu denetim mekanizmasının yanı sıra emval-i eytamla ilgili hemen her konuda muhatap olarak Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a başvurulmaktadır. Meclisin, Meşihat makamına bağlı faaliyet gösterecek olmasını ise emval-i eytamla ilgili konuların ilmiye sınıfına bırakılmış olmasıyla açıklayabiliriz. Bir önceki bölümde Saffet Paşa'nın tezkiresinden hatırlanacağı üzere emval-i eytamla ilgili meseleler yüzyıllardır şer'îye memurları tarafından yürütülmektedir. Buna ek olarak Emval-i Eytam Nezareti kurulurken de bu Nezaretin Meşihata bağlı faaliyet göstereceği kendi Nizamnamesine eklenmişti. Nazır olarak atanan Tahsin Bey ile onun yerine müdür olarak atanan Şem'i Molla'nın da ilmiye mensubu olduklarını hatırlatmalıyız.

19. yüzyıldaki reformlar kapsamında ilmiye teşkilatının geçirdiği değişimi inceleyen İlhami Yurdakul, bu yüzyılda ilmiye sınıfının gücünün azaltıldığı yönündeki genel kanının aksine, daha merkezî ve kurumsal bir ilmiye teşkilatı oluşturulduğunu iddia etmektedir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının ilgasını takip eden süreçte, Ağa Kapısı olarak adlandırılan mekânın Şeyhülislamlığa tahsis edilmesiyle İstanbul'daki ilmiye teşkilatı tek bir çatı altında toplanmıştır.³⁷⁵ İlerleyen süreçte giderek karmaşıklaşan bürokratik yapının da etkisiyle Şeyhülislamlık makamına bağlı faaliyet gösteren yeni kurumlar ihdas edilmiştir. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam da bu yeni kurumlardan biri olup³⁷⁶, İmparatorluk sathındaki bütün eytam idarelerinin kontrol ve denetimi bu kuruma bırakılmıştır.

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın 18 Eylül 1874 tarihindeki kuruluşunu takiben 3 Ekim 1874 tarihli Nizamnamesi Takvim-i Vekayi'de de yayımlanmıştır.³⁷⁷ Yedi maddeden oluşan ve “*Ba İrade-i Seniyye Teşkil Eden Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Suret-i Teşkilini ve Vezaifini Mübeyyin Nizamnamedir*” başlığını taşıyan bu düzenlemeye göre:

- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, Meşihat Makamının nezaretinde olacaktır. Meclis; bir reis, iki daimî aza ve İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü ile kassam-ı askerîlik makamlarında bulunan kişilerin de tabii aza olmasıyla beş üyeden oluşmaktadır. (1. Madde)
- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın yazı işleri bir başkâtip tarafından yürütülecek olup bu başkâtip ihtiyaç olması halinde kismet-i askeriye kâtiplerinden yeteri kadar kişiyi yanında istihdam edebilecektir. (2. Madde)
- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, taşradaki yetim mallarının muhasebesini kontrol edecek; ayrıca İstanbul ve bilad-ı selase mahkemelerinde “*şimdiye kadar arkası alınamayan*” terekelerin hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasını sağlanacaktır. Ayrıca yeni kurulan “*muhtacın-i eramil ve eytam-ı ilmiye sandığının*” mevcudunun tamamlanmasına yardım edecektir. (3. Madde)

³⁷⁵ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 29-32

³⁷⁶ Meşihat çatısı altında ihdas edilen diğer kurumlar: Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'iyye, Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye, Meclis-i Meşayih, Meclis-i İmtihan-ı Kur'a, Meclis-i Mecelle ve Evkaf-ı Hümayun Teftiş Mahkemesi Meclis-i Teftiş. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yurdakul, *a.g.e.*

³⁷⁷ Takvim-i Vekayi, Sayı: 1692, 8 Ramazan 1291 (19 Ekim 1874) ve “*Ba İrade-i Seniyye Teşkil Eden Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Suret-i Teşkilini ve Vezaifini Mübeyyin Nizamnamedir*”, *Düstur*, Tertib I, Cild III, ss. 551

- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, talimatlar dairesinde hareket edecek ve vazifesi dâhilinde olan her türlü konuyu Meşihat Makamına bildirecektir. (4. Madde)
- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam mazbataları oy birliği veya oy çokluğuyla tanzim edilecektir. Oylamada aksi yönde oy veren aza, oyunu imza kısmına yazmaya mecbur olacaktır. (5. Madde)
- Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın tabii görevleriyle ilgili yazışmalar meclise özel mühürle, diğer işlemlerle ilgili yazışmalar ise kişisel mühürlerle mühürlenecektir. Diğer dairelerle yapılacak yazışmalarda muhatap Meşihat Makamı olacağından Meşihatın mührünü taşımayan yazışmalar dikkate alınmayacaktır. (6. Madde)
- Bu Nizamnamenin ihtiyaca göre ileride tadilinden Şeyhülislam sorumlu olacaktır. (7. Madde)

Görüldüğü gibi oldukça kısa tutulan ve neredeyse hiçbir detaya değinilmeyen bu Nizamname ile Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın üyeleri, başlıca görev alanı ve Meşihata karşı sorumlulukları sıralanmıştır. Nizamnamenin de yer aldığı Takvim-i Vekayi sayısında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kuruluşu yetimler için müjdeli bir haber olarak duyurulmuştur.³⁷⁸ Bu habere göre “*hukuk-ı eytamın*” korunması Kuran-ı Kerim’de açıklanmış önemli bir emir³⁷⁹ olması nedeniyle geçmişten günümüze pek çok teşebbüste bulunulmuş, fakat istenilen sonuç bir türlü hâsıl olmamıştır.³⁸⁰ Bununla birlikte Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kurulması ile bu durumun sona ereceği beyan edilmekte ve Allah’ın emaneti olan yetimlerin mallarının güvenliği ve nemalandırılması için kurulan bu Meclisin açılmasına izin veren padişah ve şeyhülislama teşekkür edilmektedir.

Nizamnameye göre Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın en temel görevi taşradaki eytam müdürlüklerinin muhasebesini denetlemek ve İstanbul mahkemelerinde bulunan terekelerin bir an evvel neticelendirilmesini sağlayarak yetimlerin mağduriyetini gidermektir. Bu şekilde Meclise hem İstanbul’daki hem de taşradaki eytam müdürlükleri üzerinde denetim ve kontrol imkânı sağlanmıştır. Bu durum Tanzimat Dönemi’nin

³⁷⁸ *Takvim-i Vekayi*, aynı sayı.

³⁷⁹ “...*nass-ı celil-i karain-i mübeyyin ile mansus bir emir-i mühim...*”

³⁸⁰ “...*semere-i matlubesi iktitaf edilemediğinden...*”

merkeziyetçi politikalarıyla da doğru orantılı bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira merkezî idare, özellikle de 1871 tarihli vilayet düzenlemeleriyle birlikte denetimi ve kontrolü dışında bir alan bırakmamak adına taşra idaresiyle merkezî idare arasında bir bağ kurma arzusunda olmuştur.³⁸¹ Çalışmanın bağlamı açısından bakıldığında da Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kuruluşunu bu düşünceden bağımsız değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Meclisin merkeziyetçiliğini vurgularcasına yedi maddelik Nizamnamenin üç maddesinde Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın Meşihata bağlı olarak faaliyet göstereceğinin altı çizilmektedir. Meclisin her türlü konuda Meşihata bilgi verecek olması ve diğer kurumlarla yapacağı bütün yazışmaları Meşihat adına yapacak olması, İlhami Yurdakul'un ilmiye teşkilatının merkezîleştiği yönündeki iddialarını doğrular niteliktedir.

5.2. MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN YAPISI

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, Nizamnamesine göre bir reis, dört aza ve bir başkâtipten oluşmaktadır. Azalardan ikisi atama yoluyla görevlendirilirken ikisi İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü ve kassam-ı askerîlik makamlarında bulunan kişilerden oluşmaktadır. Meclis, 1874 yılında kurulmasına rağmen Devlet Salnamelerinde ilk defa olarak H. 1293 (M. 1876-77) tarihli salnamede geçmektedir.³⁸² Buradaki bilgilere göre Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın yapısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 8. H. 1293 Yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam

MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM	
UNVANI	İSMİ
Reis	Esseyid Mehmed Şem'i Efendi (Anadolu Payeli)
Daimi Azalar	Mustafa Azim Efendizade Ahmed Refed Efendi (Mekke Payeli) Yaserizade Mustafa Hayrullah Efendi (Mekke Payeli)
Tabii Azalar	Emval-i Eytam Müdürü Mustafa Tevfik Efendi (Anadolu Payeli) Kassam-ı Askerî Trabzonlu Hasan Sabri Efendi (Mekke Payeli)
Kâtip	Ahmed Muhtar Efendi (Devriye Müderrisi)

Meclisin üye sayısının Nizamnameye uygun olarak bir reis, dört aza ve bir başkâtipten oluştuğu görülmektedir. Meclis-i İdare-i Emval Eytam Reisi Şem'i Efendi ve İstanbul

³⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nizam Önen & Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*

³⁸² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 31, Sene 1293, s. 80

Emval-i Eytam Müdürü Mustafa Tevfik Efendi, rütbe-i bâlâdan olup ilmiye rütbeleri içerisinde en yüksek mevki olan Anadolu payesine sahiptir.³⁸³ Azalardan Ahmed Refet Efendi, Mustafa Hayrullah Efendi ve Kassam- Askerî Trabzonlu Hasan Sabri Efendi teşrifat cetvelinde üçüncü sırada yer alan rütbe-i ula sınıf-1 saniden olup Mekke payesini haizdirler.³⁸⁴ Kâtip Ahmed Muhtar Efendi ise teşrifat cetvelinde yedinci sırada olan müderrislik payesine sahiptir.³⁸⁵ Reis ve azaların ilmiye sınıfı içerisindeki rütbeleri göz önüne alındığında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın Meşihat'a bağlı kurumlar içerisinde oldukça önemli bir mevkide bulunduğunu söyleyebiliriz.

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kuruluşunu izleyen yıllarda iş yükünün artmasına bağlı olarak aza ve kâtip sayısında artışa gidildiğini de görmekteyiz. Nizamname gereği bir reis, dört aza ve bir kâtipten oluşması gereken Meclisin, H. 1296 (M. 1878/79) senesine gelindiğinde bir reis, altı aza ve üç kâtipten oluştuğunu görmekteyiz.³⁸⁶

Tablo 9. H. 1296 Yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam

MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM	
Unvanı	İsmi
Reis	Mehmed Celaleddin Efendi (İstanbul Payeli)
Daimi Azalar	Hasan Tevfik Bey (İstanbul Payeli) Hayrullah Efendi (İstanbul Payeli) Ahmed Refet Bey (İstanbul Payeli) Mustafa Aşer Efendi (Haremeyn Payeli)
Tabii Azalar	Emval-i Eytam Müdürü Mahmud Aziz Efendi (İstanbul Payeli) Kassam-1 Askerî Hüseyin Tevfik Efendi (Bilad-1 Hamse Payeli)
Kâtipler	Hayri Efendi (Mevaliden) Hilmi Efendi (Müderris) Rüşdü Efendi (Müderris)

Aza ve kâtip sayısında artışa gidilmesiyle ilgili herhangi bir belge veya düzenlemeye rastlayamasak da taşradaki eytam müdürlüklerinin giderek yaygınlaşması ve 93 Harbi sonrasında kaybedilen topraklardaki eytam sandıklarıyla ilgili muameleler göz önüne alındığında bu artışın yaşanmış olabileceği yorumunda bulunabiliriz. Ayrıca Reis ve

³⁸³ Sivil rütbelerde vezarete, askerî rütbelerde müşirliğe denk gelmektedir. Bkz. Ertan, a.g.m., s. 111

³⁸⁴ Sivil rütbelerde mir-i miranlığa (beylerbeyi), askerî rütbelerde mirivalığa (tuğgeneral) denk gelmektedir.

³⁸⁵ Sivil rütbelerde alay eminliği, askerî rütbelerde kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) denktir.

³⁸⁶ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 34, Sene 1296, s. 94

azaların çoğunun ilmiye rütbeleri içerisinde ikinci sırada yer alan İstanbul payeli olduğunu görmekteyiz ki bunun Meclise verilen önemi göstermesi bakımından önemli bir gösterge olduğunu söyleyebiliriz.

Bundan birkaç yıl ileri gidip H. 1300 (M. 1882/83) senesine geldiğimizde Meclis-i İdare-i Evla-i Eytam'ın idarî ve bürokratik yapısının büyük oranda şekillendiğini görmek mümkündür. Kâtip sayısındaki artışa paralel olarak bir başkâtip atanmış ve başkâtip olarak atanan bu kişi de Meclis azalığına eklenmiştir. Böylece Meclis, bir reis ve yedi azadan meydana gelen bir yapıya kavuşmuştur.³⁸⁷

Tablo 10. H. 1300 Yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam

MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM	
GÖREVİ	İSMİ
Reis	Süleyman Sırrı Efendi (Rumeli Payeli)
Daimi Azalar	Aziz Efendi (İstanbul Payeli) Aşer Efendi (İstanbul Payeli) Ahmed Refet Efendi (Haremeyn Payeli) Hacı Mehmed Kâmil Efendi (Kibar-Müderres)
Tabii Azalar	Emval-i Eytam Müdürü Emin Efendi (Haremeyn Payeli) Kassam-ı Askerî Mehmed Efendi (Mütemayiz)
Başkâtip	Raşid Efendi (Devriye Müderresi) (Aynı zamanda Meclis azası)
Başkâtip Muavini	Hilmi Efendi (Devriye Mevalisi)
Sandık Emni	Yusuf Efendi (Devriye Müderresi)
Eytam Sandıkları İdare Şubesi Muavini	Hacı Ahmed Efendi (Devriye Mevalisi)
Eytam Sandıkları İdare Şubesi İcmal Mukayyidi	Ahmed Efendi (Devriye Müderresi)
Eytam Maaş Şubesi Muavinleri	Cevdet Efendi (Devriye Mevalisi) Fahri Efendi (Devriye Müderresi)
Eytam Maaş Şubesi Sandık Emni	Behcet Efendi (Devriye Mevalisi)

Başlangıçta altı kişi olan Meclis personelinin sayısı aradan geçen dokuz yılın ardından on beşe kadar çıkmıştır. Bu durumu taşradaki eytam müdürlüklerinin çoğalmasına paralel olarak Meclisin iş yoğunluğundaki artışa bağlamak mümkündür. Bir önceki bölümde

³⁸⁷ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 38, Sene 1300, ss. 55-56

bahsettiğimiz üzere 1880'lerden sonra merkeziyetçi politikalara ağırlık veren II. Abdülhamid, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın bürokratik mekanizmasını da daha kurumsal bir hale getirtmiştir. Bu durumu yine önceki bölümde bahsettiğimiz Saffet Paşa'nın tezkiresine bağlamak mümkündür. Zira bu tezkirenin kaleme alınışının hemen ardından H. 1300 (M. 1882/83) yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın bürokratik yapısının da daha karmaşık bir hale geldiği görülmektedir. Bu tarihte, daha öncesinde mevcut olmayan “*Eytam Sandıkları İdare Şubesi*” ve “*Eytam Maaş Şubesi*” adıyla iki yeni birim kurulmuştur. Salnamede yer alan bilgilere göre bu yeni şubeler, asgarî altı ayda bir olmak üzere Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam azasından bir kişi tarafından nöbetleşe olarak idare edilecektir.

Bu yeni birimlerden *Eytam Maaş Şubesi* Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kuruluş Nizamnamesinin üçüncü maddesinde de yer alan “*muhtacin-i eramil ve eytam-ı ilmiye sandığının*” idaresinden sorumludur. Bu sandık 3 Ekim 1874 tarihinde yayımlanan “*İnfak-ı Muhtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmiyye Nizamanesi*” ile kurulmuş olup sermayesi ilmiye mensuplarının sene içerisindeki bir aylık maaşlarının sandığa aktarılmasından oluşmaktadır.³⁸⁸ Aynı Nizamnamenin ikinci maddesine göre de sandığın idaresi ve sermayesinin nemalandırılması Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam tarafından yerine getirilecektir. Daha öncesinde bu işlemleri kimin yaptığıyla ilgili elimizde net bir bilgi bulunmasa da 1882/83 yılında kurulan Eytam Maaş Şubesi'yle birlikte muhtacin-i eramil ve eytam-ı ilmiye sandığının çok daha düzgün bir şekilde idare edilmeye başlandığını söyleyebiliriz. Muhtemelen sandık sermayesindeki artış nedeniyle kurulan bu şubede iş yoğunluğu göz önüne alınarak iki muavin ile bir sandık eminin görevlendirildiğini görmekteyiz. Eytam Maaş Şubesi vefat eden ilmiye mensuplarının dul ve yetimlerine, müteveffanın sandıktaki parası nispetinde bir maaş bağlamakta ve kalan paranın nemalandırılmasına devam ederek bunların nafakasının karşılanmasını sağlamaktadır.

Eytam Sandıkları İdare Şubesi ise Meclis ile taşradaki eytam müdürlükleri arasındaki idarî işlemlerin takibini yerine getirerek gerekli yazışmaları yapmakla görevlidir. Taşradaki eytam müdürlüklerinin sayısındaki artışa paralel olarak böyle bir birimin oluşturulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Reisliğini Meclis azalarından birinin yaptığı bu

³⁸⁸ Bu Nizamname için bkz. Şahin, *a.g.e.*, s. 104-106

şubede bir muavin ve yazı işlerinden sorumlu bir icmal mukayyidi görevlendirilmiştir. Bu gelişmeden birkaç yıl sonra yine eytam sandıkları üzerindeki denetimi sağlamlaştırmak adına Eytam Sandıkları İdare Şubesi'nde görev yapmak üzere “*umum emval-i eytam muhasebe memurluğu*” adı altında bir makam oluşturulduğunu görmekteyiz.³⁸⁹ Bu yeni memurluk, gerek konumuz bağlamındaki eytam sandıklarının gerekse diğer memurluklar için ihdas edilmiş olan eytam ve eramil sandıklarının³⁹⁰ muhasebesinin tek bir elden denetlenebilmesi için ihdas edilmiştir. Bu örneklerin dışında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın personel ve aza sayısında düzenli bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin H. 1303 (M. 1885/86) yılında altısı daimî ve üçü tabii olmak üzere dokuz aza³⁹¹, H. 1321 (M. 1903/04) yılında ise on beş aza Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da görev yapmıştır.³⁹²

Son olarak Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın reisleriyle ilgili bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. 1874 yılında kurulan Meclis 1909 senesine kadar yalnızca beş farklı kişinin riyasetinde kalmıştır. İlk reis Şem'i Molla Efendi bu görevde 4 sene kalırken (1874-1877), ondan sonra gelen Şeyh Yusuf-zade Ahmed Halid Efendi 2 (1878-1879), Mehmed Celaleddin Efendi 4 (1879-1882), Süleyman Sırrı Efendi 22 (1883-1904) ve Ahmed Nureddin Efendi 5 (1905-1909) sene boyunca bu görevde kalmıştır.³⁹³

³⁸⁹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 41, Sene 1303 (1885-1886), ss. 142-143

³⁹⁰ Kurulan bu sandıklarla ilgili düzenlemeler için bkz. Şahin, *a.g.e.*: “*Ümera ve Zabitan-ı Bahriyyenin Mütakaidini Eytamuna Tahsis Kılınacak Maaşlar ve Buna Karşuluk Tutulacak Mebaliğin İdare-i Mahsasasına Dair Nizamnamedir*”, “*İnfak-ı Mühtacin-i Eytam ve Eramil-i İlmiyye Nizamnamesidir*”, “*Telgraf ve Posta Memurin ve Ketebe ve Hademesinden Tekaiide Şayeste Bulunanların Derece-i İstihkaklarına ve Bunların Eytam ve Eramilinin Mertebe-i İhtiyaclarına Göre Tahsis Kılınacak Maaşlar ile Buna Karşuluk Tutulacak Mebaliğin İdare-i Mahsusasına ve Bu Babda Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamnamedir*”, “*Vergi Emaneti Tevzi Kaleminde Müstahdem Ketebe-i Muvakkateden Müstahakk-ı Tekaiüd Olanlar ile Vefat Edenlerin Eytam ve Eramiline Tahsis Kılınacak Maaşata ve Teşkil Olunacak Sandığın Suret-i İdaresine Dair Talimat Layihasıdır*”, “*Müşirden Mülazım-ı Saniye Kadar Erkân ve Ümera ve Zabitan-ı Askeriyeden İrtihali Dar-ı Baka Edenlerin Terkeyleyecekleri Eytam ve Eramile İta Olunacak Maaşların Suret-i Tahsisine Dair Nizamname*”, “*Umum Tekaiüd Sandığından İstifade Edemiyen Memurin-i Kadime ve Onlardan Vefat Edenlerin Eytam ve Eramiline Tahsis Edilecek Maaşata Dair İrade-i Seniye*”, “*Zabtiye Jandarma Efradından Hizmet Esnasında Vefat Edenlerin Eytam ve Eramiline Askerî Tekaiüd Kanununa Tevfikan Maaş Tahsisi Hakkında İrade-i Seniye*”, “*Umum Askerî Mütakaidin ve Eytam ve Eramili Kanunname-i Hümayunu*”

³⁹¹ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 41, Sene 1303, ss. 142-143

³⁹² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 59, Sene 1321, ss. 204-205

³⁹³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 31-64, Sene 1293-1326, ss. 80, 166, 169, 94, 279, 112, 160, 55, 139, 162, 142, 152, 143, 168, 180, 182, 198, 202, 210, 218, 222, 226, 148, 164, 164, 170, 179, 186, 204, 218, 234, 259, 246, 250

Dönemin siyasî konjonktürü açısından baktığımızda Süleyman Sırrı Efendi'nin uzun süreli riyaseti II. Abdülhamid dönemindeki diğer memuriyetlerle benzerlik göstermektedir. Carter Findley, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bürokratik reformu ele aldığı çalışmasında bu konuya değinerek II. Abdülhamid'in Bâb-ı Âli'nin etkinliğini azaltarak gücü kendinde toplama arzusu içinde olduğunu belirtmektedir.³⁹⁴ Bu doğrultuda üst düzey devlet memurlarının siyasî önemi büyük ölçüde azaltılmış ve bunların görev değişikliğinde büyük bir azalma yaşanmıştır.³⁹⁵ Süleyman Sırrı Efendi'nin 1883-1904 yılları arasındaki Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam reisliği örneğinde olduğu gibi, Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa 1885-1909; Serasker Mehmed Rıza Paşa 1891-1908 ve Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi 1891-1909 yılları arasında bu görevlerde kalmışlardır.

5.3. MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM'IN İŞLEVİ

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın yapısı ve işlevi zaman içerisinde bazı değişiklikler göstermiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere iş yoğunluğu ve bürokratik işlemlerin artmasına bağlı olarak personel sayısı istikrarlı bir şekilde artarken Meclise de yeni görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. 1874 tarihli kuruluş Nizamnamesine ek olarak 1906 tarihli “*Umum Emval-i Eytamın Suret-i İdaresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamname*”de de Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a da ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Nizamnamenin “*Dersaadet İdare-i Emval-i Eytam Meclisinin Suret-i Teşkiliyle Vazائفine Dairdir*” başlıklı 8. bölümüne göre Meclisin görev ve sorumlulukları aşağıdaki gibidir.

Meşihat'a bağlı olarak faaliyet gösteren Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam bir reis, altı daimî ve iki tabii aza ile bir başkâtipten oluşmaktadır. Tabii azalar, eskiden olduğu gibi, İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü ile kassam-ı askerîlik makamlarında bulunan kişilerden oluşmaktadır. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın yazı işlerinden sorumlu olan başkâtibin maiyetinde ise bir muavin, bir mukayyit, iki müsevvit ve iki mübeyyiz yer almaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, başlangıçta beş olan aza sayısı, dokuza çıkartılmış olmasına rağmen, bu sayının on beşe kadar yükselebildiğini belirtmiştik. Başkâtibin

³⁹⁴ Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, 263

³⁹⁵ Findley, *a.g.e.*, s. 282

sorumluluğundaki yazı işlerinin artmasıyla, maiyetindeki personel sayısında da artış olmuştur.

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın başlıca görevinin kontrol ve denetim olduğunu belirtmiştik. Bu doğrultuda, İstanbul ve taşradaki bütün eytam müdürlüklerinin denetimi yapılmaktadır. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, bahsettiğimiz bu denetimler sırasında yazılmış olan terekelerin usulüne uygun olarak yazılıp yazılmadığını, eytam sandığına konulacak eşyalarla ilgili tutulan defterlerin Nizamnameye uygun olarak sandıklara konulup konulmadığını teftiş etmektedir. Kassam defterleri ile şer'i evrakların zamanında yazılması ve lazım gelen yerlere teslim edilmesinin kontrolü de yine Meclis tarafından yapılmaktadır. Buna ek olarak, işlemleri henüz bitmeyen terekelerin niçin tamamlanamadığı Meclis tarafından araştırılmaktadır. Örneğin 1894 senesinde Trabzon Vilayetine bağlı Giresun Kazası ahalisinden olup vefat eden Pisanoglu Kostantin'in mirasçıları içerisinde küçük çocuk ve gaip olması ve Giresun'da eytam müdüriyeti bulunmaması nedeniyle yazılamamıştır. Kostantin'in kızı Saltana, çektiği bir telgrafla durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti konuyu Meşihat'a havale etmiştir. Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi de konunun Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da ele alınmasını istemiştir. Meclis, müteveffa Kostantin Efendi'nin mirasçıları arasında küçük çocuk ve gaip olması nedeniyle terekesinin mutlaka yazılması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Giresun'da eytam müdüriyeti bulunmadığından müteveffanın Trabzon ve Giresun'da bulunan menkul ve gayrimenkullerinin merkez naibi tarafından usulüne uygun olarak yazılmasını istemiştir. Mirasçılar arasındaki küçük çocuğun ve gaibin hukukunun korunması için Trabzon ve Giresun naiplerine talimat verilmiştir.³⁹⁶

Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın diğer bir görev alanı da eytam müdürleri ve eytam meclislerinin durumunu ve emval-i eytamın usulüne uygun biçimde borç verilip verilmediğini kontrol etmektir. Meclis, taşra eytam müdüriyetlerinden eytam meclislerinin tasdiğiyle alınacak yıllık muhasebe defterlerini tetkik etmektedir. Usule göre hazırlanmayan muhasebe defterleri mahallerine iade edilmekte; usulünce hazırlanan muhasebe defterleri ise İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyetine gönderilmektedir. İstanbul

³⁹⁶ BOA., DH.MKT. 152-27 (15 Zilkade 1311 - 9 Nisan 1310 - 20 Mayıs 1894)

Eytam Müdüriyeti sene sonunda iki kıta muhasebe defteri tanzim etmekte; ayrıca merkez ve taşra olmak üzere eytam sandıklarının aylık mizanını isteyerek muhasebe ve işleyişte aksaklık olup olmadığını takip etmektedir. Bu mizanlar sonrasında Divan-ı Muhasebata gönderilmektedir. Bunlara ek olarak usulsüz olduğu görülen işlemleri ihtar etmek ve yapılacak tahkikat sonucunda ceza alması gereken memurlar hakkındaki muameleyi Meşihat Makamına bildirmek de Meclisin sorumluluğundadır. Örneğin Kartal Kazası eytam müdürü Hakkı Efendi'nin yaptığı usulsüzlükler ortaya çıktığında yerel idareciler tarafından tahkikat başlatılmıştır. Tahkikat için oluşturulan komisyon, Hakkı Efendi'den ilgili defterleri istediğinde Hakkı Efendi buna yanaşmamıştır. Bunun üzerine hem eytam müdürlüğü hem de mahkeme-i şer'îye kâtipliğinden uzaklaştırılan Hakkı Efendi'ye defterleri komisyona sunması ihtar edilmiştir. Hakkı Efendi, emval-i eytamın muhasebesiyle ilgili bazı defterleri komisyona teslim etse de “*ihtilasatı meydana çıkarmak için asıl icap eden defteri*” teslim etmeyerek kendisinde başka bir defter veya evrak kalmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Kartal kaymakamlığı Hakkı Efendi'nin 400 liranın üzerinde bir meblağı zimmetine geçirmiş olabileceğinden bahisle emval-i eytamın muhasebesinin yapılabilmesi için Bâb-ı Fetva'dan bir memur görevlendirilmesini istemiştir. Konu Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da görüşüldükten sonra, tahkikat ve muhasebe işlemleri için Meclis azalarından Malik Efendi görevlendirilmiştir.³⁹⁷

Muhasebe denetimlerinin dışında, altı ayda bir yetimlerin mirastan kalan paylarının eytam sandıklarında saklanıp saklanmadığını gösterir defterleri mahallerinden talep etmek ve bu defterlerin kontrolünü yapmak da Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın görevidir. Burada yapılan kontrollerde defterlerde görülen eksiklikler tespit edilerek usulünce düzeltilmesi için İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyetine gönderilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın bir alt organı gibi çalışmaktadır. Taşradaki eytam müdürlüklerinin İstanbul'dakine kıyasla çok daha az kurumsal ve bürokratik olduğunu göz önüne aldığımızda, İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü'ne yüklenilen bu misyonu anlamlandırmak daha kolay olacaktır.

Meclise gönderilen evrak ve dilekçeler bir deftere kaydedilmekte ve sırası geldikçe Mecliste görüşülmektedir. Bu görüşmeler esnasında Meclis azalarının her biri kendi

³⁹⁷ BOA., DH.MKT., 1915-59 (26 Cemaziyülahır 1309 – 27 Ocak 1892)

fikrini açıkça beyan etmekte ve kararlar oy birliği veya oy çokluğuyla alınmaktadır. Oy çokluğuyla alınan kararlarda aksi yönde oy veren aza veya azalar mazbatayı imzalarken oylarını da yazarak imzalamaktadır. Meclisin aldığı kararlar müzekkere suretinde yazılmakta ve Meclisin resmî mührüyle mühürlenmektedir. Mazbatalar ise azaların şahsî mühürleriyle mühürlenmektedir. Diğer resmî dairelerle yapılan yazışmalar Makam-ı Meşihat vasıtasıyla yapıldığından buranın mührü olmayan evraklar dikkate alınmamaktadır. Burada ve daha önceki bölümlerde verdiğimiz örneklerin hepsinde konuların Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam tarafından karara bağlandığını görmüştük. Bununla birlikte hiçbir örnekte doğrudan doğruya Meclisin muhatap alınmadığını, vilayetlerden gelen yazıların Meşihat vasıtasıyla Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a iletildiğini görmekteyiz.

Mecliste görüşülen ve karara bağlanan konular sırasına göre karar defterine yazılmakta ve Meclis reisi ve azalar tarafından imza altına alınmaktadır. Karar defterine yazılmasına rağmen imzalanmamış kararlar yok hükmünde sayılmaktadır. Kararların tebliği ise şifahî olmayıp yazılı olarak yapılmaktadır. Meclis şifahen müracaat kabul etmediği gibi Meşihattan Meclise gönderilen evrakların işlemleri de en geç bir hafta içerisinde yazılı olarak cevaplandırılmaktadır.

Her ayın sonunda kasa mevcudunu gösteren sayım defteri ve yevmiye defteri Meclis azalarından biri tarafından nöbetleşe olarak veya gerek görülmesi halinde Meclis reisinin seçeceği bir aza tarafından denetlemesi yapılmakta ve bu denetlemenin sonucu bir mazbata ile Makam-ı Meşihata bildirilmektedir. Taşradaki eytam sandıkları ise Meclisten verilen talimatlarla maliye müfettişlerince; maliye müfettişi bulunmayan mahallerde ise adliye müfettişlerince teftiş ettirilmektedir. Bu teftişin raporu da Meşihata bildirilmektedir.

1850'lerin başında İstanbul'daki emval-i eytamın idaresinin devletin denetim ve kontrolüne alınmasıyla başlayan süreç 1866 yılına gelindiğinde taşrada da uygulanmaya başlamıştır. Ağırlıklı olarak Rumeli vilayetlerinde olmakla birlikte pek çok sancak ve kazada eytam müdürlükleri ve sandıkları kurularak yetim mallarının idaresine kurumsal bir hüviyet kazandırılmıştır. Bu gelişmeleri Osmanlı merkezî idaresinin taşra üzerindeki

hâkimiyetini pekiştirmek maksadıyla yaptığı 1864 ve 1871 düzenlemelerinden bağımsız düşünülmemeyeceğinden bahsetmiştik. Dolayısıyla taşra idaresinin sıkı bir şekilde denetlenmesi, buralardaki eytam müdürlükleri ve sandıklarının da merkezden denetlenmesini zaruri hale getirmiştir. Bu zarurete binaen 1874 senesinde İmparatorluk sathındaki bütün eytam müdürlükleri ve sandıklarının iş ve işlemlerini takip ve kontrol etmesi maksadıyla Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam teşkil edilmiştir. Yukarıda bu Meclisin kuruluşu, işlevi ve yapısı incelenmiş olup zaman içerisindeki değişimi değerlendirilmiştir. Bir sonraki bölümde ise 50 yıllık bir deneyimin sonucunda hazırlanan 1906 tarihli Eytam Nizamnamesi incelenecektir.

Resim 1. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam Mührü

6. BÖLÜM

1906 TARİHLİ SON EMVAL-İ EYTAM NİZAMNAMESİ

Emval-i eytamın idaresiyle ilgili yapılan pek çok düzenleme arasında çalışmamamızın kapsamı dâhilinde üç temel nizamname yer almaktadır. Bunlardan ilki 1851 tarihli “*Eytam Nizamnamesi*”, ikincisi 1866 tarihli “*Memalik-i Mahrusa-i Şahanede Küşad Olunacak Eytam Sandıklarının Suret-i İdare ve Muhafazası Hakkında Nizamname*” ve son olarak bu bölümde incelenecek olan 1906 tarihli “*Umum Emval-i Eytamın Suret-i İdaresi Hakkında Tadilen Keleme Alınan Nizamname*”dir. Çalışmanın son bölümünde yetim mallarının idaresiyle ilgili son ve en kapsamlısı olan 1906 tarihli Nizamname incelenecektir.

6.1. UMUM EMVAL-İ EYTAMIN İDARESİ HAKKINDA NİZAMNAME

1850’li yılların başında İstanbul özelinde başlayan yetim mallarının idaresinin devletin denetim ve kontrolüne alınma süreci, 1866 senesine gelindiğinde taşrada da uygulamaya konulmuştu. Emval-i eytamın idaresiyle ilgili bu 50 yıllık tecrübenin ardından, 1899 yılında yeni düzenlemeler yapılması yönünde çalışmalar başlamıştır. Konuyla ilgili Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’da hazırlanan 120 maddelik layiha Şura-yı Devlet’te de görüşülmüştür. Daha sonrasında, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalarından Ali Haydar, Mahir ve Nazım Beyefendilerden müteşekkil bir komisyon kurularak konunun burada tetkik edilmesi kararlaştırılmıştır. Son olarak, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’ın hazırlamış olduğu layihanın layıkıyla tetkik edilebilmesi için emval-i eytamın idaresiyle ilgili konularda ihtisası bulunan bir ilmiye mensubunun da komisyona dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹⁸

Bu görev için Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam azalarından Hüseyin Nureddin Efendi uygun görülmüş ve böylece dört kişiden oluşan komisyon çalışmalarına başlamıştır.³⁹⁹ 1899’un sonlarında başlayan süreç, 1906 yılına kadar devam etmiştir. Sürecin uzamasıyla ilgili herhangi bir belge veya bilgiye rastlamasak da 28 Nisan 1906 tarihine gelindiğinde

³⁹⁸ BOA., İ.İLM., 2-26/2 (24 Rebiyülahir 1317 – 19 Ağustos 1315 – 1 Eylül 1899); BOA., İ.İLM., 4-26/3 (30 Rebiyülahir 1317 – 25 Ağustos 1315 – 6 Eylül 1899); BOA., BEO., 1383-103661 (1 Cezmaziyeleahir 1317 – 25 Eylül 1315 – 7 Ekim 1899); BOA., İ.İLM., 4-37 (2 Ramazan 1317 – 4 Ocak 1900)

³⁹⁹ BOA., ŞD., 2702-9 (8 Şevval 1317 – 9 Şubat 1900)

yetim mallarının idaresiyle ilgili oldukça kapsamlı bir nizamname yayımlanmıştır. Aşağıda, konu başlıklarına göre fasıllara ayrılmış 117 maddeden oluşan bu yeni Nizamname incelenecektir.

6.1.1. Tereke Yazımı ve İşlemleri

İlk bölümlerden hatırlanacağı üzere, yetim mallarıyla ilgili usulsüzlüklerin tereke yazımıyla başladığı bilinmektedir. Emval-i Eytam Nezareti'nin kurulması gündeme geldiğinde de ilk olarak tereke yazımında görevli kassam kâtiplerinin ve muhızırların usulsüzlüklerinin önlenmesi yönünde adımlar atılmış, hatta Nezaretin kuruluş sürecine bunların dâhil edilmemesi istenmişti. Aradan geçen 50 yıla rağmen tereke yazımının halen bir sorun olarak karşımıza çıkması, bu konuda istenilen ilerlemenin bir türlü hâsıl olmadığını göstermektedir. Yetim mallarının idaresiyle ilgili işlemler bu malların tespitiyle, yani tereke yazımıyla başladığından, 1906 tarihli nizamnamede bu konuya ayrı bir özen gösterilerek 117 maddenin 24'ü bu konuya ayrılmıştır.

İlk olarak Osmanlı hukuk sisteminin çoklu yapısından kaynaklı bir sorun olarak karşımıza çıkan vefat eden kişinin terekesini hangi mahkemece yazılacağı konusu ele alınmıştır. Buna göre Osmanlı tebaası olup vefat edenlerin terekesi mensup olduğu şer'i mahkeme, yani müteveffanın mensubu olduğu dinî cemaatin mahkemesi, tarafından yazılacaktır. Gayrimüslim tebaanın terekeleri 14 Ağustos 1861⁴⁰⁰ ve 3 Şubat 1891⁴⁰¹ tarihli düzenlemelere göre yapılacaktır. Tereke yazım işlemi, isteğe bağlı bir uygulama olsa da bunu zorunlu kılan bazı durumlar söz konusudur. Nizamnamenin 2. maddesinde bu zorunlu durumlar sıralanmıştır:

- Ölen kişinin varisleri arasında yetim, yani 15 yaşını doldurmuş mirasçının bulunması,
- Mirasçılardan birinin başka bir yerde olması,
- Ölen kişinin borcunun olması ve mirasçıların borcu kabul etmemesi,
- Ölen kişinin mirasçısının bulunmaması,

⁴⁰⁰ "Hristiyan Terekeleri Hakkında fi 7 Safer 1278 Tarihiyle Tasdir Buyurulan Tahrirat-ı Samiye-i Umumiye Suretidir", *Düstur*, Tetip I, Cilt I, ss. 298-300

⁴⁰¹ "Rum Patrikhanesinin İmtiyazat-ı Kadime-i Mezhebiyesinin İdame-i Mahfuziyeti Hakkında 22 Cemaziyelahir 1308 Tarihli İrade-i Seniyyeyi Mübelliğ Tahrirat-ı Umumiye", *Düstur*, Tertip I, Cilt VI, ss. 854-856

- Mirasçılardan birinin tereke yazımını istemesi.

Hatırlanacağı üzere Mecelle'nin 986. maddesinde kız ve erkek çocuklar için 15 yaş buluş yaşı olarak belirlenirken; 1866 tarihli Nizamnamede 20 yaş da rüşt yaşı olarak belirlenmişti. Yeni düzenlemelerle 15 yaşını dolduran bir yetimin rüşt iddiasında bulunması durumunda, davasına şer'i hâkimler bakmayacağı kararlaştırılmıştır.

Nizamnamenin üçüncü maddesi tereke yazımında görevli memurların terekeyi yazarken ilk olarak nelere dikkat etmesi gerektiğiyle ilgilidir. Bu bağlamda tereke yazımı için müteveffanın mensup olduğu şer'i mahkemedan gönderilecek memurlar, ilk olarak "sühuletle ketm ve izaası mümkün olan", yani kolaylıkla saklanıp kaybolabilecek durumdaki nakit para, mücevher, kitap ve buna benzer eşyalar ile tereke yazım işlemleri bitene kadar mirasçılardan kullanmak zorunda oldukları eşyaları yazacaktır. Bu işlem sırasında mahallenin veya köyün muhtarı, imamı, papazı, hahamı veya odabaşıardan biri hazır bulunacaktır. Bu şekilde mirasçılardan birbirlerinden eşya saklaması veya günlük kullanım için müteveffaya ait olan fakat mirasçılardan birinin uhdesinde bulunan eşyaların terekeden gizlenmeden kayıt altına alınması istenmiştir. Bu kayıt işlemini yapacak memurun usulsüzlüğünü önlemek adına da ölen kişinin mensup olduğu dinî cemaatten bir görevlinin hazır bulunması istenmiştir.

Dördüncü madde, yetkisiz kişilerin tereke yazmasına mani olmak amacıyla kaleme alınmıştır. Buna göre, bir mahalden ölüm haberi geldiğinde, o bölgenin şer'i hâkiminin huzurunda hazırlanacak koçanlı evraka müteveffanın adı, şöhreti, vefat ettiği mahal ile terekeyi yazmakla görevlendirilen kassam kâtibi ile muhızlıların isimleri ve meslekî dereceleri yazılacaktır. Bu evrak hâkim tarafından mühürlendikten sonra tekrar terekede görevli olan memura verilecektir. Elinde bu şekilde hazırlanmış resmî bir evrak olmadan tereke yazmaya teşebbüs eden bir memur olur ise mirasçılar, veliler, köyün veya mahallenin imamı, muhtarı, papazı, hahamı veya odabaşısı tarafından terekenin yazımı engellenerek durum mahkeme hâkimine bildirilecektir. Bununla birlikte taşrada nahiye naipleri bu durumdan istisna olacak, fakat bunlar da konuyla ilgili ayrı bir defter tutacaktır. Tereke yazma izni olan kâtip, elinde bulunan evrakta yazılı vazifelerinin dışına çıkarsa mahkeme hâkimi kâtibin yazmış olduğu terekeyi kabul etmeyecektir. Böylece daha öncesinde sıklıkla karşılaşılan keyfi tereke yazımının önüne geçilmek istenmiştir. Zira kassam kâtipleri ve muhızlılar fazladan ücret alabilmek adına yetkili olmadıkları

halde tereke yazımı işine girişebilmektedir. Terekeyi yazacak memura verilen resmî evrakla birlikte, yetkilendirilmiş kişiler hariç tereke yazımı engellenmek istenmiştir.

Nizamnamenin beşinci maddesi terekedeki eşyaların satışı için düzenlenecek müzayede dair hükümler içermektedir. Buna göre, terekedeki malların satılarak nakde çevrilmesi ve bu şekilde muhafaza edilmesi genel bir uygulama olduğundan miktarı 20 bin kuruşun üzerinde olacağı tahmin edilen terekeler için müzayede yapılmaktadır. Bu müzayedenin masrafları terekeden karşılanmak üzere, yapılacağı yer ve zaman gazete veya başka vasıtalarla ilan edilecektir. Miktarı 100 bin kuruşun üzerinde olan terekelerde yolsuzluk ve uygunsuzlukların daha fazla olma ihtimali olduğundan, Nizamname hükümlerinin eksiksiz uygulanması için işlemlere nezaret etmek üzere İstanbul'da Meşihattan, taşrada ise idare meclislerinden bir memur tayin edilecektir. Bu memur, herhangi bir olumsuzluk yaşanması halinde İstanbul'da Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a, taşrada ise idare meclisine durumu bildirecektir.

Altıncı maddede ise dördüncü madde bahsedilen evraka sahip olan kâtibin ilgili deftere sırasıyla neleri yazacağı belirlenmiştir. Kâtip, beraberinde muhızır ve varsa diğer görevlileri de yanına alarak tereke işlemlerinin yapılacağı mahalle gidecektir. Ardından Müteveffanın bıraktığı nakit para ve eşyaların dökümünün yazılacağı deftere sırasıyla şunlar yazılacaktır:

- Ölen kişinin ismi, şöhreti, memuriyeti, rütbesi, sanatı veya sahip olduğu devlet nişanları,
- Vefat ettiği yer,
- Müteveffanın bilinen mirasçılarının, resmî vekilinin (*vekil-i müseccel-i şer'i*) ve yetimlerin veli ve vasilerinin ismi,
- Mirasçılar arasında kayıp olan kişi varsa bunun hissesini şer'i kurallara göre satmakla veya muhafaza etmekle görevli olan eytam müdürünün veya şer'i vekilin ismi,
- Ölüm haberini bildiren kişinin ismi ilgili kişilerin isimlerinin karşısına imzası atıldıktan sonra müzayedeyle satılacak eşyaların miktarı da deftere yazılacaktır.

Nizamnamenin yedinci maddesi vefat eden kişinin borç durumu durumuyla ilgilidir. Buna göre görevli memur tarafından tereke yazım işlemlerine başlanmadan önce, vefat eden kişinin yüklü miktarda borcu olup olmadığı araştırılacaktır. Müteveffanın borcu fazla bir meblağ değilse terekesindeki eşyalar müzayede usulüyle satılacaktır. Mirasçılardan biri tahminen kendisine düşecek olan hisseden daha fazla mal almak isterse bu eşyayı nakit para karşılığında alabilecektir. Vefat eden kişinin yüklü miktarda borcu olduğu tespit edilirse sahip olduğu eşyasıyla masraf ve yardıma muhtaç durumdaki hayvanları peşin olarak satılarak malları ve eşyası güvenli bir yerde mühürlenerek muhafaza altına alınacaktır. Mahkemenin belirleyeceği bir günde, alacaklılar alacaklarını ispat etmek üzere davet edilecektir. Bu da gerçekleşikten sonra muhafaza altına alınmış olan mallar ve eşyalar müzayede ile satılırken, alacaklılar da alacaklarına mahsup olmak üzere terekedeki mallardan eşya satın alabilecektir. Eğer bir alacaklı, mahkemenin belirlemiş olduğu zaman içerisinde alacakları için mahkemeye müracaat etmezse terekenin yazımı ve eşyaların satımına dair itirazlarına itibar edilmeyecektir. Tereke yazımında görevli olan kâtipler ve diğer mahkeme hizmetlileri terekeden satılan mallardan şahsen veya başkası aracılığıyla, gizliden veya açıktan kesinlikle bir şey satın alamayacaktır. Terekeyi yazan mahkeme memurları, kâtipler ve diğer hizmetliler ölen kişinin eytamına intikal eden ve miras kalan mülk, vakıf, menzil ve akarını satın almaktan veya tapusunu üzerine geçirmekten menedilmiştir.

Sekizinci maddeye göre terekede bulunan mücevherler ve kitaplar, tereke mahallinde satılmayıp İstanbul'da kuyumcu ve sahaf çarşılarıyla bedestenlerde, taşrada ise çarşı ve pazarlarda satılacaktır. Zira bir malı değerinden aşağı veya yukarı göstermek oldukça yaygın bir durum olduğundan mücevherlerin kuyumcuların, kitapların ise sahafların huzurunda satışa çıkartılmasıyla bunun önüne geçilmek istenmiştir.

Nizamnamenin dokuzuncu maddesi müteveffanın toplam serveti ve borçlarının icmaliyle ilgilidir. Buna göre terekede bulunan nakit para, senet, aynı eşya ve emanetlerin cinsi ve miktarı tutulan defterin ilgili yerine not edilecektir. Mirasçılar veya alacaklılar 7. maddeye göre eşya satın almışsa, isimleri tereke defterinde satın aldıkları eşyanın hizasına yazılacaktır. Müzayedenin sona ermesiyle terekedeki eşyalardan elde edilen nakit ve borçlar özet olarak yazılacak ve terekenin yazımında görevli olan memurlarla mirasçılar, veliler veya resmî vekilleri tarafından tasdik edilip imza ve mühür altına

alınacaktır. Ayrıca mirasçı ve alacaklılara zimmet miktarını gösteren birer senet verilecektir. Onuncu maddeye göre ise satılan eşyaların isimleri, aynı eşyaların cinsi ve alacaklı ile mirasçılardan alınan senetler İstanbul'da kefilli muhızrlar, taşrada eytam müdürleri veya bunların göndereceği memurlar tarafından alınıp İstanbul'da sandık eminine teslim edilecek, taşrada ise eytam sandığına konulacaktır. Sandık emini veya eytam müdüründen alınacak makbuz terekenin kâtip ve muhızrı tarafından hâkime tasdik ettirilip mühürletilecektir.

On birinci madde terekedeki gayrimenkullerin satışıyla ilgili olup buna göre; vefat eden kişinin borcu, eğer çok sayıda emlakı varsa tahminen borcuna yetecek edecek kadarı; borcuna yetecek kadar olmadığı takdirde ise bütün emlakı müzayedeye çıkarılacaktır. Satışa çıkarılan emlakın mahalli, cinsi, miktarı ve sınırları müzayedeye pusulasına yazılacaktır. Müzayedeye katılanlar %10 oranındaki kaporayı tellallar vasıtasıyla İstanbul'da sandık eminine, taşrada ise eytam müdürlerine teslim ederek bununla ilgili makbuz alacaktır. Müzayedeye 3 ay içerisinde tamamlanacak olup bu süre içerisinde masrafları terekeden karşılanmak üzere üç kez gazeteler vasıtasıyla, gazete olmayan yerlerde ise imkânlar dâhilindeki başka yollarla müzayedenin yeri ve tarihi ilan edilecektir. Bu süre zarfında müzayedeye olan rağbetin son bulmasıyla buradan elde edilen gelirler, tereke gelirlerine eklenmek üzere İstanbul'da sandık eminine, taşrada eytam müdürlerine teslim edilecektir.

Nizamnamenin on ikinci maddesi terekeyle ilgili alacak-verecek işlemleri tamamlandıktan sonraki muamelelerle ilgilidir. Buna göre terekenin arkası alındıktan sonra mirasçılar ve alacaklılar arasında taksim işlemlerine başlanacaktır. Terekeyi yazan kâtip, tereke kaydının altına bütün mirasçıların isimleri ile bunların hissesine düşen miktarı ve terekeden alacaklı olanların isimleri ile alacak oldukları paranın miktarını yazacaktır. Bu evrak, mahkeme tarafından da onaylandıktan sonra mahkemece düzenlenecek olan senet, yaşı büyük olan mirasçılarla alacaklılara mühürletilip imzalatılacaktır. Hazır bulunan iki kişi ve kâtiple hâkim de bu senedi tasdik ettikten sonra İstanbul'da eytam muhasebesi tarafından yapılacak işlemlerden sonra Emval-i Eytam Müdüriyeti'nden verilecek işaretle birlikte sandık eminine gidilecek ve buradan senette yazılan miktardaki parayı alabilecektir. Taşrada ise aynı senet eytam müdürüne ibraz edildikten sonra eytam sandığından parasını alabilecektir.

On üçüncü madde yetimin malına göre belirlenmiş nafakasıyla ilgili olup buna göre; küçük yaştaki mirasçıların kendi payına düşen hisseleri 1.500 kuruştan az olup, başka malı, akarı veya devletten aldığı bir maaşı yoksa veli veya vasinin talebiyle eytam sandığındaki parası senet karşılığında alınarak çocuğun nafakası için harcanabilecektir. Veli veya vasi bu parayı talep etmez veya yetime düşen hisse 1.500 kuruştan fazla olursa nemalandırılması maksadıyla işletilecektir. Buna ek olarak yetime kalan emlakten veya başkasına borç verilmiş olan malından gelen gelirler için şer'i mahkemelerden verilecek ilmühaberlerin kayıt işlemleri İstanbul'da eytam muhasebesince, taşrada eytam müdürlerince yapılacaktır. Yetimin hissesi mahkemeden verilecek ilmühaberle birlikte bir torbaya konularak üzerine isim, numara ve tarih yazılacak ve Eytam İdaresindeki kasalarda muhafaza edilecektir. Yetimin hissesi İstanbul'da sandık emini, taşrada eytam müdürleri tarafından tasdik edildikten sonra veli veya vasinin eline bir cüzdan verilecektir. Bu madde eytam sandıklarının işleyişini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Zira hatırlanacağı üzere yetim mallarının idaresinin devletin kontrolüne alınmasındaki sebeplerden biri de mahkeme görevlilerinin veya vasilerin yetimin parasını yemesine mâni olarak, yetimin nafakasını karşılamak ve yetim rüşt yaşına geldikten sonra da en azından bir süre, hayatını idame ettirebilecek bir servet birikimi yapmasını sağlamaktır. 1.500 kuruştan az malı olan yetimlerin nafakası doğrudan bu parala karşılanırken, bundan fazla parası olan yetimlerin parası faiz gelirleriyle nemalandırılarak nafakaları karşılanmıştır.

Nizamnamenin on dördüncü maddesine göre vefat eden kişinin emlak borcu bütün gayrimenkullerine sirayet etmeyip mirasçılara intikal ederse yaşı büyük mirasçılar bu mülkü istedikleri gibi tasarruf edebilecektir. Yaşı küçük mirasçılar içinse, yetime faydası olacak şekilde, bu gayrimenkul satılarak on üçüncü madde hükümlerine göre muamele yapılacaktır.

Nizamnamenin on beş, on altı ve on yedini maddeleri yetimin hissesine düşen çiftliklere dair muamelelerle ilgilidir. Bu maddelerdeki hükümlere göre çiftlik olarak tabir olunan araziler yetimin hissesine düşerse, bu çiftliğin tahminî değeri göz önüne alınarak senelik yüzde hesabıyla kiraya verilecektir. Çiftliğin nemasının üçte biri demirbaş olmak şartıyla yetim 20 yaşına gelene kadar kiracıların uhdesinde kalabilecektir. Çiftliklerde bulunan malların çoğu menkul olup, gayrimenkul olan birkaç hane ve samanlığın tadilat işlemleri

arazinin büyüklüğüne göre çok fazla değilse menkul mallardan satılarak bu masraflar karşılanacaktır. Arazi parça parça veya tamamen kiraya verilerek yetimin uhdesinde kalmaya devam edecektir. Çiftliğin, tahmin edilen kıymeti göze alınarak kiralanmasına rağmen senelik %3 gelir vermeyeceği anlaşılırsa, çiftlik bütün menkul ve gayrimenkulleriyle birlikte müzayede usulüyle satılmasına müsaade edilecektir.

Benzer şekilde on sekiz ve on dokuzuncu maddeler ise yetimin hissesine düşen akar veya vakıflarla ilgili işlemleri düzenlemektedir. Buna göre ölen kişiden küçük çocuklarına intikal eden akar veya vakıflar ile bunlardan alınacak kiralar ve müteveffanın hayattayken başkasından alacağı olup da henüz tahsil edilmemiş olan malları tereke ve kassam defterlerine yazılacaktır. Bu gibi mirasçılara kalan akarlardan kısmet ve tellaliye harçları vuku bulmadıkça kısmet ve kaydiye harcı alınmayacaktır. Bu gibi borçlar veli veya vasiler tarafından tahsil edilecektir. Bu tahsilat işlemleri dava açılması yoluyla hüküm altına alınacaktır ve İstanbul ile taşra eytam müdürleri borçların tahsiline özen gösterecektir. Veli veya vasiler davayı takip etmedikleri, davayı takip etmek için vekil göstermedikleri veya taşrada buldukları durumda eytam müdürlerinin müdahalesiyle şer'i hâkim tarafından bir vasi tayin ettirilip davanın takibi sağlanacaktır. Ayrıca küçük çocuklara kalan akarlar ve vakıflar, eytam meclislerince onaylandıktan sonra bunlara intikal ettirilmesi mecburi olacaktır.

Yirminci madde mirasçılar arasında “*gaib*”, yani kayıp bir kişinin bulunması durumunda neler yapılacağını açıklamaktadır. Buna göre vefat eden kişinin mirasçıları arasında kayıp olması durumunda Evkaf-ı Hümayun ve Maliye Beytülmal Kassamlıkları tarafından lazım gelen işlemler yapılarak kayıp olan kişiye düşen hisse emval-i eytam gibi ayrı ayrı torbalara konularak beytülmal idareleri veya eytam sandıklarında muhafaza edilecektir. Bunların vasileri veya şer'i vekilleri beş sene içerisinde kayıp kişinin bulunduğunu ispat ederse, şer'i mahkeme tarafından hazırlanacak ilam ile eytam müdürlüğünden hissesini alabilecektir. Kaybı sona eren kişi, mahalline gitmeyip veya vekil göndermeyip malının kendisine gönderilmesini talep ederse kayıp kişinin mirasçısının mensup olduğu şer'i mahkeme ile terekeyi yazan mahkeme arasında yapılacak işlemler neticesinde malı kendisine teslim edilecektir. Beş sene geçmesin rağmen ortaya çıkmayan mirasçı olursa malı Hazineye aktarılmak üzere mal memurlarına teslim edilecektir. Buradan alınan makbuz eytam sandığında muhafaza edilecektir. Beş sene geçtikten sonra ortaya çıkarak

vasisi veya şer'i vekili vasıtasıyla malını talep eden mirasçı olursa, malının kendisine teslimi için Maliye Hazinesine başvuracaktır.

Nizamnamenin yirmi birinci maddesi gayrimüslimlere ait tereke işlemleri bunların kendi Nizamnamelerine göre yapılacağını bir kez daha hatırlatırken, yirmi ikinci maddesi tereke yazımı bittikten sonra neler yapılacağından bahsetmektedir. Buna göre terekenin yazımı, taksimi bittikten sonra 15 gün içerisinde kassam defterine işletilerek eytam müdürlüğüne ibraz edilecektir. Hatırlanacağı üzere Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kuruluş sebepleri arasında *“henüz arkası alınamamış olan muhallefatın çare-i tesri-i tesviyesine bakmak”* da yer almaktaydı.⁴⁰² Yeni düzenlemeyle birlikte bu sürenin mümkün mertebe kısaltılmış olduğunu görmekteyiz. Zira tereke yazım süresinin uzamasıyla birlikte bir yandan başta yetimler olmak üzere mirasçılar zarara uğrarken bir yandan da arkası alınamayan terekeler sürekli olarak artmakta ve içinden çıkılmaz bir hal alabilmektedir.

Yirmi üçüncü madde vefat haberlerinin hükümete bildirilmesiyle ilgili olup buna göre İstanbul'da karantinahanelerden vefat edenlerin ikametlerini ve isimlerini gösteren defterler günlük olarak kısmet mahkemesine, Evkaf-ı Hümayuna, Maliye Beytülmal Kassamlığına ve Üsküdar naipliğine gönderilecektir. Taşrada ise mahallî idareler tarafından öğrenilen ölüm haberleri şer'i mahkemelere gönderilecektir. İstanbul'da imamlar, papazlar, hahamlar ve hanodabaşları vefat durumunda karantinahaneye gönderecekleri ihbarnameleri iki nüsha olarak düzenleyerek bir nüshasını 24 saat içinde mensup oldukları şer'i mahkemeye teslim edecektir. Yirmi dördüncü madde ise bu hükme uymayan imam, muhtar, papaz, haham ve hanodabaşlarına Ceza Kanunnamesinin 154. Maddesine göre para cezası verileceği hükmünü içermektedir.

Daha önceki düzenlemelerden de hatırlanacağı üzere emval-i eytamla ilgili yolsuzluklarda terekeyi yazan kassam kâtipleri ve muhızrılardan olağan şüpheliler olarak bahsedilmişti. 1906 tarihli Nizamnamede de bu konuya geniş bir kısım ayrıldığını görmekteyiz. Zira tereke yazımıyla ilgili hemen her adım ve işlem imzalı bir şekilde kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Yetim mallarıyla ilgili yolsuzluk ve uygunsuzluk yapmanın en kolay yolu olarak görülen tereke yazımı, eski usullere göre devam etmekle birlikte çok daha bürokratik ve şeffaf bir hale getirilmiştir. Vefat haberinin alınmasıyla başlayan

⁴⁰² BOA., İ.DH., 689-48160/1 (30 Receb 1291 – 31 Ağustos 1290 – 12 Eylül 1874)

süreçte terekeyi yazmakla görevli memur dahi şer'i mahkeme hâkiminin iznine tabi tutulmuştur. Bundan sonra yapılan bütün iş ve işlemlerin de resmî kayıt altına alınarak terekeyle ilgisi bulunanlara imzalatıldığını görmekteyiz. Terekenin yazımı, taksimi, müzayedeye satışı gibi konular ayrıntılı bir şekilde açıklanarak geçmişteki muğlaklıklar giderilmek istenmiştir.

6.1.2. İstanbul Eytam Müdüriyetinin Vazifeleri İle Yetim Mallarının Muhasebesi, Nemalandırılması ve Korunması İçin Oluşturulan Eytam Sandıklarına Dair İşlemler

Hatırlanacağı üzere, devletin yetim mallarının idaresini kendi üzerine alması ilk olarak İstanbul özelinde başlayan bir uygulamaydı. 1851 senesinde kurulan Emval-i Eytam Nezareti'yle başlayan süreç bu Nezaretin müdürlüğe tahvil edilmesiyle devam etmiştir. İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin, taşradaki eytam müdürlüklerine nazaran gerek idarî yapı gerekse iş yükü bakımından çok farklı olduğundan bahsetmiştik. Taşradaki eytam müdürlükleri düşük sermayeleriyle yerel düzeyde işlev görürken İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü devlete dahi borç verebilmesine imkân sağlayan bir sermaye birikimine sahipti.

Mehmet Çanlı'nın eytam sandıkları üzerine yaptığı çalışmada İstanbul'daki yetim mallarının miktarını gösteren bir rapordan da bahsedilmektedir. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın hazırladığı bu rapora göre İstanbul'daki eytam sandıklarında toplam 51.681.910 kuruş para bulunmaktadır. Bu paranın 22.513.813 kuruşu sandıklarda mevcut olup vatandaşlara borç verilmiştir. Kalan paranın 20.977.739 kuruşu çeşitli devlet tahvillerine yatırılırken 6.140.817 kuruşu doğrudan doğruya Hazineye borç verilmiş durumdadır. Kalan 3.049.514 kuruş ise İstanbul'da ikamet etmesine rağmen başka eytam sandıklarında bulunan yetimlere ait mallardan oluşmaktadır.⁴⁰³

Çalışmanın başından beri vurguladığımız üzere İstanbul'daki yetim mallarının idaresinden sorumlu Emval-i Eytam Müdüriyeti'nden en fazla faydayı bizzat devletin kendisi sağlamıştır. Zira emval-i eytamın tek bir çatı altında toplanması fikri gündeme

⁴⁰³ Mehmet Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2020, Sayı: 24, s. 170-171: CB. DA, SD-02693-00024-006.1. (9 Zi'l-hicce sene 1316-8 Nisan R. 1315)

geldiğinden beri yetimlerin haklarının korunmasının yanında bu servetin devlet tarafından da kullanılabilir hale getirilebilmesi yönünde adımlar atıldığını görmüştük. Aşağıda 1906 tarihli Nizamnameye göre İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin yapısı ve işlevi incelenecektir.

Nizamnamenin yirmi beşinci maddesi İstanbul'daki Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin yeniden teşkil edilmesiyle ilgilidir. Buna göre İstanbul'da bulunan emval-i eytamın muhafazası ve nemalandırılması ile yetimlerin nafaka işlemleriyle ilgilenmek ve taşrada bulunan eytam sandıklarının muhasebe işlemlerini kontrol etmek üzere İstanbul'da Meşihata bağlı olmak üzere bir müdüriyet ve "*Emval-i Eytam İdare ve İdanat Sandığı*" adıyla bir sandık teşkil edilecektir. Yirmi altınca maddeye göre ise Meşihat Makamının uygun göreceği ilmiye sınıfından bir kişi İstanbul Emval-i Eytam Müdürü olarak seçilecektir. İş yükünün fazlalığı göz önüne alınarak Emval-i Eytam Müdürü olarak seçilecek kişinin maiyetinde bir de muavin bulunacaktır.

Yirmi yedinci madde Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin personellerini belirtmektedir. Buna göre müdür ve muavininin dışında aşağıdaki personeller müdüriyette görev alacaktır:

- Bir başkâtip,
- Bir başkâtip muavini,
- Bir mukayyit,
- Bir muhasebeci
- Yeteri kadar muhasebe kâtibi,
- Bir sandık emini,
- Bir sandık emini muavini,
- Bir yevmiye kâtibi,
- İki idane memuru,
- İki idane kâtibi,
- İki mümeyyiz,
- Bir baştahsildar,
- Beş tahsildar,
- Bir muahammin,
- Bir odacı,
- Yeteri kadar hademe.

Aynı maddenin devamında İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü'nün personel sayısının, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın teklifi ve Meşihat Makamının da uygun görmesiyle arttırılıp azaltılabileceği ve bu görevlilere belirlenmiş olan aidattan başka bir maaş verilmeyeceği hükmü getirilmiştir.

Nizamnamenin yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu maddeleri Emval-i Eytam Müdüriyeti'nde istihdam edilen memurların kefaletiyle ilgilidir. Buna göre muhasebeci ve sandık emini ile bunların muavinleri ve idane memurları, muhammin, tahsildar ve hizmetliler usulüne uygun olarak kefalete işe alınacak olup müteselsil kefaletle de birbirlerine de kefil tutulacaktır. Bunların kefalet senetleri tetkik olunduktan sonra Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da muhafaza edilecek ve altı ayda bir denetlenecektir. Buna ilaveten istihdam edilen memurların ve kefillerinin maddî güçleri, şahsî servetleri ve kefilliklerinin derecesi Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'dan verilecek karar ve Meşihat Makamından alınacak onayla tayin olunacaktır. Bunların üzerlerinde bulunan ve ileride üzerlerine geçecek olan akar ve emlak kayıtlarına beledî mahkemeler tarafından şerh verilecek olup Meşihat Makamından alınacak bilgi gelmeden işlemleri yapılmayacaktır. Bu memurların kefaletlerinin yeterli düzeyde olmadığı ortaya çıkarsa bundan Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam heyeti sorumlu tutulacaktır.

Otuzuncu madde çok uzun bir süredir çözülemeyen eytam sandıklarının nerede muhafaza edileceğini hüküm altına almaktadır. Buna göre bedestenlerde bulunan eytam sandıkları birer birer toplatılarak numara sırasına göre mevcutları eytam muhasebecisi tarafından kontrol edilecek ve tekrar torbalanarak başka kasalara nakledilerek güvenli mahallerde muhafaza edilecektir. Bu kasaların anahtarı sandık emininde bulunacak olup kasaların üzeri Eytam Müdürü, muhasebeci ve sandık emini tarafından mühürlenecektir. Bununla birlikte hatırlanacağı üzere 1851 tarihli ilk Eytam Nizamnamesinin 5. maddesinde bedestenlerde muhafaza edilen eytam sandıklarının güvenlik nedeniyle Emval-i Eytam Nezareti'ne nakledilmesi gerektiği belirtilmişti. Aradan geçen 50 yıla rağmen bu konuda halen bir ilerleme olmadığı anlaşılmaktadır. İstanbul'daki eytam sandıklarının fazlalığı ve dağınık konumları göz önüne alındığında bunların fizikî olarak tek bir yerde toplanmasının oldukça güç olduğu da bir gerçektir. Bununla birlikte, Saffet Paşa'nın da

belirttiği üzere,⁴⁰⁴ eytam sandığından borçlanacak bir kişi için sandığın Meşihata getirilip götürülmesi gerekmekte olup bazı kişiler bu zahmetli işlemlerden kaçınmak için eytam sandıklarından borç almamaktadır. Sonuç olarak eytam sandıklarının tek bir mekânda toplanmasıyla ilgili yapılan girişimlere rağmen bunun hiçbir zaman gerçekleşmediğini söyleyebiliriz.

Nizamnamenin otuz birinci maddesinden otuz dokuzuncu maddesine kadar olan kısmı Emval-i Eytam Müdürlüğü'nde çalışan memurların görev ve sorumluluklarını içermektedir. Buna göre;

Emval-i Eytam Müdürü ve muavini:

- Müdüriyete gelen paraların, mücevherlerin, rehinlerin ve diğer eşya ile senetlerin defterlere kayıt edilip edilmediğini,
- Bunların kasalara konulup konulmadığını,
- Emval-i eytamdan borç alacakların verdikleri rehinin borçlarını karşılayıp karşılamadığını,
- Verilen borçlardan gelen nemaların her ay baştahsildar tarafından tahsil edilip kasaya konulup konulmadığını,
- Yetimlerin nafaka ve iâşe bedelleri için vasi veya velilerine verilmesi gereken paraların verilip verilmediğini,
- Tutulması gereken defterlerin düzgün tutulup tutulmadığını,
- Maiyetlerinde bulunan memurların vazifesini layıkıyla yapıp yapmadığını kontrol edeceklerdir.

Bunlara ilaveten maiyetlerindeki memurların suiistimalini tespit ederlerse Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a bildireceklerdir. Ayrıca İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti'ne gönderilen evrak ve dilekçelere bir hafta içerisinde yazılı olarak cevap verilmesini sağlayacak ve karışıklık olması durumunda Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam tarafından verilecek karara göre hareket edeceklerdir.

⁴⁰⁴ BOA., Y.EE., 44-135 (8 Cemaziyülahır 1297 – 18 Mayıs 1880): “...akçe istikraz edecek kimsenin evvel emirde mahallerine arzuhal takdimi ve terhin olunacak eşyaların takdir-i kıymeti ve badehu hüccet-i şer'îye terkimi ve bunun muamelat-ı kalemiyyesinin icrası ve derununda akçe bulunan sandığın bedestandan hammal arkasında bab-ı fetva-penahiye celbi ve badehu yine bedestana iadesi misillü enva teklifatı istilzam eylediğinden...”

Muhasebeci:

- Günlük makbuz ve ödemelerden,
- Terekelerden gelen nakit, borç ve aynî eşyaların kaydının tutulmasından,
- Kasaya girip çıkacak paraların kaydının tutulmasından,
- Tutulması gereken defterlerin tanziminden,
- Divan-ı Muhasebat ve Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a gönderilmesi gereken hesapların itasından,
- Her akşam, sandık eminin defteriyle yevmiye defterinin tetkik ve tasdikinden,
- Maiyetinde çalışacak muhasebe kâtiplerinin istihdamından,
- İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti ve Hazinedeki malların nemalarının muhasebesinden müstakil olarak sorumlu olacaktır.

Sandık emini:

- Terekelerin ve emval-i eytamlarla Hazineden borç verilmiş malların nemasından,
- Akarların bedellerinden,
- Müzayede sırasında kaparo olarak verilen paraların muhasebe tarafından işlemlerinin yapılıp yevmiye defterine kaydettirilmesinden sonra muhafaza edilmesinden,
- Hazineye borç verilmiş olan paradan gelen nemaların her ay kasalara yerleştirilmesinden,
- Muhasebe tarafından yapılan ve Müdüriyetçe de tasdik edilmiş olan kupon ve senetlerin muhafaza edilmesinden,
- Her akşam, kendi defteriyle muhasebe defterinin kıyaslanmasından ve karşılıklı olarak tasdik edilmesinden,
- Kasanın bütün zayıyatından muaviniyle birlikte sorumlu olacaktır.

İdane memurları:

- Borç verilecek para, borç verilirken hazır bulunacak,
- Borçlanma müddeti bitince borçluya ve kefillerine ihbarname gönderecek,
- Borcunu ödemeyenlerin rehin bıraktıkları eşyanın satılmasını Eytam Müdüriyetinden talep edecek,

- Dava açılmasına ihtiyaç olması durumunda şer'i mahkemeye müracaat ederek borçlu ve kefil hakkında davacı olacaktır.

İdane kâtipleri:

- Elleri bulunan idanat zabıt ceridelerine borç miktarını yazacak,
- Borçlu ve kefiller tarafından verilen rehinlerin icrası için beledi mahkemeye gönderilmesi gereken ilmühaberleri düzenleyecek,
- Borcun ödenmesinden sonra idane hüccetlerini yazarak idane memurlarına teslim edeceklerdir.

Mümeyyizler:

- İstanbul ve taşradaki şer'i mahkemelerden gelen icmalleri,
- Tereke defterlerini,
- Yıllık muhasebe defterlerini kayıt edip, muhasebecinin talimatları doğrultusunda hareket edeceklerdir.

Baştahsildar ile maiyetinde bulunan tahsildarlar:

- Tahsili kendilerine bırakılmış olan paraların vaktinde eytam sandığına teslim edilmesine,
- Borcun tahsili mümkün olmazsa durumu İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti'ne bildirmekle sorumlu olacaktır.

Muhammin:

- Rehin verilecek eşyanın değerini tahmin edecek,
- Bu miktarı bir pusulaya yazarak İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti'ne bildirecektir.
- Değer biçme esnasında suiistimali görülürse oluşan zarar kendisine tanzim ettirilecek ve hakkında kanunî süreç başlatılacaktır.

Kırkinci maddeye göre Emval-i eytamdan ödenmesi gereken meblağ hakkında Emval-i Eytam Müdürünün de hazır olacağı eytam meclislerince alınacak karara göre işlem yapılacaktır. Kırk birinci madde memurların mesai süresini düzenlemektedir. Buna göre

Emval-i Eytam Müdürü ve maiyetinde bulunan memurlar resmî tatiller hariç her gün 6 saat görev yerinde bulunacaktır. Kırk ikinci madde ise memurların maaşı hakkında olup bu maddeye göre personelin maaşları kendilerine tahsis edilen gelirlere ödenecektir. Gelirler, maaş miktarına kifayet etmezse memurlar arasında eşit şekilde taksim olunacak; gelirler fazla olursa eksik kalan ayların maaşlarına ikmal edilmek üzere saklanacaktır. Ayrıca kırtasiye ve hesapta olmayan çeşitli masraflar yine bu gelirlere harcanacaktır.

6.1.3. Emval-i Eytamın Borç Verilmesi, Nema, Anapara ve Diğer Ücretlerin Tahsili

Eytam sandıklarının eski dönemlerden beri bir nevi banka işlevi gördüğünden bahsetmiştik. Bunların devletin kontrol ve denetimine alınmasıyla daha kurumsal ve bürokratik bir yapıya kavuşacağı açıktır. 1851 ve 1866 tarihli Nizamnamelerde kefalet, rehin gösterme ve borca uygulanacak faiz miktarlarıyla ilgili hükümlere oldukça kısa yer verilmişken yapılan son düzenlemelerle birlikte bu işlemler daha kurumsal hale getirilmiştir. İstanbul'da bizzat devletin, taşrada ise bürokrat, esnaf ve yerel ahalinin düşük faizle borçlanabildiği eytam sandıklarının banka fonksiyonu görmesi, bunların tek bir çatı altında, devletin kontrol ve denetimine alınmasındaki amacı göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Aşağıda 1906 tarihli Nizamnameye göre eytam sandıklarından alınacak borçlarla ilgili muameleler açıklanacaktır.

Nizamnamenin kırk üçüncü maddesine göre yetimler için gerekli olan nemalar yürürlükte olan ve gelecekte kararlaştırılacak olan miktara tabi olacaktır. Kırk dördüncü ve kırk beşinci maddeler ise eytam sandığından borç alacak kişilerin rehin veya kefil göstermesiyle ve bunlara dair yapılacak muamelelerle ilgilidir. Buna göre emval-i eytamdan borç alacaklar, kendi malları olan mücevher, altın, gümüş ve ipek gibi değerli eşyaları ile emlakini rehin göstererek veya nizamlı vakıf gediği, vakıf geliri ve arazi gibi gelir getiren yapıları borçlarına karşılık göstererek kefilsiz bir şekilde borçlanabilecektir. Bunun dışında yetim malından borç alacak kişi 10 bin kuruş, yetim parasından olmayan mallarda ise 5 bin kuruşa kadar olan borçlar için rehin göstermeksizin 3 muteber kefil ile borçlanabilecektir. Kefiller için *Kefalet Nizamnamesi* hükümlerine göre hazırlanacak matbu kefaletname, İstanbul'da Eytam Müdüriyeti Heyeti, taşrada ise eytam meclisleri ve şer'î hâkimler tarafından kontrol edildikten sonra kâfi derecede görülürse kabul ve tasdik olunacaktır. Kefiller, kefil oldukları kişinin borçlu olduğu süre boyunca tekrar aynı

kişiyeye kefil olamayacaktır. Yetim malından borç alacak kişi, borç alacağı paranın miktarını, vereceği rehinleri ve kefillerini İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyetine, taşrada şer'i hâkimlere bildirecektir. Borç alacak kişinin vereceği rehin mücevher ise İstanbul'da Eytam İdaresinde çalışan muhammin, taşrada ise konuya vakıf bir kişi bu mücevherlere değer biçecektir. Emlak, gedik, vakıf gibi gelir getirici gayrimenkullerin gelirlerinin rehin gösterilmesi durumunda münadiler tarafından keşif yapılarak bu gayrimenkulün tahminî kıymeti belirlenecek ve bununla ilgili olarak ibraz edilecek mühürlü pusula İstanbul'da Emval-i Eytam Müdürü, taşrada ise hâkimler tarafından tetkik edilecektir. Bu durumda gayrimenkulün tahminî değerinin 1/3'ü borç olarak verilebilecektir. Bu miktar, bir yetimin malından karşılanamazsa sıradaki diğer yetimin malından takviye edilecektir. Konuyu İstanbul'da idane memurları, taşrada ise eytam müdürleri takip edecektir. Borçlanma süresi 3 sene olup, borç miktarı aylık taksitlere taksim edilecektir. Yetimlerin nemaları da yine aylık olarak alınacaktır. Yetim mallarının nemasız bırakılmamasına idane memurları ve eytam müdürleri dikkat edecektir.

Kırk yedinci madde emval-i eytamın nemalandırılması ve bu nemaların tahsil edilmesiyle ilgilidir. Bu maddeye göre borç verilen paranın faizi, tahsildarlar tarafından tahsil edilerek kasaya konulacaktır. Tahsildarlar, tahsil ettikleri para için kendi imzaladıkları matbu ilmühaberi borçlanan kişiye verecektir. Tahsil edilen para İstanbul'da eytam muhasebesince, taşrada ise eytam müdüriyetince deftere kaydedildikten sonra eytam kasasına konulacaktır. Hazineye borç verilen paraların faiz tahsili, yine tahsildar memurları tarafından alınıp kayıt işlemlerinden sonra sandık eminine teslim edilecektir. Bununla birlikte yetime herhangi bir devlet dairesinden bağlanmış maaş varsa, bu para veli veya vasiler tarafından alınacak ve yetimin nafakasına harcanacaktır. Nafaka için ayrılan miktarından fazlası eytam sandıklarına teslim edilecektir.

Kırk sekizinci ve kırk dokuzuncu maddeler yetime ait akarların kiralanmasıyla ilgili hükümleri içermektedir. Buna göre yetimin uhdesinde olup kiraya verilecek akarlarla ilgili olarak *Akar Nizamnamesi*⁴⁰⁵ hükümlerine göre bir kontrat hazırlanacaktır. Kiracı İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti, taşrada ise şer'i hâkimler tarafından kefalete bağlanacaktır. Kiracının geliri, tahsildar tarafından tahsil edilerek sandık eminine verilecektir. Tahsildar memuru bulunmayan şer'i mahkemelerde ise bu işlemi eytam

⁴⁰⁵ "İcar-ı Akar Nizamnamesidir", *Düstur*, Zeyl 3, ss. 21-26

müdürleri yapacaktır. Buna ilaveten alınması gereken nemalar ve ücretler alınamayıp altı ay boyunca bu nema ve ücretlerin borçlu veya kiracıda birikmesi durumunda eytam müdürlerinin takriri hâkimler tarafından kabul ve tasdik edilecektir. Konuyla ilgili resmen verilecek müzekkere icra memurları tarafından derhal yerine getirilecektir.

Nizamnamenin ellinci maddesi emval-i eytamdan alınan borcun süresinin sona ermesine yakın yapılacak muameleleri açıklamaktadır. Buna göre borç süresinin sona ermesine bir ay kala eytam müdürleri, borçluya ihtarname göndererek borcun kapatılması veya yeni borçlanma yapılması durumunu bildirecektir. Borçlu, yeni borçlanma talebinde bulunursa İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti heyeti, taşrada ise eytam meclislerinin uygun görmesiyle borçlanabilecektir. Borçlu, yeni bir borçlanma talebinde bulunmazsa borcun tamamen tesviye etmesi istenecek; bu mümkün olmazsa rehin gösterdiği eşyanın borcuna karşılık olarak satılacağı kendisine bildirilecektir. Borçlunun adresi bilinmiyorsa veya borçlu başka bir yere gitmişse ve borcunu tamamen kapatmamışsa rehin bıraktığı eşyanın satılacağı gazete veya başka vasıtalarla ilan edilecek ve bu işlemin masrafları da borçlunun üzerinde kalacaktır.

Elli birinci ve elli ikinci maddeler ise vadesi dolmasına rağmen ödenmeyen borçlarla ilgili hükümler içermektedir. Elli birinci maddeye göre borcun vadesinin sona ermesinden sonra en fazla bir ay içerisinde borçlu veya kefillerinin gelerek borcu kapatması gerekmektedir. Borçlu, borcunu ödemezlerse rehin bıraktığı eşya müzayedeye satışa çıkarılacaktır. Rehin; mücevher, altın veya gümüş cinsindense İstanbul'da kuyumcu çarşısında, taşrada ise çarşı veya pazarlarda üç farklı günde satışa çıkarılacaktır. Borç, gedik veya akar cinsindense yine müzayedeye çıkartılarak, müzayedenin yeri ve tarihi üç defa gazete veya başka vasıtalarla ilan edilecektir. Satış işlemleri yapıldıktan sonra ilan ve diğer işlemler için yapılan harcamalar düşülerek elde edilen gelire borç ödenecektir. Satıştan elde edilen gelir borçtan fazlaysa, bu fazlalık borçluya teslim edilecektir. Elli ikinci maddeye göre ise sadece kefaletle borç verilmesi durumunda, borç süresinin sona ermesine rağmen kapatılmayan borçla ilgili olarak İstanbul'da idane memurlarından biri ve taşrada eytam müdürlerinin talebiyle borcun borçlu veya kefillerden tahsil edilmesi için asıl mal veya nemadan tahsil edilmesi gereken meblağ, şer'i mahkeme tarafından belirlenecektir. Bu işlem için herhangi bir harç alınmayacaktır. Borçlu veya kefilleri

borçlarını ödemedikleri için hapsedilirse masrafları yetim malından karşılanmayacaktır.⁴⁰⁶

Nizamnamenin elli üçüncü maddesi ise tamamlanan borç işlemleriyle ilgilidir. Buna göre borç verilen malların anaparası alındıktan sonra, birikmiş neması bulunmuyorsa deftere kaydedilecektir. İstanbul'da eytam muhasebesi, taşrada ise eytam müdürlerince verilecek olan makbuz sandıklara teslim edilecektir. Borç alınan para tamamen ödendikten sonra idane hücceti İstanbul'da Emval-i Eytam Müdürü, taşrada şer'i hâkimler tarafından alınarak sicile kaydedilecektir.

6.1.4. Yetimlerin Nafaka ve İaşesi

Eytam sandıkları uygulamasının ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de temel mantığın yetimin mallarının boşta durarak nafaka ve iaşe giderleri nedeniyle azalmasındansa borç verilerek faiz geliriyle nemalandırılması ve yetimin masraflarının bu şekilde karşılanması olduğundan bahsetmiştik. Faiz gelirlerinden gelen para ile yetimin nafaka ve iaşesi karşılanırken, yetim rüşt yaşına geldikten sonra da anaparası ve varsa neması kendisine teslim edilmektedir. Eski uygulamada bu durum vasinin keyfiyetine bırakılmışken, 1851 yılından itibaren devlet de bu ilişkiye dâhil olmuştur. Çalışma, yetim mallarının idaresinin devletin denetim ve kontrolüne alınmasını merkezîleşme ve kurumsallaşmaya bağlasa da bu vesileyle dezavantajlı grupların başında gelen yetimlerin hak ve mallarının korunduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Bu doğrultuda yetimlerin nafaka ve iaşeleriyle ilgili muameleler açıklanacaktır.

Nizamnamenin elli dördüncü maddesi yetimin geçimi için tayin edilecek nafakayla ilgilidir. Şer'i hâkimler tarafından yetimlerin geçimi ve diğer zarurî harcamaları için bir nafaka miktarı belirlenecektir. Belirlenen nafakanın miktarını ve bu paranın yetimin hangi gelirinden karşılandığını gösteren matbu koçanlar yetimin velisi, vasisi veya vekiline verilecektir. Yetimlerin nafakası, eytam sandığından borç verilmiş parasının faiz gelirinden karşılanacaktır. Veli veya vasiler, her sene sonunda eytam müdürlerine başvurarak yetim için yapmış oldukları harcamaları beyan edecektir.

⁴⁰⁶ Hatırlanacağı üzere 19 Haziran 1882 tarihinde 10 Haziran 1879 tarihli İcra Kanunu'na yapılan eklemelerle emval-i eytamdan aldıkları borcu ödemedikleri için mahkûm olanların nafakasız bir şekilde hapis edilmeleri hükmü getirilmişti.

Elli beşinci madde ise yetimin evlenmesi durumunda yapması icap eden harcamalarla ilgidir. Buna göre düğün, nikâh gibi merasimlerin masrafları için veli veya vasi tarafından yetimin malından istenilecek paranın miktarı İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti, taşrada eytam meclisleri tarafından belirlenecektir. Bu paranın sarfına dair şer'i hâkimler tarafından verilecek izin pusulaları eytam müdürlerine bildirilerek deftere kaydedilecektir. Sonrasında, belirlenen miktardaki para veli veya vasiye teslim edilecektir. Veli veya vasiler de parayı nerelere sarf ettiklerini gösteren bir defter tanzim edecek ve bu defteri muhafaza edilmek üzere eytam müdürlerine teslim edilecektir. Yetime tahsis edilen nafaka ile düğün, nikâh gibi merasim harcamaları için belirlenen paranın azlığı veya çokluğu hakkında bir şikâyet olursa İstanbul'da Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, taşrada idare meclisleri durumu tetkik edecek ve bunların vereceği karar doğrultusunda, şer'i hâkimin de onayıyla, bu para arttırılıp azaltılabilecektir.

Nizamnamenin elli altı ve elli yedinci maddeleri yetimlere ait gayrimenkullerin tamiri ve tadili ihtiyacı hâsıl olursa yapılması gerekenleri açıklamaktadır. Bu maddelere göre yetimlerin uhdesinde bulunan ev veya akarların tamiri lazım geldiğinde 500 kuruş masrafla tamir olunabilecekse İstanbul'da Emval-i Eytam Müdürü, taşrada şer'i hâkimin görevlendireceği bir memur tarafından keşif yapılacaktır. Bu keşif işlemi İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti, taşrada eytam meclisleri tarafından tahkik ve tetkik olunduktan sonra yetimin malından veli, vasi veya vekiline gerekli para verilerek tadilat işleminin yapılması sağlanacaktır. Tamir işlemleri 500 kuruştan fazla bir masraf oluşturursa keşif işlemleri belediye tarafından yaptırılacak ve İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti, taşrada eytam meclisleri tarafından tasdik edildikten sonra para veli, vasi veya vekile teslim edilecektir. Yetimin başka bir kazada olup tamire muhtaç durumdaki ev veya akarlarıyla ilgili işlemler de aynı şekilde yürütülecektir. Bununla birlikte keşif işlemleri ve tadilat işlemleri için yapılan harcamaları gösteren defter, ev veya akarın bulunduğu kazanın şer'i mahkemesi ve eytam meclisi tarafından icra edilecektir. Bu işlemler yetimin bulunduğu mahallin şer'i mahkemesiyle koordineli bir şekilde yürütülecektir.

Nizamnamenin elli sekizinci maddesi emval-i eytamın muhasebesiyle ilgili olup buna göre yetim mallarının muhasebesi 3 senede bir yapılacaktır. Yetimin velisi, vasisi veya vekilinin de hazır olmasıyla İstanbul'da eytam muhasebecisi, taşrada eytam meclisleri

tarafından bu muhasebe işlemleri yapılacaktır. Veli veya vasi muhasebe işleminden imtina ederse şer'i mahkeme tarafından yetime başka bir vasi atanacaktır. Emval-i eytamla ilgili en önemli konulardan biri en başından beri muhasebe işlemleri olmuştur. Zira hangi sandıkta hangi yetimin ne kadar parası bulunduğunu; bu paranın ne kadarının sandıkta mevcut ne kadarının borç verilmiş durumda olduğunu; borç verilmiş miktardan ne kadar faiz geliri elde edildiğini hesaplamak yetimin malının zayi olmaması için oldukça önemlidir.

Yetim mallarının muhasebesiyle ilgili olarak 1851 tarihli nizamnamenin on dördüncü maddesinde bu işlemin belirli aralıklarla yapılacağı, 1866 tarihli nizamnamenin sekizinci maddesinde ise altı ayda bir yapılacağı belirtilmiştir. Burada bahsettiğimiz 1906 tarihli son nizamnamede ise bu süre üç yıla çıkartılmıştır. İlk Nizamnamedeki belirsizlik ikinci Nizamnameyle giderilse de bu sefer de altı ay gibi kısa bir sürenin belirlenmesi fazladan bir iş yükü getirmiş olmalıdır. Zira bu altı aylık zaman dilimi içerisinde bazı yetimlerin parası borç verilirken bazı yetimlerinki verilmeyebilmektedir. Ayrıca verilen borcun çoğu zaman en az bir yıllık olması, altı ayda bir yapılan muhasebe işlemlerini oldukça zorlaştırmış olmalıdır. Sonuç olarak 1906 tarihli Nizamnamede bu durum düzeltilerek muhasebe işlemleri üç yıl gibi daha uzun ve makul bir süreye uzatılmıştır.

6.1.5. Yirmi Yaşını Dolduran Yetimlerin Malla Hakkında Yapılacak İşlemler

Hatırlanacağı üzere 1866 tarihli Nizamnamenin on üçüncü maddesinde yetimin rüş yaşı olarak 20 yaş belirlenmişti. 1906 tarihli Nizamnamenin elli dokuzuncu maddesine göre yetim, 20 yaşını doldurduktan sonra şer'i mahkemeden kendisine verilecek hücceti eytam müdürlüklerine ibraz ederek eytam sandığındaki nakit parasını alabilecektir. Yetimin parası borç verilmiş durumdaysa, borç bitiminde parası tahsil edilerek kendisine teslim edilecektir. Yetim, İstanbul'da eytam idaresi, taşrada eytam müdüriyetleri tarafından hazırlanan zabıt ceridesi ve senedi imzalayıp mühürledikten sonra hâkimin huzurunda hissesini aldığını ikrar edecektir.

Nizamnamenin altmışıncı maddesi ise 20 yaşını doldurmadan başka bir yere taşınacak yetimlerle ilgili olup buna göre; 20 yaşını doldurmadan başka bir kazaya taşınan yetimlerin veli veya vasileri, yetimin eytam sandığındaki mallarının taşındığı yerdeki

eytam sandığına nakledilmesini talep ederse yetimin yeni taşınmış olduğu yer ile eskiden ikamet ettiği yerin şer'i mahkemeleri arasında yapılacak işlemlerden sonra nakil işlemi gerçekleşecektir.

6.1.6. Tereke Tahriri ve İşlemlerini Yürüten Mahkemelerin Sorumlulukları

Nizamnamenin altmış birinci maddesinden almış dördüncü maddesine kadar olan kısmı İstanbul'daki mahkemelerin tereke tahriri ve işlemleriyle ilgili hükümleri içermektedir. Buna göre İstanbul'da Galata, Eyüp ve Üsküdar ile bunlara bağlı mahallerde yazılması gereken terekeler kısmet-i askeriye, Üsküdar şer'i mahkemesi, Maliye ve Evkaf-ı Hümayun Beytülmal Kassamlıkları tarafından yazılacaktır. Bu kassamlıklar tarafından yazılan terekeler taksim edildikten sonra kassamlar tarafından mühürlenip verilecek olan kassam defterleri ve yetimin hissesi Bab-1 Fetva'da bulunan Emval-i Eytam Müdüriyeti'ne teslim edilecektir. Yetimin hissesinin nemalandırılmasından Emval-i Eytam Müdüriyeti, yetime intikal eden gayrimenkullerin icap etmesi durumunda müzayedeye satılmasından kısmet mahkemesi sorumlu olacaktır. Bahsedilen bu tereke yazma işlemlerinde müteveffanın vefat ettiğiindeki ikametgâhı dikkate alınacaktır. Mülki idaresi Beykoz'a tabi olan Anadoluhisarı, Kanlıca, Çubuklu, Paşabahçesi ve İncirköyü ile Kartal'a tabi olan Erenköy'de vefat edenlerin Maliye ve Evkaf Beytülmal Kassamlıklarına ait olmayan bütün terekeleri Üsküdar şer'iyeye mahkemesi tarafından yazılacaktır. Taşrada vefat edenlerin İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar'da bulunup Maliye ve Evkaf Beytülmal Kassamlıklarına ait olmayan terekeleri kısmet mahkemesi sorumluluk alanında ise kısmet mahkemesi, Üsküdar mahkemesi sorumluluk alanında ise Üsküdar mahkemesi ve her ikisinin sorumluluk alanında ise yine kısmet mahkemesi tarafından yazılacaktır.

Altmış beşinci maddesinden altmış yedinci maddesine kadar olan kısmı ise taşradaki mahkemelerin tereke yazımı ve işlemleriyle ilgili sorumluluklarını belirtmektedir. Buna göre taşrada kaza dâhilinde bulunan terekeler o kazanın şer'i mahkemesince yazılacaktır. Müteveffanın başka bir kazada da terekesi mevcutsa, o kazanın şer'i mahkemesi de tereke yazımını yapacaktır. Sonrasında müteveffanın küçük yaştaki mirasçıları hangi kazada ikamet ediyorsa veli, vasi veya vekilin talebi üzerine her iki mahkeme arasında gerekli işlemler yapılarak küçüğün hissesi kassam defteri ile beraber ikamet ettiği kazanın eytam sandığına teslim edilecektir. İstanbul ile taşra arasında da bu işlemler yürütülecektir.

Alacaklının talebi üzerine ölen kişinin terekesindeki mallara kısmen veya tamamen haciz konulması nizamiye mahkemelerinin sorumluluk alanındadır. Terekeden alacak iddiasında bulunanların terekeyi yazan mahkemeye başvurarak alacağını ispat etmesi zorunlu tutulmuştur. Tereke yazma izni bulunan şer’i mahkemelerde bulundurulacak defter, sicil ve zabıt ceridesi gibi evraklar ortalıkta bırakılmayarak güvenilir mahallerde muhafaza altına alınacaktır.

6.1.7. Tereke Yazımında Görevli Memurların Vazifeleri

Nizamnamenin altmış sekizinci maddesinde İstanbul ve taşradaki mahkemelerin tereke yazımında görevli memurları sıralanmaktadır. Buna göre İstanbul’da kısmet mahkemesinde müteselsil kefalet usulüyle birbirlerine kefil olmak üzere bir başkâtip, birinci ve ikinci unvanlarıyla iki mümeyyiz, lüzumu kadar kâtip, mukayyit, muhzır ve tellal istihdam edilecektir. Yine kassamın maiyetinde olmak üzere yeteri kadar kâtip, mukayyit, muzır ve münadi (tellal) bulunacaktır. Taşra mahkemelerinde de yine müteselsil kefalet usulüyle birbirlerine kefil olmak üzere gerektiği kadar kâtip, muhzır ve münadi bulunacaktır. Tereke yazmaya yetkili nahiye naipleri dahi müteselsil kefalet usulüyle kefalet altında olacaktır. Evkaf ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarında birer muavin ve başkâtip bulunacaktır. Müteselsil kefalet usulüyle birbirlerine kefil olanların kefalet senetleri Meclis-i İdare-i Emval-i Eytma’a gönderilecektir. Kefaleti bulunmayanlar kesinlikle tereke yazamayacaktır. İhtiyaç duyulması halinde Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’ın kararı ile kefalet altında olmak koşuluyla dışardan kâtip ve diğer görevlilerin istihdamı mümkün olabilecektir.

Altmış dokuzuncu ve yetmişinci maddeler yazılan terekelerin onaylanmasıyla ilgili olup bu maddelere göre kâtipler ve diğer memurlar görevli oldukları terekelerde bizzat bulunacaktır. Tereke yazımı bittikten sonra en geç bir hafta içerisinde yapılan işlemler başkâtiplere tevdi edilecektir. Başkâtipler de şer’i hâkimler ve kassamlardan onay aldıktan sonra yapılan işlemlerle ilgili evrakları kâtiplere ve mümeyyizlere temize çektirecektir. Bundan sonra tekrar başkâtip, hâkim ve kassamın onayından geçen evrak mukayyide teslim edilecektir. Mukayyit de evrakı sicil defterine kaydederek mühürledikten sonra hâkim ve kassama da imzalatıp mühürletecektir. Başkâtibi ve mümeyyizi olmayan şer’i mahkemelerin kâtipleri yazdıkları terekeleri ve diğer evrakları naiplere onaylatacak ve yukardaki hükme göre hareket edecektir.

Yetmiş birinci madde ise yazılan terekelerin hangi şekil ve formatta yazılacağını açıklamaktadır. Buna göre deftere yazılan kayıtlar arasında iki parmaktan fazla boşluk bırakılmayacaktır. Ayrıca satır aralarına veya kenarlarına bir şeyler yazmak veya silmek kesinlikle yasaktır. Bununla birlikte kayıt esnasında sehven bir hata olursa yapılan hatanın üzerine ince bir çizgi çekilerek yapılan hata kaydın başına yazılacaktır. Bu kayıtlar hâkimler tarafından mühürlenip tasdik edildikten sonra tutulan sicillere sayfa numarası verilecektir. Her sicilin başında kaç sayfadan oluştuğu ve yazıldığı mahal yazılarak İstanbul'da *Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îye*'ye ve taşrada şer'i hâkimlere tasdik ettirilecektir.

Yetmiş ikinci madde şer'i mahkemede görevli başkâtibin görevlerini sıralamaktadır. Buna göre şer'i mahkemelerin başkâtipleri yapılan işlemlerin usulüne uygun olarak yapılmasına ve maiyetinde bulunan mümeyyizler ve kâtiplerin zamanında işe gelip gitmelerine dikkat edecektir. Maiyetindeki memurların usulsüzlüğünü gördüğü zaman bunları uyaracak, gerekli görürse mahkeme hâkimine ve Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a durumu bildirecektir.

Benzer şekilde yetmiş üçüncü madde muhızlıların, yetmiş dördüncü madde ise münadilerin görev sorumluluklarını belirtmektedir. Bu maddelere göre muhızlılar, terekeden satılan eşyalarının mirasçıların hisselerine, alacaklıların alacaklarına mukabil gelen meblağ hakkında alınacak senetleri muhafaza ederek İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti'ndeki sandık eminine, taşrada ise eytam sandıklarına teslim edecektir. Buralardan alınan makbuzları hâkime onaylatarak tereke defterine kaydedecek ve bu defteri muhafaza edeceklerdir. Münadiler ise mahkeme tarafından düzenlenen müzayedeyi duyurmak ve müzayedeye katılacaklardan alınacak kaparoları İstanbul'da sandık eminine, taşrada eytam müdürlerine teslim etmekle mükellef olacaktır.

Yetmiş beş ve yetmiş altıncı maddeler tereke işlemlerinde görevli memurların hata veya usulsüzlük yapması durumunda izlenecek süreç ve verilmesi muhtemel cezalarla ilgilidir. Buna göre tereke yazmakla görevli olan kâtipler, resmî süre içerisinde terekeyi tesviye ve taksim etmez, tutması gereken defter ve evrakları tutmazlarsa başkâtipleri tarafından hâkime veya eytam müdürüne bildirilecektir. Benzer şekilde terekedeki malların ve emval-i eytamın nemasının tahsili ve muhafazasından sorumlu muhızlılar ve tahsildarlar bu malları görevli memura teslim etmezlerse muhızırbaşı veya başrahsildar tarafından hâkime veya eytam müdürüne ihbar edilecektir. Bu gibi durumlarda sorumlu memurlar

bir haftadan bir aya kadar, tekrar etmesi halinde iki aydan az olmamak üzere işten el çektirilecektir. Bu cezalara rağmen usulsüzlükleri devam ederse Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam vasıtasıyla Meşihat Makamına durum bildirilecektir. Buna ilave olarak borç verme faslında yazılı kural ve kanunlar haricinde para alıp verdiği tespit edilen emval-i eytam memurları ile terekenin yazımına ve taksimine fesat karıştıran memurlar derhal görevden el çektirilecektir. Durum Meşihat Makamına bildirilecek ve bu kişiler hakkında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam tarafından tahkikat başlatılacaktır. Herhangi bir maddî zararın olduğu tespit edilirse, zarar işlemi yapan memura tanzim ettirilecek ve haklarında yasal süreç başlatılacaktır. Taşrada bunun gibi olaylar yaşanırta tahkikatı idare meclisi yürütecektir.

6.1.8. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın Kuruluşu ve Görevleri

Bir önceki bölümde kuruluşundan ve yapısından bahsettiğimiz Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, İmparatorluk sathındaki bütün eytam müdürlükleri ve sandıklarının denetiminden sorumlu bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda yeni düzenlemelere göre yapılan değişiklikler incelenecektir.

İlk olarak yetmiş yedinci maddede Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın azaları sıralanmaktadır. Buna göre Meşihat Makamına bağlı olarak faaliyet gösteren Meclis bir reis, altı daimi ve iki tabii aza ile bir başkâtipten oluşacaktır.⁴⁰⁷ Tabii azalar, İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü ile Kassamlık makamlarında bulunan kişilerden oluşmaktadır. Meclisin yazı işlerinden sorumlu olan başkâtibin maiyetinde ise bir muavin, bir mukayyit, iki müsevvit ve iki mübeyyiz yer alacaktır.

Nizamnamenin yetmiş sekizinci ve yetmiş dokuzuncu maddeleri Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın eytam müdüriyetleri ve sandıklarıyla ilgili denetim göreviyle ilgilidir. Buna göre Meclis, İstanbul ve taşrada tereke yazmaya yetkili bütün şer'i mahkemelerin, eytam müdürlerinin ve taşra eytam meclislerinin yazdığı terekeleri ve bunların emval-i eytamın idaresiyle ilgili işlemlerini takip edecektir. Ayrıca bunların kayıt işlemlerini ve muhasebelerini şer'i kanunlarla yürürlükteki düzenlemelere göre yapıp yapmadığını denetleyecektir. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam, bunlara ilave olarak yazılmış olan

⁴⁰⁷ 1874 tarihli kuruluş Nizamnamesine göre bir reis, iki daimî ve iki tabii azadan oluşmaktaydı. Bununla birlikte aza sayılarının değişiklik gösterebildiğini görmüştük.

terekelerin usulüne uygun olarak yazılıp yazılmadığını, eytam sandığına konulacak eşyalarla ilgili tutulan defterlerin nizamnameye uygun olarak sandıklara konulup konulmadığını teftiş edecektir. Kassam defterleri ile şer’i evrakların zamanında yazılması ve lazım gelen yerlere teslim edilmesinin kontrolü de yine Meclis tarafından yapılacaktır. Bunlara ek olarak, tereke memurları, eytam müdürleri ve eytam meclislerinin durumunu ve emval-i eytamın usulüne uygun biçimde borç verilip verilmediğini kontrol edecektir. Son olarak, usulsüz olduğu görülen işlemleri ihtar etmek ve yapılacak tahkikat sonucunda ceza alması gereken memurlar hakkındaki muameleyi Meşihat makamına bildirmekle mükellef olacaktır.

Sekseninci ve seksen birinci maddeler Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’ın eytam sandıklarının düzeni ve muhasebesiyle ilgili hükümleri içermektedir. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam buna göre, işlemleri tamamlanan terekelerin yanı sıra işlemleri henüz bitmeyen terekelerin niçin tamamlanamadığını araştıracaktır. Ayrıca her altı ayda bir yetimlerin mirastan kalan paylarının eytam sandıklarında saklanıp saklanmadığını gösterir defterleri mahallerinden talep edecek ve bu defterlerin teftişini yapacaktır. Defterlerde görülen eksiklikler tespit edilerek usulünce düzeltilmesi için İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti’ne gönderilecektir. Ayrıca taşra eytam müdüriyetlerinden eytam meclislerinin tasdikiyle alınacak yıllık muhasebe defterlerini tetkik edecektir. Usule göre hazırlanmayan muhasebe defterleri mahallerine iade edilecek; usulünce hazırlanan muhasebe defterleri ise İstanbul Emval-i Eytam Müdüriyeti’ne gönderilecektir. Burası sene sonunda iki kıta muhasebe defteri tanzim edecek, ayrıca merkez ve taşra olmak üzere eytam sandıklarının aylık mizanlarını isteyerek muhasebe ve işleyişte aksaklık olup olmadığını takip edecektir. Bu mizanlar sonrasında Divan-ı Muhasebata gönderilecektir.

Seksen ikinci maddeden seksen yedinci maddeye kadar olan kısım Meclisin çalışma prensiplerini açıklamaktadır. Buna göre Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam’a gönderilen evrak ve dilekçeler bir deftere kaydedilecek ve sırası geldikçe Mecliste görüşülecektir. Bu görüşmeler esnasında Meclis azalarının her biri kendi fikrini açıkça beyan edecek ve kararlar oy birliği veya oy çokluğuyla alınacaktır. Oy çokluğuyla alınan kararlarda aksi yönde oy veren aza veya azalar mazbatayı imzalarken oylarını da yazarak imzalayacaklardır. Seksen üçüncü maddeye göre ise Meclisin aldığı kararlar müzekkere suretinde yazılacak ve Meclisin resmî mührüyle mühürlenecektir. Mazbatalar ise azaların

şahsî mühürleriyle mühürlenecektir. Diğer resmî dairelerle yapılan yazışmalar Makam-ı Meşihat vasıtasıyla yapıldığından buranın mührü olmayan evraklar dikkate alınmayacaktır. Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da görüşülen ve karara bağlanan konular sırasına göre karar defterine yazılacak ve Meclis Reisi ve azalar tarafından imza altına alınacaktır. Karar defterine yazılmasına rağmen imzalanmamış kararlar yok hükmünde sayılacaktır. Kararların tebliği ise şifahî olmayıp yazılı olarak yapılacaktır. Meclis şifahen müracaat kabul etmediği gibi Meşihattan Meclise gönderilen evrakların işlemleri de en geç bir hafta içerisinde yazılı olarak cevaplandırılacaktır. Ayrıca her ayın sonunda kasa mevcudunu gösteren sayım defteri ve yevmiye defteri Meclis azalarından biri tarafından nöbetleşe olarak veya gerek görülmesi halinde Meclis Reisinin seçeceği bir aza tarafından denetlenmesi yapılacak ve bu denetlemenin sonucu bir mazbata ile Makam-ı Meşihata bildirilecektir. Son olarak taşradaki eytam sandıkları Meclisten verilen talimatlarla maliye müfettişlerince; maliye müfettişi bulunmayan mahallerde ise adliye müfettişlerince teftiş ettirilecektir. Bu teftişin raporu da Meşihat Makamına bildirilecektir.

6.1.9. Taşra Eytam Müdüriyetleri ve Meclislerinin Kuruluşu ve Görevleri

İstanbul özelinde başlayan yetim mallarının idaresinin devletin kontrolüne alınması süreci 1866 yılında taşrada da uygulanmaya başlamıştı. 1860'lı yıllarda taşra idaresindeki genel değişimin bir parçası olarak ele aldığımız bu süreçte İmparatorluk sathında yüzlerce eytam müdürlüğü ve sandığı kurulduğunu görmüştük. Bununla birlikte uygulamanın bir anda değil, oldukça uzun bir zaman dilimi içerisinde kısmen gerçekleştirilebildiğinden de bahsetmiştik. Öyle ki bu Nizamname hazırlanıp yürürlüğe girdiğinde dahi eytam müdürlüğü ve sandığı kurulmamış yerler bulunmaktaydı. Aşağıda yeni düzenlemelerle birlikte taşradaki eytam idarelerinin yapısı incelenecektir.

Nizamnamenin seksen sekizinci maddesi taşrada kurulacak eytam meclisleri ve bunların üyeleriyle ilgilidir. Buna göre yetimlerin malını ve emlakini muhafaza ve himaye etmek, paralarını işletmek ve nemalandırmak hususlarına dikkat ve nezaret etmek üzere vilayet, liva ve kaza merkezlerinde şer'i naiplerin riyaseti altında olmak üzere eytam meclisleri kurulacaktır. Bu meclis belediye azalarından seçilecek iki daimî üye ile defterdar, muhasebeci, malmüdürü, müftü ve eytam müdüründen oluşan beş tabii üyeden meydana gelecektir. Eytam meclisleri haftada en az bir kere toplanacaktır. Meclis reisinin toplantıya katılamaması halinde azalardan biri yerine vekâlet edecektir. Nizamnamenin

yürürlüğe girmesinin ardından bazı sancaklarda eytam meclisleri kurulduğu görülmektedir. Vilayet salnamelerinden elde edebildiğimiz bilgilere göre bu meclislerin yapısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 11. Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetlerinde Kurulan Eytam Meclisleri

H. 1325 (M. 1907/08) Yılında Hüdavendigâr Vilayeti Eytam Meclisi⁴⁰⁸	
Sancak	Üyeler
Bursa Sancağı	Vilayet Naibi (Reis) Hamza Bey (Eytam Müdürü) Tevfik Efendi (Kâtip) Mehmed Ali Efendi (Kâtip) Rıza Bey (Belediye Azası) Müftü Efendi Sadatyan İstipan Efendi (Belediye Azası)
H. 1326 (M. 1908/09) Yılında Aydın Vilayeti Eytam Meclisleri⁴⁰⁹	
İzmir Sancağı	Naip Mehmed Emin Efendi (Reis) Halil Efendi (Eytam Müdürü) Abdülmeccid Sabit Efendi (Defterdar) Mehmed Said Efendi (Müftü) Hacı Osman Efendi (Belediye Azası) Cemal Bey (Belediye Azası)
Aydın Sancağı	Kaza Naibi (Reis) Fevzi Efendi (Eytam Müdürü) Arif Efendi (Başkâtip) Müftü Efendi Sancak Muhasebecisi İbas-zade Abdülkadir Efendi
Saruhan Sancağı	Kaza Naibi (Reis) Mustafa Efendi (Eytam Müdürü) Müftü Efendi Sancak Muhasebecisi Şerif Bey Hafız Tevfik Bey

Seksen dokuzuncu ve doksanıncı maddeler eytam müdürlerinin seçilmesiyle ve denetimiyle ilgilidir. Bu maddelere göre taşradaki eytam müdürleri, şer'i hâkimin de hazır olduğu halde yerel idare meclislerince seçilecektir. Seçilen kişi kefil göstermek zorunda olup tanzim edilen kefalet senedi şer'îye siciline kaydedildikten sonra naip tarafından Meşihata gönderilecek ve Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'da muhafaza edilecektir. Her sene Şubat ayının sonunda eytam meclisleri tarafından eytam müdürlerinin muhasebeleri

⁴⁰⁸ *Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr*, Def'a 34, Sene 1325, s. 371

⁴⁰⁹ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, Def'a 25, Sene 1326, ss. 108, 430, 713

yapılacaktır. Müdürlerin herhangi bir suiistimali veya uygunsuzluğu tespit edilmedikçe ve kendileri istifa etmedikçe azledilmeyeceklerdir.

Doksan birinci madde eytam sandıklarının kurulmasıyla ilgili olup buna göre bütün kazalarda eytam sandığı teşkil edilecek ve bu sandıklar Hazine sandıklarıyla birlikte güvenli mahallerde koruma altına alınacaktır. Sandıkların üzeri şer'i naip ve eytam müdürleri tarafından mühürlenecektir. Doksan ikinci maddeye göre de eytam meclisleri tarafından tutulması gereken defterlerin ve kayıt işlemlerinin tesviyesi şer'i mahkemelerindeki kâtiplerin vazifesi olduğundan, eytam meclislerinin toplandıkları günlerde bu kâtipler de mecliste hazır bulunacaktır.

Nizamnamenin doksan üçüncü maddesinde taşradaki eytam meclislerinin sorumlulukları sıralanmaktadır. Buna göre taşra eytam meclisleri:

- Yazılan terekelerin ve muhalefatın usullere uygun şekilde yazılıp yazılmadığına,
- Satılması gereken eşyaların satılıp satılmadığına,
- İşlemlerin defterlere kaydedilip edilmediğine,
- Malların eytam sandığına konulup konulmadığına,
- Kassam defterlerinin, idane ve nafaka hüccetlerinin zamanında tanzim edilip edilmediğine, nezaret edecektir. Tereke memurlarını teftiş ederek usulsüzlük gördüklerinde bunları uyaracaklardır. Terekedeki malın miktarına göre naibin de uygun göresiyle meclis azalarından biri terekeye nezaret etmekle görevlendirilebilecektir. Tereke işlemleriyle ilgili tereddüt yaşanması durumunda derhal şer'i naip vasıtasıyla Meşihat Makamından görüş istenecektir.

Doksan dördüncü madde ise taşra eytam müdürlüklerinin tuttıkları defterlerin denetlenmesiyle alakalıdır. Buradaki hükme göre taşra eytam meclisleri her senenin sonunda defter ve kayıtları inceleyerek yetim mallarından borç verilen paralardan ne kadar nema hâsıl olduğunu; yetimlerin nafakası ve diğer harcamaları için ne kadar para sarf edildiğini ve sandık mevcudunun ne miktara ulaştığını tetkik ve hesap edecektir. Yapılan bu hesaplarla ilgili olarak en geç üç ay içerisinde iki nüsha halinde yıllık muhasebe defteri tanzim edecektir. Bu defterler eytam müdürü ve şer'i mahkemenin başkâtibi tarafından mühürlendikten sonra meclis tarafından da tasdik olunacaktır.

Sonrasında defterlerin bir nüshası eytam sandıklarında muhafaza edilecek, diğer nüshası ise Meşihat Makamına sunulmak üzere naiplere teslim edilecektir. Bu süre içerisinde gerekli işlemleri yapmayan memurlar hakkında uygulanacak cezaî işlem naipler ve eytam müdürlerine de uygulanacak ve müteferrika ile kırtasiye masrafları eytam müdürlüklerine tahsis edilen gelirlere karşılanacaktır.

6.1.10. Yapılan İşlemlerden Alınacak Harçlar

Nizamnamenin son bölümü gerek tereke, gerekse eytam sandıklarıyla ilgili işlemlerden alınacak harçlarla ilgilidir. Bilindiği üzere en fazla uygunsuzluk ve yolsuzluk maddî konular gündeme geldiğinde gerçekleşmektedir. Bu sebepten Nizamnamenin bu kısmında hangi işlemde ne kadar ücret alınacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buradaki hükümlere göre şer'i mahkemeler tarafından yazılan terekelerin masrafları ve borçları ödendikten sonra mirasçılara taksim olunacak paranın toplamından “*resm-i kismet*” olarak kuruşta bir para ve “*kaydiye-i defter*” adıyla da bin kuruşta 3 kuruş alınacaktır. Yetim malından borç verilen paraya karşılık gösterilen eşyaların rehin işleminden binde bir kuruş; gedik, dükkân ve arazi gibi gayrimenkullerin gelirleri karşılığı borç verilirken binde beş kuruş; yalnızca kefaletle borç verilirken binde on kuruş harç alınacaktır. Borcun yenilenmesi durumunda aynı harçlar tekrar alınacaktır. İdane hüccetinin kaydı için binde bir kuruş kayıt ücreti alınacaktır.

Üç senede bir defa veya icap etmesi halinde bu süreden daha önce emval-i eytamın muhasebesi yapılırken tahsil edilen nemaların toplamından yetim için harcanan para çıkartıldıktan sonra kalan fazladan kuruşta bir para “*harc-ı muhasebe*” alınacaktır. Fazla kalmazsa harç alınmayacak olup bu muhasebe işlemlerinden şer'i kâtipler için “*ücret-i kalemiye*” olarak 50 bin kuruşa kadar 10 kuruş, 50-150 bin kuruş arası için her on binde iki kuruş alınacaktır. Bu ücretin miktarı 150 kuruşu geçemeyecektir. Tahsildar ile tahsildar olmayan yerlerde eytam müdürleri tarafından tahsil edilen kâr, akar ücretleri ve Hazineye verilen borçların nemasından %5 kuruş alınacaktır.

İstanbul'da kismet resminin üçte biri kâtiplere, üçte ikisi memur ve hâkimlere; muhasebe ve idane harçlarının 1/3'ü hâkimlere, 1/3'ü Emval-i Eytam Müdüriyeti heyetine ve kalan 1/3'ü tereke kâtibi ve muhızıra verilecektir. Taşrada muhasebe ve idane harçlarının 1/3'ü eytam müdürleri ve maiyetine verilecek, 2/3'ü mal sandığına teslim edilecektir. Bu

2/3'lük gelir kısmet resmi ve diğer şer'i harçlarla birleştirilerek her ay kâtip ve mahkeme görevlilerinin maaşları ödenecektir. İstanbul'da tellaliye ücretinin 20 sehinden 6 sehmi tellala, 6 sehmi tereke kâtibine, 6 sehmi Emval-i Eytam Müdüriyeti heyetine ve 2 sehmi muhızıra verilecektir. Taşrada ise 20 sehmin 12'si eytam müdürü ve maiyetine, 5'i tellala ve 3'ü kâtip ve muhızıra verilecektir. Kayıt ücretinin yarısı mukayyide, diğer yarısı İstanbul ve taşra eytam müdüriyeti heyetlerine verilecektir.

Kâr, akar ve Hazineye verilen borçların nemasından alınacak %5 harç, İstanbul'da Emval-i Eytam Müdüriyeti heyetine, taşrada eytam müdürü ve maiyetine verilecektir. İstanbul Emval-i Eytam Müdürü ve maiyetindeki memurların maaşı Meclis tarafından kararlaştırılacak maaşların tahsisi Meşihat Makamı tarafından yapılacaktır. Yukarıda bahsedilen taşra eytam müdürlerinin gelirlerinden eytam müdürü ve maiyetindeki memurların maaşları ödenecek olup bu gelirlerin taksiminden eytam meclisleri sorumlu olacaktır. Maiyetinde kâtip ve diğer memurların istihdamına ihtiyaç duyulmayan yerlerde bu ücretler tamamen eytam müdürlerine verilecektir.

Terekeden alınmasına hükmolunan eşya ve paranın kıymetine göre alacaklıdan kuruşta bir para, şer'i senetler için 50 kuruş harç alınacaktır. Sulh yoluyla yapılan senetler için sulh bedeli tereye aitse 50 kuruş, karşı tarafa aitse kuruşta bir para harç alınacaktır. Veraset ispatı belgesi ve hüccetleri için miras kalan malın miktar ve kıymetine göre kuruşta yarım para harç alınacaktır. Yetimlerin üzerinde bulunan emlak ve dükkânın başka birisine satılması ve devri için taşrada şer'i mahkeme ve kısmet mahkemesinden verilecek izin hüccetlerinden yetimlerin hisselerinin kıymetine göre bin kuruşta beş kuruş harç alınacaktır. Terekelerle alakalı her türlü senet için 50 kuruş harç alınacaktır. Yetimler için vasi ve nafaka işlemleri gibi şer'i vesikalardan kesinlikle harç alınmayacaktır. Bununla birlikte duruma göre 5 kuruşu mukayyit için olmak üzere 15 kuruştan 25 kuruşa kadar kalemiye ve kaydiye ücreti alınacaktır. Tereke yazımı için iş harcı alınmayacaktır. Bununla birlikte gönderilen kâtipler ve ümena için tereke şehirdeyse 50 kuruş, şehir dışındaysa mesafeye göre 100 kuruştan 150 kuruşa kadar iş harcı alınacaktır. Tereke işlemlerinde tezkiye için gönderilen memurlar, gittikleri yer şehir içerisindeyse 25, şehir dışındaysa 100 kuruş "*harc-ı tezkiye*" alacak, başka bir para almayacaklardır. Şer'i mahkemelerce dinlenen şahitlerden, bu şahitler için mahallerine memur gönderilmeyip mahkemeye gelirlerse, tezkiye harcı adı altında herhangi bir ücret talep edilmeyecektir.

Tezkiye için memur gönderilecek yer hayvan veya kayık gibi vasıtalara ihtiyaç duyulacak kadar uzaksa ve bir günde gidilip gelinemeyecek olup birkaç gece kalınması gerekiyorsa gönderilen memurun hayvan veya kayık masrafları iş sahipleri tarafından karşılanacaktır. Gönderilen memur “*harc-ı husus*” ve “*harc-ı tezkiye*” adı altında alacağı harcın miktarını kendisi belirlemeyip bunun için kendisine amiri tarafından ruhsat verilecektir.

Şer’i mahkemelerden verilecek kassam defteri ve her türlü evrak tanzim edilip sahibine verilmedikçe hiçbir surette harç alınmayacaktır. Kanuna göre, yapılan işlemlerden alınacak harçlar için hâkimlerin muvazzaf olmadığı yerlerde harç memurları, hâkimlerin muvazzaf olduğu yerlerde ise sandık emirleri tarafından makbuz ilmühaberi verilecektir. Asker olup silahaltında bulunanlardan rütbece *mülazım-ı saninin* (teğmen) altında olup vefat edenlerin muhallefatından kısmet harcı ve muhallefat için mirasçılar veya vekillerinden alınacak ilam harcı dâhil herhangi bir haç alınmayacaktır. Bu durumdakiler pul vergisinden dahi muaf tutulacaktır. Savaş esnasında vefat eden erler ve bilumum bütün zabitlerin terekesinde de bu hükümler gerekçeli olacaktır.

Şer’i mahkemelerin idaresinde bulunan vakfedilmiş nakit paraların emval-i eytamdan farkı olmadığından bu nakit paraların eytam müdürlüklerine devri işlemleri bu Nizamnameye göre yapılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bütün şer’i mahkemeler bu Nizamname hükümlerine göre hareket edecek olup hilafında hareket edenler usulünce yargılanacaktır. Evkaf ve Maliye Beytülmal Kassamlıklarında beytülmala ait olan ve bu nizamnameye aykırı olmayan maddeler ve müteselsil kefaletle ilgi olan ferman hükümleri halen geçerli olup tereke ve yetimlerle ilgili bütün düzenlemeler ve talimatlar bu nizamnamenin yayımlanmasından itibaren geçerli olacaktır. Son olarak bu Nizamnamenin icrasından Makam-ı Meşihat-ı İslamiye sorumlu olacağı belirtilmiştir.

SONUÇ

“Emval-i Eytam Müdüriyeti’nin Kuruluşu, Gelişimi ve İşlevi” başlıklı çalışmamızda yetim mallarının idaresinin devletin kontrolüne alınması süreci incelenmiştir. 1851 yılında Emval-i Eytam Nezareti’nin kurulmasıyla başlayan bu dönemi arşiv belgeleri, kanunnameler, gazeteler, salnameler ve modern çalışmalara dayanarak kronolojik olarak açıklamaya çalıştık. Bu bağlamda çalışmamızın çıkış noktası yüzyıllarca mahkeme ve vasilerin keyfiyetine bırakılmış olan yetim mallarının idaresi sorununun hangi sebeple devletin “*vezaiif-i meşruası*” olarak görülmeye başladığı olmuştur. Bizim açımızdan emval-i eytamın idaresinin devletin denetim ve kontrolüne alınması tasavvurunu Tanzimat Dönemi’nin merkeziyetçi politikalarından bağımsız düşünmek mümkün değildir.

II. Mahmud dönemiyle başlayıp Tanzimat’la birlikte büyük bir ivme kazanan merkezileşme ve kurumsallaşma girişimleriyle birlikte askeriyeden maliyeye, taşra idaresinden ticarete kadar hemen her alanda köklü değişimler yaşandığı bilinmektedir. 1840’lı yılların sonuna gelindiğinde yetim mallarının durumu ve idaresi sorunu da bahsettiğimiz bu köklü değişimin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk aşamada İmparatorluğun içinde bulunduğu malî darboğaza bir nebze olsun çare olması düşüncesiyle İstanbul’daki yetim mallarının faiz karşılığı Hazineye aktarılması düşüncesiyle başlatılabileceğimiz süreç birkaç yıl içinde başka bir düşünceye evrilmiştir. Bu düşünce yalnızca İstanbul’da dahi 50 milyon kuruşa ulaşan yetim mallarının bir şekilde devletin idaresine alınarak Osmanlı maliyesi içerisinde kullanışlı bir aparat haline getirilmesi olmuştur.

Tanzimat Dönemi’nin hemen her alanda mutlak güç olarak merkezî idareyi ön plana çıkarma girişiminin bir sonucu olarak kurulan Emval-i Eytam Nezareti, yukarıda bahsettiğimiz perspektiften bakıldığında başarılı olmuştur diyebiliriz. Zira daha ilk andan itibaren yüklü miktardaki emval-i eytam devlete borç olarak verilmiştir. Bunun yanında merkeziyetçi politikaların sonucunda kurumsal bir yapının oluşturulması, eski dönemlerde keyfi bir şekilde idare edilen yetim mallarıyla ilgili nesnel kuralların uygulanmasını mümkün kılmıştır. Nispeten olumlu diyebileceğimiz bu tabloya rağmen Emval-i Eytam Nezareti’nin daha ilk andan itibaren bünyesinde barındırdığı yapısal

sorunlar kısa bir süre sonra gün yüzüne çıkarak Nezaretin sonunu getirmiştir. Bununla birlikte yetim mallarının idaresiyle ilgili herhangi bir devamlılık sorunu yaşanmadan, daha bürokratik yapıdaki Emval-i Eytam Müdürlüğü'ne geçiş sağlanabilmiştir.

1860'lı yıllara gelindiğinde, İstanbul'daki merkezîleşme ve kurumsallaşma faaliyetlerinde büyük bir ilerleme kaydeden Tanzimat bürokratları, gözlerini taşra idaresinin yeniden yapılandırılmasına çevirmiştir. Bu kapsamda klasik eyalet sistemi terk edilerek daha küçük sınırlara haiz vilayetlerin kurulması yönünde adımlar atılmış ve 1864 yılında ilk olarak Tuna Vilayeti kurulmuştur. Tam da bu sıralarda taşradaki yetim mallarının idaresinin de yerel idarelerin denetim ve kontrolüne alınması yönünde çalışmaların başlanmasının tesadüf olamayacağı açıktır. İstanbul örneğinden yola çıkılarak taşradaki sancak ve kazalarda da eytam müdürlüklerinin kurulması, Osmanlı merkeziyetçiliğinin taşraya yansımaları göstermesi bakımından oldukça önemlidir. İstanbul'la kıyaslanamayacak derecedeki sermayeleriyle taşra eytam sandıkları, bankacılık sisteminin bulunmadığı bir ortamda devletten ziyade yerel ahalinin ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet etmiştir. Bu çerçeveden baktığımızda taşra eytam sandıklarını yerel düzeyde Osmanlı toplumunun düşük faizle krediye ulaşma imkânı sağlayan kuruluşlar olarak nitelendirmek mümkündür. Dolayısıyla taşra hayatında önemli bir yer tutan eytam sandıkları, 93 Harbi gibi olağanüstü durumlarda kamu finansmanı açısından önemi göstermiştir.

İstanbul ve taşrada kurulan eytam müdürlüklerinin durumuyla ilgili bir sonraki adım Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ın kurulması olmuştur. Bu Meclis vasıtasıyla merkezî idarenin İmparatorluk sathındaki bütün eytam sandıkları üzerinde denetiminin ve dolayısıyla hâkimiyetinin sağlanması amaçlanmıştır. Tanzimat merkeziyetçiliğinin taşra üzerindeki gücünü artırma girişimlerinin bir sonucu olarak teşkil edilen bu Meclis, yetim mallarının idaresini tek elde toplanmasını da kolaylaştırmıştır. II. Abdülhamid dönemiyle birlikte doruk noktasına ulaşan merkeziyetçi politikalar neticesinde gerek İstanbul Eytam Müdürlüğü, gerek taşra eytam müdürlükleri ve gerekse Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam büyük oranda son şeklini almıştır.

Ele aldığımız zaman aralığı içerisinde (1850-1906) kronolojik olarak açıklamaya çalıştığımız yetim mallarının idaresinin devletin kontrol ve denetimi altına alınması süreci Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemlerinin merkeziyetçi devlet anlayışı içerisinde

değerlendirilmiştir. Yetim mallarının denetim ve kontrol altına alınmasıyla bir yandan yetimlerin maddî hakları korunurken, bir yandan da siyasî ve malî sorunlarla boğuşan Hazineye yeni bir kaynak yaratılmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte yaşanan siyasî, ekonomik ve toplumsal krizler Osmanlı idarî yapısını temelden sarsmıştır. Bu kapsamda II. Abdülhamid döneminin bürokratik artıklarından kurtulmak isteyen yeni yönetim 1914 yılında Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'ı lağvetme kararı almıştır. İmparatorluk coğrafyasındaki daralmayla birlikte kontrol ettiği eytam sandıkları üzerindeki hâkimiyetini büyük oranda kaybetmiş olan Meclisle ilgili olarak Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi 25 Mart 1914 tarihli kanun teklifiyle Meclisin lağvedilmesini istemiştir.⁴¹⁰ Bundan bir gün sonra da Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, Maliye Nazırı Vekili Talat Paşa ve Sadrazam Mehmed Said Paşa imzasıyla yürürlüğe giren bir kanunla Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam resmen lağvedilmiştir. Bu kanuna göre lağvedilen Meclisin aylık 18.600 kuruşluk tahsisatının 14.000 kuruşu Fetva Emniyetinde teşkil edilecek iki muavin ile iki mümeyyize; 2.000 kuruşu İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü maiyetindeki bir muavine ve kalan 2.000 kuruşu da Tahrirat Müdüriyeti kalemünde istihdam edilecek bir mümeyyize tahsis edilmiştir. Kalan 600 kuruş ise tasarruf olarak kaydedilmiştir.⁴¹¹ İmparatorluğun siyasî hayatını sonlandıracak olan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal edilen pek çok bölgede eytam sandıkları da yağmalanmış ve nihayetinde İşgal altındaki İstanbul Emval-i Eytam Müdürlüğü 1920 yılında lağvedilmiştir. Taşradaki eytam sandıkları varlıklarını korusa da yönetimlerinde ve nemalandırılmalarında yaşanan büyük sıkıntıların sonucunda 1926 yılında buralardaki eytam müdürlükleri de lağvedilmiştir. Bununla birlikte yine 1926 yılında kurulan Emlak ve Eytam Bankası'yla birlikte Cumhuriyet döneminde de yetimlerin hak ve malları devletin güvencesi altına alınmıştır.

⁴¹⁰ BOA., MV., 234-48 (27 Rebiyülahir 1332 – 25 Mart 1914)

⁴¹¹ BOA., A.DVN.MKL., 58-31 (28 Rebiyülahir 1332 – 13 Mart 1330 – 26 Mart 1914)

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

- Amedi Kalemî Defterleri (A.AMD.d)
- Buyruldu
- Cevdet Adliye (C.ADL)
- Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT)
- Hatt-ı Hümâyûn (HAT)
- İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)
- İrade Dahiliye (İ.DH)
- İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)
- Maliye Nezâreti Masârifât Muhasebeciliği (ML.MSF.d)
- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)
- Muallim Cevdet (Askerî) (C.AS)
- Sadaret Divan Mukavelenamer (A.DVN.MKL)
- Sadaret Mektubî Kalemî Deavî Yazışmaları (A.MKT.DV)
- Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL)
- Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD.)
- Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM)
- Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)
- Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

- Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)
- Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM)

Basılmış Kaynaklar

Takvim-i Vekâyi, Yıl 1267-1326

Düstûr, Tertib 1, Cild 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289

Düstûr, Tertib 1, Cild 2, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289

Düstûr, Tertib 1, Cild 3, İstanbul, 1294

Düstûr, Tertib 1, Cild 4, İstanbul, 1299

Düstûr, Tertib 1, Cild 5, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1937

Düstûr, Tertib 1, Cild 6, Devlet Matbaası, Ankara, 1939

Düstûr, Tertib 1, Cild 7, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941

Düstûr, Tertib 1, Cild 8, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1943

Düstur, Tertib 1, Zeyl 1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1298

Düstûr, Tertib 1, Zeyl 2, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1299

Düstûr, Tertib 1, Zeyl 3, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1300

Düstûr, Tertib 1, Zeyl 4, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1302

Salname-i Vilayet-i Adana, Def'a 2-12 (1289-1320)

Salname-i Vilayet-i Ankara, Def'a 2-15 (1289-1325)

Salname-i Vilayet-i Bağdat, Def'a 1-21 (1292-1325)

Salname-i Vilayet-i Bitlis, Def'a 1-4 (1310-1318)

Salname-i Vilayet-i Cezair-i Bahr-i Sefid, Def'a 1-20 (1287-1321)

Salname-i Devlet-i Osmaniyye, Def'a 1-65 (1263-1326)

Salname-i Vilayet-i Edirne, Def'a 1-28 (1287-1319)

Salname-i Vilayet-i Erzurum, Def'a 1-15 (1287-1318)

Salname-i Vilayet-i Haleb, Def'a 1-35 (1284-1326)

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr, Def'a 1-34 (1287-1325)

Salname-i Vilayet-i İşkodra, Def'a 1-5 (1299-1316)

Salname-i Vilayet-i Kastamonu, Def'a 1-21 (1286-1321)

Salname-i Vilayet-i Konya, Def'a 1-30 (1285-1330)

Salname-i Vilayet-i Kosova, Def'a 1-8 (1296-1318)

Salname-i Vilayet-i Musul, Def'a 1-5 (1308-1330)

Salname-i Vilayet-i Prizren, Def'a 1-2 (1290-1291)

Salname-i Vilayet-i Selanik, Def'a 1-20 (1287-1325)

Salname-i Vilayet-i Sivas, Def'a 1-17 (1287-1325)

Salname-i Vilayet-i Suriye, Def'a 1-30 (1285-1316)

Salname-i Vilayet-i Trabzon, Def'a 1-22 (1286-1322)

Salname-i Vilayet-i Tuna, Def'a 1-10 (1285-1294)

Salname-i Vilayet-i Yanya, Def'a 1-5 (1288-1308)

Araştırmalar

- Abdurrahman şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1315 (1896)
- ACAR, Ali, “Yetimlerin Sosyal Güvenliği”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 29, Sayı: 4 (Ekim-Kasım-Aralık 1993), ss. 81-91
- AHMAD, Feroz, (2013). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, edt. Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 19-56
- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2017
- Ahmed Lütfi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 8 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999
- AKARÖZ, Barış, *H.1299-1305 / M. 1881-1887 Tarihli 5 Numaralı Kırşehir şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9 Cilt, Fey Vakfı, İstanbul, 1990-1995
- AKIN, Cem, “İmparatorluk Hazinesinin En Uzun On Yılı: 1853-1856 Kırım Savaşı ve Osmanlı Maliyesi”, *Fiscaoeconomia*, Vol. 2 (3), ss. 57-91
- AKşİN, Sina (edt.), *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti (1600-1908)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2010
- AKTAN, Hamza, “Kısmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, 2002, ss. 497-498

- AKTAN, Hamza, “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, 2005, ss. 143-145
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meşveret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, İstanbul, 2003, ss. 248-249
- AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
- ALAKAŞ, Abdullah, *593 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893–1894)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012
- ALKAN, Mehmet Ö. (Edt.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Cilt 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- ALPER, Değer ve ANBAR, Adem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar”, *Maliye ve Finans Yazıları*, Yıl 24, Sayı 87, Nisan 2010, ss. 27-49
- ALTUNTAŞ, Zeynep, “Mevleviyet Kadınlıklarında Yeni Düzen Arayışları (1839-1861)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18 (2023), ss. 81-101
- ARAZ, Yahya, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013
- ARI, Abdüsselam, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, 2012, ss. 552-555
- ARI, Abdüsselam, “Yetim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, ss. 501-503
- ARMAĞAN, Cemal, “Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), Sayı: 2, ss. 9-30
- ARSLAN, Barış, *H. 1265 (M. 1849) Devlet Salnamesine Göre Osmanlı İdarî Yapısı*, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007

- ATAR, Fatih, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, 2001, ss. 66-69
- AYDIN, Mehmet Âkif, “Düstur”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, 10. Cilt, İstanbul, 1994, ss. 48-49
- AYDIN, Mehmet Âkif, “Evlât Edinme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1995, ss. 527-529
- AYDIN, Mehmet Âkif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, ss. 231-235
- AYRAL, Mehmet Şirin, *Kur'an'ın Yetimlere Bakış Açısı*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007
- BARDAKOĞLU, Ali, “Bulûğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, 1992, ss. 413-414
- BARDAKOĞLU, Ali, “Hidâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 1998, ss. 467-471
- BARDAKOĞLU, Ali, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, 2013, ss. 66-70
- BAŞOL, Samattin & KANTAROĞLU, Nazmiye Gül, “Osmanlı Devleti’nde Naipler Hakkında Devlet Merkezine Yansıyan Yolsuzluklar ve Şikâyetler (1544-1795)”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2023, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 177-198
- BATCHAEVA, Leyla, *İslam Hukukunda Yetim Malının Korunması ve Kullanılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013
- BERBER, Mehmet Akif, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Yetim Mallarının Korunması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2023

- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011
- BEYDİLLİ, Kemal, “İslahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, ss. 170-185
- BEYDİLLİ, Kemal, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimâta Kadar Islâhat Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar*, 8 (1999), ss. 25-64
- BEYHAN, Mehmet Ali (edt.), *Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014
- BİRHAN, Ahmet Kerem, *8983 Numaralı Maraş Şer’iye Sicili’nin 1-105.Sayfalarının Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (H.1297-1299/M.1879-1881)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020
- BOYNUKARA, Eşref, *401 Numaralı Çermik Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (Hicri 1314-1315 / Miladi 1898-1900)*, Batman Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016
- BOZ, Mehmet Naim, *İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, Uludağ Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2020
- BOZKURT, Fatih, “Yetimi Kolla, Malımı Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1775-1875)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3 (Ocak 2012), ss. 69-90
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Kurumu ve Tarik-i İlmîyeye Dair Ceza Kanunnamesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV / 25 (1981-1982), s. 148-158

- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi*, der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007
- ÇAĞMAN, Ergin, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, Kitabevi, İstanbul, 2010
- ÇANLI, Mehmet, "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)", *Türkler*, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 52-73
- ÇANLI, Mehmet, "Eytam İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, Emine Gürsoy-Naskali & Aylin Koç (Edt.), İstanbul, 2003, ss. 59-86
- ÇANLI, Mehmet, "Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2020, Sayı: 24, ss. 163-193
- ÇANLI, Mehmet, "Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 9/3, 2020, ss. 1301-1321
- ÇANLI, Mehmet, İNANÇ, Veli, *Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Uygulaması (1885-1911)*, Marmaris Ticaret Odası Kültür Yayınları, Ankara, 2015
- ÇELİK, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015
- ÇİFTÇİ, Cafer, "Osmanlı Döneminde Bursa'da Eytâm Keseleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 5, 2003/2, ss. 81-96
- ÇİL, Fatih, *Emval-i Eytam Sandıkları (1851-1914)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2023

- ÇİL, Fatih, *Emval-i Eytam Sandıkları (1851-1914)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023
- DALGIN, Nihat, “Mürâhik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, 2006, ss. 40-41
- DAVISON, Roderic H., “Osmanlıların Kâğıt Parayla İlk Deneyimi”, çev. Durdu Mehmet Burak, *OTAM*, Yıl: 2001, Sayı: 12, ss. 245-260
- DAVISON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)*, çev. Osman Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005
- DAVISON, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, çev. Mehmet Moralı, AlfaYayımları, İstanbul, 2016
- DAYAR, Evren, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Memur Kefalet Nizamnameleri”, *OTAM*, Sayı: 49 (Bahar 2021), ss. 25-52
- DİKİCİ, Esra, *Kur’ân’da Yetim Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Yetim Kurumları (Bir Kur’ân Kavramının Kurumsallaşması)*, Karabük Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019
- DOĞAN, M. Sait, *Sosyal Tarih Açısından Osmanlı’da Sosyal Güvenlik Kurumları*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 1993
- DÖNMEZ, Ahmet (edt.), *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019
- DUMLU, Emrullah, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal – Çivizâde, Birgivî)”, *İlâhiyât Tetkikleri Dergisi (İLTED)*, 2015/2, Sayı: 44, ss. 303-337
- ENGELHARDT, Eduard Philippe, *Devlet-i Osmaniye’nin Târih-i Islahatı 1826’dan 1882’ye: Türkiye ve Tanzimat*, çev. Ali Reşad, haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017

- ERBAY, Celal, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, 2006, ss. 282-285
- ERTAN, Veli, “Osmanlı Devleti’nde İlimiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri”, *Diyanet Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 4, ss. 105-111
- ERTUÇ, Hüseyin, “İslam’da Yetimlerin Hukuki Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, Erzurum, 2009, ss. 127-150
- ERYÜKSEL, Ahmet, “Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, VIII. Sene: 1998, ss. 331-344
- ESKİ, Nurullah, *Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007
- FAROQHI, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013
- FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*, Hel Yayınları, Ankara, 2014
- FINDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011
- FINDLEY, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform: Babiâli (1789-1922)*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014
- GENÇ, Mehmet, “Esham”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul, 1995, ss. 376-380

- GENÇ, Mehmet, “Nâzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul, 2006, ss. 449-450
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014
- GÖÇEK, Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “Arpalık”, *Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1978, ss. 592-595
- GÖKÇEK, Mustafa, “Centralization During the Era of Mahmud II”, *The Journal of Ottoman Studies*, XXI (2001), ss. 237-255
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, 2012, ss. 475-479
- GÜR, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015
- GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014
- GÜRAN, Tevfik, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017
- GÜRBÜZ, İrem, *Şer’iyye Sicillerine Göre 1650-1750 Yıllarında Konya’da Çocuklar ve Yetimler*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018
- GÜRSOY, Çiğdem, “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davutpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Belleten*, Cilt: 81, Sayı: 290, ss. 159-190
- GÜRSOY, Çiğdem, “Vasi Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları”, *XVIII. Türk*

Tarih Kongresi (1-5 Ekim 2018) Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Yayınları, Ankara, 2022, ss. 321-343

HANİOĞLU, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, 2010

HASSAN, Ümit, *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015

İNAL, İbnülemin, "Arpalık", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Sayı: 17, ss. 276-283

İNAL, Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, Cilt 1-2-3-4, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982

İNALCIK, Halil, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 23, 2001, ss. 220-239

İNALCIK, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016

İNALCIK, Halil; QUATAERT, Donald (edt.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006

İNALCIK, Halil; SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (edt.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012

İNANÇ, Veli, *Eytam İdaresi Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2002

İPŞİRLİ, Mehmet, "Bâb Mahkemesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, 1991, ss. 362

İSLAMOĞLU, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

KALA, Eyüp Sabri, *Osmanlı'da Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar (1865-1923)*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994

- KAPICI, Özhan, “Bir Osmanlı Mollasının Fikir Dünyasından Fragmanlar: Keçecizade İzzet Molla ve II. Mahmud Dönemi Osmanlı Siyaset Düşüncesi”, *The Journal of Ottoman Studies*, XLII (2013), ss. 275-315
- KARAGÖZ, İsmail, *Kur’ân ve Miras*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015
- KARAL, Enver Ziya, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedid (1789-1807)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988
- KARPAT, H. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006
- KASABA, Reşat (edt.), *Türkiye Tarihi 4. Cilt (1839-2010)*, çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011
- KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1993
- KELEŞ, Erdoğan, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 38, 2005, ss. 259-280
- KILIÇOĞLU, Deniz T., *İslâm, İktisat, Ordu ve Reform: Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk İktisat Eseri ve Tarihsel Bağlamı (Risâle-i Tedbîr-i ‘Umrân-ı Mülkî)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018
- KIZILDAĞ, Necla, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Eytam Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, Ekim 2020, ss. 233-243

- KIZILDAĞ, Necla, *Eytâm İdaresi ve 50 Nolu Eskişehir-Sivrihisar İdanat Sandığı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019
- KIZILDAĞ, Necla; KAYAHAN, Cantürk; GÖRKAŞ, İrfan, “Osmanlı Dönemi Eytâm Sandıklarından Modern Bankacılığa Geçiş”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24 – Ocak 2023, ss. 51-66
- KOÇ, Bekir, “İslahhanelerin Finans Olanakları ve İç İşleyişi”, *OTAM*, Sayı: 20 (Güz 2006), ss. 185-196
- KOÇ, Bekir, “Osmanlı Devleti’nde İslahhane ve Sanayi Mekteplerinin Kuruluş Sürecine Dair Bazı Gözlemler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2 (Haziran 2010), ss. 199-217
- KOÇ, Bekir, “Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 2007, ss. 113-127
- KOÇ, Yunus; YEŞİL, Fatih, *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012
- KÖSE, Saffet, “Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, 2008, ss. 298-300
- KURAN, Ercüment, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, der. Mümtaz’er Türköne, Türkiye Diyanet Yayınları, Ankara, 2013
- KURTARAN, Uğur, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Çalışmaları ve Avrupa Algısı (1700-1754)”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, edt. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, ss. 13-56
- KURTBOĞAN, Deniz, *464 (04735) Numaralı Elbistan Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (1890-1894)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018

- KURUM, Can, *Modern Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Kuruluşu: Askeri Tekaid Sandığı (1866)*, Trakya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015
- LEVY, Noémi; TOUMARKINE, Alexandre (edt.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010
- MAKSUDYAN, Nazan, "Evli Evine, Köylü Köyüne, Evi Olmayan? Osmanlı Kent Reformu ve Şehirlerde İstenmeyen Çocuklar", *Kebikeç*, Sayı: 34, 2012, ss. 159-183
- MAKSUDYAN, Nazan, *Hearing the Voiceless-Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children as Actors of Social, Economic and Political History in the Late Ottoman Empire*, Sabancı Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008
- MANAV, Nusret, *Mülkiye Tekaid Sandığı: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1880-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017
- MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, der. Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz'er Türköne / Fahri Unan / İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010
- MARTAL, Abdullah, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 1691-1700

- MARTAL, Abdullah, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Tekaüdlük”, *Eski Çağ’dan Modern Çağ’a Ordular*, edt. Feridun Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 423-431
- Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, Cilt 1-6, haz. Nuri Akbayar, trans. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996
- NUHOĞLU, Hidayet N., “Darüleytâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 8, 1988, ss. 551
- OĞUZ, Gülser, “Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/1 (Winter 2014), ss. 409-426
- ORTAYLI, İlber, “Belediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, 1992, ss. 398-402
- ORTAYLI, İlber, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, 2001, ss. 69-73
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedid Neşriyat, Ankara, 2008
- ÖNEN, Nizam, REYHAN, Cenk, *Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1926)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalçık & Mehmet Seyitdanlıoğlu (Edt.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 575-599

- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 92, Bahar 2002, ss. 7-33
- ÖZBEK, Nadir, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006
- ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013
- ÖZCAN, Azmi, “Saffet Mehmed Esad Paşa”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul, 2008, ss. 467-469
- ÖZCAN, Tahsin, “Muhallefât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, 2005, ss. 406-407
- ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, ss. 110-115
- ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2006, ss. 103-121
- ÖZGER, Yunus, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2011 Sayı: 30, ss. 201-237
- ÖZGER, Yunus, *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askerî Tekaid Sandığı (1861-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011
- ÖZKAN, Dilek, *Philanthropy And Appropriation Policies Towards The Orphans And Foundlings Of The Greek Orthodox Community Of Istanbul (1852-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009
- ÖZTÜRK, Cemil, “İslahhâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 19, 1999, ss. 190-191

- ÖZTÜRK, Emine Raşide, *Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının İdaresiyle İlgili 1324 Tarihli Nizamnamenin Fıkıh İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020
- ÖZTÜRK, Nazif, “Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 1995, ss. 521-524
- ÖZTÜRK, Sait, “Kassam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, 2001, ss. 579-582
- ÖZYALVAÇ, Ş. Pınar, “Tanzimat Dönemi Reformlarında Mekân Sorunu ve Çözüm Arayışları”, *Osmanlı Modernleşmesi: Reform Çağında Çözüm Arayışları*, edt. Ahmet Dönmez, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, ss. 163-194
- PALAIRET, Michael, *Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Evrim*, çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2000
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013
- PAMUK, Şevket, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012
- POGGI, Gianfranco, *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut / Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012
- QUATAERT, Donald, “Islahatlar Devri (1812-1914)”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt II, Halil İncılık & Donald Quataert (Edt.), Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss. 885-1051
- QUATAERT, Donald, “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İncılık & Mehmet Seyitdanlıoğlu (Edt.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 729-740

- QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, çev. Ayşe Berkday, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013
- REYHAN, Cenk, “İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma”, *Bellekten*, Cilt 72, Sayı 263, 2008, ss. 95-122
- SALZMANN, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime’i*, çev. Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- SERDAROĞLU, Ü. Serdar, *Osmanlı Devleti’nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İncalcık & Mehmet Seyitdanlıoğlu (Edt.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 711-728
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- SHAW, Stanford J.; SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2010
- SINGER, Amy, *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012
- SINGER, Amy, *Osmanlı’da Hayırseverlik: Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004
- SOMEL, Selçuk Akşin, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İncalcık

& Mehmet Seyitdanlıoğlu (Edt.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 683-708

SOMEL, Sina Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

TAŞAR, Mustafa, *İslam Hukuk Tarihinde Eytam Sandıkları (Kurumsallaşma Süreci)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019

TOLEDANO, EHUD R., *Suskun ve Yokmuşçasına: İslâm Ortadoğu'sunda Kölelik Bağları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010

TOPAL, Şevket, "Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukukunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI (2006), Sayı: 3, ss. 249-273

TOPÇU, Gülümser Meserret, *Osmanlı Klasik Döneminde Çocuklar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022

TÜRKOĞLU, Mehmet Ali, "Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen Mi? Bir Anlama Denemesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, 20 (2), ss. 297-314

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014

ÜNAL, İrfan, *167 Nolu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirme (1920-1926)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2010

ÜNAL, Vehbi, "Osmanlının Son Dönemlerinde Korumaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 2 (Aralık 2012), ss. 1-27

- VANÇİN, Mücahide, *Mekkî ve Medenî Ayetler Bağlamında Kur'an'da Yetim ve Yetim Hakları*, Siirt Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020
- YAKMAN, Ahmet, *163 Nolu Arapgir Şer'iyeye Siciline Göre Arapgir*, İnönü Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015
- YAMAN, Mehmet Şükrü, *Son Dönem Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar 1850-1920*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012
- YAZICI, Nesimi, "Osmanlı'da Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*, XLVIII (2007), Sayı: 1, ss. 1-46
- YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar", *XII. Vakıflar Haftası Kitabı*, Ankara, 1995, ss. 45-53
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 30, 2012, ss. 479-486
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003
- YEŞİL, Fatih, "Osmanlı İmparatorluğunda Nâzırlıkların Yükselişi (1789-1826): Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi", *Deutsch-Türkische Begegnungen Festschrift für Kemal Beydilli*, Seyfi Kenan&Hedda Reindl-Kiel (Edt.), EB Verlag, Berlin, 2013, ss. 465-490
- YURDAKUL, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008

EK 1 BOA., HAT., 189-9049 (29 ZİLHİCCE 1205 – 29 AĞUSTOS 1291): BEDESTAN BEKÇİLERİNDEN ABDULLAH'IN TEREKESİNİ KAZAN KÂTİBİN MAL-I EYTAMIN EKSERİSİNİ EKLETTİĞİNDEN İHKAK-I HAK İLE İLÂMININ YEDLERİNE VERİLMESİ.

اعمالی بزرگوار

در این تاریخ درون عدلین تفصیل ازینجا و زره عدلین و انجلیف
 کتاب و قوم عدلین در مرکز شوقان اشتر المدی قطع الماس
 بزرگ و قلم عدلین در مرکز شوقان اشتر المدی قطع الماس
 در این تاریخ درون عدلین تفصیل ازینجا و زره عدلین و انجلیف
 کتاب و قوم عدلین در مرکز شوقان اشتر المدی قطع الماس
 بزرگ و قلم عدلین در مرکز شوقان اشتر المدی قطع الماس

هدیه الله و محمد صادق نام بنیرا به وصیه سی اولی صالحه خاتون مبارک و کاب هایونلرینه هر
 تقدیم ایلدکلی عرضکاللرینه صاحبه عرضکال وصیه مذکوره بونک اقدم بزاستان بچیلرینک معظی
 افدی نام کسنه نلک تحت نکاحند ایکی زوجی مرقوم فوت اولوب ترکمه سنی تحیر ایچون طرف
 شرعدی نصیب اوفان قسام کابلرینک مقتوی زیاده سید اقری وینه بزاستان بچیلرینک
 عدالله نام کسنه بارونقاف فروخت اوفان مال ایتمردن و اقربنی کل و یلع و عددر ایلدکلی
 بیان ایله احقاق من اوفتسی استدعا ایلد

HAT 189/9049

EK 3. BOA., İ.DH., 217-12800/5-7 (18 RECEB 1266 / 30 MAYIS 1850 VE 24 RAMAZAN 1266 / 3 AĞUSTOS 1850): EYTAM AKÇESİNİN RÜYET-İ MUHASEBESİNE TAHSİN BEY'İN MEMUR EDİLMESİ.

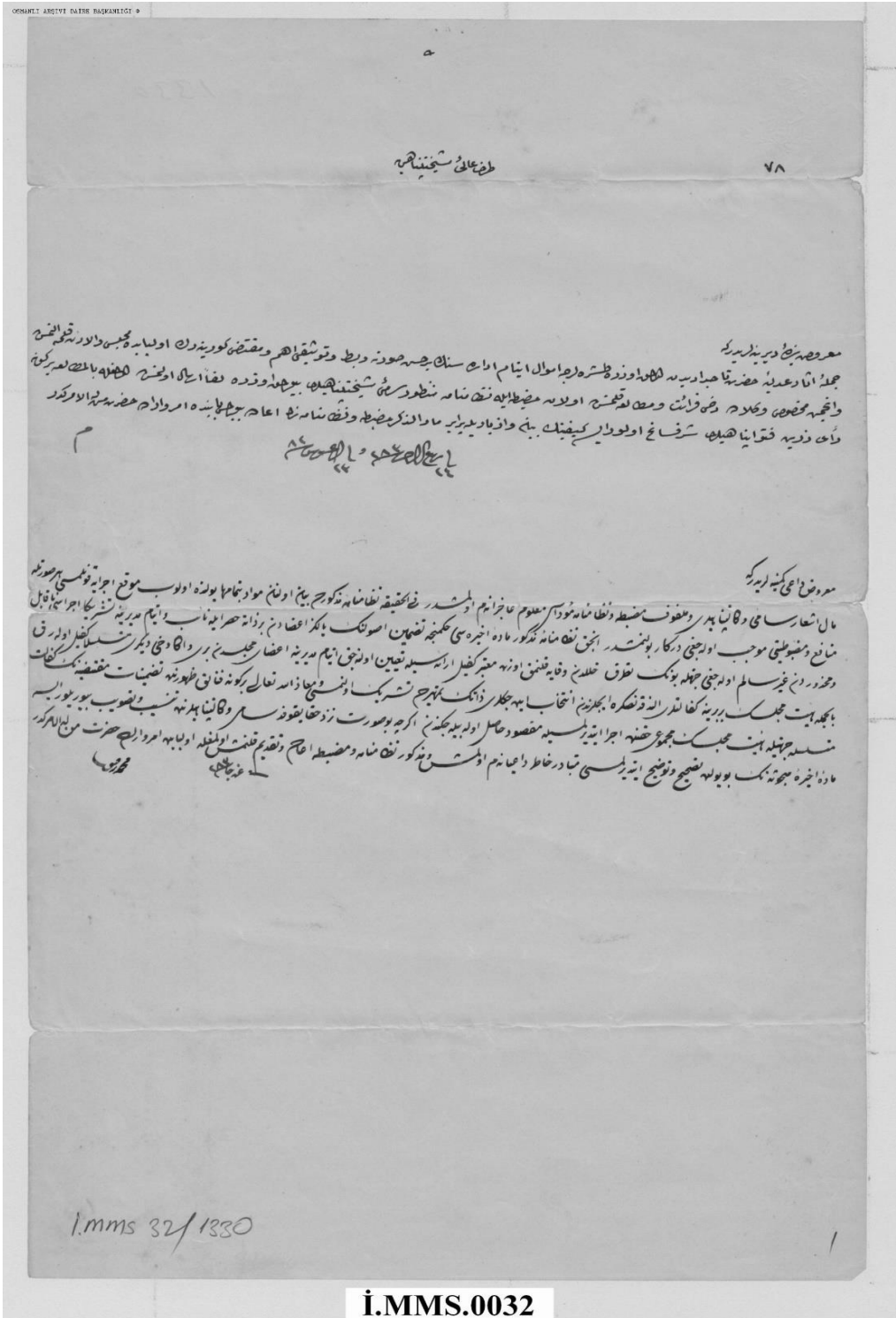
OSMANLI ARŞİVİ DİJİTAL MÜHÜRÜ

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a legal or administrative document, written in a cursive script. The text is arranged in several lines across the page, with some corrections and additions visible. It appears to be a record of an appointment or a financial statement related to the title mentioned in the header.

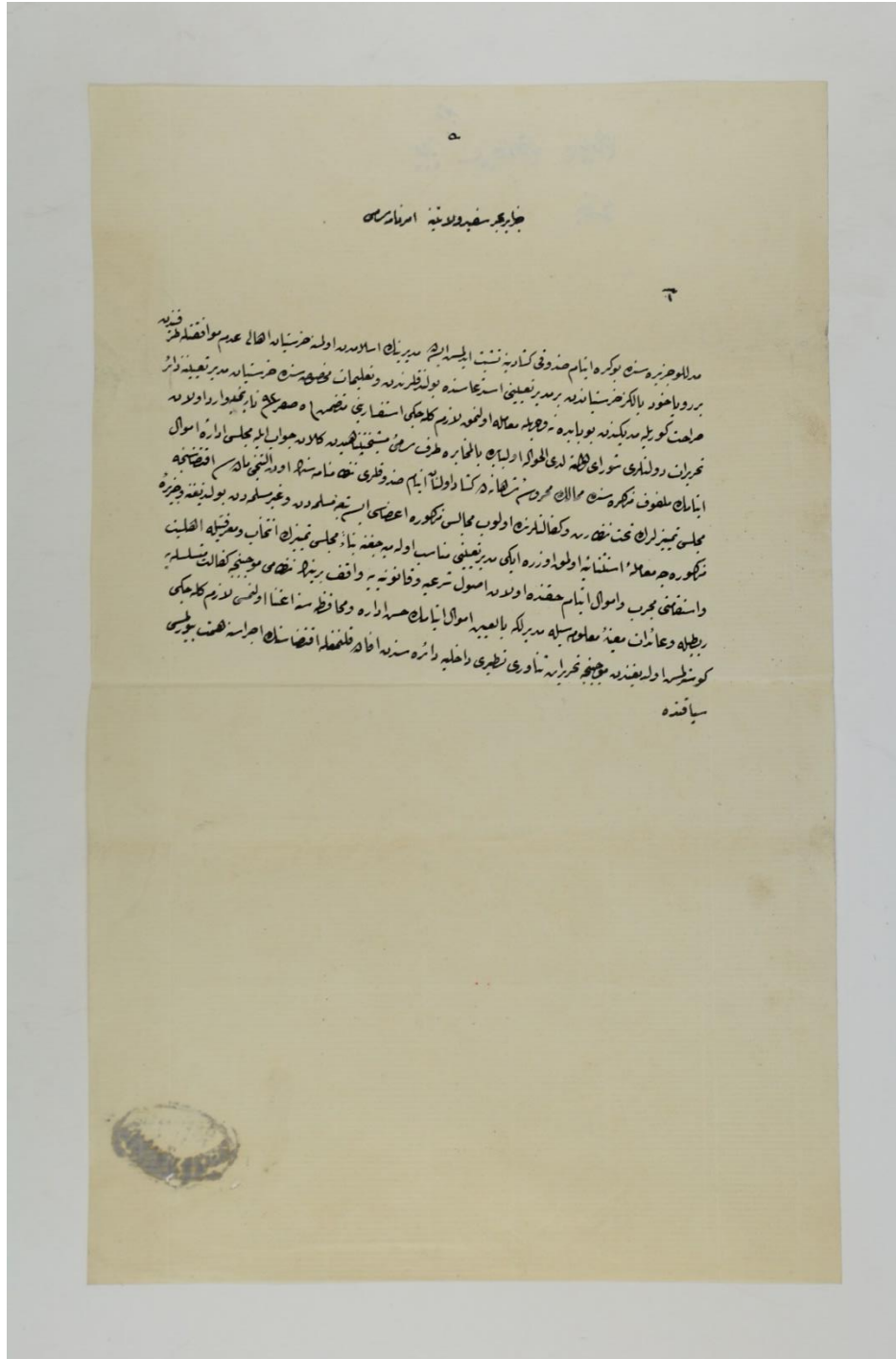
105H 217/12800

5

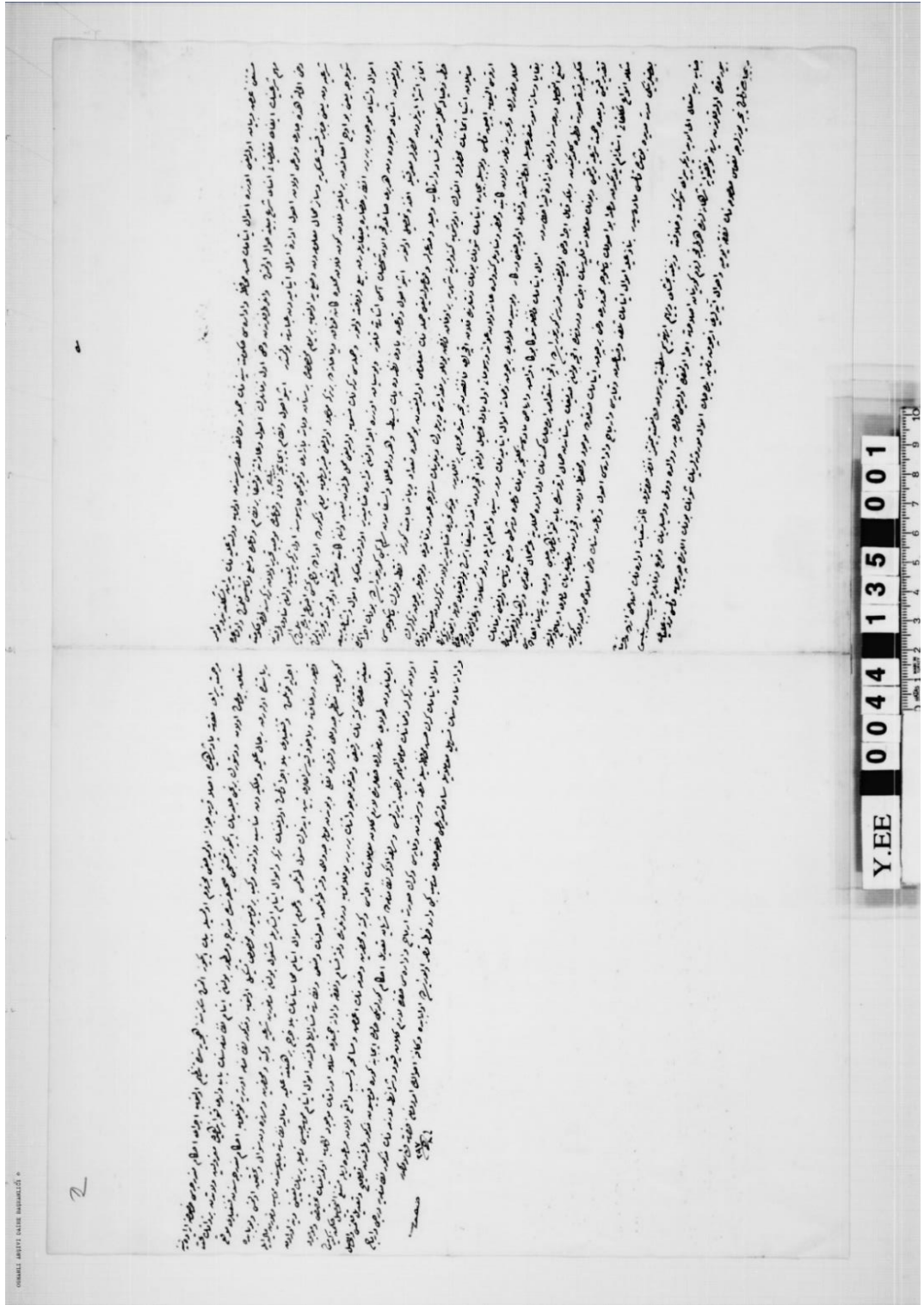
EK 5. BOA., İ.MMS., 32-1330/1 (1 CEMAZİYE'L-EVVEL 1283 / 11 EYLÜL 1866): EMVAL-İ EYTAM HAKKINDAKİ NİZAMA VE SAİREYE DAİR.

EK 9. BOA., ŞD., 02341-57/1 (12 REBİYYÜ'L-AHİR 1292 / 18 MAYIS 1875): MİDİLLİ CEZİRESİNDE KÜŞAD OLUNACAK EYTAM SANDIĞINA TAYİN OLUNMASI LAZIM GELEN MÜDÜRÜN MÜSLÜMAN OLMASINI HRİSTİYAN AHALİNİN UYGUN GÖRMEMESİ SEBEBİYLE TARAFLARDAN BİRER VEYA YALNIZ HRİSTİYAN BİR MÜDÜR TAYİNİNE DAİR İFADELER.

EK 10. BOA., Y.EE., 44-135 (8 CEMAZİYE'L-AHİR 1297 / 18 MAYIS 1880): YETİMLERE AİT MALLARIN İYİ KORUNMASINA DAİR SAFFET PAŞA'NIN ARIZASI.

Y.EE 0044 135 001

EK 11. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 27/11/2024	
Tez Başlığı: Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin Kuruluşu, Gelişimi ve İşlevi Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tezinin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 201 sayfalık kısmına ilişkin, 27/11/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tumitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı % 9'dur.	
Uygulanan filtrelemeler**:	
1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☒ Alıntılar hariç	
4. ☐ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezinin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Furkan ŞAHİN	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Furkan ŞAHİN	
	Öğrenci No	N16241593	
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih	
	Programı	Tarih	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Fatih YEŞİL

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date: 27/11/2024

Thesis Title (In English): Establishment, Development and Function of Direction of Orphans' Property

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 27/11/2024 for the total of 201 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 9 %.

Filtering options applied**:

- Approval and Declaration sections excluded
- References cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Furkan ŞAHİN

Student Information	Name-Surname	Furkan ŞAHİN	
	Student Number	N16241593	
	Department	History	
	Programme	History	
	Status	PhD ☒	Combined MAMSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Fatih YEŞİL

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 12. ETİK KURUL KOMİSYON MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12	
			Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02	
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024	

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	Tarih: 26/11/2024
<p>Tez Başlığı: Emval-i Eytam Müdüriyeti'nin Kuruluşu, Gelişimi ve İşlevi Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....</p>	
<p>Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
<p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
<p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p>	
Furkan ŞAHİN	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Furkan ŞAHİN	
	Öğrenci No	N16241593	
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih	
	Programı	Tarih	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Fatih YEŞİL

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF HISTORY	
Date: 26/11/2024	
ThesisTitle (In English): Establishment, Development and Function of Direction of Orphans' Property	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Furkan ŞAHİN	

Student Information	Name-Surname	Furkan ŞAHİN	
	Student Number	N16241593	
	Department	History	
	Programme	History	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Fatih YEŞİL